CIVITAS

DESPRE LIBERTATE

LA ANTICI ŞI LA MODERNI

Benjamin Constant

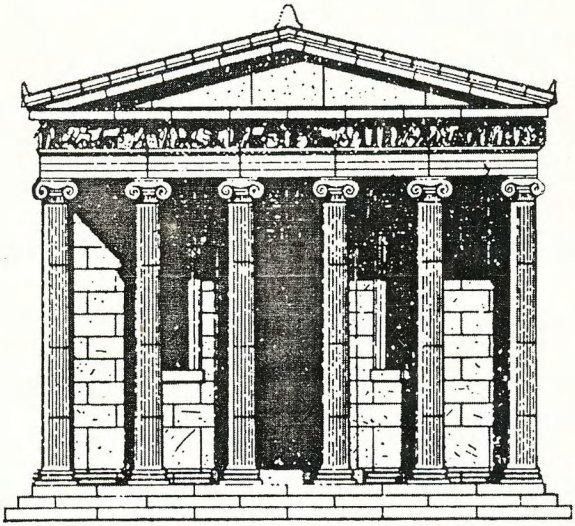

INSTITUTUL EUROPEAN

Această carte a apărut cu sprijinul
Fundației SOROS

© Benjamin Constant, *De la liberté des anciens comparée à celle des modernes,* 1819;
© Benjamin Constant, *Principes de politique,* 1815

© 1996 Institutul European Iași, pentru prezenta versiune în limba română
I.S.B.N. 973-9148-97-2 PRINTED IN ROMANIA

BENJAMIN CONSTANT

DESPRE LIBERTATE

LA ANTICI ŞI LA MODERNI

Traducere de Corina DIMITRIU
Studiu introductiv de Anton CARPINSCHI

INSTITUTUL EUROPEAN
1996

DE LA LIBERTATEA ANTICILOR LA LIBERTATEA MODERNILOR

Benjamin Constant şi cele „două feţe ale libertăţii"

Dominat de un „temperament divizat"[1], inconstant şi neinspirat în propriile opţiuni politice, Benjamin Constant (1767-1830) rămîne, în mod paradoxal, „principalul teoretician al liberalismului sub Restauraţie"[2] şi „unul dintre autorii care au expus în modul cel mai profund lecţia eşecului Revoluţiei de a se stabiliza într-o formă politică solidă, unul dintre gînditorii cei mai pătrunzători ai tranziţiei democratice"[3]. În pofida propriilor avataruri politice, Benjamin Constant este gînditorul liberal care, percepînd cu acuitate dinamica istorică a societăţii franceze post-revoluţionare, a reuşit să creeze o operă[4] în care condiţiile şi mecanismele exercitării puterii într-un regim constituţional-reprezentativ sînt analizate în profunzime şi prezentate cu o „seducătoare claritate".

Doctrina liberală se cristalizează la Benjamin Constant ca „liberalism pur"[5], exprimat într-o formă suficient de abstractă şi principială pentru a fi general

---

[1] Jean Touchard (şi colaboratorii), *Histoire des idées politiques*, T. 2, Presses Universitaires de France, Paris, 1967, p. 524.

[2] *Ibidem*, p. 523.

[3] Marcel Gauchet, *Benjamin Constant: l'illusion lucide du libéralisme* (Préface), în volumul Benjamin Constant, *De la liberté chez modernes*, Hachette/Pluriel, Paris, 1980, p. 17.

[4] Dintr-o enumerare sumară a lucrărilor politice ale lui Constant nu pot lipsi cele două colecţii ce reunesc textele sale cele mai importante. *Collection complète des ouvrages publiés sur le gouvernement représentatif et la constitution actuelle, formant une espèce de cours de politique constitutionnelle* (1818) şi *Mélanges de littérature et de politique* (1829). De menţionat excelenta ediţie a textelor politice ale lui Benjamin Constant, datorată lui Marcel Grachet, *La liberté chez modernes* (ediţia mai sus citată) şi, în limba română, utila antologie tematică *Liberalismul francez: secolele XIX şi XX*, datorată lui Cristian Preda, cu o postfaţă de Sorin Antohi, publicată în revista *Polis*, numerele 1 şi 2 din 1995.

[5] Marcel Prélot, Georges Lescuyer, *Histoire des idées politiques* (12-eme édition), Dalloz, 1994, p. 339.

acceptată. Degajat de alte elemente, liberalismul pur capătă prin Constant „un contur net şi ireproşabil. El se prezintă ca un desen d'Ingres, cu trăsături de o supremă distincţie. Nelipsindu-i o anumită distanţare, el îşi datorează puterea de seducţie doar propriei rigori"[6].

Confruntat cu probleme sociale şi crize politice, concurat de alternative ideologice – reacţia conservatoare contrarevoluţionară, ameninţarea socialismului revoluţionar –, liberalismul francez al secolului al XIX-lea va cunoaşte mereu o diversificare şi nuanţare tematică. Putem aprecia, însă, că dezvoltarea liberalismului francez îşi are mereu unul din punctele de referinţă în liberalismul pur întruchipat de Benjamin Constant la începutul secolului al XIX-lea. „Pentru a aprecia aportul doctrinar al liberalilor francezi ai începutului secolului al XIX-lea – arată Philippe Raynaud –, trebuie să ne reamintim mai întîi situaţia lor paradoxală sub Restauraţie... Ceea ce este comun liberalilor de toate tendinţele este, deci, dincolo de reafirmarea *topos*-ului deja vechi al necesităţii limitării puterii pentru a prezerva libertăţile –, o atitudine ambivalentă faţă de Revoluţia franceză: apărarea rezultatelor Revoluţiei este dublată la ei de o critică a procesului revoluţionar"[7].

Primii mari teoreticieni ai liberalismului francez – Germaine de Staël, Benjamin Constant – au înţeles că „experienţa revoluţionară reclama o reevaluare critică a moştenirii secolului al XVIII-lea"[8]. Formaţi în spiritul Luminilor, amîndoi insistă asupra importanţei încheierii Revoluţiei şi instituirii unui stat democratic bine fondat constituţional. „Or nu se fondează decît pe principii. Pe ele şi pe aplicarea lor este importantă proiectarea «torentelor de lumină»"[9].

Problema pentru Benjamin Constant era aceea de a „legitima moştenirea liberală a Revoluţiei (regimul reprezentativ, egalitatea civilă, noile posibilităţi oferite „clasei mijlocii"), disociind-o de excesele Terorii sau de Imperiu"[10]. Pentru a realiza acest lucru, gînditorul francez a extras ideea *libertăţii modernilor* printr-o „reconstrucţie sistematică a teoriei politice". După excesele revoluţionare ale exercitării libertăţii politice, problema liberalismului iniţiat sub Restauraţie era aceea de *a recupera axiologic libertatea prin întemeierea acesteia pe principiile legalităţii constituţionale şi demnităţii morale*. Trecută prin febra zguduirilor sociale şi drama

---

[6] *Ibidem*.

[7] Philippe Raynaud, *Le libéralisme français à l'épreuve du pouvoir*, în *Nouvelle histoire des idées politiques* (sous la direction de Pascal Ory), Hachette/Pluriel, Paris, 1987, p. 203.

[8] *Ibidem*, p. 204.

[9] Jean-Jacques Chevallier, *Histoire de la pensée politique*, Editions Payot & Rivages, Paris, 1993, p. 742.

[10] Philippe Raynaud, *op. cit.*, p. 203.

bulversărilor revoluţionare, libertatea individului avea să capete acum legitimitatea necesară prin recunoaşterea libertăţilor individuale ca drepturi legale garantate prin constituţie şi respectate de statul de drept. Recunoaşterea şi respectarea libertăţilor individuale de către puterea etatică presupunea însă, rediscutarea raporturilor esenţiale dintre actorii, părţile şi domeniile care participă la organizarea politică a societăţii. Raporturile dintre *stat* şi *societatea civilă, guvernanţi şi guvernaţi, public* şi *privat, autoritatea colectivă* şi *drepturile individuale, suveranitatea poporului* şi *libertatea persoanei* articulează, din punct de vedere politic, o societate. Fiind componentele esenţiale şi resorturile funcţionale ale organizării politice a societăţii, raporturile sus-amintite dau conţinut şi sens teoriei şi practicii politice, formă şi valoare artei politice. Fondarea libertăţii individuale moderne pe principiile constituţiei şi ordinii de drept presupunea, deci, *reconstrucţia sistematică a teoriei şi practicii politice prin expunerea, argumentarea şi aplicarea principiilor democraţiei reprezentative, forma de organizare politică capabilă să realizeze mereu, prin încercări succesive, compromisul dintre constrîngerea socială şi libertatea personală, autoritatea colectivă şi drepturile individuale.* Este tocmai ceea ce a realizat Benjamin Constant în „zorii liberalismului"!

Temele esenţiale ale gîndirii politice a lui Benjamin Constant se raportează la diviziunea cetăţenilor în *guvernanţi* şi *guvernaţi*. Adevărat „centru fundamental de gravitate ce ordonează... ansamblul gîndirii lui Constant"[11], diviziunea guvernanţi-guvernaţi polarizează marile teme ale liberalismului pur: „compararea libertăţii anticilor cu aceea a modernilor, critica noţiunii de suveranitate a poporului, individualismul teoretic, doctrina limitelor la acţiunea autorităţii, ideea puterii neutre: toate aceste teme esenţiale se raportează la acelaşi punct de aplicaţie. Ele sînt tot atîtea contribuţii la o singură şi aceeaşi sarcină: determinarea a ceea ce principiul democratic al puterii sociale lasă în mod consubstanţial într-o indeterminare redutabilă adică: articularea între instanţa exercitînd efectiv puterea şi societatea în numele căreia, pentru care, dar de asemenea *asupra* căreia această autoritate se exercită"[12]. În această indeterminare a raporturilor dintre *instanţa puterii efective* şi *societatea în numele căreia se exercită puterea*, indeterminare intrinsecă principiului suveranităţii poporului şi profitabilă guvernanţilor abili şi nu puţin numeroşi ce se erijează în exponenţii suveranităţii poporului. Benjamin Constant depistează, cu luciditate, sursa Dictaturii iacobine cu întreg cortegiul de derapaje în ilegitimitate şi fărădelegi săvîrşite în timpul Terorii. În această indeterminare cultivată în timp

[11] Marcel Gauchet, *op. cit.*, p. 39.
[12] *Ibidem*, p. 39-40.

cu o ambiguitate vinovată, Benjamin Constant sesizează cu clarviziune riscul apariţiei pseudo-democraţiile totalitare. De aceea, determinarea raporturilor dintre puterea politică şi societatea în numele şi asupra căreia se exercită puterea politică este deosebit de importantă. Determinarea raporturilor dintre instanţa exercitînd efectiv puterea şi societatea în numele căreia se exercită puterea înseamnă determinarea raporturilor dintre guvernanţi şi guvernaţi, delimitarea contractual-constituţională a autorităţii şi competenţelor fiecăreia dintre cele două părţi şi, astfel, prevenirea tentaţiei dictatoriale a puterii politice. Înţelegem, astfel, de ce analiza raporturilor dintre guvernanţi şi guvernaţi şi delimitarea sferelor de autoritate şi competenţă ale acestora constituie „centrul fundamental de gravitate ce ordonează... ansamblul gîndirii lui Constant".

„Piesa" teoretică centrală prin care gînditorul liberal delimitează raporturile dintre guvernanţi şi guvernaţi, stat şi societatea civilă, cu ajutorul căreia limitează, cu fermitate şi demnitate, sfera intervenţiei statului şi puterea guvernanţilor este *libertatea individului în epoca modernă comparată cu libertatea politică a cetăţeanului din epoca antichităţii*. Acesta este mesajul celebrului discurs, *De la liberté des anciens comparée à celle des modernes*, rostit de Benjamin Constant la Ateneul regal din Paris în 1819: „Domnilor, îmi propun să supun atenţiei dumneavoastră cîteva distincţii, destul de noi încă, între două feluri de libertate, ale căror deosebiri au rămas, pînă acum, neobservate, sau, în orice caz, foarte puţin remarcate. Una este libertatea al cărei exerciţiu era atît de drag popoarelor antice; cealaltă, cea a cărei folosinţă este atît de preţioasă pentru naţiunile moderne. Nu cred că mă înşel dacă spun că studierea lor va prezenta un dublu interes. În primul rînd, confuzia între aceste două tipuri de libertate a constituit, la noi, în vremurile atît de celebre ale revoluţiei, cauza mai multor rele. Franţa s-a trezit epuizată în urma unor tentative inutile ai căror autori, iritaţi de insucces, au încercat să o constrîngă să se bucure de binele pe care nu-l dorea, interzicîndu-i-l pe cel dorit cu adevărat. În al doilea rînd, chemaţi de fericita noastră revoluţie (o numesc fericită, în ciuda exceselor ei, pentru că mă opresc asupra rezultatelor pe care le-a avut) să ne bucurăm de binefacerile unei guvernări reprezentative, este interesant şi util să cercetăm de ce această guvernare, singura la adăpostul căreia putem afla, astăzi, libertate şi linişte, a fost aproape total necunoscută pentru naţiunile libere ale Antichităţii"[13].

În timp ce – arată Benjamin Constant –, „libertatea la antici consta în exercitarea colectivă, însă directă, a mai multor părţi din întreaga suveranitate...

[13] Benjamin Constant, *Despre libertatea anticilor comparată cu cea a modernilor*, în volumul Benjamin Constant, *Despre libertate la antici şi moderni*, Editura Institutul European, Iaşi, 1996, p. 3.

în a delibera, în piaţa publică, asupra războiului şi a păcii, în a încheia tratate de alianţă cu străinii, în a vota legi, în a enunţa hotărîri, în a examina conturile, actele, gestiunea magistraţilor, în a-i obliga să compară în faţa întregului popor, în a-i pune sub acuzare, în a-i condamna sau achita... Lumea modernă ne oferă un spectacol absolut opus... Libertatea noastră, a celor moderni, înseamnă dreptul de a te bucura în linişte de independenţa personală... siguranţa în ceea ce priveşte viaţa privată;... garanţiile acordate de către instituţii pentru a o proteja"[14]. Observăm că, în timp ce libertatea anticilor apărea ca libertatea angajării fiecărui cetăţean în organizarea vieţii colective a polis-ului, libertatea modernilor este libertatea fiecărui cetăţean de a-şi proteja viaţa particulară şi de a-şi organiza drepturile sale individuale garantate prin lege, consfinţite prin constituţie. În timp ce libertatea anticilor era *libertatea politică* reprezentînd puterea poporului format din cetăţeni, libertatea modernilor este *libertatea civilă* a indivizilor faţă de puterea politică.

George Burdeau a denumit aceste „două feţe ale libertăţii": *libertate-participare* şi *libertate-autonomie:* „libertatea-autonomie este aceea care se exprimă cel mai direct prin absenţa constrîngerii. Fizic sau spiritual, ea se traduce prin sentimentul de independenţă. Lăsînd deoparte dificultăţile ridicate de cercetarea determinismelor biologic sau psihosociologic, liberalismul vede în această libertate-autonomie o disponibilitate: este facultatea prin care omul poate dispune de el însuşi. În ceea ce priveşte libertatea-participare, aceasta este aceea mulţumită căreia individul are posibilitatea să se asocieze în exercitarea funcţiilor politice. Practic, ea constă în folosirea drepturilor politice"[15].

Libertatea-autonomie este libertatea individuală, văzută de Constant ca „scop al oricărei asociaţii", căci, „pe ea se sprijină morala publică şi privată; pe ea îşi întemeiază industria planurile; fără ea nu poate exista nici pace, nici demnitate, nici fericire pentru oameni"[16]. „Triumf al individualităţii" şi limitare a puterii guvernanţilor de a pătrunde în „citadela drepturilor individului", libertatea modernilor se fondează pe principiile *individualismului* şi *constituţionalismului.* Astfel concepută, libertatea individuală devine baza de legitimitate a instituţiilor politice şi acţiunii sociale, iar liberalismul, gîndire şi acţiune fondatoare a lumii moderne. Căci, ce este liberalismul, dacă nu *contractul social liberal* prin care, „din principiul

---

[14] Benjamin Constant, *op. cit.*, p. 5, 6, 10-11.

[15] Georges Burdeau, *Le libéralisme*, Editions du Seuil, Paris, 1979, p. 158.

[16] Benjamin Constant, *Principii de politică aplicabile tuturor guvernărilor reprezentative şi în special Constituţiei actuale a Franţei*, în volumul: Benjamin Constant, *Despre libertate la antici şi moderni*, ed. cit., p. 158.

libertății personale, el deduce ceea ce trebuie să fie organizarea societății"[17] și, continuă Serge-Christophe Kolm, „din libertatea gîndirii se naște știința, din libertatea schimbului economia industrială, din libertatea vieții drepturile omului, din libertatea de participare democrația, din libertatea de asociere întreprinderile, partidele și sindicatele, din libertatea individuală transformarea familiilor, din libertatea morală aceea a moravurilor"[18].

Cum se explică, însă, forța de instituire a libertății individuale? Care sînt resorturile lăuntrice ale capacității fondatoare a gîndirii liberale? În opinia noastră, *modul în care a fost conceput și practicat individualismul liberal și maniera în care a fost gîndită și trăită relația dintre libertatea-autonomie și libertatea-participare explică forța de instituire a libertății individuale, capacitatea fondatoare de lume a gîndirii liberale.*

În ceea ce privește conceperea și practicarea individualismului liberal, trebuie să remarcăm că acesta nu se confundă cu individualismul anarhic, voluntarismul și arbitrariul, dezordinea și dezorganizarea la limita socialului sau dincolo de aceasta. Individualismul liberal este pragmatic și permanent conectat la social. Deschis spre lume, mereu în societate, *Homo liberalis* are înscris în el cultul acțiunii eficiente și al succesului social. De fiecare dată cînd vorbește despre drepturile individuale și inviolabilitatea proprietăților, despre pericolele arbitrariului și necesitatea garanțiilor legale, Benjamin Constant se referă la „dependența de societate", inexistența „independenței" în raport cu societatea, „stările sociale", proprietatea „care există prin existența societății", proprietatea ca o „convenție socială", proprietatea care este „de competența și sub jurisdicția societății" etc. Liberalii începutului secolului al XIX-lea descopereau energiile din interiorul societății, forța coeziunii sociale și capacitatea autotransformatoare a acesteia. „La rădăcina individualismului modern, așa cum un Constant îl promovează în toate consecințele sale politice – arată Marcel Gauchet –, se află această încredere primordială în puterea auto-constituantă a legăturii sociale. Este încrederea în facultatea inerentă «constituției naturale a omului»... de a țese cu semenii săi... o legătură indestructibilă, de a crea apartenența, care îi conferă individului un plus de încredere în sine. Cu alte cuvinte, avînd grijă să precizăm conținutul termenului, am îndrăzni să spunem că nu există individualism fără un anume «sociologism»: fără o recunoaștere minimală a consistenței propriei legături sociale și o luare în seamă, cel puțin tacită,

[17] Serge-Christophe Kolm, *Le contrat social libéral. Philosophie et pratique du libéralisme*, Presses Universitaires de France, Paris, 1985, p. 11.

[18] *Ibidem*, p. 12.

a caracterului autonom al procesului de creaţie a acesteia în raport cu conştiinţa şi voinţa oamenilor"[19]. Deschis spre lume, bazîndu-se pe acţiunea socială raţională, individualismul liberal are deci, puterea creativă şi forţa instituirii.

În ceea ce priveşte relaţiile dintre libertatea-autonomie şi libertatea-participare, acestea nu sînt antinomice. Liberalismul concepe libertatea individuală, civilă, ca prelungindu-se în libertatea politică, aceasta din urmă oferind garanţiile şi asigurînd condiţiile realizării libertăţii individuale. Mijlocul cel mai eficace prin care individul îşi poate prezerva libertatea de iniţiativă şi de acţiune, autonomia personală şi proprietatea particulară este, în fond, utilizarea libertăţii politice, a drepturilor de participare la viaţa politică, la elaborarea legilor şi deciziilor ce hotărăsc asupra evoluţiei colectivităţii. „De aceea, în gîndirea tradiţională – arată Georges Burdeau –, drepturile politice (participarea) se prezintă ca prelungirea necesară a drepturilor individuale (autonomia). «Independenţa civilă fără libertatea politică, scria Prévost-Paradol, nu este decît un acoperiş de stuf incapabil să adăpostească indivizii contra furtunii». Dar, pentru a echilibra dipticul, trebuie amintită şi fraza lui Laboulaye pentru care libertăţile politice nu înseamnă nimic «dacă nu există în spatele lor aceste drepturi individuale şi sociale care sînt fondul şi substanţa însăşi a libertăţii»... Cele două libertăţi merg în acelaşi sens, dar nu sînt de egală valoare. Libertatea-autonomie este un scop, libertatea-participare un mijloc... «Pe scurt, libertatea politică este... ansamblul drepturilor şi puterilor conferite cetăţenilor pentru a menţine şi dezvolta libertatea lor civilă»"[20].

Observăm, deci, că prin libertatea-participare, libertatea-autonomie capătă forţă de instituire. Prin exercitarea libertăţii politice, libertatea individului se instituie în lume, căpătînd, totodată, necesare garanţii. „Libertatea individuală – spunea Constant –, aceasta este adevărata libertate modernă. Garanţia ei e libertatea politică; în consecinţă ea este indispensabilă... Nu trebuie slăbită garanţia, ci trebuie extins exerciţiul. Nu vreau să renunţ la libertatea politică; ceea ce cer este libertatea civilă împreună cu alte forme de libertate politică. Guvernările nu mai au dreptul, ca altădată, să-şi aroge o putere nelegitimă. Dar, cele care provin dintr-o sursă legitimă au, mai puţin ca altădată, dreptul de a exercita o supremaţie arbitrară asupra indivizilor... Departe... de a renunţa la vreuna din cele două specii de libertate despre care v-am vorbit, trebuie, aşa cum am demonstrat, să învăţăm să le combinăm una cu alta. Instituţiile trebuie... să ducă la îndeplinire destinele speciei umane.

[19] Marcel Gauchet, *op. cit.*, p. 51-52.
[20] Georges Burdeau, *op. cit.*, p. 158, 160.

Ele îşi ating scopul cu atît mai bine cu cît ridică un număr mai mare de cetăţeni pe cea mai înaltă treaptă de demnitate morală"[21].

Prin exercitarea libertăţii politice, libertatea individuală îşi instituie organizarea statală convenabilă: *statul liberal*, stat *minimal*, organizare statală de minimă guvernare, adică cu o sferă de activitate proprie redusă la minimum necesar: activitatea legislativ-normativă, de securitate externă-internă şi de arbitraj. Un singur mod de guvernare este bun, acceptabil pentru individul liber: *democraţia constituţională*, regimul politic în care: principiul suveranităţii se aplică prin forme instituţionale cu puteri limitate şi relative; constituţia garantează libertatea individuală; statul de drept o respectă şi o aplică; separarea puterilor statului este efectivă; sistemul reprezentativ de factură pluripartidistă operaţionalizează voinţa generală a corpului social care, la rîndul său, prin ordinea de drept, judecata opiniei publice şi emanciparea societăţii civile controlează şi corectează politica statului în sensul apărării drepturilor şi libertăţilor individului.

Libertatea „negativă" şi libertatea „pozitivă"

De ce despre libertatea „negativă" şi libertatea „pozitivă"? Pentru că, prin aceste „două concepte de libertate" magistral analizate în secolul al XX-lea de Isaiah Berlin[22], este reluată şi adîncită concepţia despre cele „două feţe ale libertăţii". Pentru că, avînd „proprietatea interesantă de a putea fi examinate din interior"[23], ideile ne ajută să pătrundem „în mintea celor care le susţin". Altfel, a rămîne în afara lumii ideilor „înseamnă a rămîne în afara lumii umane". Şi, dacă vrei să-i înţelegi pe oameni ca oameni – conchide Mihail Radu Stoican –, trebuie să le iei ideile în serios"[24]. Prin „luarea în serios a ideilor" de libertate-autonomie, libertate-participare, libertate „negativă", libertate „pozitivă", pătrunzînd în laboratorul mental al celor care creează şi gîndesc asemenea concepte, putem examina şi înţelege „din interior" viaţa *ideii de libertate* în diversitatea sensurilor acesteia. Dar, a înţelege viaţa *ideii de libertate* în diversitatea sensurilor sale înseamnă a fi, cu adevărat, în interiorul lumii umane, înseamnă a înţelege *viaţa libertăţii*, înseamnă *a trăi libertatea* ca *autonomie* şi ca *participare*, ca *libertate negativă* şi ca *libertate pozitivă*.

---

[21] Benjamin Constant, *Despre libertatea anticilor comparată cu cea a modernilor*, în *op. cit.*, p. 17-18, 22.

[22] Isaiah Berlin, *Două concepte de libertate*, în volumul aceluiaşi autor, *Patru eseuri despre libertate*, Humanitas, Bucureşti, 1996, p. 200).

[23] Mihail Radu Solcan, *Isaiah Berlin şi luarea în serios a ideilor* (Prefaţă) la volumul Isaiah Berlin, *op. cit.*, p. 17.

[24] *Ibidem*.

„Posibilitatea şi oportunitatea de a distinge, în domeniul teoriei politice, între ceea ce scriitorii moderni au denumit libertatea «pozitivă» şi libertatea «negativă»", înseamnă, după cum subliniază Isaiah Berlin, capacitatea analizei de a deosebi între libertate şi condiţiile ei de existenţă, între tipurile de libertate dar, mai ales, de *a pune în valoare ideea de libertate*, astfel încît „de orice tip ar fi ea, să merite necondiţionat efortul de căutare şi de posesie"[25].

Isaiah Berlin întemeiază concepţia despre „două concepte de libertate" – văzute ca „două accepţiuni care au jucat un rol decisiv în istoria oamenilor"[26] (rol care, de altfel, va continua) –, pe postulatul „necesităţii existenţei unui spaţiu în care opţiunea să fie liberă, diminuarea lui fiind incompatibilă cu existenţa libertăţii politice (sau sociale) în înţelesul ei cel mai propriu"[27]. Postularea existenţei unui spaţiu al opţiunii libere se inserează în concepţia lui Berlin asupra „pluralităţii funciare a umanului" şi „spontaneităţii istoriei". Dar, şi într-o societate deschisă pluralităţii opţiunilor se ridică firesc, la un moment dat, problema limitelor spaţiului opţiunilor libere. Apare, implicit, „ceea ce a fost mult timp problema centrală a ştiinţelor politice: cea a supunerii şi a contrîngerii"[28]. Întrucît supunerea liber-consimţită presupune ascultarea puterii legitime (autoritatea), rămîne problema constrîngerii, a „limitelor admisibile ale constrîngerii": „dacă nu mă supun, pot fi constrîns?... de către cine, în ce grad, în numele cui şi în ce scop?"[29]. Identificarea limitelor constrîngerii presupune, în fond, *întemeierea spaţiului minim al opţiunilor libere*.

Aceasta este semnificaţia „negativă" a libertăţii, conţinută în răspunsul la întrebarea astfel formulată de Isaiah Berlin: „Care este cîmpul în interiorul căruia subiectul – o persoană sau un grup de persoane – este sau ar trebui să fie lăsat să facă sau să fie ceea ce este capabil să facă sau să fie fără interferenţa altor persoane?"[30] Sau, într-o formulare mai concisă: „Pînă unde sînt guvernat?". „Sînt liber – răspunde Berlin –, în măsura în care nici un individ sau grup de indivizi nu intervine în sfera mea de activitate. În acest înţeles, libertatea politică nu este decît spaţiul în interiorul căruia un om poate acţiona fără ca alţii să-l împiedice. Dacă alţii mă împiedică să fac ceea ce aş fi putut altfel să fac, nu sînt în întregime liber; iar dacă această arie este restrînsă sub o anumită limită, se poate spune că sînt constrîns, sau poate chiar aservit"[31].

---

[25] Isaiah Berlin, *Patru eseuri despre libertate*, *ed. cit.*, p. 22.
[26] *Ibidem*, p. 204.
[27] *Ibidem*, p. 50.
[28] *Ibidem*, p. 203.
[29] *Ibidem*.
[30] *Ibidem*, p. 204.
[31] *Ibidem*.

Înţeleasă ca „absenţă de piedici la posibilele mele alegeri şi activităţi – absenţă de obstrucţii pe drumurile pe care un om decide să meargă"[32], libertatea „negativă" este foarte apropriată de libertatea-autonomie, forjată de liberalii de la începutul secolului al XIX-lea. Astfel, raportîndu-se la Benjamin Constant, „cel mai elocvent apărător al libertăţii şi al dreptului la viaţa privată"[33], Isaiah Berlin, neoliberalul care a asimilat lecţia experienţelor etatice ale secolului al XX-lea, interpretează concepţia liberalului francez „ce nu putea să uite dictatura iacobină", drept o concepţie ce dorea mai mult decît minimul libertăţii individuale. „Totuşi părinţii liberalismului – Mill şi Constant – doresc mai mult decît acest minim: ei cer gradul maxim de non-ingerinţă compatibil cu exigenţele minime ale vieţii sociale. Cu siguranţă, doar o mică minoritate de oameni foarte civilizaţi, cu o conştiinţă de sine accentuată, par să fi mers atît de departe în revendicarea libertăţii. Cea mai mare parte a umanităţii a fost, de cele mai multe ori, gata să o sacrifice altor scopuri: securităţii, poziţiei sociale, prosperităţii, puterii, virtuţii, recompenselor din lumea de dincolo; sau dreptăţii, egalităţii, fraternităţii şi altor valori care par, în întregime sau în parte, incompatibile cu atingerea gradului maxim de libertate individuală şi care nu au nevoie de ea ca o precondiţie necesară realizării lor"[34].

Isaiah Berlin revine asupra necesităţii conservării unui „spaţiu minim de libertate personală", dacă nu vrem să „degradăm sau să negăm natura noastră umană". Care este acest minim necesar? „Acela la care un om nu poate renunţa fără ca esenţa naturii sale umane să fie grav atinsă. Ce este această esenţă? Ce norme implică ea?... oricare ar fi principiul care justifică existenţa acestui spaţiu de non-ingerinţă, fie că este vorba de legile naturii sau de drepturile naturale, de utilitate sau de imperative categorice, de un contract social inviolabil sau de un alt concept prin care oamenii au căutat să-şi clarifice şi să-şi justifice convingerile, libertatea în acest sens înseamnă libertate *faţă de* (*liberty from*), înseamnă absenţa ingerinţei dincolo de o frontieră mişcătoare, dar întotdeauna identificabilă"[35]. „Frontiera mişcătoare" şi, mai ales negociabilă, ce poate contura „spaţiul minim al libertăţii personale" nu poate exclude o serie de dimensiuni, precum: numărul posibilităţilor existente; gradul de dificultate al materializării acestora; importanţa posibilităţilor existente în raport cu proiectele proprii de viaţă; gradul dependenţei favorabile sau defavorabile, din societate; evaluarea şi valorificarea posibilităţilor existente, atît la nivelul individului, cît şi la cel al societăţii etc.

---

[32] *Ibidem*, p. 53.
[33] *Ibidem*, p. 209.
[34] *Ibidem*, p. 246.
[35] *Ibidem*, p. 209.

Sensul „pozitiv" al libertății, arată Isaiah Berlin, apare atunci cînd încercăm să răspundem nu la întrebarea „Ce sînt liber să fac sau să fiu?", ci „De către cine sînt guvernat?" sau „Cine este abilitat să spună ce trebuie sau ce nu trebuie să fiu sau să fac?". „Dorința de a mă guverna singur sau, cel puțin, de a participa la stabilirea mecanismelor prin care existența mea este controlată poate fi la fel de profundă precum aceea de a dispune de un spațiu propriu de acțiune, și poate chiar mai veche în ordine istorică. Cu toate acestea, obiectul acestor dorințe este diferit. Ele sînt, de altfel atît de diferite încît au condus, în cele din urmă, la marea înfruntarea ideologică ce domină lumea noastră. Căci partizanii libertății «negative» vedeau cîteodată în concepția «pozitivă» a ei – nu a fi liber *față de*, ci a fi liber *să* – să duci o anumită formă de existență – nimic altceva decît o amăgitoare deghizare a unei brutale tiranii. Înțelesul «pozitiv» al cuvîntului «libertate» derivă din dorința fiecărui individ de a fi propriul său stăpîn"[36].

Acumulînd experiența politică a secolului al XX-lea, fiind martora unor evenimente-limită – războaiele mondiale, dictaturile totalitare –, gîndirea politică contemporană și-a îmbogățit perspectiva și arsenalul teoretic în studierea condițiilor, evoluțiilor și formelor libertății. Analizele și reflecția filosofiei contemporane au adus, credem noi, un plus de adîncime și nuanță, considerațiilor teoretice emise de gîndirea liberală a începutului secolului al XIX-lea. În acest context, analiza lui Isaiah Berlin asupra raporturilor dintre libertatea „negativă" și libertatea „pozitivă" oferă un plus de comprehensiune, o înțelegere mai adecvată filtrată prin timp. Concepția lui Benjamin Constant asupra „libertății anticilor comparată cu cea a modernilor" apare, astfel, printr-un *efect de perspectivă*, întregită și completată. Cînd spunem aceste lucruri ne gîndim nu numai la redefinirea atît de nuanțată a tipurilor de libertate ci, mai ales, la analiza pe care Berlin o face condițiilor libertății și raporturilor *istorice* și *logice* care se țes între libertatea „negativă" și libertatea „pozitivă".

Deși la origine, din punct de vedere logic, distincția dintre libertatea „pozitivă" („Cine este stăpînul?") și libertatea „negativă" („Care este întinderea peste care sînt stăpîn?") este greu perceptibilă. „cele două concepte de libertate au avut o dezvoltare istorică divergentă, nu întotdeauna după o logică riguroasă, pînă cînd, în cele din urmă, ele au intrat în conflict deschis"[37]. Fiecare din cele două concepte ale libertății „pare expus pericolului pervertirii sale în chiar viciul la care anterior s-a opus"[38]. Dar, în timp ce libertatea „negativă", a non-ingerinței în spațiul opțiunii

[36] *Ibidem*, p. 214.
[37] *Ibidem*, p. 215.
[38] *Ibidem*, p. 60.

individuale, prezintă drept risc posibil ultraindividualismul liberal, etapă depăşită odată cu consumarea perioadei istorice a acumulării primitive a capitalului, „retorica" libertăţii „pozitive" este omniprezentă şi, pe cît de amăgitoare, pe atît de periculoasă. „Teza mea – scrie Isaiah Berlin – este că, în plan istoric, noţiunea de libertate «pozitivă» – implicată de răspunsul la întrebarea «Cine este stăpînul?» – s-a distanţat treptat de cea a libertăţii «negative», desemnată să răspundă la întrebarea «Care este întinderea peste care sînt stăpîn?». Iar prăpastia dintre ele s-a lărgit pe măsură ce noţiunea de «sine» suferea o fisiune metafizică între un sine «superior», «real» sau «ideal», pe de o parte, destinat să domine un sine «inferior», «empiric», «psihologic», pe de alta; între un sine care exprimă «ce am mai bun în mine» şi inferiorul meu cotidian peste care primul este stăpîn... Opinia mea este că, de-a lungul acestui proces, ceea ce începuse ca o doctrină a libertăţii a devenit o doctrină a autorităţii şi, adesea, chiar a opresiunii, transformîndu-se în arma predilectă a despotismului – un fenomen mult prea familiar în timpurile noastre"[39].

Spre deosebire de doctrinarii liberalismului pur pentru care libertatea-participare (libertatea „pozitivă") era doar o *libertate-mijloc* în realizarea libertăţii-autonomie (libertatea „negativă"), concepută ca *libertate-scop*, Isaiah Berlin consideră ambele tipuri de libertate *scopuri în sine*. Dacă Benjamin Constant susţinea că „independenţa individuală este prima dintre necesităţile moderne. În consecinţă, nu trebuie să se pretindă niciodată sacrificarea ei pentru instituirea libertăţii politice"[40], Isaiah Berlin afirmă că „oricare ar fi baza lor comună, indiferent care din ele este predispusă la distorsiuni mai grave, libertatea negativă şi libertatea pozitivă nu sînt identice. Şi una şi cealaltă sînt scopuri în sine. Iar aceste scopuri pot intra în conflict ireconciliabil"[41].

În timp ce ordinea valorilor trasată de liberalii începutului secolului al XIX-lea asculta de principiile unei ierarhii precis determinate a raporturilor dintre scopuri şi mijloace, tabloul valorilor propus de Isaiah Berlin dezvăluie tensiunile lumii contemporane confruntată cu relativismul concepţiilor, confuzia scopurilor, conflictul valorilor concurente, riscurile indeterminării mijloacelor. Într-o asemenea lume, adoptarea principiilor ontologice şi axiologice ale monismului ar fi tot atît de inadecvată şi periculoasă, pe cît de falsă şi plină de capcane ar fi însuşirea

[39] *Ibidem*, p. 57-58.

[40] Benjamin Constant, *Despre libertatea anticilor comparată cu cea a modernilor*, în *op. cit.*, p. 15.

[41] Isaiah Berlin, *op. cit.*, p. 63-64.

metodei determinismului şi a procedeelor reducţioniste, fie ele economiciste, sociologiste, sau istoriciste. În acest sens, credem că trebuie să desluşim o serie de afirmaţii ale lui Isaiah Berlin de contestare a presupoziţiei privind armonia universală prestabilită a scopurilor fundamentale ale oamenilor. Avem în vedere afirmaţii precum: „atunci cînd valori fundamentale sînt ireconciliabile, nimic nu ne oferă, în principiu, argumente pentru a tranşa cu certitudine în favoarea uneia sau a alteia"[42], sau „atîta timp cît anumite valori sînt inerent conflictuale, ideea că ar exista o configuraţie care, în principiu, ar putea fi descoperită şi în care toate aceste valori ar coexista într-un mod armonios se bazează pe o concepţie *a priori* despre lume care mie mi se pare falsă"[43].

Asemenea afirmaţii înseamnă, în fond, respingerea monismului care cere „soluţii definitive – ordine şi armonie cu orice preţ". Impunerea cu orice preţ a soluţiilor definitive şi reprimarea alternativelor înseamnă distrugerea capacităţii raţionale şi volitive a omului de a alege. Aplicată sistematic la scară globală, această operaţie de distrugere a spaţiului opţiunilor libere duce, prin robotizarea indivizilor şi atomizarea societăţii, la mortificarea facultăţii umane de a înţelege şi acţiona conştient şi responsabil. Acestui monism pustiitor i se opun cele „două concepte de libertate" susţinute de „toţi aceia care au apreciat... libertatea pentru ea însăşi,... convinşi că libertatea alegerii, şi nu impunerea ei de către alţii, constituie un ingredient inalienabil al umanităţii oamenilor", convinşi, de asemenea, de faptul că „această credinţă subîntinde atît solicitarea pozitivă de a avea o voce la crearea legilor şi în practicile societăţii în care trăiesc, cît şi de dorinţa de a avea un spaţiu, creat artificial la nevoie, în care fiecare să fie propriul său stăpîn, un spaţiu «negativ» în care un om să nu fie obligat să dea socotcală de activităţile sale altui om, dacă acest lucru este compatibil cu existenţa unei organizări sociale"[44].

Public şi privat la antici şi moderni

Piatra unghiulară în explicarea deosebirilor dintre libertatea anticilor şi libertatea modernilor ni se pare a fi raportul dintre *public* şi *privat*. *Binomul conceptual public-privat* are o deosebită putere operaţională datorită forţei explicative şi capacităţii sale de sinteză. Adevărată *tăietură ontologică*, raportul public-privat

[42] *Ibidem*, p. 64.
[43] *Ibidem*, p. 65.
[44] *Ibidem*, p. 75.

delimitează „două aspecte ale existenţei umane"[45], „două moduri de a trăi"[46], două moduri complementare ale omului de a fi în lume.

Modul *public* – arată Hannah Arendt – înseamnă a trăi în „domeniul public", „a trăi împreună în lume", într-o lume comună a acţiunilor şi rezultatelor muncii ce ne leagă şi ne adună fără, însă, a ne nivela şi dezidentifica[47]. Definit de Julien Freund, „domeniul competenţei politicului", „public" desemnează, în acest caz, activitatea socială avînd drept scop protejarea membrilor unei colectivităţi independente, în măsura în care aceştia constituie o colectivitate a cărei raţiune de a fi este salvgardarea binelui comun[48]. A trăi în mod public înseamnă, deci, a practica relaţii oficiale, impersonale, vizînd rezolvarea problemelor colectivităţii, afirmarea identităţii, unităţii şi securităţii acesteia. Înseamnă, de asemenea, a te dezvălui, a te prezenta în exterior, a intra în spectacolul lumii asumîndu-ţi roluri şi răspunderi.

Modul *privat* de existenţă este, prin revers, complementar modului public. Spaţiul privat este locul protejat al vieţii personale a individului, al casei şi vieţii intime a familiei, al proprietăţii individuale ca patrimoniu legitim şi sacru. Căci sacru este căminul, „loc al naşterii şi al morţii ce trebuie să rămînă ascuns domeniului public pentru că el adăposteşte lucrurile ferite de priviri, impenetrabile cunoaşterii. Loc ascuns pentru că omul nu ştie de unde vine cînd se naşte, nici unde merge cînd moare"[49]. Dar, „privat" nu înseamnă individ, ci „o relaţie socială care priveşte individul şi raporturile interindividuale ca atare, fie de ordinul reciprocităţii, fie de ordin asociativ"[50].

Rezultă din cele spuse pînă acum o observaţie importantă: public-ul şi privat-ul sînt „în *egală* măsură relaţii sociale", dar în relaţiile private se păstrează autonomia persoanelor, iar în relaţiile publice se urmăreşte funcţionarea colectivităţii ca întreg coerent. Raportul dintre privat şi public nu se identifică cu raportul dintre individ şi societate. Privat nu înseamnă individ, public nu înseamnă societate. Privat înseamnă *spaţiul social al relaţiilor inter-individuale informale (neoficiale).* Public înseamnă *spaţiul social al relaţiilor interindividuale formale (oficiale).* Atît privat-ul cît şi public-ul desemnează raporturi interindividuale, ce diferă însă prin: modalitatea –

---

[45] J. Lacroix, *Le public et le privé*, în *Cahiers de l'institut de science économique appliquée*, 1961, nr. 111, p. 13, citat în Julien Freund, *L'essence du politique*, Sirey, Paris, 1965, p. 293.

[46] Léo Strauss, *De la tyrannie*, Gallimard, Paris, 1983, p. 153-184.

[47] Hannah Arendt, *Condition de l'homme moderne*, Calmann-Lévy, Paris, 1994, p. 89-99.

[48] Julien Freund, *op. cit.*, p. 292.

[49] Hannah Arendt, *op. cit.*, p. 103-104.

[50] Julien Freund, *op. cit.*, p. 292.

personală sau impersonală, informală sau formală – de realizare; numărul persoanelor antrenate; scala de ierarhizare a valorilor şi opţiunilor; prioritatea scopurilor şi ponderea intereselor urmărite. *Matrici de organizare a spaţiului social*, privatul *este micro-spaţiul relaţiilor interpersonale*, public-ul, *macro-spaţiul relaţiilor oficiale*.

Relaţii sociale fiind, public-ul şi privat-ul au aceeaşi rezistenţă în timp ca şi acestea. Contrarii, public-ul şi privat-ul sînt, totodată, strîns corelate, necesar complementare, ambele presupunîndu-se reciproc. Distincţia public-privat traversează istoria civilizaţiei umane, din antichitate în contemporaneitate. Relaţia, în sine, dintre public şi privat este o constantă, ceea ce diferă, în schimb, este *ponderea* privatului şi a public-ului, fiecare din cele două sfere avînd, de la o epocă istorică la alta, o pondere şi o extensiune variabile. Spaţiul privat nu este „o descoperire a modernităţii"! Construirea „citadelei" libertăţii modernilor prin garantarea constituţională a libertăţilor şi drepturilor individuale s-a bazat pe recunoaşterea şi acceptarea *legitimităţii* spaţiului şi drepturilor individuale s-a bazat pe recunoaşterea şi acceptarea *legitimităţii* spaţiului privat şi pe *redimensionarea* acestuia prin trasarea unei noi frontiere între domeniul *vieţii private* şi cel al *autorităţii publice*. Ascensiunea individualismului liberal în epoca modernă nu poate fi înţeleasă în afara *legitimităţii* şi *redimensionării* „domeniului privat", ca spaţiu al proprietăţii particulare, antreprizei şi patrimoniului, vieţii de familie şi siguranţei căminului.

Atunci cînd vorbeşte „despre libertatea anticilor comparată cu cea a modernilor", Benjamin Constant are permanent în vedere, ca *substrat explicativ*, raporturile dintre public şi privat, semnificativ diferite în antichitate şi modernitate. O serie de pasaje din *Discurs* sînt elocvente în acest sens: „Aşa se face că la antici individul, aproape în mod constant suveran în afacerile publice, este sclav în toate relaţiile sale particulare. În calitate de cetăţean, el are drept de decizie în problema păcii sau a războiului; ca persoană privată, mişcările sale sînt urmărite, limitate, reprimate; în calitate de parte a corpului colectiv – interoghează, destituie, condamnă, deposedează, exilează, îşi condamnă la moarte magistraţii sau superiorii; în calitate, însă, de supus al corpului colectiv poate fi, la rîndul său, privat de starea la care a ajuns, deposedat de demnităţi, alungat, omorît prin voinţa discreţionară a ansamblului din care face parte. La moderni, dimpotrivă, individul, independent în viaţa privată, nu e, nici măcar în statele cele mai libere, suveran decît în aparenţă. Suveranitatea sa e restrînsă, suspendată, aproape întotdeauna; şi dacă la anumite intervale, destul de rare, şi din care nu lipsesc riscurile şi obstacolele, el exercită totuşi această suveranitate, nu obţine altceva decît subminarea ei"[51].

[51] Benjamin Constant, *op. cit.*, p. 5-6.

Care este explicaţia acestei diferenţe de statut între prestigiul angajării publice şi deprecierea vieţii private în antichitate (mai ales în cea greacă), comparativ cu ponderea scăzută a influenţei politice a individului modern preocupat, mai ales, de protejarea „domeniului privat" şi prosperitatea afacerilor personale? De ce în antichitate autoritatea publică se înălţa pe piscurile gloriei? De ce era atît de desconsiderată viaţa privată? Şi, cum se explică, în schimb, reevaluarea atît de importantă a vieţii private în cazul omului modern?

Pentru antici, participarea fiecărui cetăţean la viaţa publică din cetate, ne spune Benjamin Constant, nu era o „supoziţie abstractă. Voinţa fiecăruia avea o influenţă reală; exercitarea acestei voinţe echivala cu o plăcere vie şi repetată. În consecinţă, anticii erau dispuşi să facă multe sacrificii pentru a-şi păstra drepturile politice şi participarea la administrarea statului"[52]. Pentru individul modern, însă, „pierdut în mulţime", exercitarea drepturilor politice nu mai are aceeaşi valoare deoarece nu-i mai oferă „decît o parte din satisfacţiile pe care le găseau în ele anticii şi, în acelaşi timp, progresele civilizaţiei, tendinţa comercială a epocii, comunicarea popoarelor... au înmulţit şi diversificat căile fericirii personale... Scopul anticilor era împărţirea puterii sociale între toţi cetăţenii unei aceleiaşi patrii. Asta numeau ei libertate. Scopul modernilor este siguranţa vieţii private; şi ei numesc libertate garanţiile acordate de instituţii pentru a o proteja"[53].

Diferenţa dintre libertatea anticilor şi libertatea modernilor constă, în esenţă, în *modul diferit de a concepe raportul dintre* „domeniul public" şi „domeniul privat", în *maniera diferită de apreciere a valorilor, funcţiilor şi responsabilităţilor* din sfera publicului şi cea a privatului, în antichitate şi în epoca modernă. Cetăţeanul polis-ului antic resimţea acut caracterul *privativ* al vieţii private, o viaţă redusă la rezolvarea necesităţilor biologice şi economice ale gospodăriei familiale. El îşi dobîndea libertatea doar în viaţa publică din polis. Libertatea cetăţeanului antichităţii greco-latine era una politică trăită prin participarea la treburile publice. Aceasta nu înseamnă că el nu avea o viaţă privată, sau că nu ar fi existat, circumstanţial, o împletire de interese între public şi privat, ci doar că, resimţind viaţa privată ca una a constrîngerilor şi nevoilor existenţiale, el se elibera de toate acestea prin participarea la viaţa publică a polis-ului. Tocmai această situaţie o face pe Hannah Arendt să afirme că: „ceea ce toţi filosofii greci, oricare a fost opoziţia lor faţă de viaţa polis-ului, considerau ca evident, este că libertatea se situează exact în domeniul politic, iar constrîngerea este îndeobşi un fenomen prepolitic, caracterizînd organizarea familială privată şi că forţa şi violenţa se justifică în această

[52] *Ibidem*, p. 10.
[53] *Ibidem*, p. 10-11.

sferă ca singure mijloace de a stăpîni necesitatea (de exemplu, guvernînd sclavii) şi de a se elibera"[54].

Procesul de importanţă istorică care se declanşează în epoca modernă, mai ales după victoria revoluţiilor anti-despotice ale burgheziei, odată cu revoluţia industrială, acumularea capitalistă şi polarizarea socială, este *masificarea societăţii, ascensiunea societăţii ca masă.* Acest proces se manifestă printr-o serie de fenomene semnificative care, ulterior, prin experienţele totalitare ale secolului al XX-lea, vor cunoaşte forme paroxistice: absorbţia diferitelor grupuri sociale – familia, asociaţiile profesionale – într-o societate unică; dizolvarea individualităţii; nivelarea conştiinţelor; conformismul comportamental; uniformizarea statistică. În contextul masificării societăţii, *matricile relaţiilor interindividuale publice şi private* sînt serios afectate, perturbate. Viaţa publică şi privată, precum şi relaţiile dintre acestea, se alterează; calitatea şi consistenţa vieţii comunitare, la scară publică şi privată, scade în mod dramatic. Benjamin Constant a sesizat, cu perspicacitate, debutul acestui proces de masificare socială. Vorbind despre individul modern „pierdut în mulţime", Constant arată că acesta nu se mai simţea suveran în exercitarea drepturilor politice, aşa cum se simţea şi era, în fapt, cetăţeanul polis-ului antic.

Asaltat de societatea masificatoare, întreprinzătorul de la începuturile liberalismului realiza că avea nevoie de siguranţa pe care i le confereau *matricile civilizatoare ale relaţiilor interindividuale private şi publice.* El conştientiza că se află în situaţia periculoasă de contact direct cu o masă socială tocmai pentru că spaţiile sociale ale relaţiilor interindividuale private şi publice nu fuseseră încă amenajate şi organizate. De aceea, intimitatea şi liniştea spaţiului privat, satisfacţia proprietăţii particulare, siguranţa şi eficienţa relaţiilor publice deveneau, pentru omul modern de concepţie liberală ameninţat de masificarea socială, scopuri cu adevărat vitale. Spaţiul interstiţial aflat între indivizi, între aceştia şi ansamblul corpului social trebuia, aşadar, ocupat, amenajat şi organizat. Trebuia edificată *civilitatea prin statornicirea unor relaţii normale şi judicioase între spaţiul privat şi civilizaţia publică.* Dar, pentru aceasta trebuia ca, mai întîi, *spaţiul privat să fie legitim revendicat, reevaluat şi redimensionat.*

Individualismului liberal i-a revenit rolul de a fundamenta doctrina *legitimităţii spaţiului privat.* În acest scop, el a reevaluat şi redimensionat „domeniul privat" printr-o nouă delimitare a frontierei dintre privat şi public, prin construirea societăţii civile ca partener al statului minimal. Pentru a redimensiona spaţiul privat, liberalismul clasic a centrat libertatea individului pe *legitimitatea spaţiului privat.*

[54] Hannah Arendt, *op. cit.*, p. 68-69.

Libertatea individului şi suveranitatea poporului

Concepem libertatea individului şi suveranitatea poporului ca un raport între o *valoare politică* şi un *principiu de legitimitate a puterii*. Atît libertatea-autonomie („negativă"), cît şi libertatea-participare („pozitivă") sînt valori politice care, pentru a deveni efective – recunoscute, apreciate, aplicate –, intră în relaţie cu puterea politică, structurile instituţionale ale regimului politic, principiul de legitimitate al acestuia. Puterea politică prin autoritatea sa legitimă este aceea care legalizează sau nu, garantează sau nu, libertatea, fie ea a anticilor, a modernilor sau a contemporanilor. Rezultă, de aici, importanţa naturii regimului politic şi a principiului de legitimitate pe care se bazează autoritatea acestuia, de fiecare dată cînd intră în raport cu problematica şi dinamica libertăţii.

Principiu de legitimitate a puterii politice în regimurile democratice, *suveranitatea poporului* stipulează că: suveranitatea, ca „exercitare a voinţei generale"[55], singura voinţă capabilă „să îndrume forţele statului potrivit scopului instituirii ei, adică binele comun"[56], este inalienabilă şi indivizibilă; această putere supremă aparţine poporului, care este ansamblul cetăţenilor ce formează corpul politic al unei naţii. „Fiecare din noi – scrie Jean-Jacques Rousseau – pune în comun persoana şi toată puterea lui, sub conducerea supremă a voinţei generale; şi primim in corpore pe fiecare membru, ca parte indivizibilă a întregului"[57]. Suveranitatea poporului este, deci, voinţa generală a corpului politic, adică a ansamblului cetăţenilor unei naţii. Observăm că suveranitatea poporului – principiu de legitimitate a puterii politice – este rezultatul libertăţii-participative a fiecărui cetăţean, sau, cu alte cuvinte, *rezultanta exercitării libertăţii „pozitive" de către cetăţenii corpului politic, sinteza libertăţii politice a cetăţenilor*. Remarcăm, în acelaşi timp, că raportul dintre libertatea individuală şi suveranitatea poporului înseamnă, în fond, *raportul dintre libertatea-autonomie („negativă") şi libertatea-participativă („pozitivă")*. Ne aflăm, deci, în situaţia interesantă de a descoperi că, *în spatele principiului de legitimitate a puterii prin suveranitatea poporului se află cealaltă „faţă" a libertăţii, libertatea-participativă*. Şi, astfel, pe fondul discutării raportului dintre libertatea individului şi suveranitatea poporului, ne reîntîlnim, de fapt, cu mai vechea problemă a celor două feţe ale libertăţii", sau a celor „două concepte de libertate".

---

[55] Jean-Jacques Rousseau, *Contractul social*, Editura Moldova, Iaşi, 1996, p. 84.

[56] *Ibidem*.

[57] Jean-Jacques Rousseau, *op. cit.*, p. 75.

Prin acest demers am ajuns la fondul problemei *libertate-suveranitate*. Faptul că suveranitatea poporului este sinteza libertăţii politice (libertatea-participare) a cetăţenilor ne ajută să înţelegem corect, la modul realist, echilibrat şi relativ, conţinutul şi valoarea principiului suveranităţii poporului. Suveranitatea poporului, adică „supremaţia voinţei generale asupra oricărei voinţe particulare"[58] este un principiu important de legitimitate a puterii politice de care dispun oamenii pe pămînt. Un principiu de legitimitate important, necesar şi funcţional, dar un principiu bazat pe libertatea-participare a cetăţenilor, un principiu aflat *sub semnul condiţiei umane*, supus, deci, *limitei şi relativităţii umanului*. Este foarte important să înţelegem acest lucru deoarece, numai astfel putem demistifica principiul suveranităţii poporului, deseori invocat ca un adevărat mit politic tocmai de uzurpatorii suveranităţii poporului; numai astfel, *asumîndu-ne permanent condiţia umană*, putem ajunge la „rădăcinile acestei deturnări perverse a suveranităţii"[59].

Acesta este şi principiul pe care îl susţine Constant, atunci cînd afirmă că „adevărul important, principiul etern ce trebuie stabilit" este următorul: „Nici o autoritate de pe pămînt nu e nelimitată, nici cea a poporului, nici cea a oamenilor care spun că sînt reprezentanţii săi, nici cea a regilor, oricare ar fi titlul sub care domnesc, nici cea a legii, care, nefiind altceva decît expresia voinţei poporului sau a principelui, în funcţie de forma de guvernămînt, trebuie circumscrisă aceloraşi limite ca şi autoritatea din care emană"[60]. Consecinţa, logic dedusă de aici de gînditorul liberal este că, atunci „cînd suveranitatea nu este limitată, nu există nici un mijloc de a pune indivizii la adăpost faţă de forma de guvernămînt. În zadar pretindeţi că puteţi supune guvernările voinţei generale. Tot ele dictează această voinţă, şi toate precauţiile devin iluzorii"[61].

„Deturnarea perversă a poporului suveran în popor aservit" este posibilă tocmai pentru că, în numele suveranităţii poporului, libertatea-participare („pozitivă") poate distruge uşor libertatea-autonomie („negativă"). Sub protecţia principiului suveranităţii poporului, *libertatea puterii politice nelimitate* poate perverti, confisca sau ucide *libertatea individului*, spaţiul privat necesar opţiunilor libere ale persoanei.

Este meritul liberalilor primei jumătăţi a secolului al XIX-lea şi, în particular, al lui Benjamin Constant de a fi semnalat pericolul ca – înţeleasă în sens absolut

---

[58] Benjamin Constant, *Principii de politică...*, în *op. cit.*, p. 29.
[59] Marcel Gauchet, *op. cit.*, p. 26.
[60] Benjamin Constant, *op. cit.*, p. 34.
[61] *Ibidem*, p. 33.

şi practicată în mod nelimitat –, suveranitatea poporului să poată distruge uşor libertatea individului. „Nimeni nu a perceput mai bine şi nu a exprimat mai clar conflictul dintre cele două tipuri de libertate decît Benjamin Constant. Pentru el, transferul printr-o revoluţie victorioasă a autorităţii nelimitate – numită, în mod obişnuit, suveranitate – din mîinile unora în mîinile altora, nu duce la o creştere a libertăţii, ci doar la o deplasare a poverii sclaviei. El se întreba, pe bună dreptate, ce diferenţă este pentru un om dacă este strivit de un guvern popular, de un monarh sau chiar de nişte legi represive. Constant şi-a dat seama că principala problemă a celor ce doresc libertatea individuală, „negativă", nu este cine exercită autoritatea, ci cît de multă autoritate trebuie plasată în mîinile celor care o exercită. Oricine dispune de o autoritate nelimitată e condus – credea el –, mai devreme sau mai tîrziu, către distrugerea individului"[62].

De aici, diferenţa de optică dintre Benjamin Constant şi Jean-Jacques Rousseau în conceperea democraţiei şi în găsirea modalităţilor organizării şi administrării suveranităţii poporului. „Recunoaşterea abstractă a suveranităţii poporului – arată Constant, «cel mai profund critic al teoriei lui Rousseau asupra democraţiei»[63] – nu face să crească cu nimic suma libertăţii indivizilor; iar dacă i se atribuie acestei suveranităţi o amploare pe care nu trebuie s-o aibă, libertatea poate fi pierdută în ciuda acestui principiu sau chiar prin acest principiu... Cînd se stabileşte că suveranitatea poporului este nelimitată, se creează şi se aruncă la întîmplare în societatea umană o cantitate de putere prea mare prin ea însăşi şi care este un rău, în orice mînă s-ar afla... Chiar şi Rousseau s-a speriat de aceste consecinţe. Înspăimîntat la vedere imensităţii puterii sociale pe care o crease, n-a ştiut în ce mîini să aşeze această monstruoasă putere, şi n-a aflat drept mijloc de protecţie împotriva pericolului antrenat de o astfel de suveranitate, decît un expedient care-i face imposibilă exercitarea. A declarat că suveranitatea nu poate fi nici înstrăinată, nici delegată, nici reprezentată. Aceasta înseamnă, cu alte cuvinte, să declari că ea nu poate fi exercitată, adică să anulezi în fapt principiul tocmai proclamat"[64].

Dar care este soluţia lui Benjamin Constant pentru concilierea libertăţii individului cu suveranitatea poporului? Este posibilă limitarea suveranităţii poporului, organizarea democratică a competenţelor acestei suveranităţi? Este posibilă neutralizarea puterii absolute ce se pretinde legitimă datorită invocării principiului suveranităţii poporului? Putea fi, deci, depăşit impasul în care intrase Rousseau? Şi aceasta, cu atît mai mult cu cît, în numele suveranităţii poporului

[62] Isaiah Berlin, *op. cit.*, p. 248.
[63] John Gray, *Liberalism*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1986, p. 20.
[64] Benjamin Constant, *op. cit.*, p. 30, 32.

a ghilotinat Dictatura iacobină libertatea individului! În numele suveranității poporului a exterminat Dictatura proletariatului libertatea milioanelor de indivizi!

Soluția lui Benjamin Constant este soluția liberalismului clasic – doctrina fondatoare a civilizației burgheze și a democrației constituționale moderne. „Neîndoielnic că limitarea abstractă a suveranității nu ajunge – afirmă Constant. Trebuie căutate fundamente ale unor instituții politice care să combine în așa fel interesele diverșilor deținători ai puterii, încît avantajul lor cel mai limpede, durabil și sigur să fie rămînerea fiecăruia în limitele atribuțiilor respective. Dar prima problemă rămîne competența și limitarea suveranității, căci înainte de a organiza un lucru, trebuie să-i determini natura și întinderea... Limitarea suveranității este deci adevărată și posibilă. Ea va fi garantată mai întîi prin forța care garantează toate adevărurile recunoscute, și anume prin opinie; apoi într-un mod mai precis, prin distribuirea și echilibrul puterilor... Închizînd suveranitatea între limitele ei firești, nu mai aveți de ce vă teme"[65].

Soluția preconizată de Benjamin Constant pentru organizarea libertății individuale a modernilor, în condițiile respectării suveranității limitate a poporului, este *sistemul reprezentativ*, „organizarea cu ajutorul căreia o națiune trece asupra unor indivizi o sarcină pe care nu poate sau nu vrea să o ducă singură... Sistemul reprezentativ e o procură dată unui număr de oameni de către masa poporului, care vrea să-i fie apărate interesele și care nu are, totuși, timp să și le apere, întotdeauna, el însuși"[66]. Principiul reprezentativității reușește să concilieze, în fond, libertatea-autonomie, *valoarea-scop* a omului modern, cu libertatea-participare, devenită *valoare-mijloc* în concepția liberalismului clasic. Divizarea internă dintre cele „două fețe ale libertății" se instituționalizează, astfel, prin sistemul reprezentativ. „Structura socială și politică – arată Pierre Manent –, trebuie să facă dreptate acestei divizări interne, acestei necesități... Divizarea între societate și instanța publică ce o «reprezintă»... devine de acum înainte expresia ei necesară... Reprezentarea, departe de a întemeia construcția dogmatică a unei suveranități absolute, va fi atunci expresia îndoielii noastre, scepticismului nostru. Guvernul reprezentativ este scepticismul devenit instituție"[67].

Limitarea rezonabilă a suveranității poporului, în vederea prevenirii excesele dictatoriale săvîrșite de putere în numele acestei suveranități se face prin sistemul reprezentării și delegării puterii politice. Acesta este o formă instituționalizată de

---

[65] Benjamin Constant, *op. cit.*, p. 36, 37.

[66] Benjamin Constant, *Despre libertatea anticilor...*, în *op. cit.*, p. 20.

[67] Pierre Manent, *Istoria intelectuală a liberalismului*, Humanitas, București, p. 139-140.

conciliere a celor „două feţe ale libertăţii". Prin legitimarea şi redimensionarea libertăţii „negative" – de protecţie a autonomiei individului –, concomitent cu delegarea şi controlul social al libertăţii „pozitive" – de participare a cetăţeanului la puterea politică – liberalismul clasic a reuşit să construiască un sistem reprezentativ de organizare şi administrare a puterii politice. În felul acesta, democraţia liberală a găsit forma politică de utilizare limitată, competentă şi controlată a principiului suveranităţii poporului.

Libertatea legitimă a individului şi *suveranitatea limitată a poporului* se echilibrează reciproc. Împreună, dau conţinut şi sens *statului de drept* şi *societăţii civile*. Se conturează, astfel, o panoramă a valorilor, principiilor şi instituţiilor politice ale modernităţii. Este o ordine politică care reflectă *condiţia omului modern*, o ordine politică a *oamenilor printre oameni* şi nu una a *zeilor contra oamenilor*. Dacă această *ordine umană a lucrurilor politice* a apărut şi a rezistat, dovedindu-se în timp o *paradigmă politică a normalităţii*, aceasta este şi datorită lui Benjamin Constant!

Anton CARPINSCHI

DESPRE LIBERTATEA ANTICILOR, COMPARATĂ CU CEA A MODERNILOR

Discurs rostit la Ateneul regal de la Paris, în 1819

DOMNILOR,

Îmi propun să supun atenţiei dumneavoastră cîteva distincţii, destul de noi încă, între două feluri de libertate, ale căror deosebiri au rămas, pînă acum, neobservate, sau, în orice caz, foarte puţin remarcate. Una este libertatea al cărei exerciţiu era atît de drag popoarelor antice; cealaltă, cea a cărei folosinţă este atît de preţioasă pentru naţiunile moderne. Nu cred că mă înşel dacă spun că studierea lor va prezenta un dublu interes.

În primul rînd, confuzia între aceste două tipuri de libertate a constituit, la noi, în vremurile atît de celebre ale revoluţiei, cauza mai multor rele. Franţa s-a trezit epuizată în urma unor tentative inutile ai căror autori, iritaţi de insucces, au încercat să o constrîngă să se bucure de binele pe care nu-l dorea, interzicîndu-i-l pe cel dorit cu adevărat.

În al doilea rînd, chemaţi de fericita noastră revoluţie (o numesc fericită, în ciuda exceselor ei, pentru că mă opresc asupra rezultatelor pe care le-a avut) să ne bucurăm de binefacerile unei guvernări reprezentative, este interesant şi util să cercetăm de ce această guvernare, singura la adăpostul căreia putem afla, astăzi, libertate şi linişte, a fost aproape total necunoscută pentru naţiunile libere ale Antichităţii.

Ştiu că s-a pretins a i se fi descoperit urmele la cîteva popoare antice, de exemplu în Republica lacedemoniană şi la strămoşii noştri, galii. Se greşeşte însă. Guvernarea lacedemoniană era o aristocraţie monahală, nu era deloc o guvernare reprezentativă. Puterea regilor era limitată, dar cei care o limitau erau eforii şi nu nişte oameni învestiţi cu o misiune asemănătoare cu cea pe care alegerile o conferă astăzi apărătorilor libertăţilor noastre. Fără îndoială că eforii, după ce au fost instituiţi de către regi, au fost numiţi de către popor. Ei nu erau însă decît în număr de cinci. Autoritatea lor era în aceeaşi măsură religioasă şi politică. Participau chiar la administrarea guvernării, adică la puterea executivă şi, prin aceasta, prerogativa lor, aidoma celei a aproape tuturor magistraţilor populari în vechile republici, departe

de a fi o simplă barieră în calea tiraniei, se transforma, uneori, ea însăşi, într-o tiranie insuportabilă.

Regimul din Galia, care se asemăna destul de mult cu cel pe care un anume partid ar dori să ni-l impună, era, în acelaşi timp, teocratic şi războinic. Preoţii dispuneau de puteri nelimitate. Clasa militară sau nobilimea avea privilegii deosebit de sfidătoare şi de asupritoare. Poporului nu i se acorda nici un drept şi nici o garanţie.

La Roma, tribunii aveau, pînă la un anume punct, o misiune reprezentativă. Ei îi reprezentau pe plebeii pe care oligarhia, aceeaşi în toate vremurile, îi adusese la o sclavie atît de dură, prin răsturnarea regilor. Totuşi poporul îşi exercita în mod direct o mare parte din drepturile politice. Se aduna pentru a vota legile, pentru a-i judeca pe patricienii puşi sub acuzare: la Roma nu mai rămăseseră, aşadar, decît vagi urme ale sistemului reprezentativ.

Sistemul acesta este o descoperire a modernilor şi veţi vedea, domnilor, că situaţia umanităţii în antichitate nu-i permitea unei astfel de instituţii să apară sau să se fixeze. Popoarele antice nu-i puteau nici simţi nevoia, nici aprecia avantajele. Organizarea lor socială le făcea să dorească o libertate cu totul diferită de cea asigurată de un astfel de sistem.

Discursul din seara aceasta va încerca să demonstreze tocmai acest adevăr.

Întrebaţi-vă, înainte de toate, domnilor, ce înţelege, în zilele noastre, prin cuvîntul libertate, un englez, un francez sau un locuitor al Statelor Unite ale Americii? Pentru fiecare dintre ei, libertate înseamnă dreptul de a nu se supune decît în faţa legii, de a nu putea fi arestat, nici închis, nici omorît, nici maltratat în vreun fel din voia arbitrară a unuia sau a mai multor indivizi. Înseamnă dreptul de a-şi exprima părerea, de a-şi alege ocupaţia şi de a o practica, de a dispune de a sa proprietate, abuzînd chiar de ea, de a se duce şi de a veni fără să ceară voie şi fără să dea socoteală despre motivele şi căile alese. Înseamnă dreptul de a se aduna cu alţi indivizi, fie pentru a discuta despre propriile interese, fie pentru a practica un cult pe care el şi asociaţii lui îl preferă, fie, pur şi simplu, pentru a-şi umple ceasurile într-un mod adecvat înclinaţiilor şi fanteziei sale. Înseamnă, în sfîrşit, dreptul de a interveni în administrarea guvernării, fie prin numirea funcţionarilor, a tuturor sau numai a unora dintre ei, fie prin reprezentări, petiţii, cereri,

pe care autoritatea este, mai mult sau mai puţin, obligată să le ia în considerare. Comparaţi acum cu această libertate pe aceea a anticilor.

Libertatea la antici consta în exercitarea colectivă, însă directă, a mai multor părţi din întreaga suveranitate, ea consta în a delibera, în piaţa publică, asupra războiului şi a păcii, în a încheia tratate de alianţă cu străinii, în a vota legi, în a enunţa hotărîri, în a examina conturile, actele, gestiunea magistraţilor, în a-i obliga să compară în faţa întregului popor, în a-i pune sub acuzare, în a-i condamna sau achita. Dar, înţelegînd în felul acesta libertatea, anticii nu considerau, totuşi, incompatibilă cu această libertate colectivă subordonarea completă a individului faţă de autoritatea ansamblului social. Nu veţi afla la ei aproape nici una dintre binefacerile pe care, după cum am văzut, le conţine libertatea la moderni. Toate acţiunile particulare sînt supuse unei supravegheri severe. Independenţei individului nu i se acordă nimic, nici sub raportul opiniilor, nici sub cel al activităţii practice, nici, mai ales, sub raportul religiei. Dreptul de a-ţi alege propriul cult, unul dintre cele mai preţioase drepturi, după părerea noastră, ar fi fost considerat de antici drept o crimă şi un sacrilegiu. Autoritatea corpului social intervine şi zădărniceşte voinţa indivizilor pînă şi în chestiunile cele mai lipsite de importanţă, după părerea noastră. Terpandru nu poate, la spartani, să-şi mai adauge o coardă la liră fără a stîrni indignarea eforilor. Autoritatea intervine chiar şi în relaţiile casnice. Tînărul lacedemonian nu-şi poate vizita cînd pofteşte soţia. La Roma, cenzorii cercetează cu o privire scrutătoare viaţa de familie. Legile reglează moravurile şi cum moravuri sînt pretutindeni, legile reglează totul.

Aşa se face că la antici individul, aproape în mod constant suveran în afacerile publice, este sclav în toate relaţiile sale particulare. În calitate de cetăţean, el are drept de decizie în problema păcii sau a războiului; ca persoană privată, mişcările sale sînt urmărite, limitate, reprimate; în calitate de parte a corpului colectiv – interoghează, destituie, condamnă, depose-dează, exilează, îşi condamnă la moarte magistraţii sau superiorii; în calitate, însă, de supus al corpului colectiv poate fi, la rîndul său, privat de starea la care a ajuns, deposedat de demnităţi, alungat, omorît prin voinţa discreţio-nară a ansamblului din care face parte. La moderni, dimpotrivă, individul, independent în viaţa privată, nu e, nici măcar în statele cele mai libere,

suveran, decît în aparenţă. Suveranitatea sa e restrînsă, suspendată, aproape întotdeauna; şi dacă la anumite intervale, destul de rare, şi din care nu lipsesc riscurile şi obstacolele, el exercită totuşi această suveranitate, nu obţine altceva decît subminarea ei.

Domnilor, e momentul să mă opresc pentru o clipă ca să previn o obiecţiune ce mi s-ar putea face. Există în antichitate o republică în care aservirea existenţei individului faţă de corpul colectivităţii nu e atît de completă pe cît am descris-o. Republica aceasta e cea mai celebră dintre toate: aţi ghicit probabil că mă refer la Atena. Voi reveni mai tîrziu asupra subiectului şi, recunoscînd realitatea de fapt, vă voi expune şi cauzele. Vom vedea de ce dintre toate statele antice Atena seamănă cel mai mult cu statele moderne. În toate celelalte, jurisdicţia socială era nelimitată. Aşa cum spune Condorcet, anticii nu aveau nici o idee despre drepturile individului. Oamenii nu erau, ca să spunem aşa, decît nişte maşini ale căror resorturi şi rotiţe erau reglate de către lege. Aceeaşi aservire caracteriza fenomenele sociale ale republicii romane: individul se pierduse, oarecum, în ansamblul naţiunii, cetăţeanul în ansamblul cetăţii.

Ne vom întoarce acum la originile acestei diferenţe esenţiale între antici şi noi. Toate republicile antice sînt mărginite de graniţe foarte strîmte. Cea mai populată, puternică ori cunoscută dintre ele nu e egală în întindere cu cel mai mic dintre statele moderne. Ca o urmare inevitabilă a întinderii lor reduse, spiritul acestor republici era războinic: fiecare popor îşi supăra în permanenţă vecinii sau era supărat de către aceştia. Necesitatea împingîndu-i astfel pe unii împotriva celorlalţi, se luptau sau se ameninţau la nesfîrşit. Cei care nu voiau să cucerească, nu puteau lăsa armele fără să nu rişte să fie cuceriţi. Siguranţa, independenţa, întreaga existenţă – se asigurau doar cu preţul războiului. El constituia interesul numărul unu, ocupaţia aproape obişnuită a statelor libere în antichitate. În sfîrşit, ca o consecinţă logică a acestui mod de existenţă, toate statele respective aveau sclavi. Meşteşugurile şi chiar, la unele naţiuni, profesiunile industriale, erau încredinţate unor braţe înlănţuite.

Lumea modernă ne oferă un spectacol absolut opus. Cele mai mici state din zilele noastre sînt incomparabil mai vaste decît Sparta sau Roma, timp de cinci secole. Însăşi împărţirea Europei în mai multe state este, graţie

progresului luminilor, mai mult aparentă decît reală. Pe cînd altădată fiecare popor forma o familie izolată, duşman înnăscut al celorlalte familii, astăzi există o masă de oameni cu nume diferite şi cu organizări sociale deosebite, omogenă însă prin natura sa. Este suficient de puternică pentru a nu se teme de hoardele barbare. Este suficient de luminată pentru a nu agrea războiul. Preferinţa sa se îndreaptă, în mod constant, către pace.

Deosebirea aceasta antrenează o alta. Războiul e anterior comerţului – războiul şi comerţul nefiind decît două mijloace diferite de a atinge acelaşi scop: să intri în posesia a ceea ce doreşti. Comerţul nu e altceva decît un omagiu adus puterii celui care posedă de către cel ce aspiră la această posesiune. E o încercare de a se obţine prin bună înţelegere ceea ce nu se mai speră a se cuceri prin violenţă. Omului care ar rămîne întotdeauna cel mai puternic nu i-ar veni niciodată ideea să facă comerţ. Experienţa este cea care, dovedindu-i că războiul, altfel spus, confruntarea de forţe între el şi celălalt, îl expune la tot felul de împotriviri şi de eşecuri, îl face să recurgă la comerţ, adică la un mijloc mai blînd şi mai sigur prin care interesul altuia ajunge să consimtă la ceea ce e convenabil pentru propriul interes. Războiul ascultă de pornirile impulsive, comerţul – de calcule. De aceea trebuie să vină o vreme în care comerţul să înlocuiască războiul. Ea a venit.

Nu vreau să spun că nu ar fi existat în antichitate popoare care să se ocupe cu comerţul. Ele făceau însă, într-un fel, excepţie de la regula generală. Timpul nu-mi permite să vă enumăr toate obstacolele cu care se confrunta, la vremea aceea, progresul comerţului. De altfel le cunoaşteţi la fel de bine ca şi mine. Nu mă voi referi decît la unul singur. Necunoaşterea busolei îi obliga pe marinarii din antichitate să nu piardă din ochi, pe cît posibil, uscatul. Traversarea printre Coloanele lui Hercule, adică trecerea prin strîmtoarea Gibraltar era considerată o ispravă de cea mai mare temeritate. Fenicienii şi cartaginezii, cei mai abili navigatori, nu au îndrăznit să facă aşa ceva decît foarte tîrziu şi, multă vreme, exemplul lor nu a mai fost urmat de nimeni. La Atena, despre care vom vorbi în curînd, profitul maritim era de aproximativ 60%, profitul obişnuit fiind doar de 12%, într-atît de puternică era ideea pericolului pe care îl implica navigaţia spre ţinuturi îndepărtate.

În plus, dacă aş putea face o digresiune care, din nefericire, ar fi prea lungă, v-aş demonstra pe baza detaliilor care privesc moravurile, obiceiurile, modul de a face negoţ al popoarelor antichităţii, că însuşi comerţul lor era, ca să spunem aşa, impregnat de spiritul epocii, de atmosfera de război şi de ostilitate care le înconjura. Pe vremea aceea comerţul era o întîmplare fericită; astăzi el constituie o stare de fapt, unicul scop, tendinţa universală, adevărata viaţă a naţiunilor. Ele doresc linişte; odată cu liniştea, îndestularea; ca sursă de îndestulare, munca. Războiul e, pe zi ce trece, un mijloc tot mai puţin eficient de a le îndeplini dorinţele. Rezultatele sale nu mai pot oferi, nici indivizilor, nici naţiunilor, beneficii care să fie pe măsura celor obţinute prin muncă liniştită şi prin schimburi comerciale echilibrate. La antici, un război victorios făcea să crească numărul sclavilor, al tributurilor, al pămînturilor cîştigate, el făcea să sporească avuţia publică şi privată. La moderni, un război victorios costă în mod inevitabil mai mult decît merită.

În sfîrşit, datorită comerţului, religiei, progresului intelectual şi moral al speciei umane, la naţiunile europene nu mai există sclavi. Toate profesiunile sînt practicate de oameni liberi, care trebuie să se îngrijească de toate nevoile societăţii.

Rezultatul obligatoriu al acestor diferenţe poate fi, domnilor, imaginat cu uşurinţă.

În primul rînd, cu cît o ţară este mai întinsă, cu atît se reduce importanţa politică ce-i revine fiecărui individ. Cel mai obscur republican din Roma sau din Sparta era o forţă. Nu la fel se întîmplă cu cetăţeanul obişnuit din Marea Britanie sau din Statele Unite. Influenţa sa personală este un element imperceptibil în contextul voinţei sociale care imprimă orientarea guvernării.

În al doilea rînd, abolirea sclaviei a răpit populaţiei libere acel răgaz de care dispunea prin împovărarea sclavilor cu majoritatea muncilor. Fără masa de sclavi ai Atenei nu ar fi fost posibil ca douăzeci de mii de atenieni să delibereze în fiecare zi în piaţa publică.

În al treilea rînd, comerţul nu lasă, aşa cum o face războiul, intervale de inactivitate în viaţa omului. Exerciţiul permanent al drepturilor politice, discuţiile zilnice privitoare la treburile de stat, dezbaterile, întrunirile, tot alaiul şi toate mişcările facţiunilor, zbucium necesar, umplutură inevitabilă, dacă îmi este îngăduit să folosesc această expresie, în viaţa popoarelor libere

ale antichităţii, care, fără aceste resurse, ar fi tînjit sub apăsarea unei trîndăvii nesănătoase, ei bine, toate acestea nu ar fi decît o sursă de tulburare şi de oboseală pentru naţiunile moderne, în care fiecare individ, ocupat cu speculaţiile şi cu întreprinderile sale, cu satisfacţiile pe care le obţine sau pe care speră să le obţină, nu acceptă să fie abătut de la ele decît temporar şi cît mai puţin posibil.

În sfîrşit, comerţul inspiră oamenilor o dragoste puternică pentru independenţa individuală. Comerţul le satisface nevoile şi le împlineşte dorinţele fără intervenţia autorităţii. Intervenţia aceasta este, aproape întotdeauna –, şi nu ştiu de ce spun „aproape" –, intervenţia accasta este întotdeauna un prilej de încurcătură şi de stînjenire a treburilor. Ori de cîte ori puterea colectivă vrea să se amestece în speculaţiile particulare, ea îi încurcă pe cei ce speculează. Ori de cîte ori guvernele pretind să ne rezolve afacerile, o fac mai prost şi mai costisitor decît am face-o noi.

V-am spus, domnilor, că vă voi vorbi despre Atena, al cărei exemplu ar putea fi un argument împotriva unora dintre aserţiunile mele, dar al cărei exemplu va sluji, dimpotrivă, la confirmarea tuturor acestor aserţiuni.

Aşa cum am recunoscut deja, Atena era, dintre toate republicile greceşti, cea mai comercială, şi de aceea acorda cetăţenilor săi infinit mai multă libertate decît Roma ori Sparta. Dacă aş putea intra în detalii istorice, v-aş arăta cum comerţul ştersese, la atenieni, multe dintre diferenţele care deosebesc popoarele antice de cele moderne. Spiritul negustorilor din Atena semăna cu cel al negustorilor din zilele noastre. Xenofon ne arată că, în timpul războiului din Peloponez, ei îşi scoteau capitalurile din Atica şi le trimiteau în insulele Arhipelagului. Comerţul făcuse posibilă, la ei, circulaţia. Aflăm la Isocrate date despre folosirea scrisorilor comerciale. Observaţi aşadar cît de asemănătoare erau obiceiurile lor cu ale noastre. În ceea ce priveşte relaţiile cu femeile, îi veţi vedea pe soţi (îl citez tot pe Xenofon) satisfăcuţi de pacea şi prietenia decentă care domnesc în casă, protejîndu-şi soţia fragilă, victimă a tiraniei naturii, închizînd ochii asupra irezistibilei forţe a pasiunii, iertînd cea dintîi slăbiciune şi uitînd-o pe a doua. În raporturile cu străinii, pot fi văzuţi acordînd drept de cetăţenie oricărui individ care, instalîndu-se aici cu familie cu tot, începe să practice o meserie şi să producă ceva. Vom fi, în sfîrşit, impresionaţi de dragostea lor excesivă pentru

independenţa individuală. În Lacedemonia, spune un filosof, cetăţenii alergă atunci cînd un magistrat îi cheamă; un atenian, însă, ar fi disperat dacă s-ar crede că el depinde de un magistrat.

Cu toate acestea, cum multe dintre circumstanţele care hotărau caracteristicile naţiunilor antice se aflau şi la Atena, cum existau şi acolo sclavi, iar teritoriul era foarte restrîns, descoperim, desigur, şi vestigii ale libertăţii aşa cum era ea la antici. Poporul face legile, cercetează comportarea magistraţilor, îl somează pe Pericle să dea socoteală, îi condamnă la moarte pe toţi generalii care comandaseră în bătălia din Arginuse. În acelaşi timp, ostracismul, care ni se pare, şi e normal să ni se pară, o nedreptate revoltătoare, dovedeşte că individul era în Atena încă mai puternic subordonat corpului social decît e, în zilele noastre, în vreunul din statele sociale libere ale Europei.

Din ceea ce am prezentat rezultă că noi nu mai putem dispune de libertate aşa cum era ea la antici, şi care însemna participarea activă şi constantă la puterea colectivă. Libertatea noastră, a celor moderni, înseamnă dreptul de a te bucura în linişte de independenţa personală. Participarea pe care, în antichitate, o avea fiecare la suveranitatea naţională nu era, ca în vremea noastră, o supoziţie abstractă. Voinţa fiecăruia avea o influenţă reală; exercitarea acestei voinţe echivala cu o plăcere vie şi repetată. În consecinţă, anticii erau dispuşi să facă multe sacrificii pentru a-şi păstra drepturile politice şi participarea la administrarea statului. Fiecare, simţind cu orgoliu valoarea sufragiului său, afla în această conştiinţă a importanţei sale personale, o compensaţie atotcuprinzătoare.

Compensaţia aceasta nu mai există astăzi pentru noi. Pierdut în mulţime, individul nu percepe aproape niciodată influenţa pe care o exercită. Voinţa sa nu-şi pune niciodată amprenta asupra ansamblului, nimic nu-l face să-şi vadă cu proprii ochi cooperarea. Aşadar, exercitarea drepturilor politice nu ne mai oferă decît o parte din satisfacţiile pe care le găseau în ele anticii şi, în acelaşi timp, progresele civilizaţiei, tendinţa comercială a epocii, comunicarea popoarelor între ele, au înmulţit şi variat la nesfîrşit căile fericirii personale.

Rezultă de aici că noi trebuie să ţinem mult mai mult decît anticii la independenţa noastră personală. Pentru că anticii, atunci cînd sacrificau

această independenţă în favoarea drepturilor politice, sacrificau mai puţin pentru a obţine mai mult, în vreme ce noi, făcînd acelaşi lucru, dăm mai mult pentru a obţine mai puţin.

Scopul anticilor era împărţirea puterii sociale între toţi cetăţenii unei aceleiaşi patrii. Asta numeau ei libertate. Scopul modernilor este siguranţa în ceea ce priveşte viaţa privată; şi ei numesc libertate garanţiile acordate de către instituţii pentru a o proteja.

Am spus, la început, că, tocmai pentru că nu au observat aceste diferenţe, anumite persoane, de altfel, bine intenţionate, au făcut mult rău în timpul lungii şi furtunoasei noastre revoluţii. Ferească Dumnezeu să se creadă că vreau să le adresez reproşuri severe – chiar şi greşeala lor era scuzabilă. Nu poţi citi frumoasele pagini ale antichităţii, nu-ţi poţi imagina faptele acelor oameni mari, fără să nu simţi o emoţie de un fel aparte, pe care nimic din ceea ce e modern nu o provoacă. Par să se trezească în noi, la astfel de evocări, sentimente uitate, ţinînd de o natură anterioară, s-ar spune, naturii noastre. E greu să nu regreţi vremurile acelea în care capacităţile omului se dezvoltau într-o direcţie dinainte trasată, dar pe un făgaş atît de adînc, cu atîta încredere în propriile forţe şi cu un asemenea sentiment de energie şi de demnitate. Iar atunci cînd te laşi cuprins de aceste regrete, e imposibil să nu doreşti să imiţi ceea ce regreţi.

Impresia aceasta era adîncă, mai cu seamă atunci cînd trăiam sub guvernări abuzive care, fără a fi puternice, ştiau să lovească, absurde în principii, mizerabile în acţiune. Guvernări care aveau drept resort arbitrariul iar drept scop înjosirea speciei umane şi pe care, chiar şi astăzi, unii mai îndrăznesc să le laude, ca şi cum am putea uita vreodată că am fost martorii şi victimele încăpăţînării, neputinţei şi răsturnărilor lor. Scopul reformatorilor noştri a fost nobil şi generos. Care dintre noi nu a simţit cum îi bate inima de speranţă cînd a păşit pe drumul pe care păreau să-l deschidă? Şi vai de cel care, nici măcar în clipa de faţă, nu simte nevoia să declare că a semnala cîteva greşeli comise de primele noastre călăuze nu înseamnă să le murdăreşti şi nici să dezavuezi opinii pe care prietenii umanităţii le-au profesat din veac în veac!

Oamenii aceştia îşi sprijiniseră însă mai multe din teoriile lor pe lucrările a doi filosofi care nici măcar nu bănuiseră modificările operate

de un interval de două mii de ani asupra predispoziţiilor speciei umane. Voi examina poate cîndva sistemul celui mai ilustru dintre aceşti filosofi, J.J. Rousseau, şi voi arăta că, deplasînd în vremurile noastre moderne o extindere a puterii sociale, a suveranităţii colective, care aparţinea altor secole, geniul acesta sublim care era animat de cea mai curată dragoste de libertate a oferit, totuşi, pretexte funeste pentru mai multe tipuri de tiranie. Desigur că, relevînd o greşeală pe care eu consider că e foarte important să o cunoaştem, voi fi circumspect în respingerea mea şi respectuos în felul de a blama. Voi evita, cu siguranţă, să mă alătur detractorilor marelui om. Cînd întîmplarea face să mă apropii de ei, în aparenţă, într-o anume problemă, devin imediat bănuitor faţă de mine însumi. Şi pentru a mă consola că am părut, chiar şi pentru o clipă, de aceeaşi părere cu ei, în privinţa unei chestiuni izolate şi parţiale, simt nevoia să retractez şi să critic atît cît pot.

Cu toate acestea, adevărul trebuie să primeze în faţa unor consideraţii pe care strălucirea unui talent prodigios şi autoritatea unui imens renume le fac atît de puternice. De altfel, aşa cum se va vedea, nu lui Rousseau trebuie să i se atribuie eroarea pe care o voi combate: ea aparţine în mult mai mare măsură unuia dintre succesorii săi, mai puţin elocvent, dar nu mai puţin auster şi de o sută de ori mai exagerat. Acesta din urmă, Abatele de Mably, poate fi privit ca reprezentantul sistemului care, conform maximelor libertăţii antice, vrea ca cetăţenii să fie supuşi cu totul, pentru ca naţiunea să poată fi suverană, iar individul să fie sclav pentru ca poporul să fie liber.

Abatele de Mably, la fel ca Rousseau şi ca mulţi alţii, luase drept libertate, după modelul antichităţii, autoritatea corpului social şi aprecia toate măsurile care ar fi condus la extinderea acestei autorităţi asupra acelei părţi recalcitrante a existenţei umane, a cărei independenţă o deplîngea. Regretul pe care şi-l exprimă pretutindeni în lucrări vizează faptul că legea nu poate atinge decît acţiunile. Ar fi vrut ca ea să poată opera împotriva gîndurilor, a celor mai fugare impresii, să-l urmărească pe om fără încetare şi fără să-i lase vreun colţişor în care să se poată pune la adăpost de acţiunea ei. Imediat ce observa, la vreun popor, o măsură represivă, socotea că a făcut o descoperire şi o propunea drept model. Detesta libertatea individuală aşa

cum deteşti un duşman personal şi de îndată ce întîlnea în istorie vreo naţiune complet lipsită de aşa ceva, chiar dacă lipsea şi libertatea politică, nu se putea împiedica să nu o admire. Sc extazia în faţa egiptenilor pentru că, spunea el, la ei totul era reglat de lege, pînă şi nevoile ori clipele de destindere. Totul se supunea autorităţii legislatorului. Toate momentele zilei erau ocupate de cîte o îndatorire. Chiar şi dragostea făcea obiectul acestei intervenţii respectate, legea fiind cea care, rînd pe rînd, făcea şi desfăcea patul nupţial.

Sparta, care combina formele republicane cu aceeaşi aservire a indivizilor îi stîrnea acestui filosof un entuziasm şi mai mare. Mînăstirea aceasta imensă îi apărea ca modelul ideal al unei republici perfecte. Pentru Atena resimţea un profund dispreţ şi ar fi spus cu plăcere despre această naţiune, prima din Grecia, ceea cc a spus despre Academia franceză, un mare senior, academician: „Ce despotism înspăimîntător! Toată lumea face ce vrea." Trebuie să adaug că acest mare senior vorbea despre Academie aşa cum era ea acum treizeci de ani.

Montesquieu, înzestrat cu mai mult spirit de observaţie pentru că nu se înflăcăra atît de uşor, nu a căzut cu totul în aceeaşi greşeală. A fost surprins de diferenţele despre care am vorbit, dar nu le-a desluşit adevărata cauză. „Politicienii greci, spune el, care trăiau sub o guvernare populară, nu recunoşteau altă forţă decît pe aceea a virtuţii. Cei de astăzi nu ne vorbesc decît despre manufacturi, comerţ, finanţe, bogăţii şi lux".[1]

El atribuie această diferenţă republicii şi monarhiei: ea trebuie atribuită spiritului opus al timpurilor antice şi al celor moderne. Cetăţeni ai republicilor sau supuşi ai monarhiilor, cu toţii doresc drepturi şi, în starea actuală a societăţilor, nimeni nu poate să nu le dorească. Poporul care ţinea cel mai mult, în zilele noastre, la libertatea sa, înainte de eliberarea Franţei, era şi cel care ţinea cel mai mult la plăcerile vieţii. Iar la libertatea sa ţinea mai ales pentru că vedea în ea garantarea plăcerilor pe care şi le dorea. Altădată, acolo unde era libertate, puteau fi suportate privaţiunile; acum, pretutindeni unde este privaţiune e necesară înrobirea pentru a se ajunge la resemnare.

[1] *Spiritul legilor*, III, 3.

Ar fi mai uşor astăzi să faci dintr-un popor de sclavi un popor de spartani decît să formezi nişte spartani în spiritul libertăţii.

Cei care au fost împinşi de valul evenimentelor în fruntea revoluţiei noastre erau, ca urmare logică a educaţiei primite, dominaţi de tezele antice, devenite eronate, teze readuse la loc de cinste de către filosofii despre care am vorbit. Metafizica lui Rousseau, în care apăreau, dintr-odată, ca nişte fulgere, adevăruri sublime şi pasaje de o elocvenţă captivantă. Austeritatea lui Mably, intoleranţa sa, ura împotriva tuturor pasiunilor omeneşti, dorinţa aprigă de a le controla pe toate, principiile sale exagerate în ceea ce priveşte competenţa legii, deosebirea între ceea ce recomanda el şi ceea ce existase cu adevărat, declamaţiile sale împotriva bogăţiilor şi chiar împotriva proprietăţii, toate aceste lucruri trebuiau să-i vrăjească pe cei înfierbîntaţi de o victorie recentă şi care, cucerind puterea legală, erau foarte dispuşi să o extindă asupra a orice.

Pentru ei era deosebit de preţioasă autoritatea a doi scriitori care, absolut dezinteresaţi în problema respectivă şi aruncînd anatema asupra despotismului, dăduseră textului legii formă de axiomă. Au dorit aşadar să exercite forţa publică aşa cum mentorii lor le arătaseră că fusese ea exercitată în statele libere. Au mai crezut şi că totul trebuia să cedeze în faţa voinţei colective, iar restricţiile privitoare la drepturile individuale vor fi amplu compensate de participarea la puterea socială.

Ştiţi bine, domnilor, care a fost rezultatul. Nişte instituţii libere, sprijinite pe cunoaşterea spiritului vremii, ar fi putut supravieţui. Edificiul reînnoit al anticilor, însă, s-a prăbuşit, în ciuda multor eforturi şi acte eroice care merită, desigur, toată admiraţia. Fapt este că puterea socială lovea din toate părţile independenţa individuală fără să-i anuleze necesitatea. Naţiunea nu considera că o participare ideală la o suveranitate abstractă ar merita sacrificiile ce i se impuneau. În zadar i se repetau vorbele lui Rousseau: austeritatea legilor libertăţii nu se poate compara cu duritatea jugului tiranilor. Ea nu avea nevoie de aceste legi austere şi, în starea ei de oboseală şi de dezgust, găsea uneori preferabil jugul tiranilor. Numai că experienţa a trezit-o. A putut vedea, în felul acesta, că arbitrariul oamenilor era mai cumplit decît cele mai rele legi. Însă şi legile trebuie să cunoască anumite limite.

Dacă am reuşit, domnilor, să vă fac să împărtăşiţi opinia pe care, după mine, aceste fapte trebuie să o producă, veţi recunoaşte odată cu mine adevărul principiilor următoare:

Independenţa individuală este prima dintre necesităţile moderne. În consecinţă, nu trebuie să se pretindă niciodată sacrificarea ei pentru instituirea libertăţii politice.

Rezultă că nici una dintre numeroasele instituţii, atît de lăudate, care în republicile antice limitau libertatea individuală, nu e admisibilă în vremurile moderne.

Enunţarea acestui adevăr pare, la prima vedere, de prisos. Multe dintre guvernările din zilele noastre nu par deloc să dorească să imite republicile antice. Cu toate acestea, oricît de redusă le-ar fi preferinţa pentru instituţiile republicane, anumite uzanţe republicane par totuşi să le inspire oarecare simpatie. Din păcate e vorba exact de cele care permit proscrierea, exilarea, spolierea. Îmi amintesc că în 1802 fu strecurat, într-o lege ce privea tribunalele speciale, un articol care introducea în Franţa ostracismul grec şi o mulţime de oratori plini de elocinţă ne vorbiră, în sprijinul introducerii acestui articol, care a fost totuşi retras, despre libertatea ateniană şi despre toate sacrificiile pe care indivizii trebuiau să le facă pentru a păstra această libertate! La fel, mult mai încoace, cînd autorităţi temătoare încercau, cu timiditate, să îndrepte alegerile în sensul dorit de ele, un ziar, neatins totuşi de republicanism, propune să se revină la cenzura romană pentru îndepărtarea candidaţilor periculoşi.

De aceea socotesc că nu m-aş angaja într-o digresiune inutilă dacă, pentru a-mi sprijini aserţiunile, voi spune cîteva cuvinte despre aceste două instituţii atît de lăudate.

Ostracismul, în Atena, se baza pe ipoteza că societatea dispune de autoritate totală asupra membrilor săi. În această ipoteză, el devenea justificat. Iar într-un stat mic, în care influenţa unui individ, puternic prin credibilitatea sa, prin adepţi, prin glorie, contrabalansa adesea puterea ansamblului social, ostracismul putea căpăta o aparenţă de utilitate. Printre noi, însă, indivizii au drepturi pe care societatea trebuie să le respecte, iar influenţa individuală este, aşa cum am remarcat deja, atît de fărîmiţată într-o mulţime de influenţe,

egale sau superioare, încît orice măsură de reprimare, motivată de necesitatea de a micşora această influenţă, este inutilă şi în consecinţă nedreaptă. Nimeni nu are dreptul de a exila un cetăţean, dacă nu e condamnat de un tribunal ordinar, în numele unei legi precise care anexează pedeapsa cu exilul acţiunii de care se face vinovat respectivul cetăţean. Nimeni nu are dreptul să-l smulgă pe cetăţean din patria sa, pe proprietar de pe pămînturile sale, pe negustor din comerţul său, pe soţ de lîngă soţie, pe tată de lîngă copii, pe scriitor din cugetările sale studioase, pe bătrîn din obiceiurile sale. Orice exil politic este un atentat politic. Orice exilare hotărîtă de o adunare pentru pretinse motive de salvare publică este o crimă a acestei adunări împotriva salvării publice, care nu se poate afla decît în respectarea legilor şi a formelor şi în menţinerea garanţiilor.

Cenzura romană presupunea, ca şi ostracismul, o putere discreţionară. Într-o republică ai cărei cetăţeni, rămaşi, datorită sărăciei, într-o stare de simplitate extremă a moravurilor, locuiau în acelaşi oraş, nu practicau nici o profesie care să le abată atenţia de la treburile statului şi erau astfel, în mod constant, spectatori şi judecători ai puterii publice, cenzura putea, pe de o parte, să aibă mai multă influenţă, iar, pe de altă parte, arbitrariul cenzorilor era limitat de un fel de supraveghere morală care se exercita împotriva lor. Dar de îndată ce extinderea republicii, complicarea relaţiilor sociale şi rafinamentele civilizaţiei lipsiră această instituţie de ceea ce îi servea totodată de bază şi de limită, cenzura degeneră, chiar şi la Roma. Aşadar nu cenzura era cea care îmbunătăţea moravurile: simplitatea moravurilor constituia forţa şi eficacitatea cenzurii.

În Franţa, o instituţie atît de arbitrară precum cenzura ar fi în acelaşi timp ineficace şi intolerabilă. În situaţia actuală a societăţii, moravurile se compun din nuanţe fine, schimbătoare, insesizabile, care s-ar deforma în o mie de feluri dacă s-ar încerca precizarea lor. Doar opinia publică le poate atinge, doar ea le poate judeca, pentru că e de aceeaşi natură cu ele. Aceasta s-ar răzvrăti împotriva oricărei autorităţi pozitive care ar încerca să le dea un plus de precizie. Dacă guvernarea unui popor ar dori, aidoma cenzorilor din Roma, să dezonoreze un cetăţean printr-o hotărîre discreţionară, întreaga naţiune ar striga împotriva acestei sentinţe, neratificînd hotărîrile autorităţii.

Ceea ce tocmai am spus despre transplantarea cenzurii în vremurile moderne se aplică şi la multe alte sectoare ale organizării sociale, privitor la care ne este citată antichitatea şi mai des încă şi cu mai multă emfază. De exemplu, educaţia. Cîte nu ni se spun despre necesitatea de a permite guvernului să preia generaţiile tinere pentru a le modela după voia sa şi cîte citate erudite nu vin să sprijine această teorie? Sînt aduşi în faţa noastră, rînd pe rînd, egiptenii, şi Galia, şi Grecia, şi Italia! Domnilor, noi nu sîntem nici perşi, supuşi unui despot, nici egipteni, subjugaţi de către preoţi, nici gali, care să poată fi sacrificaţi de druizi, nici, în sfîrşit, greci sau romani pe care participarea la autoritatea socială îi consola de aservirea personală. Sîntem oameni moderni, care vrem să ne bucurăm, fiecare, de drepturile noastre; să ne cultivăm, fiecare, facultăţile după cum ni se pare mai bine, fără a face rău altuia; să veghem asupra dezvoltării acestei facultăţi în copiii pe care natura îi încredinţează afecţiunii noastre, cu atît mai luminată cu cît este mai vie şi neavînd nevoie de autoritate decît pentru a prelua mijloacele generale de instrucţie pe care aceasta le poate reuni – asemenea călătorilor care primesc de la autoritate direcţiile principale, fără însă a accepta ca ea să le impună una dintre aceste direcţii.

Şi religia este expusă la aceste rememorări ale secolelor trecute. Bravi apărători ai unităţii doctrinei ne citează legile antice îndreptate împotriva zeilor străini şi sprijină drepturile bisericii catolice pe exemplul atenienilor care l-au condamnat la moarte pe Socrate pentru că zdruncinase politeismul, sau pe exemplul lui Augustus care, impunînd fidelitatea faţă de cultul strămoşilor, făcu posibil ca, nu multă vreme după aceea, primii creştini să fie daţi pradă fiarelor.

Să nu ne încredem, domnilor, în această admiraţie pentru anumite reminiscenţe antice. De vreme ce trăim în vremuri moderne, doresc o libertate în acord cu vremurile moderne; şi de vreme ce trăim sub monarhii, implor cu umilinţă aceste monarhii să nu împrumute de la republicile antice mijloace de a ne oprima.

Libertatea individuală, repet, aceasta este adevărata libertate modernă. Garanţia ei e libertatea politică, în consecinţă ea este indispensabilă. Dar a le cere popoarelor din zilele noastre să sacrifice, precum cele din vechime,

totalitatea libertăţii lor individuale pentru libertatea politică – acesta e mijlocul cel mai sigur de a le priva de una dintre ele; şi odată ajunşi aici, nu ar întîrzia să o piardă şi pe cealaltă.

Vedeţi, domnilor, că observaţiile mele nu încearcă nici pe departe să micşoreze preţul libertăţii publice. Nu trag, din faptele pe care vi le-am expus, consecinţele trase de anumite persoane. Din faptul că anticii au fost liberi, iar noi nu mai putem fi liberi aşa cum au fost ei, aceste persoane trag concluzia că sîntem destinaţi să fim sclavi. Ele ar dori să constituie noua stare socială dintr-un mic număr de elemente pe care le consideră drept singurele ce se potrivesc cu situaţia lumii de azi. Elementele acestea sînt prejudecăţi pentru a speria oamenii, egoism pentru a-i corupe, frivolitate pentru a-i zăpăci, plăceri grosolane pentru a-i face să decadă, despotism pentru a-i conduce; şi, în mod necesar, cunoştinţe pozitive şi ştiinţe exacte pentru a sluji cu mai multă abilitate despotismul. Ar fi ciudat dacă în aceasta ar consta rezultatul a patruzeci de secole de-a lungul cărora spiritul uman a cucerit atîtea mijloace morale şi fizice. Nu pot să cred aşa ceva.

Din deosebirile care ne disting de antichitate eu trag consecinţe cu totul opuse. Nu trebuie slăbită garanţia, ci trebuie extins exerciţiul. Nu vreau să renunţ la libertatea politică; ceea ce cer este libertate civilă împreună cu alte forme de libertate politică. Guvernările nu au dreptul, mai mult ca altădată, de a-şi aroga o putere nelegitimă. Dar cele care provin dintr-o sursă legitimă au mai puţin ca altădată dreptul de a exercita o supremaţie arbitrară asupra indivizilor. Mai dispunem încă şi astăzi de drepturile pe care le-am avut dintotdeauna, aceste drepturi eterne de a aproba legile, de a delibera asupra intereselor noastre, de a face parte integrantă din corpul social ai cărui membri sîntem. Dar guvernările au obligaţii noi. Progresele civilizaţiei, schimbările produse de trecerea vremii, impun autorităţii mai mult respect pentru obiceiurile, sentimentele, independenţa indivizilor. Ea trebuie să acţioneze, în toate aceste privinţe, cu mai multă prudenţă şi delicateţe.

Acest caracter rezervat al autorităţii, care ţine de obligaţiile sale stricte, ţine şi de interesele sale bine înţelese deoarece, dacă libertatea care li se potriveşte modernilor e diferită de cea care li se potrivea anticilor, despotismul care era posibil la antici nu mai e posibil la moderni. Din cauză

că, adesea, noi sîntem, în raport cu ei, mai indiferenţi şi, în mod obişnuit, mai puţin pasionaţi de libertatea politică, ajungem să neglijăm prea mult, cîteodată şi, desigur, pe nedrept, garanţiile pe care ea ni le oferă. Dar, în acelaşi timp, cum noi ţinem mult mai mult decît anticii la libertatea individuală, o apărăm, dacă e atacată, cu mult mai multă pricepere şi tenacitate. Iar pentru apărarea ei dispunem dc mijloace de care nu dispuneau anticii.

Comerţul face ca acţiunea arbitrariului asupra existenţei noastre să fie şi mai supărătoare ca altădată, deoarece, dată fiind varietatea speculaţiilor noastre, arbitrariul trebuie să se extindă pentru a le putea atinge. Însă comerţul uşurează, în acelaşi timp, eludarea acţiunii arbitrariului, fiindcă schimbă natura proprietăţii care, prin această schimbare, devine aproape de neatins.

Comerţul conferă proprietăţii o nouă calitate: circulaţia. Fără circulaţie, proprietatea nu e decît un uzufruct. Autoritatea poate oricînd să intervină asupra uzufructului, pentru că poate suspenda dreptul de folosinţă. Circulaţia, însă, pune o piedică invizibilă şi de neînvins în calea acestei intervenţii a puterii sociale.

Efectele comerţului se întind şi mai departe: el nu numai că eliberează indivizii, dar, creînd creditul, pune autoritatea în stare de dependenţă.

Un autor francez spune că banii sînt arma cea mai periculoasă a despotismului. Ei sînt însă, în acelaşi timp, frîna sa cea mai puternică. Creditul este supus opiniei; forţa e inutilă, banii se ascund sau dispar; toate operaţiunile statului sînt suspendate. La antici, creditul nu avea aceeaşi influenţă. Guvernările lor erau mai puternice decît puterile politice. Bogăţia e o forţă mai disponibilă, în orice clipă, mai uşor aplicabilă tuturor intereselor şi, în consecinţă, mult mai reală şi mai ascultată. Puterea ameninţă, bogăţia recompensează. De putere scapi înşelînd-o, pentru a obţine favorurile bogăţiei trebuie să o slujeşti. Ea trebuie să învingă.

Printr-o înşiruire a unor cauze identice, existenţa individuală e mai puţin înglobată în existenţa politică. Indivizii îşi duc departe averile; ei îşi păstrează asupra lor toate avantajele vieţii private. Comerţul a apropiat naţiunile şi le-a creat moravuri şi obiceiuri aproape identice. Conducătorii pot fi duşmani; popoarele sînt compatriote.

Puterea trebuie aşadar să se resemneze: nc trebuie libertatea şi o vom avea. Dar cum libertatea care ne trebuie e diferită de cea a anticilor, ea

are nevoie de o altă organizare decît aceea care ar putea conveni libertăţii antice. În cazul celei din urmă, cu cît consacra omul mai mult timp şi mai multă energie exercitării drepturilor sale politice, cu atît el se considera mai liber. În cazul tipului de libertate convenabilă nouă, ea va fi cu atît mai preţioasă pentru noi cu cît exercitarea drepturilor politice ne va lăsa mai mult timp pentru interesele noastre personale.

De aici apare, domnilor, necesitatea sistemului reprezentativ. Sistemul reprezentativ nu e altceva decît o organizare cu ajutorul căreia o naţiune trece asupra unor indivizi o sarcină pe care nu poate sau nu vrea să o ducă singură. Săracii îşi rezolvă singuri treburile; bogaţii angajează intendenţi. Aceasta este povestea naţiunilor antice şi a naţiunilor moderne. Sistemul reprezentativ e o procură dată unui număr de oameni de către masa poporului, care vrea să-i fie apărate interesele şi care nu are, totuşi, timp să şi le apere, întotdeauna, el însuşi. Dar bogaţii care-şi angajează intendenţi examinează cu atenţie şi exigenţă (doar dacă nu sînt complet nechibzuiţi) felul în care aceşti intendenţi îşi fac datoria, dacă nu sînt neglijenţi, ori coruptibili, ori incapabili. Şi pentru cîntărirea gestiunii acestor mandatari, cometenţii prudenţi se informează riguros asupra afacerilor a căror administrare le-o încredinţează. La fel, popoarele care, în scopul de a se bucura de libertatea ce li se cuvine, recurg la sistemul reprezentativ, trebuie să-şi supravegheze în mod activ şi constant reprezentanţii şi să-şi rezerve dreptul ca, la anumite intervale, nu prea lungi, să-i îndepărteze dacă le-au înşelat aşteptările şi să-i priveze de puterea de care vor fi abuzat. Fiindcă diferenţa care separă libertatea modernă de cea antică antrenează, pentru cea dintîi, şi ameninţarea cu un pericol de un tip aparte.

Pentru libertatea antică pericolul consta în faptul că, atenţi doar la participarea lor la puterea socială, oamenii nu se preocupau îndeajuns de drepturile şi avantajele individuale. Pentru libertatea modernă pericolul constă în faptul că, absorbiţi de exerciţiul independenţei noastre private şi de urmărirea intereselor particulare, noi am putea renunţa cu prea multă uşurinţă la dreptul nostru de participare la puterea politică. Deţinătorii autorităţii ne împing exact spre acest lucru. Sînt atît de dispuşi să ne cruţe de orice chin, în afară de cel de a ne supune şi de a plăti! Ne vor spune:

„Care este, în fond, scopul tuturor eforturilor voastre, motivul muncii, obiectul speranţei pe care o nutriţi? Nu fericirea? Ei bine, fericirea aceasta, lăsaţi-o în grija noastră, şi v-o vom da." Nu, domnilor, să n-o lăsăm în grija lor. Oricît de impresionant ar fi interesul pe care-l manifestă pentru noi, să rugăm autoritatea să nu-şi depăşească atribuţiile. Să se limiteze la a fi justă; luăm asupra noastră sarcina de a fi fericiţi.

Am putea, oare, să fim fericiţi doar prin drepturi, dacă aceste drepturi sînt separate de garanţii? Unde am afla aceste garanţii, dacă am renunţa la libertatea politică? Renunţarea la ea ar fi, Domnilor, o nebunie asemănătoare cu nebunia unui om care, sub pretext că nu locuieşte decît la primul etaj, ar pretinde construirea pe nisip a unei clădiri fără fundaţie.

De altfel, domnilor, să fie oare adevărat că fericirea, de orice fel ar fi ea, e unicul scop al speciei umane? În cazul acesta, drumul nostru ar fi cumplit de strîmt, iar destinaţia fără nici un contur. Nu există, printre noi, cineva care, dacă ar vrea să se înjosească, să-şi ciuntească darurile morale, să-şi denigreze dorinţele, să-şi renege activitatea, gloria, emoţiile generoase şi profunde, să nu se poată abrutiza şi deveni fericit. Nu, domnilor, depun mărturie pentru existenţa acestei părţi minunate din natura noastră, neliniştea nobilă care ne urmăreşte şi ne frămîntă, dorinţa arzătoare de a fi mai luminaţi şi de a ne dezvolta darurile. Destinul nostru nu ne cheamă doar spre fericire, ci spre perfecţionare. Iar libertatea politică este cel mai puternic şi mai energic mijloc de perfecţionare dăruit de Dumnezeu.

Libertatea politică, obligîndu-i pe toţi cetăţenii, fără excepţie, să-şi examineze şi să-şi studieze interesele cele mai sacre, le lărgeşte spiritul, le înnobilează gîndurile, stabileşte între ei un fel de egalitate intelectuală care face gloria şi forţa unui popor.

Priviţi, aşadar, cum creşte o naţiune odată cu prima instituţie care-i asigură exercitarea curentă a libertăţii politice. Priviţi-i pe cetăţenii noştri, aparţinînd tuturor claselor şi tuturor meseriilor şi care, depăşind sfera ocupaţiilor lor obişnuite, a îndeletnicirilor particulare, plasaţi brusc la înălţimea funcţiilor importante încredinţate lor de constituţie, aleg cu discernămînt, rezistă cu energie, descumpănesc prin abilitate, se împotrivesc ameninţării, rezistă cu

nobleţe în faţa amăgirilor. Priviţi cum patriotismul curat, profund şi sincer triumfă în oraşele noastre şi ne înviorează pînă şi cătunele, străbate atelierele, însufleţeşte provinciile, pătrunde odată cu sentimentul drepturilor şi al necesităţii garanţiilor în mintea înţeleaptă şi cumpănită a cultivatorului binecuvîntat şi a negustorului neostenit care, atotştiutori în ale necazurilor, cunoscute din plin şi nu mai puţin luminaţi în privinţa mijloacelor de a le pune capăt, cuprind cu privirea întreaga Franţă şi, împărţind recunoştinţa naţională, recompensează prin sufragiul lor, după treizeci de ani, fidelitatea faţă de principii, în persoana celui mai ilustru apărător al libertăţii[1].

Departe, domnilor, de a renunţa la vreuna din cele două specii de libertate despre care v-am vorbit, trebuie, aşa cum am demonstrat, să învăţăm să le combinăm între ele. Instituţiile trebuie, după cum spune celebrul autor al istoriei republicilor din Evul Mediu, să ducă la îndeplinire destinele speciei umane. Ele îşi ating scopul cu atît mai bine cu cît ridică un număr cît mai mare de cetăţeni pe cea mai înaltă treaptă de demnitate morală.

Opera legislatorului nu e încheiată dacă nu a adus decît linişte poporului. Chiar şi atunci cînd acest popor e mulţumit, mai sînt multe de făcut. Trebuie ca instituţiile să desăvîrşească educaţia morală a cetăţenilor. Respectîndu-le drepturile personale, menajîndu-le independenţa, netulburîndu-le ocupaţiile, ele trebuie, totuşi, să-şi consacre influenţa afacerilor publice, să-i cheme să contribuie prin hotărîrile şi sufragiile lor la exerciţiul puterii, să le garanteze drept de control şi de supraveghere prin manifestarea opiniei şi formîndu-i astfel, în mod practic, pentru aceste înalte funcţii, să le creeze totodată şi dorinţa şi putinţa de a se achita de ele.

[1] Domnul de La Fayette, numit deputat de Sarthe.

PRINCIPII DE POLITICĂ

aplicabile tuturor guvernărilor reprezentative şi în special CONSTITUŢIEI ACTUALE A FRANŢEI 1815

Cuvînt înainte

Pare a fi îndeobşte recunoscut că actuala Constituţie va putea fi îmbunătăţită în mai multe dintre prevederile sale chiar şi după acceptarea sa de către poporul francez. Cred că, studiindu-se cu atenţie această Constituţie, se va vedea că puţine sînt acelea dintre articolele sale care să nu fie conforme cu principiile prezervatoare ale colectivităţilor umane şi favorabile libertăţii. Nu e însă mai puţin folositor şi înţelept să fie lăsată puterilor constituite facultatea de a perfecţiona actul care le determină atribuţiile şi care le precizează raporturile reciproce.

E multă vreme de cînd am spus că o Constituţie fiind garanţia libertăţii unui popor, tot ceea ce ţine de libertate e constituţional, dar nu e constituţional nimic din ceea ce nu ţine de ea; că a extinde excesiv o Constituţie înseamnă a face din orice un pericol pentru ea şi a o înconjura cu colţi de stîncă şi că există baze largi, de care nu se poate atinge nici una dintre autorităţile naţionale; dar reunirea acestor autorităţi poate face tot ce nu intră în contradicţie cu aceste baze[1].

---

1. *Reacţii politice (Réactions politiques)*, Paris, 1797, pp. 95–96. Am exprimat aceeaşi opinie şaptesprezece ani mai tîrziu. „Fericirea societăţilor şi siguranţa indivizilor se sprijină pe anumite principii pozitive şi imuabile. Aceste principii sînt adevărate în orice vreme şi la orice latitudine. Ele nu pot varia niciodată, oricare ar fi întinderea ţării, moravurile, credinţa, obiceiurile sale. Este la fel de incontestabil într-un cătun de o sută douăzeci de colibe ca şi într-o naţiune de treizeci de milioane de oameni, că nimeni nu trebuie să fie arestat în mod arbitrar, pedepsit fără să fi fost judecat, judecat pe baza unor

Socotesc aşadar că nu e deloc de prisos să examinăm ansamblul şi detaliile Constituţiei noastre, de vreme ce, odată învestită prin sufragiul naţional, ea va mai putea fi perfecţionată încă.

Adesea vor fi regăsite, în cercetările pe care le public, nu numai aceleaşi idei, dar şi aceleaşi cuvinte ca şi în precedentele mele scrieri. Se vor împlini în curînd douăzeci de ani de cînd mă ocup de consideraţii politice şi am exprimat întotdeauna aceleaşi opinii, am formulat întotdeauna aceleaşi aşteptări. Ceea ce ceream eu atunci era libertatea individuală, libertatea presei, absenţa arbitrariului, respectarea drepturilor tuturor. Tot asta reclam şi astăzi, cu nu mai puţin zel şi cu ceva mai multă speranţă.

Cînd nu examinezi decît superficial situaţia Franţei eşti, fără îndoială, tentat să crezi în pericolele care o ameninţă. Armate numeroase se adună împotriva noastră. Popoarele, aidoma conducătorilor lor, par orbite de amintirile pe care le au. Bruma de mişcare naţională, care le însufleţea acum doi ani, conferă încă o aparenţă naţională eforturilor la care sînt obligate. Dar observate de aproape, aceste simptome înfricoşătoare îşi pierd mult din gravitate. Astăzi, aceste popoare nu-şi mai apără propria patrie: ele atacă o naţiune închisă între hotarele sale şi care nu vrea să le depăşească, o naţiune care nu-şi revendică decît independenţa internă şi dreptul de a-şi stabili o formă de guvernare aşa cum Germania a revendicat-o prin alegerea lui Rudolf de Habsburg, Anglia făcînd apel la Casa de Brunswick, Portugalia oferind coroana ducelui de Braganza, Suedia alegîndu-l pe Gustav Vasa; într-un cuvînt, aşa cum şi l-a exercitat fiecare naţiune europeană într-o epocă anume, de obicei cea mai glorioasă din istoria sa.

---

legi depăşite şi a unor forme prescrise, în sfîrşit împiedicat să-şi exercite facultăţile fizice, morale, intelectuale şi practice, într-un mod nevinovat şi paşnic. Aceste drepturi fundamentale ale indivizilor nu trebuie să poată fi violate nici atunci cînd se reunesc toate autorităţile: dar reunirea acestor autorităţi trebuie să fie în stare să se pronunţe asupra a tot ceea ce nu este contrar acestor drepturi inviolabile şi imprescriptibile. Astfel, în Anglia, intervenţia regelui şi a celor două Camere poate impune în mecanismul guvernării şi al administraţiei toate schimbările care li se par necesare... Axioma baronilor englezi: nu vrem să schimbăm legile Angliei, este mult mai rezonabilă decît dacă s-ar fi spus: nu putem să le schimbăm. Refuzul de a schimba legile pentru că nu se vrea acest lucru se explică

Spiritele sînt dotate cu o raţiune naturală, care sfîrşeşte întotdeauna prin a recunoaşte evidenţa, şi popoarele vor obosi repede să-şi mai verse sîngele pentru o cauză care nu le aparţine. Cît despre noi, două sentimente sînt comune imensei majorităţi a francczilor: dorinţa de libertate şi ura împotriva dominaţiei străine. Ştim cu toţii că libertatea nu ne poate veni din străinătate. Ştim cu toţii că o guvernare care ar reapărea sub stindardele acesteia s-ar afla în opoziţie cu interesele şi drepturile noastre.

Acestei convingeri care a pătruns în toate sufletele i se alătură toate amintirile care pot trezi mîndria naţională, gloria noastră umbrită, provinciile invadate, barbarii ce păzeau barierele Parisului şi acea insolenţă prost ascunsă a învingătorilor care îl revolta pe fiecare francez cînd vedea fluturînd pe deasupra turnurilor noastre culorile străine şi că, pentru a traversa strada, pentru a intra la spectacole, pentru a te întoarce acasă, trebuia să soliciţi îngăduinţa unui rus sau înţelegerea unui prusac. Astăzi chiar această îngăduinţă şi această înţelegere ar fi renegate. Nu se mai vorbeşte de constituţie, nici de libertate. Naţiunea este cea acuzată: *atentatele armatei* sînt cele ce se cer pedepsite.

Duşmanii noştri au, cu siguranţă, memorie scurtă. Limbajul pe care îl folosesc din nou le-a zdruncinat tronurile acum douăzeci şi trei de ani. Atunci, ca şi acum, ne atacau, pentru că doream să avem o guvernare a noastră, pentru că îl eliberasem pe ţăran de dări, pe protestant de intoleranţă, gîndirea de cenzură, pe cetăţean de detenţie şi de exil arbitrar, pe omul de rînd de insultele privilegiaţilor. Dar există, între cele două epoci, o diferenţă şi anume aceea că duşmanii noştri nu se războiau atunci decît

---

prin valoarea lor intrinsecă sau prin inconvenientul unei schimbări imediate. Dar un astfel de refuz, motivat de nu ştiu ce imposibilitate misterioasă, devine de neînţeles.

Constituţiile se fac rareori prin voinţa oamenilor. Timpul e cel ce le face. Ele sînt introduse treptat şi pe nesimţite. Există totuşi împrejurări care fac indispensabilă elaborarea unei constituţii. Dar atunci nu faceţi decît ce este indispensabil: lăsaţi răgaz timpului şi experienţei, pentru ca aceste două forţe reformatoare să vă dirijeze puterile deja constituite, pentru ameliorarea a ceea ce s-a făcut şi pentru încheierea a ceea ce rămîne de făcut."

Cugetări privind constituţiile şi garanţiile (Réflexions sur les constitutions et les garanties), Paris, 1814, pp. 159–166.

cu principiile noastre, pe cînd acum se războiesc cu interesele noastre pe care timpul, obişnuinţa şi nenumăratele învoieli le-au identificat cu principiile noastre. Ceea ce era atunci în noi un presentiment, acum este experienţă. Am avut experienţa unei contrarevoluţii. Am căutat să o punem de acord cu garanţiile pe care le ceream. Ne-am încăpăţînat, eu mai mult decît alţii, să credem în buna credinţă, pentru că era evident nevoie de ea. Ultima zi a dovedit că ura împotriva libertăţii era mai puternică chiar şi decît dorinţa de conservare. Nu insultăm la necaz; respectăm vîrsta şi ghinionul. Dar experienţa a fost consumată, principiile sînt opuse, interesele contrarii, legăturile rupte.

CAPITOLUL I

DESPRE SUVERANITATEA POPORULUI

Constituţia noastră actuală recunoaşte clar principiul suveranităţii poporului, adică supremaţia voinţei generale asupra oricărei voinţe particulare. Principiul acesta nu poate, într-adevăr, să fie contestat. S-a încercat, în zilele noastre, umbrirea lui, iar răul care a fost produs şi crimele ce au fost comise, sub pretextul de a pune în practică voinţa generală, dau, aparent, tărie raţionamentelor celor care ar dori să atribuie o altă sursă autorităţii guvernamentale. Totuşi, toate aceste raţionamente nu rezistă în faţa simplei definiri a cuvintelor folosite. Legea trebuie să fie expresia voinţei sau a tuturor, sau a cîtorva. Or, care ar fi originea privilegiului exclusiv pe care l-aţi acorda acestui mic număr? Dacă e forţa, ea aparţine celui care pune mîna pe ea; forţa nu constituie un drept şi dacă o recunoaşteţi drept legitimă, este şi aşa, oricare ar fi mîna în care s-ar afla, şi fiecare va dori, la rîndul său, să o cucerească. Dacă presupuneţi că puterea celor puţini este confirmată prin consimţămîntul tuturor, ea devine atunci voinţă generală.

Principiul acesta se aplică tuturor instituţiilor. Teocraţia, regalitatea, aristocraţia, cînd domină spiritele, devin voinţă generală. Cînd nu le domină, nu sînt altceva decît forţă. Într-un cuvînt, nu există pe lume decît două puteri, una ilegitimă, şi anume forţa; cealaltă legitimă, şi anume voinţa generală. Dar odată cu recunoaşterea drepturilor acestei voinţe, adică suveranitatea poporului, este necesar, este urgent să-i înţelegem bine natura şi să-i determinăm cu precizie întinderea. Fără o definire exactă şi precisă, triumful teo-

riei ar putea deveni o calamitate în aplicarea sa practică. Recunoaşterea abstractă a suveranităţii poporului nu face să crească cu nimic suma libertăţii indivizilor; iar dacă i se atribuie acestei suveranităţi o amploare pe care nu trebuie s-o aibă, libertatea poate fi pierdută în ciuda acestui principiu sau chiar prin acest principiu.

Precauţiunea pe care o recomandăm şi pe care o vom lua este cu atît mai indispensabilă, cu cît oamenii de partid, oricît de curate le-ar fi intenţiile, evită întotdeauna să limiteze suveranitatea. Se consideră drept moştenitorii săi prezumtivi şi îşi ocrotesc viitoarea proprietate chiar dacă ea se află în mîinile duşmanilor. Nu au încredere în cutare ori cutare formă de guvernămînt, în cutare ori cutare clasă de guvernanţi: dar daţi-le voie să organizeze autoritatea după placul lor, acceptaţi să o încredinţeze unor mandatari aleşi de ei şi veţi vedea că nu vor şti cum să o extindă mai mult.

Cînd se stabileşte că suveranitatea poporului este nelimitată, se creează şi se aruncă la întîmplare în societatea umană o cantitate de putere prea mare prin ea însăşi şi care este un rău, în orice mînă s-ar afla. Încredinţaţi-o unei singure persoane, mai multora, tuturor, veţi vedea că rămîne un rău. Veţi trage la răspundere pe deţinătorii acestei puteri şi, după împrejurări, veţi acuza, pe rînd, monarhia, aristocraţia, democraţia, guvernările mixte, sistemul reprezentativ. Veţi greşi; trebuie acuzată cantitatea de forţă şi nu deţinătorii acestei forţe. Trebuie lovit împotriva armei şi nu a braţului. Există greutăţi prea mari pentru mîna oamenilor.

Greşeala celor care, de bună credinţă în dragostea lor pentru libertate, au acordat suveranităţii poporului o putere fără margini, vine din modul în care s-au format ideile lor în politică. Ei au văzut în istorie un număr mic de oameni, sau chiar şi numai pe unul singur, deţinînd o putere imensă, care produce mult rău; dar furia lor s-a îndreptat asupra celor ce deţineau puterea şi nu împotriva puterii înseşi. În loc să o distrugă, nu s-au gîndit decît să o mute în alte mîini. Era un flagel şi ei l-au luat drept victorie. Au înzestrat cu ea întreaga societate. De aici a fost trecută, prin forţa lucrurilor, majorităţii, de la majoritate a ajuns în mîna cîtorva oameni, adesea în mîna unuia singur, iar exemplele, obiecţiile, argumentele şi faptele împotriva tuturor instituţiilor politice s-au înmulţit.

Într-o societate bazată pe suveranitatea poporului, este cert că nici un individ, nici o clasă nu au dreptul de a-i subordona pe ceilalţi voinţei lor

personale, dar e fals a spune că societatea în ansamblul ei posedă asupra membrilor săi o suveranitate fără margini.

Universalitatea cetăţenilor este supremul suveran în sensul că nici un individ, nici o fracţiune, nici o asociaţie parţială nu-şi poate atribui suveranitatea, dacă nu a fost delegată pentru aceasta. Dar de aici nu rezultă că universalitatea cetăţenilor sau cei care sînt, prin ea, învestiţi cu suveranitate, pot dispune în mod suveran de existenţa indivizilor. Dimpotrivă, există o parte a existenţei umane care, în mod necesar, rămîne individuală şi independentă şi care este, de drept, în afara oricărei competenţe sociale. Suveranitatea nu există decît sub o formă limitată şi relativă. Jurisdicţia acestei suveranităţi se opreşte acolo unde începe independenţa şi existenţa individuală. Dacă societatea trece dincolo de această linie, devine la fel de vinovată ca şi despotul care-şi face un renume din sabia exterminatoare; societatea nu-şi poate depăşi competenţa fără să devină uzurpatoare, iar majoritatea, fără să devină răzvrătită. Consimţămîntul majorităţii nu este suficient în toate cazurile pentru a-i legitima actele. Sînt acte pe care nimic nu le poate consfinţi. Cînd o autoritate oarecare comite astfel de acte, puţin importă sursa a cărei emanaţie se declară a fi, puţin importă dacă ea se numeşte individ ori naţiune; poate fi ea chiar şi întreaga naţiune, mai puţin cetăţeanul pe care-l oprimă, şi nu va deveni prin asta mai legitimă.

Rousseau a nesocotit acest adevăr şi greşeala sa a făcut din *Contractul social,* atît de des invocat în favoarea libertăţii, cel mai teribil auxiliar al tuturor tipurilor de despotism. El defineşte contractul încheiat între societate şi membrii săi, înstrăinarea completă şi fără rezerve a tuturor drepturilor fiecărui individ în favoarea comunităţii. Pentru a ne linişti în ceea ce priveşte urmările acestei cedări absolute a tuturor părţilor existenţei noastre în beneficiul unei fiinţe abstracte, el ne spune că suveranul, corpul social adică, nu poate dăuna nici ansamblului membrilor săi, nici fiecăruia în parte; că fiecare, dăruindu-se integral, situaţia este aceeaşi pentru toţi şi că nimeni nu are interesul să o facă oneroasă pentru ceilalţi; că fiecare, dăruindu-se tuturor, nu se dăruieşte nimănui; că fiecare obţine asupra tuturor asociaţilor exact aceleaşi drepturi pe care le cedează lor şi cîştigă echivalentul a tot ceea ce pierde şi o mai mare putere pentru a păstra ceea ce are deja. Dar el uită că toate aceste atribute prezervatoare pe care i le conferă fiinţei

absolute, pe care o numeşte suveran, rezultă din faptul că această fiinţă se compune din toţi indivizii, fără excepţie. Or, de îndată ce suveranul trebuie să facă uz de forţa pe care o deţine, adică imediat ce trebuie să treacă la organizarea practică a autorităţii, cum suveranul nu o poate exercita el însuşi, o deleagă, iar toate aceste atribute dispar. Acţiunea care se face în numele tuturor fiind în mod obligatoriu, de bună voie sau cu forţa, la dispoziţia unuia singur sau a cîtorva, se ajunge la situaţia ca a te dărui tuturor să nu însemne deloc a nu te dărui nimănui; te dăruieşti, dimpotrivă, celor care acţionează în numele tuturor. De aici rezultă că, dăruindu-te integral, nu te afli în condiţii de egalitate cu toţi ceilalţi, de vreme ce unii profită în mod exclusiv de sacrificiul celorlalţi. Nu e adevărat că nimeni nu e interesat să înrăutăţească situaţia celorlalţi, de vreme ce există asociaţi care se plasează în afara situaţiei comune. Nu e adevărat că toţi asociaţii obţin drepturi identice cu cele pe care le cedează; nu cîştigă cu toţii echivalentul a ceea ce pierd, iar rezultatul a ceea ce sacrifică este, sau poate fi, instituirea unei forţe care să le ia ceea ce au.

Chiar şi Rousseau s-a speriat de aceste consecinţe. Înspăimîntat la vederea imensităţii puterii sociale pe care o crease, n-a ştiut în ce mîini să aşeze această monstruoasă putere, şi n-a aflat drept mijloc de protecţie împotriva pericolului antrenat de o astfel de suveranitate, decît un expedient care-i face imposibilă exercitarea. A declarat că suveranitatea nu poate fi nici înstrăinată, nici delegată, nici reprezentată. Aceasta înseamnă, cu alte cuvinte, să declari că ea nu poate fi exercitată, adică să anulezi în fapt principiul tocmai proclamat.

Observaţi însă că partizanii despotismului sînt mai deschişi în demersul lor, atunci cînd pleacă de la aceeaşi axiomă, pentru că ea îi sprijină şi îi favorizează. Omul care a redus cu cel mai mult spirit despotismul la un sistem, Hobbes, s-a grăbit să recunoască caracterul nelimitat al suveranităţii, pentru a conchide în favoarea legitimităţii guvernării absolute a unuia singur. Suveranitatea, spune el, este absolută; adevărul acesta a fost recunoscut dintotdeauna, chiar şi de către cei care au instigat la răzvrătire sau au provocat războaie civile. Scopul lor nu era să distrugă suveranitatea, ci să-i mute în altă parte exercitarea.

Democraţia este o suveranitate absolută în mîna tuturor; aristocraţia – o suveranitate absolută în mîna cîtorva; monarhia este suveranitatea absolută

în mîna unuia singur. Poporul a putut renunţa la această suveranitate absolută, în favoarea unui monarh, care a devenit astfel posesorul ei legitim.

Se vede clar că la baza întregului sistem al lui Hobbes stă caracterul absolut pe care el îl atribuie suveranităţii poporului. Acest cuvînt *absolut* denaturează toată problema şi ne antrenează într-o nouă serie de consecinţe; este punctul în care scriitorul părăseşte calea adevărului pentru a se îndrepta prin sofism către scopul pe care şi l-a propus de la început. El dovedeşte că nu este suficientă existenţa unor convenţii; pentru ca ele să fie respectate, este nevoie de forţă coercitivă care să constrîngă la respectarea lor; el dovedeşte că societatea trebuind să se apere împotriva agresiunilor externe, este nevoie de o forţă comună care să înarmeze pentru o apărare comună; el dovedeşte că oamenii fiind împărţiţi în funcţie de pretenţiile lor, este nevoie de legi care să le reglementeze drepturile. Conchide, după primul punct, că suveranul are dreptul absolut de a pedepsi; după al doilea, că suveranul are dreptul absolut de a declanşa războiul; după al treilea, că suveranul este legislator absolut. Nimic mai fals ca aceste concluzii. Suveranul are dreptul de a pedepsi, dar numai actele vinovate; are dreptul să declanşeze război, dar numai cînd societatea este atacată; are dreptul să dea legi, dar numai cînd aceste legi sînt necesare şi în măsura în care sînt juste. Deci nu e nimic absolut, nimic arbitrar în aceste atribuţii. Democraţia e autoritatea plasată în mîna tuturor, dar numai cantitatea de autoritate necesară siguranţei colectivităţii; aristocraţia este această autoritate încredinţată unora; monarhia – autoritatea acordată unuia singur. Poporul poate renunţa la această autoritate în favoarea unui singur om sau a unui mic număr de oameni; dar puterea lor e limitată precum cea a poporului care i-a investit cu ea. Prin suprimarea unui singur cuvînt, inserat în mod gratuit în alcătuirea unei fraze, tot acest îngrozitor sistem al lui Hobbes se năruie. Dimpotrivă, în prezenţa cuvîntului *absolut*, nici libertatea, nici (cum se va vedea mai departe) tihna, nici fericirea nu sînt posibile sub nici o instituţie. Guvernarea populară nu e decît o tiranie plină de convulsii, guvernarea monarhică – un despotism mai concentrat.

Cînd suveranitatea nu este limitată, nu există nici un mijloc de a pune indivizii la adăpost faţă de forma de guvernămînt. În zadar pretindeţi că puteţi supune guvernările voinţei generale. Tot ele dictează această voinţă, şi toate precauţiile devin iluzorii.

Poporul, spune Rousseau, este suveran într-o privinţă şi supus în alta: dar în practică, cele două privinţe se confundă. Îi este uşor autorităţii să asuprească poporul în calitatea sa de supus, pentru a-l obliga să-şi manifeste, în calitate de suveran, o voinţă pe carc ea i-o impune.

Nici o organizaţie politică nu poate îndepărta acest pericol. În zadar faceţi divizarea puterilor: dacă puterea în întregul ei este nelimitată, puterile luate separat nu au decît să formeze o coaliţie şi despotismul nu mai are leac. Ceea ce ne interesează nu e ca drepturile noastre să nu poată fi violate de o anume putere, fără aprobarea alteia, ci ca această violare să fie interzisă tuturor puterilor. Nu ajunge ca agenţii executori să fie obligaţi să invoce autorizaţia legislatorului, trebuie ca legislatorul să nu le poată autoriza acţiunea decît în sfera lor legitimă. Nu e suficient ca puterea executivă să nu aibă dreptul de a acţiona fără concursul unei legi, dacă nu se limitează acest concurs, dacă nu se declară că există obiecte asupra cărora legislatorul nu are dreptul de a da legi, sau, altfel spus, că suveranitatea este limitată şi că există vreri pe care nici poporul, nici delegaţii săi nu au dreptul să le aibă.

Asta trebuie declarat, pentru că acesta e adevărul important, principiul etern ce trebuie stabilit.

Nici o autoritate de pe pămînt nu e nelimitată, nici cea a poporului, nici cea a oamenilor care spun că sînt reprezentanţii săi, nici cea a regilor, oricare ar fi titlul sub care domnesc, nici cea a legii, care, nefiind altceva decît expresia voinţei poporului sau a principelui, în funcţie de forma de guvernămînt, trebuie circumscrisă aceloraşi limite ca şi autoritatea din care emană.

Cetăţenii posedă drepturi individuale, independente de orice autoritate socială sau politică, şi orice autoritate care violează aceste drepturi devine ilegitimă. Drepturile cetăţenilor sînt libertatea individuală, libertatea religioasă, libertatea de opinie, în care e cuprinsă afirmarea ei publică, dreptul de proprietate, garanţii împotriva oricărui arbitrariu. Nici o autoritate nu poate prejudicia aceste drepturi, fără a dăuna proprici calităţi.

Suveranitatea poporului nefiind nelimitată şi voinţa sa neajungînd pentru a legitima tot ceea ce el vrea, autoritatea legii, care nu e altceva decît expresia reală sau presupusă a acestei voinţe, nu e nici ea fără margini.

Sîntem datori a face multe sacrificii pentru liniştea publică; ne-am face vinovaţi în ochii moralei dacă, printr-un ataşament prea inflexibil faţă de

drepturile noastre, am rezista în faţa tuturor legilor care ni s-ar părea că le aduc vreun prejudiciu; dar nici o datorie nu ne obligă faţă de aceste pretinse legi, a căror influenţă corupătoare ne ameninţă cele mai nobile părţi din existenţă, faţă de aceste legi care, nu numai că ne restrîng libertăţile legitime, dar ne comandă acţiuni contrare principiilor eterne de justiţie şi de compasiune pe care omul nu poate înceta să le respecte fără a-şi degrada şi dezminţi natura.

Atîta vreme cît o lege, deşi proastă, nu tinde să ne corupă, atîta vreme cît încălcările autorităţii nu cer decît sacrificii care nu ne fac nici josnici, nici feroci, putem subscrie la ea. Nu negociem decît cu propria conştiinţă. Dar dacă legea ne-ar impune să ne călcăm în picioare fie sentimentele, fie datoriile; dacă, sub pretextul unui devotament imens şi artificial, faţă de ceea ce ea ar numi pe rînd monarhie sau republică, ne-ar interzice să rămînem credincioşi prietenilor aflaţi la nevoie; dacă ne-ar obliga la perfidie faţă de aliaţii noştri sau chiar la persecutarea duşmanilor învinşi, blestemată să fie o astfel de zămislire de nedreptăţi şi de crime ascunsă sub numele de lege.

O datorie pozitivă, generală, fără restricţii este ca, de fiecare dată cînd o lege pare nedreaptă, să nu o aplici. Inerţia aceasta nu antrenează nici răsturnări, nici revoluţii, nici dezordine.

Nimic nu-i acordă justificare celui care îşi dă concursul unei legi pe care o crede inechitabilă.

Teroarea nu este mai scuzabilă decît toate celelalte pasiuni infame. Blestemate fie acele unelte zeloase şi docile, veşnic supuse constrîngerii, după cum spun ele, agenţi neobosiţi ai tuturor tiraniilor existente, denunţători postumi ai tuturor tiraniilor răsturnate.

Ni se pretexta, într-o epocă îngrozitoare, că nu deveneai agentul legilor nedrepte decît pentru a le putea diminua asprimea, că puterea, al cărui deţinător consimţeai să fii, ar fi pricinuit încă şi mai mult rău dacă ar fi fost încredinţată unor mîini mai puţin curate. Tîrg mincinos, care deschidea un viitor nemărginit tuturor crimelor! Fiecare se tîrguia cu propria conştiinţă şi fiecare grad de nedreptate îşi afla executanţi pe măsură. Nu văd de ce nu ai deveni, într-un asemenea sistem, călăul inocenţei, sub pretextul că ai putea-o sugruma cu mai multă blîndeţe.

Să rezumăm acum consecinţele principiilor noastre.

Suveranitatea poporului nu e nelimitată; ea este circumscrisă limitelor pe care i le trasează justiţia şi drepturile indivizilor. Voinţa unui întreg popor nu poate face drept ceea ce este nedrept. Reprezentanţii unei naţiuni nu au dreptul de a face ceea ce naţiunea însăşi nu are dreptul să facă. Nici un monarh, de orice fel ar fi el, fie că se sprijină pe dreptul divin, pe dreptul cuceritorului sau pe consimţământul poporului, nu dispune de o putere fără margini. Dumnezeu, dacă intervine în treburile lumeşti, nu consfinţeşte decît justiţia. Dreptul cuceritorului înseamnă de fapt forţă, care nu este un drept, de vreme ce aparţine celui care pune mîna pe ea. Consimţământul poporului nu poate legitima ceea ce e ilegitim, de vreme ce un popor nu poate transmite nimănui o autoritate pe care nu o are.

Apare o obiecţie faţă de limitarea suveranităţii. Este posibilă limitarea ei? Există vreo forţă care să o poată împiedica să treacă dincolo de barierele ce i-au fost prescrise? Ni se va spune că puterea poate fi restrînsă, prin combinaţii ingenioase, divizînd-o. Se pot opune şi echilibra diferitele sale părţi. Dar cum se va proceda pentru ca suma totală să nu fie nemărginită? Cum să limitezi puterea altfel decît tot prin putere?

Neîndoielnic că limitarea abstractă a suveranităţii nu ajunge. Trebuie căutate fundamente ale unor instituţii politice care să combine în aşa fel interesele diverşilor deţinători ai puterii, încît avantajul lor cel mai limpede, durabil şi sigur să fie rămînerea fiecăruia în limitele atribuţiilor lor respective. Dar prima problemă rămîne competenţa şi limitarea suveranităţii, căci înainte de a organiza un lucru, trebuie să-i determini natura şi întinderea.

În al doilea rînd, fără a dori, aşa cum au făcut-o prea des filosofii, să exagerăm influenţa adevărului, se poate afirma că atunci cînd anumite principii sînt demonstrate complet şi clar, ele îşi servesc într-un fel de garanţie unul altuia. Faţă de evidenţă se formează o opinie universală care iese repede victorioasă. Dacă e recunoscut faptul că suveranitatea nu e fără limite, că, adică, nu există pe pămînt nici o putere nemărginită, nimeni, nicicînd, nu va îndrăzni să pretindă o astfel de putere. O dovedeşte însăşi experienţa. De exemplu, nu i se mai acordă întregii societăţi dreptul de viaţă şi de moarte, fără judecată. Nici o guvernare modernă nu pretinde să exercite un astfel de drept. Dacă tiranii din vechile republici ni se par mult mai nestăpîniţi decît guvernările din istoria modernă, cauza este în parte aceasta.

Cele mai monstruoase atentate ale despotismului unuia singur s-au datorat adesea doctrinei puterii fără margini a tuturor.

Limitarea suveranităţii este deci adevărată şi posibilă. Ea va fi garantată mai întîi prin forţa care garantează toate adevărurile recunoscute, şi anume prin opinie; apoi, într-un mod mai precis, prin distribuţia şi echilibrul puterilor.

Dar, începeţi prin a recunoaşte această limitare salvatoare. Fără această precauţiune prealabilă, totul e inutil.

Închizînd suveranitatea poporului între limitele ei firești, nu mai aveţi de ce vă teme. Smulgeţi aşadar despotismului, fie că e al unor indivizi, fie că e al unor adunări, legitimarea aparentă pe care el crede că o poate găsi într-un consimţămînt impus, pentru că astfel dovediţi că acest consimţămînt, chiar şi real, nu are puterea de a legitima nimic.

Poporul nu are dreptul de a lovi într-un nevinovat, nici de a trata drept vinovat pe vreun acuzat, fără dovezi legale. Nu poate deci să transfere un astfel de drept nimănui. Poporul nu are dreptul de a atenta la libertatea de opinie, la libertatea religioasă, la protecţia juridică, la formele de protecţie. Nici un despot, nici o adunare nu pot deci să exercite un astfel de drept, afirmînd că le-a fost acordat de către popor. Orice despotism este prin urmare ilegal şi nimic nu-l poate legitima, nici chiar voinţa populară pe care şi-o revendică, fiindcă el îşi arogă, în numele suveranităţii poporului, o putere care nu e cuprinsă în această suveranitate; şi nu e vorba numai de un transfer incorect de putere, ci de crearea unei puteri care nu trebuie să existe.

CAPITOLUL II

DESPRE NATURA PUTERII REGALE ÎNTR-O MONARHIE CONSTITUŢIONALĂ

Stabilind responsabilitatea miniştrilor, constituţia noastră separă cu claritate puterea ministerială de puterea regală. Simplul fapt că monarhul este inviolabil, iar miniştrii responsabili, confirmă această separaţie. Căci nu se poate nega faptul că miniştrii au o putere care le aparţine integral, pînă la un anume punct. Dacă ar fi consideraţi doar ca nişte agenţi pasivi şi orbi, responsabilitatea lor ar fi absurdă şi nedreaptă sau ar trebui, cel puţin, să nu fie răspunzători decît faţă de monarh pentru executarea strictă a ordinelor sale. Constituţia vrea însă ca ei să fie răspunzători faţă de naţiune, iar în unele cazuri ordinele monarhului să nu le poată servi drept scuză. Este limpede aşadar că nu sînt nişte agenţi pasivi. Puterea ministerială, deşi emanată din puterea regală, are totuşi o existenţă separată în mod real de aceasta din urmă, iar între autoritatea responsabilă şi autoritatea conferită de inviolabilitate diferenţa este esenţială, fundamentală.

Distincţia aceasta fiind astfel ratificată de însăşi constituţia noastră, cred că e necesar să o însoţesc cu cîteva precizări. Menţionată într-o lucrare pe care am publicat-o înainte de promulgarea Cartei de la 1814, ea le-a apărut drept clară şi utilă unor oameni a căror părere cîntăreşte mult pentru mine. Este, într-adevăr, după mine, cheia oricărei organizări politice.

Puterea regală (înţeleg prin ea puterea şefului statului, orice titlu ar purta el) este o putere neutră. Cea a miniştrilor este o putere activă. Pentru a explica această diferenţă, să definim puterile politice; aşa cum le-am întîlnit pînă acum.

Puterea executivă, cea legislativă şi cea judecătorească sînt trei resorturi care trebuie să coopereze, fiecare în domeniul său, la mişcarea generală: dar cînd aceste resorturi stricate se încurcă între ele, se ciocnesc şi se împiedică unul pe altul, e necesară o forţă care să le pună la locul lor. Forţa aceasta nu se poate afla în vreunul dintre resorturi, căci i-ar servi la distrugerea celorlalte. Ea trebuie să se afle în afara lor, să fie oarecum neutră, pentru ca acţiunea sa să se exercite neapărat pretutindeni unde e nevoie ca ea să se exercite şi pentru ca ea să fie protectoare, separatoare, fără a fi ostilă.

Monarhia constituţională creează această putere neutră în persoana şefului statului. Adevăratul interes al acestui şef nu e deloc acela ca una dintre puteri să o răstoarne pe cealaltă, ci ca ele să se sprijine una pe alta, să se înţeleagă şi să acţioneze de comun acord.

Pînă acum nu au fost deosebite, în organizaţiile politice, decît trei puteri. Eu disting într-o monarhie constituţională cinci, de natură diferită: 1. puterea regală; 2. puterea executivă; 3. puterea reprezentativă a duratei; 4. puterea reprezentativă a opiniei; 5. puterea judecătorească. Puterea reprezentativă a duratei îşi are obîrşia într-o adunare ereditară; puterea reprezentativă a opiniei într-o adunare electivă; puterea executivă e încredinţată miniştrilor; puterea judecătorească, tribunalelor. Primele două puteri fac legile, a treia veghează asupra aplicării lor generale, a patra le aplică în unele cazuri particulare. Puterea regală este la mijloc, dar deasupra celorlalte patru, ca autoritate superioară şi intermediară totodată, neinteresată să deranjeze echilibrul, ci avînd, dimpotrivă, tot interesul să-l menţină.

Desigur, cum oamenii nu-şi urmăresc întotdeauna interesele evidente, trebuie luată acestă precauţie ca şeful statului să nu poată acţiona în locul celorlalte puteri. În asta constă diferenţa dintre monarhia absolută şi monarhia constituţională. Cum este întotdeauna folositor să depăşeşti abstracţiunile prin fapte, vom cita constituţia engleză.

Nici o lege nu poate fi făcută fără concursul camerei ereditare şi al camerei elective, nici un act nu poate fi executat fără semnătura unui ministru, nici o judecată nu poate fi pronunţată decît de tribunalele independente. Dar, odată luată această precauţie, priviţi cum foloseşte constituţia engleză puterea regală pentru a punc capăt oricărci lupte periculoase şi a restabili armonia între celelalte puteri: dacă acţiunea puterii executive e periculoasă, regele destituie miniştrii; dacă acţiunea camerei ereditare devine funestă, regele îi imprimă o orientare nouă, creînd noi *pairi*. Dacă acţiunea camerei elective se anunţă ameninţătoare, regelc face uz de *veto*-ul său sau dizolvă camera electivă. În sfîrşit, dacă acţiunea puterii judecătoreşti este supărătoare, prin faptul că aplică unor acţiuni individuale pedepse generale prea severe, regele o temperează prin dreptul său de a graţia.

Un viciu al aproape tuturor acestor constituţii a fost că nu au creat o putere neutră, ci au plasat suma totală de autoritate cu care trebuie învestită într-una din puterile active. Cînd această sumă de autoritate s-a aflat concentrată în puterea legislativă, legea, care nu trebuia să se extindă decît asupra unor obiecte determinate, a cuprins totul. Au apărut arbitrariul şi tirania fără margini. De aici excesele Parlamentului cel Lung*, cele ale adunărilor poporului în republicile din Italia, cele ale Convenţiei**, în cîteva etape din existenţa sa. Cînd aceeaşi sumă de autoritate s-a aflat concentrată în puterea executivă, a apărut despotismul. De aici uzurparea care a rezultat la Roma din dictatură.

Istoria romană este în general un bun exemplu pentru necesitatea existenţei unei puteri neutre, intermediare, între puterile active. Vedem în această republică cum, în mijlocul ofenselor reciproce pe care şi le aduceau poporul şi Senatul, fiecare partid căuta garanţii; dar cum le plasa întotdeauna în el însuşi, fiecare garanţie devenea o armă împotriva partidului advers.

---

* Ultimul Parlament englez, convocat de Carol I în 1640, dizolvat de Cromwell în 1653 şi rechemat în două rînduri de către Lordul Protector (n.t.).

** Adunare revoluţionară care a succedat Adunării legislative la 21 septembrie 1792 şi care a guvernat Franţa pînă la 26 octombric 1795. Ea a proclamat Republica şi l-a condamnat pe Ludovic al XVI-lea (n.t.).

Dat fiind că răzmeriţele poporului ameninţau statul cu distrugerea, fură creaţi dictatorii, magistraţi devotaţi clasei patriciene. Oprimarea exercitată de această clasă ducîndu-i pe plebei la disperare, nu fu distrusă dictatura, dar se recurse simultan la instituţia tribunilor, autoritate cu totul populară. Duşmanii se aflară atunci faţă în faţă; numai că fiecare îşi blindase cît putuse propria poziţie. Centuriile formau o aristocraţie, triburile – o democraţie. Plebiscitele decretate fără ajutorul Senatului nu erau, pentru patricieni, mai puţin obligatorii. *Senatus-consultum*-urile, emanînd numai din rîndurile patricienilor, nu erau mai puţin obligatorii pentru plebei. În felul acesta fiecare partid punea pe rînd mîna pe puterea care ar fi trebuit să fie încredinţată unor mîini neutre şi abuza de ea, ceea ce se întîmplă întotdeauna, atîta vreme cît puterile active nu o cedează pentru a o transforma într-o putere separată.

Aceeaşi observaţie se poate face pentru cartaginezi: îi vedeţi creînd succesiv sufeţii* pentru a stăvili aristocraţia din senat, tribunalul celor o sută pentru a-i suprima pe sufeţi, tribunalul celor cinci pentru a-i ţine în frîu pe cei o sută. Doreau, spune Condillac, să frîneze o autoritate şi stabileau o alta, care avea şi ea nevoie să fie frînată, perpetuînd astfel abuzul pe care credeau că-l îndepărtează.

Monarhia constituţională ne oferă, aşa cum am mai spus, acea putere neutră, atît de indispensabilă oricărei libertăţi instituite. Într-o ţară liberă, regele este o fiinţă aparte, superioară diversităţii opiniilor, neavînd alt interes decît acela al menţinerii ordinii, libertăţii, neputînd să se asimileze niciodată condiţiei comune, inaccesibil, aşadar, pentru toate pasiunile pe care această condiţie le zămisleşte şi pentru cele pe care perspectiva de a se asimila le alimentează în mod firesc în sufletul agenţilor învestiţi cu o putere momentană. Această augustă prerogativă a regalităţii trebuie să răspîndească în spiritul monarhului o linişte, iar în sufletul său un sentiment de tihnă care nu pot aparţine nici unui individ aflat pe o poziţie inferioară. Regele planează, ca să spunem aşa, deasupra frămîntărilor omeneşti şi în aceasta constă însăşi

* Magistraţi supremi în vechea Cartagină (n.t.).

perfecţiunea organizării politice, în a fi creat, astfel, în mijlocul dezacordurilor fără de care nici o libertate nu poate exista, o sferă inviolabilă de securitate, de măreţie, de imparţialitate, care le permite acestor dezacorduri să se desfăşoare fără nici un pericol, atîta timp cît nu depăşesc anumite limite şi care, de îndată ce primejdia se arată, le pune capăt prin mijloace legale, constituţionale şi lipsite de orice arbitrariu. Dar acest imens avantaj se pierde fie cînd se coboară puterea monarhului la nivelul puterii executive, fie cînd se ridică puterea executivă la nivelul monarhului.

Dacă veţi contopi aceste puteri, două mari probleme devin insolubile: una, destituirea puterii executive propriu-zise; cealaltă, responsabilitatea. Puterea executivă rezidă de fapt în miniştri, dar autoritatea care ar putea-o destitui prezintă, în monarhia absolută, defectul că-i este aliată, iar în republică, pe acela că-i este duşmană. Doar în monarhia constituţională ea se înalţă la rangul de posibil judecător al său. De aceea observăm că în monarhia absolută nu e alt mijloc de a destitui puterea executivă în afară de cel al răsturnării, remediu mai teribil, adesea, decît cel mai rău mijloc. Cu toate că republicile au căutat să organizeze modalităţi mai regulamentare, aceste modalităţi au avut frecvent acelaşi rezultat violent şi dezordonat.

Cretanii inventaseră o insurecţie, oarecum legală, prin care erau destituiţi toţi magistraţii şi care este lăudată de mai mulţi publicişti[1]. O lege atenian㠄 permitea oricărui cetăţean să omoare pe oricine ar fi atentat, în exercitarea unei magistraturi, la libertatea republicii.[2] Legea lui Valerius Publicola avea, la Roma, acelaşi scop. Florentinii avură şi ei Ballia lor, sau consiliul extraordinar, creat pe loc şi care, învestit cu toate puterile, avea dreptul de destituire universală[3]. Dar în toate aceste constituţii, dreptul de a destitui puterea executivă plutea, ca să spunem aşa, la voia cui o acapara şi cel care o acapara nu o făcea pentru a distruge, ci pentru a exercita tirania.

---

[1] Filangieri, I, 10. Montesquieu, *Spiritul Legilor*, VIII, 11.
[2] Petit, *de Leg. Att*, III, 2.
[3] Machiavelli, *passim*.

De aici se ajungea la faptul că partidul învingător nu se mulţumea să deposedeze, el lovea; şi cum lovea fără judecată, în loc să se facă dreptate se comitea un asasinat.

Ballia de la Florenţa, născută din furtună, îşi resimţea originea. Condamna la moarte, întemniţa, jefuia, fiindcă nu dispunea de alt mijloc pentru a-i priva de autoritate pe cei care o deţineau. De aceea, după ce a tulburat Florenţa prin anarhie, ea a devenit principalul instrument al puterii familiei de Medicis.

E nevoie de o putere constituţională care să aibă permanent atributele folositoare ale Balliei, şi niciodată pe cele primejdioase; adică să nu poată nici condamna, nici întemniţa, nici jefui, nici proscrie, nici să se limiteze la a lua puterea oamenilor sau adunărilor în a căror stăpînire ea devine primejdioasă.

Monarhia constituţională rezolvă această mare problemă. Pentru o mai bună fixare a ideilor, îl rog pe cititor să apropie aserţiunile mele de realitate. Realitatea aceasta se află în monarhia engleză. Ea creează această putere neutră şi intermediară: este puterea regală despărţită de puterea executivă. Puterea executivă este destituită fără a fi urmărită în justiţie. Regele nu are nevoie să dovedească greşelile, crima, sau intenţia vinovată a miniştrilor săi, pentru a-i da afară; el îi dă afară fără a-i pedepsi. Astfel, se petrece tot ceea ce este necesar, fără nici o nedreptate şi, aşa cum se întîmplă întotdeauna, modalitatea aceasta, dat fiind că e justă, e utilă şi dintr-un alt punct de vedere.

În orice constituţie, se face o mare greşeală atunci cînd nu se oferă oamenilor puternici o variantă între mărire şi eşafod.

Între destituirea puterii executivc şi pedepsirea ei e aceeaşi diferenţă ca şi între dizolvarea adunărilor reprezentative şi punerea sub acuzaţie a membrilor lor. Dacă s-ar înlocui prima dintre aceste măsuri cu a doua, fără îndoială că adunările ameninţate, nu numai în existenţa lor politică, dar şi în existenţa lor individuală, ar fi cuprinse de furie din cauza senzaţiei de primejdie pe care ar avea-o, iar statul ar fi cxpus la cele mai mari nenorociri. La fel se întîmplă cu puterea executivă. Dacă înlocuiţi capacitatea de a o

destitui fără urmărire în justiție cu cea de a o judeca, îi stîrniți teama și mînia: își va apăra puterea pentru propria securitate. Monarhia constituțională previne acest pericol. Reprezentanții, după dizolvarea adunării lor, miniștrii, după destituire, se întorc în clasa celorlalți cetățeni, iar rezultatele acestor două mari măsuri de protecție împotriva abuzurilor sînt la fel de eficiente și de pașnice.

Același gen de considerații ne sînt provocate de problema responsabilității. Un monarh ereditar nu poate și nu trebuie să fie responsabil; el este o ființă aparte în vîrful edificiului. Însărcinarea care-i este specifică și permanentă, nu numai pentru el, dar pentru întregul său neam, de la strămoși pînă la urmași, îl desparte de toți indivizii din imperiul său. Nu e deloc extraordinar ca un om să fie declarat inviolabil, cînd o familie este învestită cu dreptul de a guverna un mare popor, prin excluderea altor familii și cu riscul tuturor imprevizibilităților succesiunii. Monarhul însuși acceptă fără aversiune răspunderea miniștrilor săi. Are de apărat bunuri mult mai de preț decît cine știe ce detaliu administrativ sau exercitare parțială a autorității. Demnitatea sa este un patrimoniu de familie, pe care îl scoate din luptă, abandonîndu-și ministeriatul. Dar numai atunci cînd puterea este consfințită în felul acesta, veți putea despărți de ea responsabilitatea.

O putere republicană ce se reînnoiește periodic nu e nici pe departe o existență aparte, nu stîrnește prin nimic imaginația, nu are nici un drept la clemență față de greșelile sale, de vreme ce a urmărit cu ardoare postul pe care îl ocupă, și nu are de apărat nimic mai prețios decît autoritatea sa, care este compromisă de îndată ce i se atacă ministerul, compus din oameni ca și ea, și cu care este, de fapt, întotdeauna solidară.

A face inviolabilă puterea supremă înseamnă a transforma miniștrii în judecători ai supunerii pe care i-o datorează. De fapt, ei nu pot să-i refuze această supunere decît dîndu-și demisia. În cazul acesta însă, opinia publică devine la rîndul ei judecător între puterea superioară și miniștri, balanța înclinîndu-se firește către oamenii care par să-și fi sacrificat interesele în favoarea conștiinței. Aceasta nu prezintă inconveniente pentru monarhia

ereditară. Elementele din care se compune veneraţia ce-l înconjoară pe monarh nu permit ca acesta să fie comparat cu miniştrii săi, iar permanenţa demnităţii sale face ca toate eforturile partizanilor lor să se îndrepte împotriva noului minister. Într-o republică, însă, comparaţia s-ar stabili între puterea supremă şi foştii miniştri; ea ar conduce la dorinţa ca aceştia să devină putere supremă şi nimic din componenţa sau din formele ei nu ar părea să se opună la aşa ceva.

Între o putere republicană non-responsabilă şi un guvern responsabil, cel de-al doilea ar fi totul, iar prima nu ar întîrzia să fie recunoscută drept inutilă. Non-responsabilitatea forţează guvernul să nu facă nimic decît prin miniştrii săi. Care este însă, atunci, utilitatea puterii superioare pentru ministeriat? Într-o monarhie, aceasta constă în faptul că îi împiedică pe alţii să o acapareze şi stabileşte un punct fix, inatacabil, de care să nu se poată apropia pasiunile. Nimic din toate astea nu are însă loc într-o republică, în care toţi cetăţenii au acces la puterea supremă.

Imaginaţi-vă în constituţia de la 1795 un Directorat inviolabil şi un ministeriat activ şi energic. Ar fi putut oare multă vreme să fie toleraţi cinci oameni care nu ar fi făcut nimic, în spatele a şase oameni care ar fi făcut totul? Un guvern republican e obligat să exercite asupra miniştrilor săi o autoritate absolută în comparaţie cu un monarh ereditar, care este expus riscului ca instrumentele sale să-i devină rivale. Dar, pentru a exercita o astfel de autoritate, trebuie să-şi asume el însuşi răspunderea pentru actele pe care le comandă, fiindcă nu te poţi face ascultat de oameni decît dacă le garantezi rezultatul ascultării lor.

Republicile sînt aşadar forţate să facă răspunzătoare puterea supremă. Dar în cazul acesta responsabilitatea devine iluzorie.

O responsabilitate ce nu se poate exercita decît asupra unor oameni a căror cădere ar întrerupe relaţiile exterioare şi ar înţepeni rotiţele interioare ale statului nu se va exercita niciodată. Se va dori oare zdruncinarea societăţii, pentru a se răzbuna drepturile unuia, a zece, a o sută, a o mie de cetăţeni risipiţi pe o suprafaţă de treizeci de mii de leghe pătrate? Arbitrariul va

fi fără leac, pentru că leacul va fi întotdeauna mai supărător decît un rău moderat. Vinovaţii vor scăpa, uneori prin felul în care îşi vor folosi puterea pentru a corupe, alteori pentru că înşişi aceia care ar fi dispuşi să-i acuze s-ar tulbura la ideea zguduirii pe care o astfel de acuzaţie i-ar produce-o edificiului constituţional. Căci, pentru a răzbuna violarea unei legi particulare, va trebui pus în pericol ceea ce serveşte de garanţie pentru toate legile. În felul acesta, cei slabi ca şi cei rezonabili, cei venali ca şi cei scrupuloşi se vor găsi angajaţi, din motive diferite, în menajarea deţinătorilor infideli ai autorităţii executive. Răspunderea va fi nulă, pentru că ea va fi fost îndreptată prea sus. În sfîrşit, cum este în natura puterii ca atunci cînd poate abuza fără consecinţe să abuzeze tot mai mult, dacă ofensele se înmulţesc într-atît încît ajung să fie intolerabile, răspunderea se va exercita; dar fiind îndreptată împotriva şefilor guvernului, ea va fi probabil urmată de distrugerea guvernului.

Nu urmăresc să examinez aici dacă ar fi posibil ca, printr-o organizare nouă, să se remedieze inconvenientul relativ la răspundere, într-o constituţie republicană. Ceea ce am vrut eu să dovedesc a fost că prima condiţie indispensabilă pentru exercitarea răspunderii este separarea puterii executive de puterea supremă. Monarhia constituţională atinge acest mare scop; dacă s-ar contopi cele două puteri, s-ar pierde din nou acest avantaj.

Puterea ministerială este efectiv singurul resort de execuţie într-o constituţie liberă, încît monarhul nu propune nimic decît prin intermediul miniştrilor săi; el nu le ordonă nimic care să nu ofere naţiunii, prin semnătura lor, garanţia răspunderii pe care o au.

Cînd e vorba de numiri, monarhul hotărăşte singur; este dreptul său incontestabil. Dar de îndată ce e vorba de o acţiune directă, sau chiar şi numai de o propunere, puterea ministerială este obligată să o ia înainte, pentru ca nici o discuţie sau opoziţie să nu ajungă să compromită pe şeful statului.

S-a pretins că în Anglia puterea regală nu era atît de clar deosebită de puterea ministerială. S-a citat o situaţie în care voinţa personală a suveranului a trecut peste cea a miniştrilor, refuzînd participarea catolicilor la

privilegiile celorlalţi supuşi. Dar se confundă aici două lucruri: dreptul de a menţine ceea ce există, drept care aparţine în mod necesar puterii regale, şi care face din ea, aşa cum spun, o autoritate neutră şi protectoare şi dreptul de a propune înfiinţarea a ceea ce nu există încă, drept care aparţine puterii ministeriale.

În împrejurarea menţionată, nu era vorba decît de a se menţine ceea ce exista deja, pentru că legile împotriva catolicilor sînt la fel de puternice, chiar dacă aplicarea lor e oarecum îndulcită. Or, nici o lege nu poate fi abrogată fără participarea puterii regale. Nu cercetez dacă, în respectivul caz, exercitarea acestei puteri a fost bună sau rea; regret numai că nişte scrupule respectabile, fiindcă ţin de conştiinţă, dar eronate în principiu şi fireşte prin aplicare, l-au antrenat pe regele Angliei în menţinerea unor măsuri ofensatoare şi intolerante; acum e însă vorba de a dovedi clar că menţinîndu-le, puterea regală nu şi-a depăşit limitele. Pentru a ne convinge şi mai mult, să inversăm ipoteza şi să presupunem că aceste legi împotriva catolicilor nu ar fi existat. Voinţa personală a monarhului n-ar fi putut obliga pe nici un ministru să le propună şi îndrăznesc să afirm că, în zilele noastre, regele Angliei nu ar putea găsi un ministru care să propună asemenea legi. Astfel, diferenţa dintre puterea regală şi puterea ministerială reiese chiar din exemplul citat de fapt pentru a demonstra inexistenţa ei. Caracterul neutru şi de strictă prezervare al celei dintîi este evident: e limpede că între cele două, doar cea de a doua este activă, deoarece dacă aceasta din urmă nu ar dori să acţioneze, prima nu ar găsi nici o modalitate de a o constrînge şi nici de a acţiona fără ea. Şi mai observaţi că această poziţie a puterii regale nu are decît avantaje: ea nu prezintă niciodată inconveniente pentru că, dacă pentru un rege al Angliei refuzul miniştrilor săi de a acţiona ar însemna un obstacol de netrecut, pentru propunerea unor legi contrare spiritului secolului şi libertăţii religioase, această opoziţie ministerială ar fi neputincioasă dacă ar dori să împiedice puterea regală să propună legi conforme cu acest spirit şi favorabile acestei libertăţi. Regele nu ar avea altceva de făcut decît să schimbe miniştrii şi, dacă nu s-ar prezenta nimeni care să

înfrunte opinia publică şi să lupte pe faţă împotriva progresului, o mie ar fi cei care şi-ar oferi serviciile pentru a fi organele unor măsuri populare, pe care naţiunea le-ar sprijini cu aprobarea şi consimţământul său.[1]

Nu vreau deloc să contest faptul că în imaginea unei puteri monarhice mai vii, mai active, nu s-ar afla ceva seducător, dar instituţiile depind de vremuri mult mai mult decît de oameni. Acţiunea directă a monarhului slăbeşte, întotdeauna, în mod inevitabil, odată cu progresul civilizaţiei. Multe lucruri pe care le admirăm şi care ni se par emoţionante pentru alte epoci, sînt acum inadmisibile. Imaginaţi-vă pe regii Franţei, împărţind supuşilor lor dreptatea la poalele unui stejar; spectacolul vă va înduioşa şi veţi elogia exerciţiul acesta august şi naiv al unei autorităţi paterne. Astăzi însă, cum ar fi privită judecata făcută de un rege fără concursul tribunalelor? Drept violarea tuturor principiilor, contopirea tuturor puterilor, distrugerea independenţei judiciare, atît de energic dorită de toate clasele. O monarhie constituţională nu se face cu amintiri şi poezie.

Monarhilor le rămîn, într-o constituţie liberă, prerogative nobile, frumoase, sublime. Al lor este dreptul de a graţia, drept de natură aproape divină, care repară greşelile justiţiei omeneşti, sau severitatea ei prea inflexibilă, care tot o greşeală este; al lor este dreptul de a-i învesti pe cetăţenii remarcabili cu o glorie durabilă, plasîndu-i în această magistratură ereditară care adaugă strălucirii trecutului solemnitatea celor mai înalte funcţii politice; al lor este dreptul de a numi organele legii şi de a asigura societăţii respectarea ordinii publice iar inocenţei – securitatea; al lor este dreptul de a dizolva adunările reprezentative şi de a proteja în felul acesta naţiunea împotriva rătăcirilor mandatarilor ei, chemînd-o la noi alegeri; al lor este

[1] Ceea ce spun eu aici despre respectul sau despre condescendenţa miniştrilor englezi pentru opinia naţională, nu se aplică, din păcate, decît administraţiei lor interne. Reînceperea războiului, fără motiv şi fără scuză, drept răspuns la demonstraţiile cele mai moderate, la intenţiile pacifiste cele mai sincere, dovedeşte cu prisosinţă că pentru problemele continentului acest ministeriat englez nu ţine seama nici de înclinaţia poporului, nici de judecata şi nici de interesele lui.

dreptul de a numi miniştrii, numire care atrage asupra monarhului recunoştinţa naţională, atunci cînd miniştrii se achită cum se cuvine de misiunea ce le-a fost încredinţată; al lor este, în sfîrşit, dreptul de a împărţi favoruri, recompense, privilegii, prerogative, de a răsplăti cu o privire ori cu un cuvînt serviciile aduse Statului, prerogativă care oferă monarhiei un capital de atenţie inepuizabil, care face din orgolioşi tot atîtca slugi, din ambiţioşi tot atîţia îndatoraţi.

Iată cît de larg este drumul, cît de impunătoare atribuţiile, cît de mare şi nobilă misiunea; răi şi perfizi ar fi aşadar consilierii care i-ar prezenta unui monarh constituţional, ca pe un obiect de dorinţă sau de regret, acea putere despotică, fără limite sau mai degrabă fără control, care ar fi echivocă pentru că ar fi nelimitată, precară pentru că ar fi violentă şi care ar apăsa la fel de funest asupra principelui, pe care nu poate decît să-l abată de la drumul său, cît şi asupra poporului pe care nu ştie decît să-l tulbure sau să-l corupă.[1]

---

[1] Este remarcabil faptul că un instinct confuz i-a avertizat întotdeauna pe oameni asupra adevărului pe care tocmai l-am dezvoltat în acest capitol, deşi el nu a fost niciînd enunţat; dar tocmai fiindcă acest adevăr nu a fost enunţat, instinctul confuz de care vorbeam a fost cauza unor erori foarte periculoase.

Dat fiind că se simţea vag că puterea regală era prin natura sa o autoritate neutră care, închisă între limitele sale, nu avea prerogative dăunătoare, s-a conchis că nu ar fi nici un inconvenient dacă i s-ar acorda aceste prerogative şi astfel neutralitatea a încetat.

Dacă s-ar fi propus să se permită unor miniştri să acţioneze arbitrar asupra libertăţii individuale şi asupra drepturilor cetăţenilor, toată lumea ar fi respins această propunere, pentru că natura puterii ministeriale, mereu în contact cu toate interesele, ar fi lăsat să se vadă, la o singură privire, pericolul ce există în a o învesti cu acţiune arbitrară. În schimb li s-a acordat adesea această autoritate regilor, pentru că erau consideraţi dezinteresaţi şi imparţiali: şi prin această acordare s-a distrus însăşi imparţialitatea care îi servea de pretext.

Orice putere arbitrară este contra naturii puterii regale. De aceea se întîmplă întotdeauna una din două; sau această putere devine atribuţia autorităţii ministeriale, sau regele însuşi, încetînd să fie neutru, devine un fel de ministru mai de temut, pentru că adaugă la inviolabilitatea pe care o are atribuţii pe care nu ar trebui să le aibă niciodată. Atunci aceste atribuţii distrug orice posibilitate de linişte, orice speranţă de libertate.

CAPITOLUL III

DESPRE DREPTUL DE A DIZOLVA ADUNĂRILE REPREZENTATIVE

Există probleme pe care toţi oamenii luminaţi le consideră rezolvate de multă vreme şi asupra cărora, prin urmare, nu cred că este necesar să mai revină. Dar, spre marea lor surpriză, de îndată ce trebuie să se treacă de la teorie la practică, aceste probleme sînt puse sub semnul întrebării. S-ar zice că spiritul uman nu cedează în faţa evidenţei decît cu condiţia de a-i refuza punerea în practică.

S-au făcut auzite reclamaţii împotriva dreptului de a dizolva adunările reprezentative, drept atribuit de actul nostru constituţional, ca şi de constituţia Angliei, deţinătorului puterii supreme. Cu toate acestea, orice organizaţie politică care nu ar consfinţi plasarea acestei facultăţi în mîna şefului Statului, ar dovedi în mod necesar o demagogie deşănţată şi turbulentă, doar dacă despotismul, înlocuind prerogativele legale cu intervenţii autoritare, nu ar reduce adunările la rolul de instrumente pasive, mute şi oarbe.

Fără îndoială, nici o libertate nu poate exista într-o ţară mare fără adunări puternice, numeroase şi independente; dar aceste adunări nu sînt lipsite de pericol şi, în interesul libertăţii înseşi, trebuie pregătite mijloace infailibile pentru prevenirea abaterilor lor. Chiar şi numai tendinţa adunărilor de a înmulţi la nesfîrşit numărul legilor este un inconvenient fără leac, dacă izo-

larea lor imediată şi recompunerea din elemente noi nu le opreşte în mersul lor impetuos şi irezistibil.

Înmulţirea legilor încurajează două înclinaţii naturale ale legislatorilor: nevoia de a acţiona şi plăcerea de a se crede necesari. De fiecare dată cînd un om primeşte o însărcinare deosebită, preferă să facă mai mult decît trebuie, decît mai puţin. Cei care sînt însărcinaţi să-i aresteze pe vagabonzii de pe drumuri sînt tentaţi să le caute pricină tuturor drumeţilor. Cînd spionii nu au descoperit nimic, inventează. E suficient să se creeze într-o ţară un minister care să supravegheze conspiratorii, ca să nu mai auzi vorbindu-se decît de conspiraţii. Legislatorii îşi împart existenţa umană, în virtutea dreptului cuceritorului, aşa cum generalii lui Alexandru îşi împărţeau lumea. Se poate spune că mulţimea legilor este boala statelor reprezentative, pentru că în aceste state totul se face prin legi, în vreme ce absenţa legilor este boala monarhiilor fără limite, pentru că în aceste monarhii totul se face prin oameni. Imprudenta proliferare a legilor e cea care, în anumite epoci, a discreditat tot ceea ce e mai nobil, libertatea, şi a dus la căutarea unui refugiu în ceea ce e mai mizerabil şi mai josnic, în servitute. *Veto*-ul este într-adevăr un mijloc direct de reprimare a activităţii indiscrete a adunărilor reprezentative, dar, folosit frecvent, el le irită fără să le dezarmeze; dizolvarea lor este singurul remediu cu eficacitate sigură.

Cînd nu se impun anumite limite autorităţii reprezentative, reprezentanţii poporului nu mai sînt apărători ai libertăţii, ci candidaţi la tiranie; şi cînd tirania e constituită, ea este poate cu atît mai îngrozitoare cu cît tiranii sînt mai numeroşi. Sub o consituţie în care este inclusă reprezentarea naţională, naţiunea nu e liberă decît atunci cînd deputaţilor ei li se pune în cale o stavilă.

O adunare care nu poate fi nici reprimată, nici stăpînită este, dintre toate puterile, cea mai oarbă în mişcările sale, cea mai imprevizibilă în rezultate, chiar şi pentru membrii care o compun. Ea se aruncă în excese care, la prima vedere, ar părea excluse: o activitate indiscretă în toate domeniile, o mulţime nesfîrşită de legi, dorinţa de a plăcea acelei părţi pasionate a poporului, lăsîndu-se în voia impulsurilor sale, sau chiar luînd-o înaintea lor, ciuda inspirată de rezistenţa pe care o întîmpină sau cenzura pe care o suspectează şi, în această situaţie, împotrivirea faţă de simţul naţional şi

perseverarea în greşeală. Cînd spirit de partid care nu mai permite decît alegerea între extreme, cînd spirit de corp care nu dă putere decît pentru a uzurpa, rînd pe rînd, temeritatea sau nehotărîrea, violenţa sau oboseala, îngăduinţa pentru unul singur sau neîncrederea faţă de toţi, antrenarea în senzaţii pur fizice, precum entuziasmul sau teroarea, absenţa oricărei răspunderi morale, certitudinea de a scăpa prin număr de ruşinea laşităţii sau de pericolul îndrăznelii, iată viciile adunărilor.

O adunare a cărei putere este nelimitată este mai periculoasă decît poporul. Oamenii adunaţi în număr mare au reacţii de generozitate. Se lasă aproape întotdeauna învinşi de milă sau convinşi de justiţie; numai că ei iau hotărîri doar în numele lor. Mulţimea poate să-şi sacrifice interesele în favoarea emoţiilor sale, dar reprezentanţii unui popor nu sînt autorizaţi să-i impună un asemenea sacrificiu. Îi opreşte natura misiunii lor. Violenţa unei mulţimi de oameni se combină în cazul lor cu impasibilitatea unui tribunal, iar această combinaţie nu permite decît un exces, acela al rigorii. De obicei, cei care într-o adunare sînt numiţi trădători sînt aceia care se pronunţă în favoarea măsurilor indulgente. Oamenii implacabili, chiar dacă sînt cîteodată blamaţi, nu devin niciodată suspecţi.

Aristide[1] le spunea atenienilor, adunaţi în piaţa publică să-l asculte, că o hotărîre nedreaptă sau perfidă ar fi un preţ prea scump chiar şi dacă ar fi vorba de preţul salvării lor. Profesînd această doctrină, o adunare s-ar teme că înfăptuitorii săi, care nu vor fi primit nici explicaţia necesară dată de raţiune, nici impulsul generos dat de elocvenţă, să nu o acuze că sacrifică interesul public pentru cel privat.

Zadarnic s-ar conta pe forţa unei majorităţi rezonabile, dacă această majoritate nu ar avea garanţii într-o putere constituţională din afara adunării. Însă o minoritate bine sudată, care are avantajul atacului, care, rînd pe rînd, sperie sau seduce, argumentează sau ameninţă, mai devreme sau mai tîrziu domină majoritatea. Violenţa îi adună pe oameni, pentru că îi face orbi la

---

[1] Trebuie să menţionez că nu este prima dată cînd afirm aceste principii privind adunările care reunesc toate puterile. Tot acest fragment este extras din *Cugetări privind constituţiile şi garanţiile*, publicate în mai 1814, cînd mă aflam mai degrabă în opoziţie împotriva guvernului existent şi nu aveam speranţă pentru libertate decît în camera deputaţilor.

tot ceea ce nu constituie scopul lor general. Moderaţia îi desparte, pentru că le lasă spiritul deschis pentru toate consideraţiile parţiale.

În Franţa, adunarea constituantă era compusă din oamenii cei mai stimaţi, cei mai luminaţi şi de cîte ori nu a decretat legi pe care propria sa raţiune le respingea! În adunarea legislativă nu existau o sută de oameni care să dorească răsturnarea tronului. Şi totuşi ca a fost antrenată, de la un capăt la celălalt al carierei sale scurte şi triste, într-o direcţie contrară dorinţelor sale. Trei sferturi din deputaţii Convenţiei aveau oroare de crimele care pătaseră primele zile ale republicii; şi cu toate acestea autorii acestor crime, deşi puţin numeroşi în sînul Convenţiei, nu întîrziară să o subjuge.

Oricine a parcurs actele autentice ale parlamentului Angliei, de la 1640 pînă la desfiinţarea sa de către colonelul Pride, înaintea morţii lui Carol I, s-a lămurit că două treimi din membrii săi doreau cu ardoare pacea pe care voturile lor o respingeau în permanenţă şi considerau funest un război a cărui necesitate o proclamau, totuşi, în unanimitate, în fiecare zi.

Oare să tragem, din aceste exemple, concluzia că nu e nevoie de adunări reprezentative? Dar atunci poporul nu va mai avea organele sale, guvernul nu va mai avea sprijin, autoritatea publică nu va mai avea garanţie. Naţiunea se va izola de conducător; indivizii se vor izola de naţiune, a cărei existenţă nu va mai fi constatată prin nimic. Numai adunările reprezentative dau viaţă corpului politic. Viaţa aceasta prezintă, fără îndoială, pericolele sale, a căror imagine, de altfel, nu am îndulcit-o. Dar cînd guvernele, ca să fie libere, vor să înăbuşe spiritul naţional şi să-l înlocuiască cu ceva mecanic, descoperă, pe propria piele, că există alte pericole, împotriva cărora doar spiritul naţional poate lupta şi pe care nu le poate înlătura nici cel mai perfecţionat mecanism.

Trebuie deci ca adunările reprezentative să se menţină libere, impunătoare, vii. Trebuie însă totodată ca abaterile lor să poată fi reprimate. Or, forţa represivă trebuie să se plaseze undeva în afară. Regulile pe care o adunare şi le impune prin propria sa voinţă sînt iluzorii şi neputincioase. Aceeaşi majoritate, care consimte să se lase înlănţuită în nişte forme, sparge cînd pofteşte formele respective şi pune din nou mîna pe putere după ce a cedat-o.

Dizolvarea adunărilor nu este, aşa cum s-a spus, o ofensă adusă drepturilor poporului, ci dimpotrivă, cînd alegerile sînt libere, ea este un apel adresat drepturilor sale în favoarea propriilor interese. Spun cînd alegerile sînt libere, deoarece atunci cînd nu sînt libere, nu există sistem reprezentativ.

Între o adunare care s-ar încăpăţîna să nu facă nici o lege, să nu satisfacă nici o nevoie şi un guvern care nu ar avea dreptul de a o dizolva, ce mijloc administrativ ar mai rămîne? Or, cînd un astfel de mijloc nu există în organizarea politică, evenimentele îl pun în mîna forţei. Forţa vine întotdeauna în sprijinul necesităţii. Fără facultatea de a dizolva adunările reprezentative, inviolabilitatea lor nu e decît o himeră. Neavînd posibilitatea să-şi reînnoiască elementele, ele vor fi lovite în propria existenţă.

CAPITOLUL IV

DESPRE O ADUNARE EREDITARĂ ŞI DESPRE NECESITATEA DE A NU-I LIMITA NUMĂRUL DE MEMBRI

Într-o monarhie ereditară, ereditatea unei clase este indispensabilă. Este imposibil de conceput ca, într-o ţară în care orice deosebire de origine este respinsă, să se acorde acest privilegiu celui mai important transfer, transferul funcţiei care prezintă cel mai mare interes pentru liniştea şi viaţa cetăţenilor. Pentru ca guvernarea unei singure persoane să se menţină în absenţa unei clase ereditare, trebuie să fie despotism. Sub un despotism, care nu e altceva decît forţă, totul poate dura mai mult sau mai puţin. Dar tot ceea ce se menţine prin despotism se expune unor riscuri; este, adică, ameninţat să fie răsturnat. Elementele guvernării unui singur om, fără o clasă ereditară, sînt: un om care comandă, soldaţi care execută, un popor care se supune. Pentru a da monarhiei mai multe puncte de sprijin, e nevoie de un corp intermediar. Montesquieu cere acest lucru şi într-o monarhie electivă. Pretutindeni, acolo unde veţi aşeza un singur om pe o treaptă atît de înaltă, va trebui, dacă vreţi să-l scutiţi de a ţine într-una mîna pe sabie, să-i puneţi împrejur şi alţi oameni care să fie interesaţi să-l apere. Experienţa se ia la întrecere, aici, cu raţionamentul. Încă din 1791 publiciştii din toate partidele prevăzuseră rezultatul abolirii nobilimii în Franţa, deşi nobilimea nu

deţinea nici o prerogativă politică, aşa cum nici un englez nu ar crede nici o clipă în stabilitatea monarhiei engleze, în cazul în care Camera Lorzilor ar fi suprimată.

Cei care contestă ereditatea în prima cameră ar prefera să lase nobilimea să se menţină alături de această primă cameră şi să o constituie numai pe timpul vieţii? Dar ce ar însemna o nobilime ereditară fără funcţii, alături de o magistratură investită pe viaţă cu funcţii importante? Ceea ce însemna nobilimea, în Franţa, în anii care au precedat revoluţia; şi chiar asta i-a pregătit sfîrşitul: nu era văzută decît ca un ornament strălucitor, dar fără scop precis; plăcut pentru cei care-l posedau, oarecum umilitor pentru cei care nu-l posedau, însă fără mijloace reale şi fără forţă. Superioritatea ei devenise aproape negativă, adică ea consta mai mult în excluderi în ceea ce priveşte clasa oamenilor de rînd decît din avantaje pozitive pentru clasa preferată; enerva fără să potolească. Nu forma deloc un corp intermediar care să menţină ordinea în popor şi să vegheze asupra libertăţii lui; era o corporaţie fără fundament şi fără loc fix în corpul social. Totul concura la slăbirea ei, chiar şi cultura ori superioritatea individuală a propriilor membri. Deosebindu-se de clasa feudală prin evoluţia ideilor, ea continua totuşi să amintească vag de un sistem pe jumătate distrus.

În secolul nostru, nobilimea trebuie să se asocieze unor prerogative constituţionale şi determinate. Aceste prerogative deranjează mai puţin pe cei care nu le posedă şi dau, în acelaşi timp, putere celor care le posedă. *Pair*-ia, dacă alegem acest nume pentru a desemna prima cameră, va fi în acelaşi timp o magistratură şi o demnitate mai puţin expusă la atacuri şi mai uşor de apărat.

În plus, trebuie observat că dacă această primă cameră nu este ereditară, va fi necesară găsirea unei modalităţi de a-i reînnoi elementele. Prin numirea de către rege? O cameră, numită pe viaţă de către rege, putea-va oare să fie destul de puternică pentru a contracara o altă adunare, emanată din alegeri populare? În *pair*-ia ereditară, *pair*-ii devin puternici prin independenţa pe care o cîştigă imediat după numirea lor. În ochii poporului ei capătă un alt caracter decît cel de simpli delegaţi ai coroanei. A dori două camere, una numită de rege, cealaltă de către popor, fără o diferenţă fundamentală

(fiindcă nişte alegeri viagere seamănă prea mult cu orice alt fel de alegeri), înseamnă a face să coexiste două puteri între care e nevoie tocmai de un intermediar: vreau să spun, de rege sau de popor.

Să nu ne îndepărtăm de experienţă. Constatăm că *pair*-ia ereditară din Marea Britanie e compatibilă cu un înalt grad de libertate civică şi politică; orice cetăţean care se distinge poate ajunge acolo. Este lipsită de singura trăsătură odioasă a ereditătii, caracterul exclusiv. Imediat după numirea în *pair*-ie a unui simplu cetăţean, acesta se bucură de aceleaşi privilegii legale ca şi cel mai vechi dintre *pairi*. Ramurile tinere ale celor mai de vază familii din Anglia se întorc în masa poporului; ele fac legătura între *pair*-ie şi naţiune, tot aşa cum *pair*-ia face legătura între naţiune şi tron.

Dar de ce se spune să nu se limiteze numărul membrilor camerei ereditare? Nimeni dintre cei care au propus această limitare nu a observat care i-ar fi rezultatul. Această cameră ereditară este un organism pe care poporul nu are dreptul să-l aleagă, iar guvernul nu are dreptul să-l dizolve. Dacă numărul membrilor este limitat, se poate forma în sînul lui un partid, iar acest partid, care nu se sprijină nici pe consimţămîntul guvernului, nici pe cel al poporului, nu poate, cu toate acestea, să fie răsturnat decît prin răsturnarea constituţiei înseşi.

Importanţa acestei observaţii va fi demonstrată de o epocă remarcabilă din analele parlamentului britanic. În 1783 regele Angliei elimină din consiliile sale coaliţia lordului North şi a lui Fox. Aproape întregul parlament făcea parte din partidul acestei coaliţii; însă poporul englez era de o altă părere. Cînd regele a făcut apel la popor, prin dizolvarea Camerei Comunelor, o imensă majoritate a acordat sprijin noului minister. Dar imaginaţi-vă că această coaliţie ar fi avut de partea sa Camera Lorzilor, pe care regele nu o poate dizolva; e evident că, dacă prerogativele regale nu l-ar fi investit cu capacitatea de a crea un număr suficient de noi *pairi,* coaliţia respinsă şi de monarh şi de naţiune ar fi păstrat, în ciuda atît a unuia cît şi a celeilalte, conducerea treburilor.

Limitarea numărului de *pairi* sau de senatori ar însemna crearea unei aristocraţii formidabile care ar putea înfrunta atît pe principe cît şi pe supuşi. Orice constituţie care ar comite această greşeală ar fi zdrobită fără întîrziere;

căci e necesar, în mod cert, ca voinţa principelui şi dorinţa poporului, atunci cînd se pun de acord, să fie ascultate; iar atunci cînd un lucru necesar nu se poate îndeplini prin constituţie, el se îndeplineşte în ciuda constituţiei.

Dacă se obiectează faţă de înjosirea *pair*-ei prin crearea prea multor *pairi*, eu aş spune că singurul remediu constă în interesul principelui de a nu coborî demnitatea organismului care îl înconjoară şi susţine. Dacă se îndepărtează de acest interes, experienţa îl va obliga să se întoarcă înapoi.

CAPITOLUL V

DESPRE ALEGEREA ADUNĂRILOR REPREZENTATIVE

Constituţia a menţinut colegiile electorale, cu numai două îmbunătăţiri: prima constă în a dispune ca aceste colegii să fie completate prin alegeri anuale, iar cea de a doua în a lua guvernului dreptul de a face numiri la preşedinţia lor. Nevoia de a da repede naţiunii nişte organe nu a permis revederea şi corectarea acestei părţi importante din actul nostru constituţional; ea rămîne, incontestabil, imperfectă. Colegiile electorale, alese pe viaţă şi totuşi putînd fi dizolvate (fiindcă această dispoziţie nu a fost abrogată), prezintă toate inconvenientele fostelor adunări electorale, fără să aibă vreunul din avantajele lor. Aceste adunări, emanate dintr-o sursă populară şi create în momentul în care trebuiau să aibă loc alegerile, puteau fi considerate ca reprezentînd, cu mai multă sau mai puţină exactitate, opinia cometenţilor lor. Dimpotrivă, în colegiile electorale această opinie nu pătrunde decît încet şi parţial; nu e niciodată majoritară şi, cînd devine opinia colegiului, a încetat, cel mai adesea, să fie şi opinia poporului. Numărul mic de alegători exercită şi el o influenţă supărătoare asupra naturii opţiunilor. Adunările însărcinate să aleagă reprezentarea naţională trebuie să fie în număr atît de mare pe cît o permite ordinea normală. În Anglia, candidaţii rostesc, din înaltul unei tribune, în mijlocul unei pieţe publice sau al unui cîmp ocupat de o mulţime imensă, alocuţiuni nesfîrşite către alegătorii care-i înconjoară. În colegiile noastre electorale, numărul e restrîns, procedurile severe; se păstrează o linişte perfectă. Nu apare nici o întrebare care să mişte sufletele şi să domine,

pentru o clipă, egoismul individual. Nici o impulsionare nu e posibilă. Or, cei din vulg nu judecă drept decît cînd sînt impulsionaţi; iar impulsionaţi nu sînt decît atunci cînd, adunaţi în masă, acţionează şi reacţionează unii faţă de alţii. Interesul mai multor mii de cetăţeni nu poate fi stîrnit decît printr-o opulenţă fără margini sau printr-o bună reputaţie. Într-o adunare de două–trei sute de oameni, majoritatea poate fi acaparată prin cîteva relaţii personale. Însă pentru a fi numit de popor, e nevoie de susţinători plasaţi dincolo de zona imediat apropiată. Pentru a fi ales de cîţiva alegători, e suficient să nu ai duşmani. Sînt avantajate integral trăsăturile negative, iar norocul ajunge să se opună talentului. De aceea reprezentarea naţională a fost adesea, la noi, mai puţin avansată decît opinia publică asupra mai multor probleme.[1]

Dacă vrem să ne bucurăm pe de-a-ntregul, în Franţa, de binefacerile guvernării reprezentative, trebuie adoptată alegerea directă. Ea este cea care a adus, din 1788 încoace, în Camera Comunelor britanice, pe toţi oamenii luminaţi. Ne-ar fi greu să numim vreun englez ce s-a distins prin talentele sale politice pe care alegerile, dacă a participat la ele, să nu-l fi onorat.

Doar alegerile directe pot învesti cu o forţă reală reprezentarea naţională şi o pot înrădăcina adînc în opinie. Reprezentantul numit prin orice altă modalitate nu va găsi nicăieri o voce care să o recunoască pe a sa. Nici o fracţiune a poporului nu-i va lua în seamă curajul, pentru că toate fracţiunile sînt descurajate de filiera nesîrşită care a făcut să se denatureze ori să dispară, în meandrele ei, sufragiul lor.

Dacă este temută impetuozitatea şi impacienţa jugului legii franceze, aş spune că sîntem astfel pentru că nu ne-am obişnuit să ne ţinem singuri în frîu. Acest lucru e valabil şi pentru alegeri ca şi pentru tot ceea ce ţine de ordinea normală. Luîndu-se precauţii inutile, se provoacă sau se sporeşte dezordinea. În Franţa, spectacolele, sărbătorile sînt inseparabile de prezenţa gărzilor şi a baionetelor. S-ar zice că nu se pot întîlni trei cetăţeni fără să fie nevoie de doi soldaţi care să-i despartă. În Anglia se adună 20.000 de

[1] Nu vorbesc despre chestiunile de partid, asupra cărora, în mijlocul zguduirilor, luminile spiritului nu au nici o influenţă; vorbesc despre problemele de economie politică.

oameni şi nici un soldat nu se arată în mijlocul lor. Siguranţa fiecăruia este încredinţată raţiunii şi interesului iar mulţimea aceasta, simţindu-se deţinătoare a liniştii publice şi private, veghează cu grijă asupra a ceea ce îi aparţine. Este, de altfel, posibil ca, printr-o organizare mai complicată decît cea a alegerilor britanice, să se aducă un plus de linişte în exercitarea acestui drept al poporului. Un autor ilustru în mai multe privinţe, şi ca scriitor convingător, şi ca om politic ingenios, şi ca apărător neobosit al libertăţii şi moralei, dl. Necker, a propus, într-una dintre lucrările sale, un tip de alegeri care părea să reunească aprobarea generală: o sută de proprietari numiţi de *pair*-ii lor ar trebui să prezinte, în fiecare arondisment, tuturor cetăţenilor cu drept de vot, cinci candidaţi dintre care cetăţenii vor trebui să aleagă. Modalitatea aceasta este preferabilă celor pe care le-am încercat pînă acum fiindcă toţi cetăţenii ar participa în mod direct la numirea mandatarilor lor.

Există totuşi un inconvenient: dacă încredinţaţi prima propunere la o sută de oameni, cutare individ, care în arondismentul său s-ar bucura de o mare popularitate, ar putea să se vadă exclus de pe listă; or, această excludere ar fi suficientă pentru a îndepărta interesul celor care votează şi care s-ar vedea chemaţi să aleagă între cinci candidaţi printre care nu s-ar afla obiectul dorinţelor lor reale şi al adevăratei lor preferinţe.

Aş vrea ca, dîndu-i poporului dreptul la alegerea definitivă, să-i las şi prima iniţiativă. Aş vrea ca toţi cetăţenii cu drept de vot din fiecare arondisment să facă o primă listă de cincizeci de persoane, după care ar constitui adunarea celor o sută însărcinaţi să propună cinci din cei cincizeci, iar alegerea s-ar face din nou, dintre aceşti cinci, de către toţi cetăţenii.

În felul acesta cei o sută de indivizi cărora li se încredinţează propunerile nu se vor putea lăsa antrenaţi de preferinţa lor pentru un candidat, în aşa fel încît să nu propună alături de el decît concurenţi imposibil de ales. Şi să nu se spună că acest pericol este imaginar: am văzut cum Consiliul celor Cinci Sute a recurs la această stratagemă pentru a impune compoziţia Directoratului. Dreptul de a propune este adeseori echivalent cu cel de a exclude.

Inconvenientul acesta ar fi diminuat prin următoarele modificări: 1. Adunarea care propune să fie obligată să-şi aleagă candidaţii dintre oamenii spre care se îndreaptă deja dorinţa poporului, deci dintre cei care beneficiază

de un anume grad de credibilitate şi de consideraţie printre concetăţeni; 2. Dacă pe prima listă s-ar afla un om a cărui solidă reputaţie ar face să se îndrepte către el marea majoritate a sufragiilor, celor o sută de electori le-ar fi greu să nu-l propună, în timp ce, dacă ei ar avea libertatea să întocmească o listă înainte ca dorinţa poporului să se fi manifestat, raţiuni de simpatie sau de invidie i-ar putea face să excludă numele celui pe care această dorinţă l-ar desemna, fără însă a-l putea învesti în mod legal.

De altminteri, doar respectul pentru opinia majoritară mă face să accept ideea alegerilor nemediate. Martor al dezordinii aparente care tulbură alegerile din Anglia, am văzut cît de exagerată este descrierea acestei dezordini. Am văzut, desigur, încăierările, vociferările, certurile violente care însoţeau alegerile; dar asta nu împiedica alegerea tot a celor care se distingeau fie prin talent, fie prin avere, iar odată încheiate alegerile, totul reintra în normal. Alegătorii din clasa inferioară, îndărătnici şi turbulenţi mai înainte, redeveneau harnici, ascultători, chiar respectuoşi. Satisfăcuţi că şi-au exercitat drepturile, se supuneau exigenţelor superioare şi convenţiilor sociale cu atît mai multă uşurinţă cu cît aveau sentimentul că, procedînd aşa, nu ascultă decît de glasul înţelept al intereselor lor luminate. A doua zi după alegeri nu se mai zărea nici o urmă din agitaţia din ajun. Poporul se întorsese la treburile lui, dar spiritului public i se aplicase acel şoc salvator făcut să-l învioreze.

Cîţiva oameni luminaţi blamează menţinerea colegiilor electorale, din motive exact opuse celor pe care mă sprijin eu. Ei regretă că alegerile nu se mai fac de către un corp unic şi aduc, în sprijinul acestor regrete, argumente pe care e bine să le demontăm cu atenţie pentru că au şi ceva plauzibil. „Poporul, spun ei, este absolut incapabil să găsească, pentru diferitele părţi ale instituţiei publice, oameni care să corespundă cel mai bine prin caracterul şi talentele lor. El nu trebuie să facă nici o alegere în mod direct: corpurile electorale trebuie să fie instituite nu la baza, ci la vîrful instituţiei; opţiunile trebuie să plece nu de jos, unde nu se pot face decît prost, ci de sus, unde nu se vor putea face decît bine, fiindcă alegătorii vor fi întotdeauna cei mai interesaţi în menţinerea ordinii şi a libertăţii publice, în stabilirea instituţiilor şi în progresul ideilor, în consolidarea principiilor bune şi în îmbunătăţirea treptată a legilor şi a administraţiei.

Cînd numirile funcţionarilor, pentru desemnare specială de funcţii, se fac de către popor, opţiunile sînt, în general, proaste.[1] Dacă e vorba de magistraturi eminente, corpurile electorale inferioare aleg ele însele destul de prost. Doar dintr-un fel de întîmplare mai sînt chemaţi acolo, din cînd în cînd, niscaiva oameni merituoşi. De exemplu, numirile în corpul legislativ nu pot fi făcute în mod convenabil decît de oameni care să cunoască bine obiectul sau scopul general al oricărei legislaţii, care să fie la curent cu starea prezentă a treburilor şi a spiritelor, care să poată, străbătînd cu privirea toate diviziunile teritoriului, să indice cu o mînă sigură elita talentelor, a virtuţilor şi a spiritelor luminate. Cînd un popor îşi numeşte fără intermediar principalii mandatari şi cînd acest popor este numeros şi împrăştiat pe un teritoriu întins, operaţia respectivă îl obligă în mod inevitabil să se împartă în secţiuni. Aceste secţiuni sînt plasate la distanţe care nu le permit nici să comunice, nici să se pună de acord unele cu altele. Opţiunile care rezultă sînt prin forţa lucrurilor ale unei secţiuni. Unitatea alegerilor trebuie căutată în unitatea puterii electorale."

Aceste raţionamente se sprijină pe o idee cu totul exagerată privind interesul general, scopul general, legislaţia generală, şi toate celelalte lucruri cărora li se aplică acest epitet. Ce e interesul general, dacă nu tranzacţia care se operează între interesele particulare? Ce este reprezentarea generală, dacă nu reprezentarea tuturor intereselor parţiale care trebuie să cadă la învoială asupra obiectelor care le sînt comune? Interesul general este, fără îndoială, deosebit de interesele particulare, dar nu le este deloc opus. Se vorbeşte despre el ca şi cum ar cîştiga din paguba celorlalte, pe cînd interesul general nu e altceva decît rezultatul combinării intereselor particulare; nu diferă de ele decît aşa cum un corp diferă de părţile sale. Interesele individuale constituie ceea ce-i interesează mai mult pe indivizi; interesele

[1] Nu mă pot opri să nu asociez la această aserţiune părerile lui Machiavelli şi ale lui Montesquieu. Oamenii, spune primul, deşi au tendinţa să se înşele în chestiunile generale, nu se înşală în cele particulare. Poporul este admirabil, spune cel de-al doilea, cînd trebuie să-i aleagă pe cei cărora trebuie să le încredinţeze o parte din autoritatea sa; şi tot restul paragrafului demonstrează că Montesquieu are în vedere o desemnare specială, o funcţie determinată.

de secţiune constituie ceea ce interesează mai mult secţiunile. Or, tocmai indivizii, secţiunile formează corpul politic. În consecinţă, interesele lor, ale acestor indivizi şi ale secţiunii, trebuie protejate: dacă toate sînt protejate, prin chiar acest lucru se îndepărtează, din fiecare dintre ele, acea parte care ar putea dăuna celorlalte. Doar astfel poate rezulta adevăratul interes public. Acest interes public nu înseamnă altceva decît interesele individuale, care se fac, unul pe altul, inofensive. O sută de deputaţi, numiţi de o sută de secţiuni ale unui stat, aduc în sînul adunării interesele particulare, preven-ţiunile locale ale cometenţilor lor. Baza aceasta le este utilă: obligaţi să delibereze împreună, îşi dau repede seama de sacrificiile respective, care sînt indispensabile; se străduiesc să reducă întinderea acestor sacrificii şi acesta este unul din marile avantaje ale modalităţii lor de numire. Nevoia îi face întotdeauna să se unească într-o tranzacţie comună şi cu cît opţiunile au fost mai fidele secţiunilor, cu atît reprezentarea îşi atinge mai bine scopul general. Dacă răsturnaţi ordinea firească, dacă aşezaţi corpul electoral în vîrful edificiului, cei pe care el îi numeşte se văd chemaţi să se pronunţe asupra unui interes public căruia îi ignoră elementele; sînt însărcinaţi să negocieze pentru nişte părţi ale căror nevoi le sînt necunoscute sau pe care le disprefuiesc. E bine ca reprezentantul unei secţiuni să fie organul acestei secţiuni; să nu cedeze niciunul din drepturile sale reale sau imaginare decît după ce le va fi apărat; să fie parţial pentru secţiunea al cărei mandatar este, deoarece, dacă fiecare este parţial pentru cometenţii săi, parţialităţile fiecăruia, adunate şi puse de acord, vor căpăta avantajul imparţialităţii tuturor.

Adunările, oricît de secţionată le-ar putea fi alcătuirea, au o tendinţă prea accentuată de a contracta un spirit de corp care le izolează de naţiune. Instalaţi în capitală, departe de acea parte a poporului care i-a numit, reprezentanţii pierd din vedere obiceiurile, nevoile, felul de a fi al departamentului pe care îl reprezintă; devin disprefuitori şi risipitori cu aceste lucruri. Ce se va întîmpla dacă aceste organe ale nevoilor publice sînt scutite de orice responsabilitate locală[1], aşezate fiind pentru totdeauna deasupra sufragiilor concetăţenilor lor şi alese de către un corp plasat, aşa cum se vrea, în vîrful edificiului constituţional?

[1] Este limpede, desigur, că eu nu înţeleg aici prin responsabilitate o responsabilitate legală, ci una de opinie.

Cu cît un stat este mai mare, iar autoritatea centrală mai puternică, cu atît mai inadmisibil este un corp electoral unic şi cu atît mai indispensabile sînt alegerile directe. O populaţie de o sută de mii de oameni ar putea învesti un senat cu dreptul de a-şi numi deputaţii; ar putea-o face şi nişte republici federative: administraţia lor internă nu s-ar expune la nici un risc. Dar în orice guvernare care tinde spre unitate, a priva fracţiunile statului de interpreţi numiţi de către ele, înseamnă a crea corporaţii care să delibereze în necunoscut şi care să se pronunţe, în indiferenţa lor faţă de interesele particulare, pentru devotamentul faţă de interesul general. Însă acesta nu este singurul inconvenient al numirii mandatarilor poporului de către un senat. Modalitatea aceasta distruge mai înainte de toate unul dintre cele mai mari avantaje ale guvernării reprezentative, care constă în stabilirea unor relaţii frecvente între diferitele clase ale societăţii. Avantajul acesta nu poate rezulta decît din alegerea directă. Aceasta este alegerea care solicită o grijă susţinută din partea claselor puternice faţă de cele inferioare. Ea obligă bogăţia să-şi ascundă aroganţa şi puterea să-şi modereze acţiunea introducînd în sufragiul părţii celei mai puţin opulente a proprietarilor o recompensă pentru dreptate şi bunătate şi o pedeapsă împotriva oprimării. Nu trebuie să se renunţe cu uşurinţă la această cale comună către fericire şi armonie şi nici să se dispreţuiască acest motiv de binefacere care poate să nu fie, la început, decît un calcul, dar care devine, repede, o virtute curentă.

Se formulează îndeobşte plîngerea că bogăţiile se acumulează în capitală, iar provinciile sînt epuizate în urma tributului permanent pe care i-l plătesc şi din care nimic nu se întoarce către ele. Alegerea directă îi împinge îndărăt pe proprietari spre proprietăţile lor de care, altfel, se îndepărtează. Atunci cînd sufragiile poporului nu le sînt de nici un folos, unicul lor scop este să scoată din pămînturile pe care le deţin un maximum de profit. Alegerea directă propune un scop mai nobil şi mult mai folositor pentru cei care se află în directă dependenţă de aceste pămînturi. Fără alegerea populară, nu au nevoie decît de credibilitate, şi nevoia aceasta îi adună în jurul autorităţii centrale. Alegerea populară le creează nevoia de popularitate şi îi împinge către sursele ei, fixînd rădăcinile existenţei lor politice în propriile posesiuni.

S-au adus, uneori, laude feudalismului care-l ţinea pe nobil în mijlocul vasalilor săi şi care împărţea bogăţia în mod egal între toate părţile teritoriului. Alegerea populară are acelaşi efect binefăcător, fără să antreneze însă aceleaşi abuzuri.

Se vorbeşte mereu de încurajarea, cinstirea agriculturii şi a muncii. Se recurge la prime la a căror acordare prezidează capriciile, se recurge la decoraţii pe care opinia publică le contestă. Mai simplu ar fi să i se dea importanţa cuvenită clasei de agricultori; dar importanţa aceasta nu se poate crea prin decrete. La temelia ei trebuie să stea interesul tuturor speranţelor de a o recunoaşte şi al tuturor ambiţiilor de a o înlesni.

În al doilea rînd, numirea de către senat în funcţiile reprezentative tinde să corupă sau cel puţin să înmoaie caracterul celor care aspiră la aceste funcţii eminente. Oricît de rău văzute ar fi intrigile şi eforturile necesare pentru atragerea mulţimii, ele au, toate, efectc mai puţin supărătoare decît încercările făcute pe căi ocolite pentru a cîştiga încrederea unui număr mic de oameni aflaţi la putere. „Intriga, spune Montesquieu, e periculoasă într-un senat, e periculoasă într-un corp nobiliar, dar încetează de a mai fi astfel în popor, căruia îi este specifică acţiunea pasională[1]".

Tot ceea ce se face pentru antrenarea unei grupări numeroase trebuie să se vadă la lumina zilei. Pudoarea moderează acţiunile publice. Cînd te apleci în faţa cîtorva oameni pe care-i implori, pe fiecare în parte, o faci la adăpostul întunericului, indivizii puternici fiind în acest caz cum nu se poate mai dispuşi să se bucure de smerenia rugăminţilor şi de umilinţa implorărilor.

Sînt epoci în care tot ceea ce seamănă cu energia este de temut: asta se întîmplă cînd tirania vrea să sc instaleze, iar constrîngerea crede că mai poate încă profita. Sînt lăudate atunci blîndeţea, supleţea, talentele ascunse, calităţile personale, dar epocile acelea sînt epoci de slăbiciune morală. Să se facă cunoscute talentele ascunse, să-şi afle calităţile personale răsplata în fericirea domestică, iar supleţea şi blîndeţea să obţină favorurile cele mai mari. Alegerea poporului trebuie să se îndrepte spre aceşti oameni, care

[1] *Spiritul legilor*, II, 2

atrag atenţia şi interesul, care şi-au cîştigat dreptul la stimă şi încredere, la recunoştinţa poporului; şi tocmai oamenii aceştia, mai energici, vor fi şi cei mai moderaţi.

Mediocritatea este întotdeauna văzută ca ceva paşnic; ea nu este paşnică decît atunci cînd e neputincioasă. În clipa în care întîmplarea adună împreună mulţi oameni mediocri şi le dă ceva putere, mediocritatea lor este mai agitată, mai invidioasă, mai convulsivă în drumul ei decît talentul, chiar atunci cînd e orbit de pasiune. Lumina spiritului domoleşte pasiunile, temperează egoismul, potolind vanitatea.

Unul dintre motivele pe care le-am invocat împotriva colegiilor electorale militează în egală măsură împotriva modalităţii de înnoire care existase, pînă atunci, în uzul curent al adunărilor noastre şi pe care, din fericire, constituţia actuală tocmai a abolit-o. Vreau să mă refer la acea primenire periodică a unei treimi sau cincimi, în urma căreia noii veniţi în corpurile reprezentative se aflau întotdeauna în minoritate. Reînnoirile adunărilor au drept scop nu numai să-i împiedice pe reprezentanţii naţiunii de a forma o clasă aparte şi separată de restul poporului, dar şi să dea interpreţi fideli ameliorărilor care s-au putut opera în opinie de la o alegere la cealaltă.

Dacă se consideră că alegerile au fost bine organizate, aleşii dintr-o perioadă vor reprezenta opinia mai fidel decît cei din perioadele precedente.

Nu e oare absurd să aşezi organele exprimînd opinia existentă în minoritate înaintea opiniei care nu mai există? Stabilitatea e, fără îndoială, de dorit, de aceea nu trebuie apropiate excesiv aceste perioade de reînnoire; fiindcă e absurd şi să îndeseşti într-atîta alegerile, încît opinia să nu se poată limpezi în intervalul care le separă. Avem de altfel o adunare ereditară care reprezintă durata. Să nu introducem elemente de discordie în adunarea electivă care reprezintă îmbunătăţirea. Lupta dintre spiritul conservator şi cel progresist este mai folositoare atunci cînd se dă între două adunări decît în sînul uneia singure; nu există în cazul acesta o minoritate care să se considere învingătoare; violenţele sale în cadrul adunării din care face parte, eşuează în faţa calmului celui care-i confirmă sau respinge hotărîrile; neregula, ameninţarea, nu mai sînt mijloace de dominare a unei majorităţi

speriate, ci motive de desconsiderare şi de discreditare în ochii arbitrilor care trebuie să se pronunţe.

Reînnoirile printr-o treime sau printr-o cincime prezintă inconveniente grave, atît pentru întreaga naţiune, cît şi pentru adunarea în sine.

Deşi într-o proporţie atît de redusă, sînt puse în mişcare toate speranţele. Ca să se trezească toate ambiţiile, nu e nevoie de o mulţime de ocazii – una singură ajunge. Iar dificultatea face şi mai ostile, şi mai invidioase aceste ambiţii. Prin alegerea unei treimi sau a unei cincimi, poporul e tulburat ca şi pentru o înnoire totală. În cadrul adunărilor, noii veniţi sînt oprimaţi în primul an, pentru ca apoi să devină ei înşişi opresori. Adevărul acesta a fost demonstrat de patru experienţe succesive[1].

Amintirea adunărilor noastre fără contrapondere ne nelinişteşte şi ne tulbură fără încetare. Credem că distingem în orice adunare un motiv de dezordine, iar acest motiv ni se pare mai puternic într-o adunare reînnoită integral. Dar cu cît primejdia poate fi mai reală, cu atît mai scrupuloşi trebuie să fim în ceea ce priveşte natura precauţiilor. Nu trebuie să le adoptăm decît pe cele a căror utilitate e constatată şi al căror succes e asigurat.

Singurul avantaj pe care îl prezintă reînnoirile prin treime sau cincime se găseşte, mai complet şi eliberat de orice inconvenient, în realegerea nelimitată pe care o permite constituţia noastră şi pe care constituţiile precedente făcuseră greşeala de a o exclude. Interzicerea realegerii este, din toate punctele de vedere, o mare greşeală. Numai posibilitatea unei realegeri neîntrerupte oferă valorii o recompensă pe măsură şi formează în sînul unui popor un număr de nume care se impun şi sînt respectate. Influenţa indivizilor nu se distruge prin instituţii ostile.

Ceea ce supravieţuieşte, în fiecare perioadă, în mod natural, acestei influenţe, este necesar perioadei respective. Să nu lovim în oamenii de talent prin legi nedrepte. Nu se cîştigă nimic din îndepărtarea oamenilor remarcabili: natura e cea care i-a aşezat în fruntea colectivităţilor umane.

---

[1] Treimea anului IV (1796) a fost suprimată.
Treimea anului V (1797) a fost alungată.
Treimea anului VI (1798) a fost respinsă.
Treimea anului VII (1799) a ieşit victorioasă şi a fost distrugătoare.

Arta constituţiilor trebuie să fie cea care le asigură acest loc fără ca ei să fie obligaţi, pentru a-l ocupa, să tulbure liniştea publică.

Nimic nu e mai potrivnic libertăţii şi mai favorabil, în acelaşi timp, dezordinii, decît excluderea forţată a reprezentanţilor poporului, după încheierea funcţiunilor lor. Cu cît există, în adunări, mai mulţi oameni care nu pot fi realeşi, cu atît mai mulţi vor fi oamenii slabi care vor dori să-şi facă cît mai puţini duşmani posibili, în scopul de a obţine compensaţii sau de a trăi liniştiţi după ce se vor fi retras. Dacă puneţi piedici în calea realegerii nelimitate, păgubiţi geniul şi curajul de recompensa care li se cuvine; pregătiţi satisfacţiile şi triumful laşităţii şi inepţiei; aşezaţi pe acelaşi plan pe omul care şi-a urmat conştiinţa şi pe cel care a slujit fracţiunile prin îndrăzneală şi arbitrariul prin complezenţă. Funcţiile pe viaţă au avantajul, observă Montesquieu[1], avantajul că îi scutesc pe cei care le îndeplinesc de intervalele de nevolnicie şi de slăbiciune care preced, la oamenii destinaţi să se întoarcă în clasa cetăţenilor simpli, sfîrşitul puterii lor. Realegerea nelimitată prezintă acelaşi avantaj; ea favorizează proiectele de ordin moral. Numai aceste proiecte au un succes durabil; însă pentru a-l obţine, e nevoie de timp.

Oamenii integri, cutezători, experimentaţi în afaceri, sînt oare atît de numeroşi încît să trebuiască respinşi, în mod deliberat, cei care au meritat stima generală? Vor ajunge sus şi tinerele talente; poporul are tendinţa de a le încuraja. Nu-i impuneţi, în legătură cu aceasta, nici o constrîngere, nu-l obligaţi să opteze, la fiecare alegere, pentru nişte noi veniţi împinşi, fiecare, de amor propriu şi de dorinţa de celebritate. Nimic nu costă mai mult o naţiune decît crearea unor reputaţii. Urmaţi marile exemple: uitaţi-vă la America, sufragiile poporului nu au încetat să se îndrepte înspre întemeietorii independenţei sale; uitaţi-vă la Anglia, nume devenite ilustre prin realegeri neîntrerupte s-au transformat aici într-un fel de proprietate a poporului. Fericite sînt naţiunile devotate şi a căror recunoştinţă nu e trecătoare!

În sfîrşit, noua noastră constituţie s-a apropiat de adevăratele principii, înlocuind salariul acordat pînă atunci reprezentanţilor naţiunii cu o indemnizaţie mai modestă. Doar eliberînd de orice calcul meschin funcţiile

[1] *Spiritul legilor*, V, 7.

care cer nobleţe sufletească va putea fi ridicată camera reprezentanţilor la rangul care îi este destinat în organizarea noastră constituţională. Orice salariu, anexat funcţiilor reprezentative, devine repede scop principal. Candidaţii nu văd în aceste funcţii auguste decît ocazii să-şi sporească sau să-şi aranjeze veniturile, facilităţi de deplasare, avantaje pentru a face tot felul de economii. Chiar şi alegătorii se lasă antrenaţi de un fel de spirit de clan care-i face să-l încurajeze pe soţul care vrea să se întoarcă în sînul familiei, ori pe tatăl strîmtorat care vrea să-şi educe fiii sau să-şi mărite fiicele în capitală. Creditorii îşi numesc datornicii, cei bogaţi – pe acelea dintre rudele lor pe care preferă să le ajute pe cheltuiala statului decît pe a lor personală. Odată făcută numirea, trebuie păstrat ce s-a obţinut; iar mijloacele seamănă cu scopul. Speculaţia se încheie prin flexibilitate sau prin tăcere.

A-i plăti pe reprezentanţii poporului nu înseamnă a-i cointeresa să-şi exercite cu scrupulozitate funcţiile, ci doar să şi le menţină.

Îmi vin în minte şi alte observaţii. Nu-mi place cînd se impune, pentru exercitarea funcţiilor politice, condiţia de a deţine o stare materială excepţională. Independenţa e absolut relativă: de îndată ce un om dispune de necesarul existenţei, nu-i mai trebuie decît înălţare sufletească pentru a se dispensa de tot ceea ce este de prisos. Cu toate acestea e de dorit ca funcţiile reprezentative să fie, în general, ocupate de oameni dacă nu din clasa înstărită, cel puţin din cea lipsită de griji materiale. Situaţia de la care pleacă îi avantajează, educaţia lor este mai îngrijită, spiritul mai liber, inteligenţa mai dechisă către progres. Sărăcia are, ca şi ignoranţa, prejudecăţile sale. Or, dacă reprezentanţii voştri nu primesc nici un salariu, sprijiniţi puterea pe proprietate şi lăsaţi o şansă echitabilă excepţiilor legitime.

Puneţi-vă de acord în asemenea mod instituţiile şi legile, spune Aristotel, încît funcţiile să nu poată fi obiectul unor calcule de interese; altfel, cei mulţi, care, la drept vorbind, nu prea sînt afectaţi de excluderea din posturile de vîrf, pentru că preferă să-şi vadă dc treburile lor, vor ajunge să invidieze onorurile şi profiturile. Toate precauţiile se armonizează dacă magistraturile nu ispitesc lăcomia. Cei săraci vor prefera ocupaţiile lucrative unor funcţii dificile şi neplătite. Cei bogaţi vor ocupa magistraturile, pentru că nu vor avea nevoie de indemnizaţii.[1]

[1] Aristotel, *Politica*, cartea a V-a, cap. VII.

În statele moderne, principiile acestea nu sînt aplicabile tuturor funcţiilor. Există funcţii care reclamă o avere superioară oricărei averi particulare, însă nimic nu împiedică aplicarea lor la funcţiile reprezentative.

Cartaginezii făcuseră deja această distincţie: toate magistraturile numite de către popor erau exercitate fără plată. Celelalte erau plătite.

Într-o constituţie în care cei ce nu sînt proprietari nu au drepturi politice, absenţa oricărui salariu pentru reprezentanţii naţiunii mi se pare normală. Nu ar fi oare o contradicţie jignitoare şi ridicolă să respingi pe cel sărac de la reprezentarea naţională, ca şi cum doar cel bogat ar trebui să-l reprezinte, dar să-l pui să-şi plătească reprezentanţii, ca şi cum aceşti reprezentanţi ar fi săraci?

Corupţia care se naşte din ambiţii este mult mai puţin funestă decît cea rezultată din calcule meschine. Ambiţia e compatibilă cu o sumedenie de calităţi de excepţie: probitatea, curajul, dezinteresarea, independenţa. Zgîrcenia nu poate coexista cu nici una din aceste calităţi. Ambiţioşii nu pot fi îndepărtaţi de la funcţii: să-i îndepărtăm cel puţin pe cei lacomi. Vom micşora, în acest fel, considerabil, numărul concurenţilor, iar cei pe care îi vom îndepărta vor fi exact cei mai puţin demni de stimă.

Există însă o condiţie necesară pentru ca funcţiile reprezentative să poată fi gratuite: să fie importante. Nimeni nu ar dori să exercite în mod gratuit funcţii puerile prin lipsa lor de importanţă, şi care, din clipa în care nu ar mai fi puerile, ar deveni ruşinoase. În acelaşi timp însă, într-o astfel de constituţie, preferabil ar fi să nu existe deloc funcţii reprezentative.

CAPITOLUL VI

DESPRE CONDIŢIILE DE PROPRIETATE

Constituţia noastră nu a spus nimic despre condiţiile de proprietate cerute pentru exercitarea drepturilor politice, deoarece aceste drepturi, încredinţate unor colegii electorale, se află astfel în mîna proprietarilor. Dacă s-ar substitui însă acestor colegii alegerea directă, condiţiile de proprietate ar deveni indispensabile.

Nici un popor nu a considerat drept membri ai statului pe toţi indivizii ce locuiesc, indiferent cum, pe teritoriul lui. Nu e vorba aici de acele deosebiri care, la antici, îi separau pe sclavi de oamenii liberi, iar la moderni, pe nobili de oamenii de rînd. Cea mai deplină democraţie stabileşte două clase: într-una sînt reuniţi străinii şi cei care nu au atins vîrsta prescrisă de lege pentru a exercita drepturi cetăţeneşti; cealaltă se compune din oamenii ajunşi la această vîrstă şi născuţi în ţara respectivă. Există deci un principiu în funcţie de care, dintre indivizii reuniţi pe un teritoriu, unii sînt membri ai statului, iar alţii nu.

Principiul acesta prevede că, pentru a fi membru, trebuie să ai un anumit grad de deschidere şi un interes comun cu ceilalţi membri ai asociaţiei respective. Cei ce nu au vîrsta legală, se consideră că nu posedă acest grad de înţelepciune, iar străinii – că nu se conduc după interesul comun. Ca dovadă, primii, cînd împlinesc vîrsta hotărîtă de lege, devin membri ai asociaţiei politice, iar ultimii devin şi ei membri, prin domiciliu, prin

proprietate sau relaţii. Se presupune că, astfel, unii au atins gradul de înţelepciune, iar ceilalţi – interesul necesar.

Principiul acesta are însă nevoie de o dezvoltare ulterioară. În societăţile noastre actuale, faptul de a te fi născut în ţară şi maturitatea vîrstei nu sînt suficiente pentru a conferi oamenilor calităţile necesare exercitării drepturilor cetăţeneşti. Cei pe care sărăcia îi menţine într-o veşnică dependenţă şi îi condamnă la muncă silnică nu sînt în treburile publice nici mai luminaţi decît nişte copii, nici mai interesaţi decît nişte străini de proprietatea naţională, căreia nu-i cunosc elementele şi de ale cărei avantaje nu se folosesc decît în mod indirect.

Nu vreau să nedreptăţesc clasa muncitoare. Ea nu dovedeşte mai puţin patriotism decît celelalte clase. Adesea e gata de sacrificiile cele mai eroice, iar devotamentul său este cu atît mai admirabil cu cît nu e recompensat nici cu avere şi nici cu glorie. Dar, după părerea mea, unul este patriotismul care îţi dă curajul să mori pentru ţară şi altul cel care te face capabil să-i cunoşti bine interesele. E aşadar nevoie de o condiţie în plus faţă de cea a naşterii şi cea a vîrstei, prescrise de lege. Condiţia aceasta constă în răgazul indispensabil căpătării înţelepciunii şi a judecăţii drepte. Numai proprietatea asigură acest răgaz; numai ea îi face pe oameni capabili să exercite drepturi politice.

Se poate spune că starea actuală a societăţii, amestecînd şi confundînd într-o mie de moduri pe proprietari şi pe cei ce nu sînt proprietari, conferă unei părţi din aceştia din urmă aceleaşi interese şi aceleaşi mijloace ca şi celor dintîi; că omul care munceşte are, la fel ca şi cel care posedă, nevoie de odihnă şi de siguranţă; că proprietarii nu sînt de fapt şi de drept decît distribuitorii bogăţiilor comune între toţi indivizii şi că e în avantajul tuturor ca ordinea şi pacea să favorizeze dezvoltarea tuturor facultăţilor şi a tuturor mijloacelor individuale.

Raţionamentele acestea prezintă viciul că sînt prea probante. Dacă ar fi concludente, nu ar mai fi nici un motiv pentru a refuza străinilor drepturi cetăţeneşti. Relaţiile comerciale din Europa fac să fie de larg interes european menţinerea liniştii şi a fericirii în toate ţările. Zdruncinarea unui imperiu, oricare ar fi el, este la fel de funestă pentru străini care, prin speculaţiile lor financiare, şi-au legat averea de acest imperiu, ca şi pentru proprii săi

locuitori, cu excepţia proprietarilor. Faptele o demonstrează. În toiul celor mai cumplite războaie, negustorii dintr-o ţară se roagă şi cîteodată fac chiar eforturi pentru ca naţiunea duşmană să nu fie distrusă. Cu toate acestea, o observaţie atît de vagă nu va părea suficientă pentru a-i ridica pe străini la rangul de cetăţeni.

Remarcaţi că scopul necesar al celor care nu sînt proprietari este să ajungă la proprietate şi vor folosi pentru acest scop toate mijloacele care li se oferă. Dacă la libertatea de a-şi folosi aptitudinile şi ingeniozitatea, libertate pe care le-o datoraţi, adăugaţi drepturile politice pe care nu li le datoraţi, drepturile acestea, puse în mîna celor mai numeroşi,vor servi în mod inevitabil la acapararea proprietăţii. Vor ajunge la ea pe această cale incorectă, în loc să urmeze calea normală, a muncii: pentru ei va fi o sursă de corupţie, pentru stat – una de dezordine. Un scriitor celebru a observat foarte bine că, atunci cînd ne-proprietarii deţin drepturi politice, se întîmplă una din trei: sau se încurajează ei înşişi şi atunci distrug societatea; sau sînt încurajaţi de către omul sau oamenii puterii şi devin instrumente ale tiraniei; sau sînt încurajaţi de către cei care aspiră la putere şi devin instrumente ale unor fracţiuni complotiste. E, aşadar, nevoie de condiţii de proprietate, atît pentru alegători cît şi pentru cei eligibili.

În toate ţările care au adunări reprezentative este indispensabil ca aceste adunări, oricare ar fi, de altfel, organizarea lor ulterioară, să fie compuse din proprietari. Un individ poate captiva mulţimea prin nişte merite strălucitoare; dar corpurile legiuitoare, pentru a-şi atrage încrederea, trebuie să aibă interese în mod evident conforme cu datoriile lor. O naţiune presupune întotdeauna că atunci cînd se adună, oamenii sînt ghidaţi de interese. Ea este sigură, aşa crede, că dragostea de ordine, de dreptate şi de conservare va fi majoritară printre proprietari. Aceştia nu sînt, deci, utili doar prin calităţile pe care le au; ei sînt utili şi prin calităţile care li se atribuie, prin prudenţa care li se bănuieşte şi prin impresiile favorabile pe care le creează. Puneţi printre legislatori nişte ne-proprietari; oricît de bine intenţionaţi ar fi, măsurile lor vor fi împiedicate de neliniştea proprietarilor. Cele mai înţelepte legi vor fi puse sub semnul îndoielii şi, în consecinţă, nerespectate, pe cînd organizarea opusă ar fi atras asentimentul poporului chiar şi pentru o guvernare defectuoasă în unele privinţe.

Este adevărat că în timpul revoluţiei noastre proprietarii au concurat cu ne-proprietarii la alcătuirea unor legi absurde şi spoliatoare, pentru că proprietarilor le era frică de ne-proprietarii investiţi cu putere. Doreau să facă să li se ierte faptul că deţineau proprietăţi. Teama de a nu pierde ceea ce ai te face laş şi te descoperi cuprins de aceeaşi nebunie ca şi cei care vor să obţină ceea ce nu au. Greşelile ori crimele proprietarilor fură urmarea influenţei ne-proprietarilor.

Dar care sînt condiţiile de proprietate ce se cuvin stabilite? O proprietate poate fi atît de redusă încît cel care o posedă să nu fie proprietar decît în aparenţă. Un scriitor care a tratat foarte bine acest subiect[1] afirmă că acela care nu obţine, din veniturile pămînturilor, suma necesară pentru a-şi asigura existenţa de-a lungul anului, fără să fie nevoit să muncească pentru alţii, nu este pe deplin proprietar. El se plasează, în ceea ce priveşte porţiunea de proprietate care-i lipseşte, în clasa salariaţilor. Proprietarii sînt stăpîni pe existenţa lui, pentru că pot să refuze să-i dea de lucru. Aşadar numai acela care posedă venitul necesar pentru a putea trăi independent de orice voinţă străină poate să exercite drepturi cetăţeneşti. O condiţie de proprietate inferioară este iluzorie: una superioară este nedreaptă.

Cred totuşi că trebuie recunoscut drept proprietar cel care ţine în arendă pe timp îndelungat o fermă cu un venit mulţumitor. În stadiul actual al proprietăţilor în Franţa, fermierul care nu poate fi expulzat este mai de-adevăratelea proprietar decît orăşeanul care nu e decît în aparenţă proprietar, şi încă asupra unui bun pe care-l arendează. În consecinţă este corect să se acorde unuia aceleaşi drepturi ca şi celuilalt. Dacă se va obiecta că la sfîrşitul contractului de arendă fermierul îşi piede calitatea de proprietar, voi răspunde că fiecare proprietar poate, dintr-o mie de motive neprevăzute, să-şi piardă, de la o zi la alta, proprietatea.

Se va băga de seamă că nu vorbesc decît despre proprietatea funciară şi se va observa, poate, că există mai multe categorii de proprietate, între care cea asupra pămîntului nu constituie decît una. Chiar şi constituţia recunoaşte acest principiu, de vreme ce prevede reprezentanţi nu doar pentru fondul funciar, ci şi pentru industrie.

---

[1] G. Garnier.

Mărturisesc că, dacă rezultatul acestei dispoziţii ar fi fost să pună la egalitate proprietatea funciară şi proprietatea industrială, n-aş fi ezitat să o condamn. Proprietăţii industriale îi lipsesc mai multe dintre avantajele proprietăţii funciare şi aceste avantaje sînt exact cele din care se compune spiritul de prezervare necesar asociaţiilor politice.

Proprietatea funciară influenţează caracterul şi destinul omului, prin însăşi natura activităţilor pe care le solicită. Cultivatorul se dedică unor ocupaţii constante şi progresive. În felul acesta obiceiurile sale capătă un caracter foarte regulat. Întîmplarea, sursă de dezordine în planul moralei, nu are nici un rol în viaţa agricultorului. Orice întrerupere îi este dăunătoare; orice imprudenţă înseamnă o pierdere sigură. Succesele sale vin încet: nu poate nici să le grăbească, nici să le sporească prin acte de temeritate. Este dependent de natură şi independent de oameni. Toate acestea îi dau o stare de calm, un sentiment de siguranţă, un spirit de ordine, care îl leagă de vocaţia căreia îi datorează atît liniştea cît şi subzistenţa sa.

Proprietatea industrială nu influenţează omul decît prin cîştigul pe care i-l aduce sau promite; îi ordonează mai puţin existenţa; este mai artificială şi mai mobilă decît proprietatea funciară. Operaţiile din care se compune constau adesea din tranzacţii întîmplătoare; succesele sale sînt mai rapide, dar dependente în mare parte de întîmplare. Proprietatea industrială nu are ca element necesar această progresie lentă şi sigură care dă naştere obişnuinţei şi, în scurtă vreme, nevoii de uniformitate. Nu-l face pe om independent de ceilalţi, ci dimpotrivă. Vanitatea, acest germene fertil în sfera tulburărilor politice se vede adesea ofensată la proprietarul industrial, însă aproape niciodată la agricultor[1]. Acesta din urmă se gîndeşte în tihnă la succesiunea anotimpurilor, la natura solului, la caracteristicile climei. Celălalt se gîndeşte la capriciile, orgoliul, luxul celor bogaţi. O fermă este o patrie la scară redusă. Te naşti, te formezi, creşti acolo, împreună cu copacii care o înconjoară. În cadrul proprietăţii industriale nimic nu se adresează imaginaţiei, amintirilor, părţii morale din om. Se vorbeşte despre glia strămoşilor,

[1] *Pius questus*, spune Cato cel Bătrîn despre agricultură, *stabilissimus, minimeque invidiosus, minimeque male cogitantes qui in eo studio occupati sunt*

despre casa părintească. Nu se vorbeşte însă niciodată despre magazinul sau atelierul părintesc. Îmbunătăţirile proprietăţii funciare nu se pot separa de pămîntul asupra căruia se fac şi din care devin parte integrantă. Proprietatea industrială nu e succeptibilă de îmbunătăţiri, ci de extindere, iar această extindere e deplasabilă după voie.

Sub raportul facultăţilor intelectuale, agricultorul este mult superior meşteşugarului. Agricultura pretinde un şir de observaţii, de experienţe care formează şi dezvoltă judecata[1]; de aici simţul acesta al dreptăţii şi al măsurii care ne miră la ţărani. Profesiile industriale se limitează adesea, prin diviziunea muncii, la operaţii mecanice.

Proprietatea funciară îl leagă pe om de ţara în care locuieşte, pune piedici în calea deplasărilor, dă naştere unui patriotism bazat pe interes real. Industria face egale aproape toate ţările, uşurează deplasările, desparte interesul de patriotism. Acest avantaj al proprietăţilor funciare şi acest dezavantaj al proprietăţii industriale, sub raport politic, cresc pe măsură ce valoarea proprietăţii descreşte. Un meşteşugar nu pierde aproape nimic dacă se deplasează. Micul proprietar funciar se ruinează expatriindu-se. Or, efectele diferitelor categorii de proprietate trebuie apreciate mai ales la nivelul claselor inferioare ale proprietarilor, fiindcă ele sînt cele mai numeroase.

Dincolo de această superioritate morală a proprietăţii funciare, ea este favorabilă ordinii publice prin însăşi situaţia în care îşi plasează posesorii. Meşteşugarii înghesuiţi în oraşe sînt la cheremul fracţiunilor; agricultorii risipiţi la ţară sînt aproape imposibil de adunat laolaltă, deci de răsculat.

Aceste adevăruri au fost simţite de Aristotel. El a scos în evidenţă, cu multă forţă, caracterele distinctive alc claselor agricole şi ale celor mercantile şi s-a pronunţat în favoarea celor dintîi.[2]

Proprietatea industrială prezintă, în mod incontestabil, mari avantaje. Industria şi comerţul au creat un important mod de apărare a libertăţii, creditul. Proprietatea funciară garantează stabilitatea instituţiilor; proprietatea industrială asigură independenţa indivizilor.

---

[1] Smith, *Avuţia naţiunilor*, I, 10.

[2] Aristotel, *Politica*, VI, 2.

De aceea refuzul de a acorda drepturi politice acestor comercianţi, ale căror activitate şi îndestulare dublează prosperitatea ţării în care locuiesc, ar fi o nedreptate şi, în plus, o imprudenţă, pentru că ar însemna plasarea bogăţiei şi a puterii pe poziţii antagonice.

Dar dacă ne gîndim bine, observăm repede că excluderea nu i-ar atinge pe acei proprietari industriali care ar fi supărător să fie excluşi: aproape toţi sînt, în acelaşi timp, şi proprietari funciari. Cît despre cei care nu au altă proprietate decît pe cea industrială, absorbiţi integral, dintr-o necesitate pe care nu o va tempera nici o instituţie, de nişte ocupaţii mecanice, ei nu dispun de nici un mijloc de a se instrui şi pot face să se răsfrîngă asupra statului consecinţele inevitabilelor lor greşeli. Aceşti oameni trebuie respectaţi, protejaţi, feriţi de orice ofensă din partea celor bogaţi; e necesar să se elimine toate piedicile din calea activităţii lor, să li se netezească, pe cît posibil, drumul în muncă, dar nu trebuie să fie transferaţi într-un cadru nou, în care nu sînt chemaţi prin vocaţie şi unde participarea lor este inutilă, pasiunile lor putînd constitui o ameninţare, iar ignoranţa lor – un pericol.

Cu toate acestea, constituţia noastră a vrut să împingă la extremă solicitudinea sa pentru industrie. S-a creat astfel o reprezentare specială, dar s-a limitat, în mod înţelept, numărul reprezentanţilor acestei clase la aproximativ douăzeci şi şapte la sută din reprezentarea generală.

Cîţiva autori de texte politice au crezut că recunosc existenţa unei a treia categorii de proprietate. Au numit-o intelectuală şi şi-au apărat ideea într-un mod foarte ingenios. Un om care se remarcă într-o profesiune liberală, au spus ei, un jurisconsult, de exemplu, nu e mai puţin legat de ţara în care locuieşte decît proprietarul funciar. Mai uşor i-ar veni celui dintîi să-şi strămute reputaţia. Averea sa constă în încrederea pe care o inspiră. Încrederea aceasta e dată de numărul mare de ani de muncă, de inteligenţă, de pricepere, ea este dată de serviciile pe care le-a făcut, de cunoştinţele legate de locul respectiv pe care le-a adunat în lunga sa experienţă, de faptul că s-a creat obiceiul de a se recurge la el în împrejurări dificile. Expatrierea l-ar priva de aceste avantaje. L-ar ruina chiar numai faptul de a se afla, ca un necunoscut, pe pămînt străin.

Dar această proprietate, care este numită intelectuală, nu se întemeiază decît pe opinie. Dacă le este permis tuturor să şi-o atribuie, fără îndoială

că toţi o vor pretinde, fiindcă drepturile politice vor deveni nu numai o prerogativă socială ci şi o confirmare a talentului iar a ţi le refuza ţie însuţi ar fi un act rar de dezinteresare şi, totodată, de modestie. Dacă opinia celorlalţi este cea care trebuie să confere proprietatea intelectuală, această opinie nu se manifestă decît prin succesul şi averea care sînt rezultatele sale obligatorii. Atunci proprietatea va aparţine în mod firesc oamenilor remarcabili din toate domeniile.

Dar există o serie de consideraţii a căror importanţă se impune şi mai puternic. Profesiunile liberale cer poate mai mult decît oricare altele să fie legate de proprietate, pentru ca influenţa lor să nu fie funestă în dezbaterile politice. Aceste profesii, atît de recomandabile, din atîtea motive, nu numără întotdeauna printre avantajele lor pe acela de a introduce în sfera ideilor simţul adevărului practic atît de necesar pentru a te putea pronunţa asupra intereselor reale ale oamenilor. S-au văzut, în revoluţia noastră, literaţi, matematicieni, chimişti, care s-au dedat la afirmaţiile cele mai exagerate, deşi, în atîtea alte privinţe erau luminaţi şi demni de consideraţie. Trăiseră însă departe de oameni; unii se obişnuiseră să se lase pradă imaginaţiei; alţii să nu ţină seama decît de rigoarea evidenţei; ceilalţi să vadă cum natura, prin reproducerea fiinţelor, o ia înaintea distrugerii. Ajunseseră, pe căi diferite, la acelaşi rezultat, prin care desconsiderau observaţiile extrase din studiul faptelor, disprețuiau lumea reală şi sensibilă şi cugetau asupra stării sociale ca nişte entuziaşti, asupra pasiunilor ca nişte geometri iar asupra durerilor omeneşti ca nişte fizicieni.

Dacă acestea au fost greşelile unor oameni superiori, de cîte rătăciri nu vor fi în stare candidaţii de condiţie mai modestă, pretendenţii amăriţi? Cît de urgent este să punem o pavăză în calea orgoliilor rănite, a vanităţilor înăcrite, a tuturor acestor motive de amărăciune, de tulburare, de nemulţumire împotriva unei societăţi în care te vezi mutat de la locul tău, de ură împotriva unor oameni care par a fi nişte judecători nedrepţi! Toate activităţile intelectuale sînt, fără îndoială, onorabile, toate trebuie să fie respectate. Prima noastră însuşire, trăsătura noastră distinctivă este gîndirea. Oricine se foloseşte de ea, cu sau fără succes, merită stima noastră. Oricine o insultă sau o respinge, renunţă la numele de om şi se situează în afara speciei umane. Cu toate acestea, fiecare ştiinţă imprimă spiritului celui care o cultivă o

direcţie exclusivă care devine periculoasă în treburile politice, în afara cazului în care i se creează o contrapondere. Or, contraponderea nu se poate afla decît în proprietate. Doar ea stabileşte legături uniforme între oameni. Ea îi pune în gardă faţă de sacrificiul imprudent al fericirii şi al liniştii celorlalţi, incluzînd în acest sacrificiu propria lor bunăstare şi obligîndu-i să se gîndească la ei înşişi. Ea îi obligă să se coboare din înaltul teoriilor himerice şi al exagerărilor inaplicabile, stabilind între ei şi restul membrilor colectivităţii relaţii numeroase şi interese comune.

Şi să nu se creadă că această precauţie e utilă doar pentru menţinerea ordinii; ea nu e mai puţin utilă pentru menţinerea libertăţii. Printr-o asociere bizară, ştiinţele, care în timpul tulburărilor politice îi predispun uneori pe oameni la gînduri despre o libertate imposibilă, îi fac alteori indiferenţi şi servili în despotism. Savanţii autentici sînt rareori deranjaţi de putere, fie ea şi nedreaptă. Puterea nu urăşte decît gîndirea. Apreciază suficient ştiinţele, în calitatea lor de mijloace la dispoziţia guvernanţilor, şi artele frumoase, în calitatea lor de distracţie pentru guvernanţi. De aici cariera unor oameni ale căror studii nu au nici o legătură cu interesele active ale vieţii şi care îi apără de ofensele unei autorităţi care nu vede niciodată în ei nişte rivali. Abuzul de putere îi indignează, adesea, foarte puţin, pentru că nu apasă decît asupra celorlalte clase.

CAPITOLUL VII

DESPRE DEZBATERE ÎN ADUNĂRILE REPREZENTATIVE

Datorăm constituţiei actuale o îmbunătăţire importantă, restabilirea dezbaterii publice în adunări. Constituţia anului VII o interzisese: carta regală nu o permisese decît cu multe restricţii, doar pentru una din camere, şi învăluise toate deliberările din cealaltă într-un mister inexplicabil prin nici o motivaţie rezonabilă.

Ne-am întors la idei simple. Am simţit că oamenii nu se adună decît cu speranţa de a se înţelege şi că pentru a se înţelege trebuie să vorbească, iar nişte delegaţi nu sînt autorizaţi, în afara cîtorva excepţii, rare şi minore, să conteste cometenţilor lor dreptul de a şti cum li se susţin interesele.

Un articol, care pare la început minuţios şi care a fost criticat în constituţia care urmează să ne conducă, va contribui esenţial la utilitatea dezbaterilor. E vorba de articolul care interzice discursurile scrise. Este, într-adevăr, mai mult o reglementare decît un articol de constituţie; dar abuzul de astfel de discursuri a avut o influenţă atît de nefastă şi a denaturat într-atîta mersul adunărilor noastre încît e minunat că s-a remediat, în sfîrşit, acest lucru.

O dezbatere adevărată se angajează doar atunci cînd oratorii sînt obligaţi să vorbească mult. Fiecare dintre ei, impresionat de raţionamentele pe care le aude, începe în mod firesc să le examineze. Raţionamentele acestea i se imprimă în minte, chiar şi fără să-şi dea seama. Nu le poate alunga;

ideile pe care le-a auzit se îmbină cu ale sale, le modifică şi îi sugerează răspunsuri care prezintă problemele în diversitatea aspectelor lor.

Cînd oratorii se mărginesc să citească ceea ce au scris în liniştea cabinetului lor, ei nu discută, îşi fac sonor discursul; nu ascultă, pentru că ceea ce ar putea auzi nu trebuie să schimbe nimic din ceea ce vor spune; aşteaptă să termine cel căruia îi urmează; nu cercetează părerea pe care acesta o argumentează, sînt atenţi doar la timpul pe care îl consumă şi care li se pare inutil de lung. În felul acesta nu mai au loc dezbateri propriu-zise, fiecare reproduce nişte obiecţiuni deja respinse; fiecare lasă deoparte ceea ce n-a intrat în prevederile sale şi tot ceea ce i-ar deranja pledoaria dinainte terminată. Oratorii se succed fără să se întîlnească; dacă se resping, e din întîmplare. Seamănă cu două armate care defilează în sensuri opuse una pe lîngă alta, abia zărindu-se, evitînd să se privească, de teamă să nu-şi părăsească drumul dinainte trasat.

Inconvenientul acesta al unei dezbateri compuse din discursuri scrise nu e nici singurul şi nici cel mai de temut; există unul mult mai grav. Ceea ce, printre noi, ameninţă cel mai mult ordinea şi libertatea, nu e exagerarea, nici greşeala, nici ignoranţa, deşi pe toate le avem din plin, ci nevoia de a impresiona. Această nevoie, care degenerează într-un fel de furie, e cu atît mai periculoasă cu cît nu-şi are originea în natura omului, ci este o creaţie socială, un fruct tîrziu şi înşelător al unei vechi civilizaţii şi al unei *capitale* imense. Prin urmare, această nevoie nu se temperează singură, aşa cum se atenuează, în timp, toate pasiunile naturale. Nu o opresc sentimentele, pentru că nu are nimic de-a face cu ele; raţiunea nu are nici un efect asupra ei, pentru că nu e vorba de a fi convins, ci de a convinge. Nici măcar oboseala nu o calmează; fiindcă cel care o simte nu-şi cercetează propriile senzaţii, le urmăreşte doar pe cele pe care le declanşează la alţii. Opinii, elocvenţă, emoţii, totul devine mijloc şi însuşi omul se transformă într-un instrument al propriei sale vanităţi.

Într-o naţiune atît de predispusă la aşa ceva, trebuie neapărat să i se înlăture mediocrităţii speranţa de a produce un efect oarecare, prin mijloace ce-i stau la îndemînă. Spun un efect oarccare, fiindcă vanitatea noastră e, totodată, umilă şi excesivă: aspiră la tot şi se mulţumeşte cu puţin. Uitîndu-te la ea cum îşi expune pretenţiile, ai spune că nu se poate sătura nicicum; uitîndu-te la ea cum se bucură de cele mai mici succese, i-ai admira cumpătarea.

Să aplicăm aceste adevăruri la problema noastră. Vreţi ca adunările voastre reprezentative să fie rezonabile? Puneţi-le oamenilor care vor să strălucească, aici, condiţia să aibă talent. Cei mai mulţi îşi vor căuta refugiul în raţiune, ca ultimă soluţie; dar dacă le deschideţi, acestora mulţi, perspectiva unei cariere în care fiecare să poată păşi, nimeni nu va refuza ocazia. Fiecare îşi va oferi ziua sa de elocvenţă şi ceasul său de celebritate. Fiecare, în măsură de a scrie sau de a pune să i se scrie un discurs, va avea pretenţia să lase, astfel, un semn al existenţei sale legiuitoare, iar adunările vor deveni nişte academii, cu singura diferenţă că, aici, discursurile academice vor fi hotărîtoare pentru soarta, proprietăţile şi chiar viaţa cetăţenilor.

Nu vreau să amintesc unele dovezi incredibile privind dorinţa de a impresiona în perioadele cele mai deplorabile ale revoluţiei noastre. Am văzut astfel de reprezentanţi care căutau subiecte pentru discursuri, numai pentru ca numele lor să se lege cumva de marile evenimente care avuseseră loc: subiectul odată găsit şi discursul odată scris, rezultatul lui nu-i mai interesa. Interzicînd discursurile scrise, vom crea în sînul adunărilor noastre ceea ce le-a lipsit dintotdeauna, acea majoritate tăcută care, disciplinată, ca să spunem aşa, de superioritatea oamenilor de talent, e obligată să-i asculte pentru că nu poate vorbi în locul lor; o majoritate care se luminează, pentru că e condamnată la modestie şi care devine rezonabilă prin tăcere.

Prezenţa miniştrilor în adunări va completa turnura pe care trebuie s-o ia discuţiile. Miniştrii vor discuta, chiar ei, decretele necesare pentru administraţie; vor veni cu informaţii concrete pe care doar exerciţiul guvernării le poate furniza. Opoziţia nu va fi înţeleasă drept ostilitate, insistenţa nu va degenera în încăpăţînare. Guvernul, cedînd în faţa obiecţiilor judicioase, va corecta propunerile dezbătute, va explica redactările obscure. Autoritatea va putea, fără să se compromită, să aducă un elogiu naţiunii şi să se apere, ea însăşi, cu armele raţionamentului.

Cu toate acestea, adunările noastre nu vor atinge gradul de perfecţiune de care e susceptibil sistemul reprezentativ decît atunci cînd miniştrii, în loc să asiste la aceste adunări în calitate de miniştri, vor deveni, ei înşişi, membri ai lor, în urma alegerilor naţionale. Una din marile greşeli ale constituţiilor noastre precedente consta tocmai în această incompatibilitate între ministeriat şi reprezentare.

Cînd reprezentanţii poporului nu pot, niciodată, să participe la putere, există pericolul ca ei să o considere duşmanul lor firesc. Dacă, dimpotrivă, miniştrii pot fi incluşi în sînul adunărilor, ambiţioşii nu se vor încrîncena decît împotriva oamenilor şi vor respecta instituţia. Îndreptate asupra indivizilor, atacurile vor fi mai puţin primejdioase pentru ansamblu. Nimeni nu va dori să distrugă un instrument pe care l-ar putea folosi, cîndva, şi acela care ar încerca să limiteze forţa puterii executive, pentru că forţa aceasta i-ar rămîne pe veşnicie străină, ar ocroti-o, dimpotrivă, dacă ar şti că, într-o bună zi, o poate poseda.

Avem exemplul Angliei. Duşmanii instituţiei ministeriale îşi contemplă, în puterea acesteia, forţa şi autoritatea lor viitoare; opoziţia menajează prerogativele guvernului ca făcînd parte din propria sa moştenire şi îşi respectă mijloacele viitoare în adversarii săi prezenţi.

Este un mare viciu al unei constituţii să permită plasarea între partide, în aşa fel încît unul să nu poată ajunge la celălalt decît prin constituţie. Şi totuşi aşa se întîmplă cînd puterea executivă, plasată în afara influenţei legislatorilor, rămîne pentru ei un obstacol permanent şi nu devine niciodată o speranţă.

Nu poţi să te amăgeşti că ar fi posibilă excluderea facţiunilor dintr-o organizaţie politică în care se doreşte păstrarea avantajelor libertăţii. Trebuie aşadar să se acţioneze pentru a face cît mai inofensive aceste facţiuni şi cum, uneori, ele trebuie să iasă victorioase, inconvenientele victoriei lor trebuie prevenite ori temperate din vreme.

Cînd miniştrii sînt membri ai adunărilor, ei pot fi mai uşor atacaţi dacă sînt vinovaţi, căci fără să fie nevoie de a-i denunţa, e suficient să li se dea replica; de asemenea, se dezvinovăţesc mai uşor, dacă sînt nevinovaţi, fiindcă pot în orice clipă să-şi explice şi să-şi motiveze comportarea.

Reunind indivizii, fără a înceta de a face distincţie între puteri, se constituie un guvern armonios, în loc să se creeze două tabere pe picior de război.

O altă consecinţă e şi faptul că un ministru incapabil sau suspect nu-şi poate păstra puterea. În Anglia, ministrul îşi pierde, în fapt, locul, dacă e pus în minoritate[1].

[1] Dl. Pitt a făcut excepţie de la această regulă timp de două luni, în 1784. Dar asta pentru că întreaga naţiune îl susţinea şi era împotriva Camerei Comunelor.

CAPITOLUL VIII

DESPRE INIŢIATIVĂ

S-a înţeles greşit, după cîte mi se pare, sensul articolului din constituţie care se referă la iniţiativă. Carta regală o refuza aproape integral camerelor pe care le crease. Doar printr-o extindere – s-ar putea spune, ilegală – îşi luaseră deputaţii dreptul de a-şi expune în public propunerile, iar miniştrii îşi anunţau intenţia de a face uz de aceleaşi privilegii. Cînd era făcută o propunere, proceduri lente şi încurcate îi încetineau mersul. Într-un cuvînt, dreptul de a propune nu însemna în constituţia de la 1814 decît un mijloc insuficient, în contradicţie cu însăşi intenţia ei şi veşnic în pericol de a fi suprimat printr-o interpretare mai riguroasă a acestei constituţii.

În actul nostru constituţional, dimpotrivă, o singură diferenţă distinge iniţiativa camerelor de cea cu care este învestit parlamentul Angliei: şeful statului nu este obligat să pronunţe *veto*-ul său, înlocuindu-l prin tăcere. Dar atunci cînd opinia publică cere adoptarea unei propuneri populare, poate oare un guvern reprezentativ să-i opună multă vreme tăcerea? Caracterul unui astfel de guvern nu este dirijat de opinie? Iniţiativa le aparţine deci, în fapt, exclusiv reprezentanţilor naţiunii, care pot chiar să-şi reia propunerile atît de des pe cît consideră necesar, drept pe care articolul 21 din carta regală îl anulase.

Părerea mea în ceea ce priveşte iniţiativa nu s-a schimbat: ea mi se pare, ca şi acum un an, o parte necesară a atribuţiilor reprezentării naţionale.[1]

---

[1] *Cugetări asupra constituţiilor şi garanţiilor*, IV, 4.

Desigur, ea nu poate fi refuzată miniştrilor; ei sînt cei care arată dorinţele guvernului, după cum deputaţii le arată pe cele ale poporului; dar, în mod firesc, se va ajunge la neexercitarea, aproape niciodată, de către guvern, a dreptului de iniţiativă. Miniştrii, prezenţi în camere, în corpul reprezentanţilor, vor înainta, în această calitate, propunerile pe care le vor impune împrejurările sau nevoile statului. Guvernul va simţi că e de demnitatea sa să nu o ia înainte, ci mai degrabă să aştepte. Cînd propune proiecte de legi, se supune singur judecăţii camerelor; cînd aşteaptă propunerile camerelor, devine judecătorul lor.

Să lăsăm, în aceste momente de început, să se stabilizeze şi să se simplifice mecanismul nostru constituţional prin folosire şi obişnuinţă. Vrînd să previi dificultăţile, mai degrabă le înmulţeşti şi poţi ajunge să creezi noi dificultăţi, dacă transformi în motive de reproş nişte ezitări ce ţin mai mult de lipsa de experienţă. Să lăsăm, cu toată încrederea, să lucreze constituţia; în loc să o zdruncinăm prin schimbări premature, să vedem dacă folosirea a ceea ce există nu ne oferă aceleaşi avantaje. Atîta vreme cît o constituţie n-a fost verificată în practică, prevederile sale sînt literă moartă; practica e singura care le pune în evidenţă efectul şi le determină semnificaţia. Prea des am dărîmat edificiul sub pretextul de a-l clădi din nou: să profităm, de acum încolo, de înţelepciunea care nu se cîştigă decît prin fapte concrete, pentru a putea răspunde, în mod treptat, la toate nevoile parţiale, şi pentru a o face cu măsură, chibzuială, fără grabă, chemînd în ajutorul nostru timpul, cel mai blînd şi mai puternic sprijin din cîte sînt.

CAPITOLUL IX

DESPRE RESPONSABILITATEA MINIŞTRILOR

Actuala constituţie e poate singura care a stabilit principii perfect aplicabile şi suficient de extinse în ceea ce priveşte responsabilitatea miniştrilor. Miniştrii pot să se pună în situaţia de a fi acuzaţi şi acţionaţi în justiţie în trei cazuri:

1. Prin abuz sau folosire greşită a puterii lor legale;

2. Prin acte ilegale ce prejudiciază interesele publice, fără să aibă legătură directă cu persoanele particulare;

3. Prin atentate împotriva libertăţii, siguranţei şi proprietăţii individuale.

Într-o lucrare care a apărut acum trei luni[1] am dovedit că, dat fiind că această ultimă formă de delict nu are nici o legătură cu atribuţiile cu care sînt învestiţi în mod legal miniştrii, aceştia sînt integrabili, în situaţia dată, clasei cetăţenilor şi trebuie să fie judecaţi de tribunale obişnuite.

E evident că dacă un ministru, într-un acces de pasiune, ar răpi o femeie sau, într-un acces de furie, ar ucide un om, nu ar trebui acuzat în calitatea sa de ministru, deci într-un regim special, ci ca violator al legilor comune, deci ar trebui să suporte urmările pe care legile comune le prevăd pentru crima sa în forma prescrisă de ele.

---

[1] *Despre responsabilitatea miniştrilor*, Paris, 1815, cap. 1.

Or, acelaşi lucru e valabil pentru toate actele pe care legea le condamnă, nu numai în cazul răpirilor sau al omuciderilor. Un ministru care atentează în mod ilegal la libertatea sau proprietatea unui cetăţean nu greşeşte ca ministru, fiindcă nici una din atribuţiile sale nu-i dă dreptul să atenteze ilegal la libertatea sau proprietatea unui individ. El intră, deci, în categoria celorlalţi vinovaţi şi trebuie să fie urmărit şi pedepsit aidoma lor.

Trebuie remarcat că fiecare dintre noi e în măsură să atenteze la libertatea individuală. Acesta nu constituie un privilegiu exclusiv al miniştrilor. Dacă vreau, pot şi eu să tocmesc patru oameni care să-mi aştepte duşmanul la un colţ de stradă şi să-l ducă în vreo ascunzătoare unde să-l ţină închis fără ca cineva să ştie ceva. Ministrul care pune să fie ridicat un cetăţean, fără autorizaţie legală, comite aceeaşi crimă. Calitatea sa de ministru este străină de acest act şi nu-i schimbă deloc natura. Deoarece, repetăm, această calitate nu îi dă dreptul să pună să fie arestaţi cetăţenii, în opoziţie cu legea şi cu dispoziţiile sale formale, delictul pe care-l comite intră în aceeaşi categorie cu omuciderea, răpirea, sau orice altă crimă particulară.

Desigur că puterea legitimă a ministrului îi facilitează comiterea de acte ilegitime, dar o astfel de folosire a puterii nu e decît un delict în plus. E ca şi cum un individ şi-ar inventa o numire ministerială, ca să se impună în faţa agenţilor săi. Individul acesta ar avea în vedere o misiune şi şi-ar aroga o putere cu care nu ar fi fost învestit. Ministrul care ordonă un act ilegal se pretinde şi el învestit cu o autoritate care nu i-a fost conferită. În consecinţă, pentru toate delictele ale căror victime sînt indivizii, trebuie să existe o acţiune directă împotriva miniştrilor.

S-a încercat să se conteste dreptul tribunalelor obişnuite de a se pronunţa asupra acuzaţiilor de această natură. Rînd pe rînd, s-a invocat slăbiciunea tribunalelor care s-ar teme să lovească în nişte oameni puternici şi inconvenientul de a încredinţa acestor tribunale ceea ce s-a numit secret de stat.

Această ultimă obiecţie ţine de nişte idei vechi. E o reminiscenţă a sistemului în care se admitea că siguranţa statului poate să solicite acte arbitrare. Atunci, cum arbitrariul nu se poate motiva, pentru că presupune absenţa unor fapte şi dovezi care ar face suficientă legea, se pretinde că secretul e indispensabil. Cînd un ministru a dispus arestarea şi detenţia ilegală a unui cetăţean, este cît se poate de simplu ca apologeţii săi să atribuie această

ofensă unor raţiuni secrete, pe care numai ministrul le cunoaşte şi pe care nu le poate dezvălui fără a compromite siguranţa publică. În ceea ce mă priveşte, eu nu cunosc siguranţă publică fără garanţie individuală. Cred că siguranţa publică e mai degrabă compromisă cînd cetăţenii văd în autoritate un pericol, în loc să vadă o protecţie. Cred că arbitrariul este adevăratul duşman al siguranţei publice; că întunericul în care se învăluie arbitrariul, nu-l fac decît şi mai periculos; că nu există siguranţă publică decît prin justiţie, că nu există justiţie decît prin legi, iar legi nu există decît prin forme. Cred că libertatea unui singur cetăţean interesează suficient de mult corpul social, încît motivul oricărci asprimi exercitate împotriva lui să trebuiască a fi cunoscut de către judecătorii săi naturali. Cred că acesta este scopul principal, scopul sacru al oricărei instituţii politice şi, cum nici o constituţie nu-şi poate afla în altă parte o legitimitate completă, ar fi la fel de zadarnic să caute, în altă parte, o împuternicire şi o cxistenţă durabilă.

Dacă se pretinde că tribunalele vor fi prea tolerante faţă de cei vinovaţi, e pentru că aceste tribunale sînt văzute în starca de nesiguranţă, dependenţă şi teroare în care le-a plasat revoluţia. Guverne neliniştite în ceea ce priveşte drepturile lor, ameninţate în interesele lor, copii nefericiţi ai unor facţiuni şi moştenitori deplorabili ai urii inspirate de aceste facţiuni nu puteau nici să zămisleasscă, nici să suporte nişte tribunale independente.

Constituţia noastră, acordînd inamovibilitate tuturor judecătorilor ce vor fi numiţi de acum înainte, le acordă o independenţă de care au fost lipsiţi prea multă vreme. Vor fi convinşi de faptul că judecînd un ministru, ori judecînd orice alt acuzat, nu se vor expune la nici o cenzură constituţională, nu-i va pîndi nici un pericol, iar din această securitate a lor se va naşte şi imparţialitatea, şi moderaţia, şi curajul.

Nu înseamnă că reprezentanţii naţiunii nu au şi ei dreptul şi obligaţia să se ridice împotriva atentatelor pe care miniştrii le pot comite împotriva libertăţii, dacă cetăţenii care le sînt victime nu îndrăznesc să-şi facă auzite reclamaţiile. Articolul care permite acuzarea miniştrilor, pentru a fi compromis siguranţa sau onoarea statului, le asigură mandatarilor noştri capacitatea de a-i acuza, dacă fac să pătrundă în guvern tot ce poate fi mai periculos pentru siguranţa şi onoarea oricărui guvern, altfel spus arbitrariul. Nu i se poate refuza cetăţeanului dreptul de a cere reparaţii pentru nedreptatea ce

i s-a făcut: dar, în acelaşi timp, şi oamenii învestiţi de el cu încredere trebuie să aibă posibilitatea de a-i susţine cauza. Această dublă garanţie este legitimă şi indispensabilă.

Constituţia noastră o consacră în mod implicit. Rămîne acum ca ea să fie pusă de acord, prin legislaţie, cu garanţia ce se cuvine acordată miniştrilor, care, mai expuşi decît nişte indivizi oarecare resentimentelor stîrnite de vanităţile rănite, trebuic să găsească în legi şi în forme o protecţie echitabilă şi suficientă.

Nu e acelaşi lucru cînd este vorba de actele ilegale, care prejudiciază interesele publice, fără să aibă o legătură directă cu persoanele particulare, sau de proasta folosire a puterii cu care miniştrii sînt învestiţi în mod legal.

Sînt multe acte ilegale care nu pun în pericol decît interesul general. E limpede că aceste acte nu pot fi denunţate şi urmărite în justiţie decît de adunările reprezentative. Nici un individ nu poate avea interesul sau dreptul de a-şi atribui urmărirea lor.

Cît despre abuzul de putere legală, cu care miniştrii sînt învestiţi, e şi mai limpede că numai reprezentanţii poporului sînt în măsură să aprecieze dacă există într-adevăr un abuz şi numai un tribunal special, dispunînd de o autoritate specială, se poate pronunţa asupra gravităţii respectivului abuz.

Constituţia noastră este, aşadar, deosebit de înţeleaptă, atunci cînd le acordă reprezentanţilor noştri o libertate maximă în formularea acuzaţiilor, iar tribunalului care trebuie să se pronunţe – o putere discreţionară.

Există mii de modalităţi de a declanşa pe nedrept sau fără rost un război, de a conduce războiul respectiv cu prea multă grabă, cu prea mare încetineală sau cu o neglijenţă de neiertat, de a fi prea inflexibil sau prea moale cînd negociezi, de a zdruncina creditul, fie prin operaţiuni riscante, fie prin economii prost gîndite, fie prin manevre incorecte deghizate sub varii forme. Dacă fiecare din aceste modalităţi de a face rău statului ar trebui indicată şi specificată într-o lege, codul responsabilităţii s-ar transforma într-un tratat de istorie şi de politică, care tot nu ar cuprinde în dispoziţiile sale decît faptele trecute. Iar miniştrii ar găsi cu uşurinţă noi mijloace pentru a le putea desconsidera în activitatea viitoare.

De aceea englezii, atît de scrupuloşi, de altfel, în aplicarea literală a legii, în problemele pe care le vizează legea comună, nu desemnează delictele

care atrag răspunderea asupra miniştrilor decît prin expresia foarte vagă de *high crimes and misdemeanours,* care nu precizează nici gradul, nici natura crimei.

Se va crede, poate, că aceasta înseamnă plasarea miniştrilor într-o situaţie foarte defavorabilă şi primejdioasă. În vreme ce, pentru cetăţenii obişnuiţi, se cere respectarea unei maxime corectitudini şi garantarea literei legii, miniştrii par a fi abandonaţi unui fel de arbitrariu ce se exercită asupra lor atît de către acuzatori cît şi de către judecători. Dar arbitrariul acesta se află în chiar esenţa problemei; inconvenientele sale trebuie temperate prin solemnitatea formelor, caracterul august al judecătorilor şi moderaţia pedepselor. Principiul trebuie însă afirmat. Tot e mai bine să se mărturisească la modul teoretic ceea ce nu poate fi evitat în mod practic.

Un ministru poate face atîta rău, fără a trece peste litera nici unei legi concrete, încît dacă nu prevedeţi mijloace constituţionale de reprimare a acestui rău sau de pedepsire ori îndepărtare a vinovatului (fiindcă mai mare este problema îndepărtării de la putere a miniştrilor prevaricatori decît pedepsirea lor), nevoia va duce la aflarea acestor mijloace chiar în afara constituţiei. Oamenii obligaţi să se lege de termeni sau să spargă formele vor deveni perfizi, violenţi, plini de ură. Negăsind nici un drum deja croit, îşi vor croi ei singuri unul, mai scurt, dar şi mai dezordonat şi mai periculos. Există, în sînul realităţii, o forţă pe care nu o poate nesocoti multă vreme nici o tactică abilă. Dacă, îndreptînd împotriva miniştrilor doar nişte legi particulare, care nu ating niciodată ansamblul actelor lor şi tendinţa administraţiei lor, îi feriţi de fapt de acţiunea oricărei legi, ei vor înceta să mai fie judecaţi după dispoziţiile dumneavoastră minuţioase şi inaplicabile, ci se va lovi împotriva lor, în funcţie de neliniştile pe care le vor fi pricinuit, răul pe care-l vor fi făcut şi resentimentele pe care, în consecinţă, le vor fi inspirat.

Ceea ce mă face să fiu convins că nu încurajez arbitrariul atunci cînd consider o axiomă faptul că legea privind responsabilitatea nu poate fi detaliată, precum legile obişnuite şi că ea este o lege politică iar natura şi aplicarea sa au, în mod inevitabil, ceva discreţionar, este exemplul englezilor: la ei nu numai că libertatea există, fără tulburări şi fără furtuni, de o sută treizeci şi patru de ani, dar dintre toţi miniştrii lor, expuşi la o

răspundere nelimitată şi permanent denunţaţi de opoziţie, doar un număr foarte mic a fost supus unei judecăţi, iar pedeapsă nu a primit nici unul.

Nu trebuie să ne lăsăm influenţaţi de amintiri înşelătoare. Am fost furioşi şi turbulenţi ca nişte sclavi care-şi sfărîmau lanţurile. Astăzi am devenit însă un popor liber; deci vom fi liberi şi în continuare; dacă vom organiza cu îndrăzneală şi sinceritate instituţii libere, vom fi, în curînd, calmi şi înţelepţi precum un popor liber.

Nu mă voi opri acum să demonstrez că urmărirea miniştrilor trebuie să fie încredinţată, aşa cum hotărăşte constituţia, reprezentanţilor naţiunii; voi scoate însă în evidenţă un avantaj al constituţiei actuale faţă de toate cele care au precedat-o. Acuzarea, urmărirea, ancheta, hotărîrea judecătorească, toate acestea pot fi publice, pe cînd înainte era cel puţin admis, dacă nu impus, ca aceste proceduri solemne să fie păstrate secrete.

Cum oamenii învestiţi cu autoritate au, în mod constant, tendinţa de a se învălui într-un mister care, după opinia lor, le-ar spori importanţa, voi reproduce cîteva reflecţii pe care le-am prezentat într-o altă lucrare[1], şi care pledează în favoarea caracterului public al acuzaţiilor.

Se pretinde că aceasta pune secretele Statului la dispoziţia unor oratori imprudenţi, că onoarea miniştrilor va fi compromisă, permanent, prin acuzaţii hazardate şi că, în sfîrşit, aceste acuzaţii, chiar de s-ar dovedi false, vor zgudui primejdios opinia publică.

Secretele de stat nu sînt însă atît de numeroase pe cît îi place şarlatanismului să o afirme iar ignoranţei să o creadă; secretul nu e indispensabil decît în cîteva împrejurări, rare şi de moment, în legătură cu vreo expediţie militară, de exemplu, sau cu vreo alianţă hotărîtoare, în perioadă de criză. În toate celelalte cazuri, autoritatea nu doreşte să întreţină misterul decît pentru a putea acţiona fără a fi contrazisă şi de cele mai multe ori, după ce a acţionat, regretă că nu a fost contrazisă, pentru că ar fi văzut mai limpede.

În cazurile în care secretul e într-adevăr necesar, problemele care sînt de resortul responsabilităţii nu riscă deloc să-l divulge, fiindcă aceste

---

[1] *Despre responsabilitatea miniştrilor*, cap. IX.

probleme nu sînt dezbătute decît după ce subiectul care le-a dat naştere a devenit public.

Dreptul de pace ori de război, conducerea operaţiunilor militare, cea a negocierilor, încheierea tratatelor ţin de puterea executivă. Doar după ce a fost întreprins un război pot fi făcuţi responsabili miniştrii în ceea ce priveşte legitimitatea războiului. Doar după reuşita sau eşecul unei expediţii li se poate cere socoteală miniştrilor. Doar după încheierea unui contract se poate examina conţinutul tratatului respectiv.

Dezbaterile nu au loc aşadar decît asupra unor probleme deja cunoscute. Ele nu divulgă nimic. Nu fac decît să pună într-o lumină nouă nişte fapte publice.

Onoarea miniştrilor, departe de a cere ca acuzaţiile ce li se aduc să fie învăluite în mister, cere mai degrabă – şi în mod imperios – ca cercetarea să se facă la lumina zilei. Un ministru justificat pe ascuns nu e niciodată justificat pe deplin. Acuzaţiile nu vor putea fi ignorate. Gestul care le-a dictat îi împinge, întotdeauna, pe cei care le-au formulat, să le dezvăluie. Dar dezvăluite în felul acesta, în nişte conversaţii oarecare, ele capătă toată gravitatea cu care pasiunile au dorit să le încarce. Nu i se permite adevărului să le respingă. Acuzatorul nu este împiedicat să vorbească, sînt împiedicate doar răspunsurile care i s-ar putea da. Duşmanii ministrului profită de vălul care acoperă ceea ce există în realitate, pentru a acredita ceea ce nu există. O explicaţie publică şi completă, prin care organele naţiunii ar fi lămurit pe toată lumea asupra comportării ministrului denunţat ar fi dovedit, poate, odată cu moderaţia acestor organe, nevinovăţia ministrului. O discuţie secretă lasă să planeze asupra acestuia acuzaţia care nu e respinsă decît printr-o anchetă misterioasă, iar asupra lor (a organelor respective) – bănuiala unei înţelegeri secrete, slăbiciuni sau complicităţi.

Aceleaşi raţionamente sînt aplicabile zguduirii pe care vă temeţi că o va suporta opinia publică. Un om puternic nu poate fi inculpat fără ca această opinie să nu se trezească, iar curiozitatea să nu se agite. Este imposibilă evitarea lor. Necesară e liniştea celei dintîi, care nu se poate face decît prin satisfacerea celei de-a doua. Pericolele nu sînt înlăturate dacă le ascunzi vederii. Dimpotrivă, ele se măresc în întunericul în care sînt învăluite. Noaptea, obiectele devin uriaşe. Totul pare, la umbră, ostil şi gigantic.

Declamaţiile nechibzuite, acuzaţiile nefondate se autodistrug, se discreditează singure şi în cele din urmă încetează sub acţiunea opiniei publice care le judecă şi le înfierează. Nu sînt periculoase decît sub despotism sau în cadrul demagogiilor fără contrapondere constituţională: sub despotism, pentru că, circulînd în ciuda lui, intră în graţia opoziţiei; în demagogie, pentru că, toate puterile fiind reunite şi contopite ca şi sub despotism, acela care pune stăpînire pe ele, subjugînd mulţimea prin cuvînt, devine stăpîn absolut. Este tot despotism sub un alt nume. dar cînd puterile sînt cumpănite şi se includ reciproc, cuvîntul nu mai are această influenţă rapidă şi fără măsură.

Există şi în Anglia, în Camera Comunelor, declamatori şi oameni turbulenţi. Ce se întîmplă atunci? Ei vorbesc dar nu sînt ascultaţi şi prin urmare tac. Importanţa pe care o acordă o adunare propriei sale demnităţi o învaţă să-şi reprime membrii fără să fie nevoic să le închidă gura. La fel se formează şi publicul, urmărind discursurile violente şi acuzaţiile nefondate. Lăsaţi-l să-şi facă educaţia. Nu se poate să nu şi-o facă. Dacă-l întrerupeţi, şi-o va face mai greu. Vegheaţi, dacă socotiţi că e indispensabil, asupra rezultatelor imediate. Legea trebuie să prevină tulburările. Fiţi convinşi însă că publicitatea este mijlocul infailibil de a le preveni; ea atrage de partea voastră majoritatea naţională, pe care altfel ar trebui s-o reprimaţi, să o combateţi, poate. Majoritatea aceasta vă sprijină. Aveţi drept auxiliar raţiunea, dar pentru a obţine acest auxiliar, nu trebuie să-l ţineţi în ignoranţă, dimpotrivă, trebuie să-l luminaţi.

Vreţi să fiţi sigur că un popor va fi liniştit? Spuneţi-i tot ce puteţi despre interesele sale. Cu cît va şti mai multe, cu atît va judeca mai sănătos şi mai cu calm. Se sperie, întotdeauna, de ceea ce i se ascunde, şi se enervează din cauza propriei spaime.

Constituţia acordă miniştrilor un tribunal special. Ea profită de instituţia *pair*-iei pentru a face din ea judecătorul miniştrilor, în toate cauzele în care un individ lezat nu se prezintă în acuzare. *Pair*-ii sînt într-adevăr singurii judecători suficient de luminaţi şi de o imparţialitate sigură.

Punerea sub acuzare a miniştrilor este, de fapt, un proces între puterea executivă şi cea a poporului. Pentru a-l încheia trebuie, deci, să se recurgă la un tribunal ale cărui interese să fie deosebite şi de cele ale poporului

şi de cele ale guvernului şi care, totuşi, să se întîlnească, prin alte interese, şi cu cele ale guvernului şi cu cele ale poporului.

Pair-ia întruneşte aceste două condiţii. Privilegiile sale îi desprind de popor pe indivizii care sînt învestiţi cu ele. Ei nu mai trebuie să se întoarcă la condiţia comună. Au deci nişte interese diferite de interesele populare. Dar numărul *pair*-ilor făcînd, întotdeauna, imposibilă participarea la guvernare a majorităţii lor, majoritatea aceasta are, din acest punct de vedere, nişte interese distincte de interesele guvernului. În acelaşi timp, *pair*-ii sînt interesaţi de libertatea poporului, deoarece, dacă ar fi distrusă libertatea poporului, ar dispare şi libertatea *pair*-ilor, ca şi demnitatea lor. Ei sînt, de asemenea, interesaţi în menţinerea guvernului, deoarece nici instituţia lor nu ar mai exista dacă guvernul ar fi răsturnat.

Camera Lorzilor este, în consecinţă, datorită independenţei şi a neutralităţii care o caracterizează, cel mai potrivit judecător al miniştrilor. Plasaţi într-un post care insuflă, în mod firesc, celor care-l ocupă, un spirit conservator, obligaţi, prin educaţie, să cunoască marile interese de stat, iniţiaţi, prin funcţii, în majoritatea secretelor administraţiei, *pair*-ilor li se imprimă, prin poziţia lor socială, o gravitate ce îi obligă la cercetare matură şi la moravuri temperate care, predispunîndu-i la o comportare plină de menajamente şi de atenţii, înlocuieşte legea pozitivă prin scrupulele delicate ale echităţii.

Reprezentanţii naţiunii, chemaţi să supravegheze modul de folosire a puterii şi actele administraţiei publice şi admişi, mai mult sau mai puţin, în culisele negocierilor, de vreme ce miniştrii sînt obligaţi să le dea socoteală, după încheierea lor, par la început la fel de în măsură ca şi *pair*-ii să hotărască dacă aceşti miniştri merită să fie aprobaţi sau blamaţi, iertaţi sau pedepsiţi. Dar, reprezentanţii naţiunii, aleşi pentru un interval limitat de timp şi nevoiţi să placă alegătorilor lor, rămîn veşnic vulnerabili întotdeauna din cauza originii lor populare şi a situaţiei lor, care redevine, în anumite perioade, precară. Situaţia aceasta îi supune unei dependenţe duble, cea a popularităţii şi cea a favorii. Sînt, de altfel, adesea chemaţi să facă opoziţie miniştrilor şi, prin însuşi faptul că pot deveni acuzatorii lor, nu le-ar putea fi judecători.

Cît despre tribunalele obişnuite, ele pot şi trebuie să-i judece pe miniştrii ce se fac vinovaţi de atentate împotriva indivizilor; membrii lor

nu sînt însă potriviţi să se pronunţe asupra unor cauze care sînt mai degrabă politice decît judiciare; ei sînt mai mult sau mai puţin străini de cunoştinţele diplomatice, de combinaţiile militare, dc operaţiunile financiare. Nu cunosc decît cu aproximaţie starea Europei, nu au studiat decît codurile de legi pozitive, fiind constrînşi, prin sarcinile lor zilnice, să nu consulte decît litera noastră din aceste legi şi să nu pretindă decît aplicarea lor riguroasă. Spiritul subtil al jurisprudenţei se opune naturii marilor probleme care trebuie privite sub raport public, naţional, cîteodată chiar european şi asupra cărora *pair*-ii trebuie să se pronunţe în calitate de judecători supremi, după cum le dictează înţelepciunea, onoarea şi conştiinţa.

Constituţia îi învesteşte pe *pairi* cu o putere discreţionară, nu numai pentru caracterizarea delictului, dar şi pentru aplicarea pedepsei. Într-adevăr, delictele de care se pot face vinovaţi miniştrii nu se compun nici dintr-un singur act, nici dintr-o serie de acte pozitive din care fiecare poate motiva o lege anume; unele nuanţe – pe care cuvîntul nu le poate numi, iar legea, cu atît mai puţin le poate prinde – le agravează sau le atenuează. Orice încercare de a elabora, asupra responsabilităţii miniştrilor, o lege precisă şi detaliată, aşa cum trebuie să fie legile privind criminalitatea este, în mod inevitabil, iluzorie; conştiinţa *pair*-ilor este judecătorul competent şi această conştiinţă trebuie să se pronunţe în mod liber asupra pedepsei ca şi asupra crimei.

Aş fi dorit numai să fie inclusă în constituţie interdicţia de a aplica miniştrilor pedepse înjositoare. Pedepsele înjositoare prezintă inconveniente generale care devin şi mai supărătoare atunci cînd ating oameni pe care lumea i-a contemplat în poziţii strălucitoare. Ori dc cîte ori legea îşi arogă dreptul de a împărţi onoruri şi umiliri, ea impietează, în mod stîngaci, asupra opiniei, iar aceasta din urmă e dispusă să-şi reclame supremaţia. Rezultă de aici o luptă care e întotdeauna în detrimentul legii. Lupta aceasta trebuie să se dea mai ales atunci cînd e vorba de delicte politice în privinţa cărora opiniile sînt, obligatoriu, împărţitc. Simţul moral al omului este afectat atunci cînd i se comandă, în numele autorităţii, respectul sau dispreţul. Simţul acesta suspicios şi delicat e deranjat de violenţa la care se pretinde că este supus şi se poate întîmpla ca în cele din urmă un popor să nu mai ştie ce e dispreţul sau ce e respectul.

Îndreptate, chiar şi în perspectivă, împotriva unor oameni care trebuie să fie înconjuraţi, în timpul cît îşi exercită funcţia, de respect şi consideraţie, pedepsele înjositoare îi degradează, într-un fel, dinainte. Imaginea ministrului supus unei pedepse umilitoare l-ar coborî în ochii poporului pe ministrul încă la putere.

În sfîrşit, specia umană e foarte înclinată să calce în picioare gloriile decăzute. Să ne ferim de a încuraja această înclinaţie. Ceea ce s-ar considera, după căderea unui ministru, drept ură faţă de crimă, n-ar fi cel mai adesea decît o urmă de invidie şi de dispreţ pentru nenorocire.

Constituţia nu a limitat deloc dreptul de graţiere pe care îl deţine şeful Statului. El poate, deci, să şi-l exercite în favoarea miniştrilor condamnaţi.

Ştiu că această dispoziţie a alarmat nu puţine spirite bănuitoare. Un monarh, s-a spus, poate ordona miniştrilor săi nişte acţiuni vinovate şi, apoi, îi poate ierta. Asta înseamnă să încurajezi, prin asigurarea impunităţii, zelul miniştrilor servili şi îndrăzneala celor ambiţioşi.

Pentru a cerceta această obiecţiune, trebuie să ne întoarcem la primul principiu al monarhiei constituţionale, adică la inviolabilitate. Inviolabilitatea presupune că monarhul nu poate proceda greşit. Este evident că această ipoteză este o ficţiune a legii care nu-l dispensează pe individul aflat pe tron de sentimente şi slăbiciuni specific omeneşti. Dar s-a simţit că această ficţiune era necesară, în însuşi interesul ordinii şi al libertăţii, fiindcă fără ea totul e dezordine şi război nesfîrşit între monarh şi facţiuni. Trebuie, deci, respectată această ficţiune în toată întinderea ei. Dacă o abandonaţi pentru o clipă, vă confruntaţi din nou cu toate pericolele pe care aţi încercat să le evitaţi. Or, exact asta faceţi atunci cînd restrîngeţi prerogativele monarhului, sub pretextul intenţiilor sale. Fiindcă asta înseamnă să admiteţi că intenţiile sale pot fi obiect de bănuială. În consecinţă, înseamnă să admiteţi că poate să dorească răul şi poate chiar să-l facă. Din clipa aceasta aţi distrus ipoteza pe care se sprijină, în opinia publică, inviolabilitatea sa. Din clipa aceasta principiul monarhiei constituţionale este atacat. Conform acestui principiu, nu trebuie cercetaţi în actul puterii decît miniştrii; ei sînt acolo ca să dea socoteală. Monarhul se află închis într-un spaţiu aparte, sacru; privirile, bănuielile voastre nu trebuie să ajungă vreodată pînă la el. Nu are intenţii, nu are slăbiciuni, nu stabileşte înţelegeri cu miniştrii săi, fiindcă

nu este un om[1] ci o putere neutră şi abstractă, deasupra norilor unde se plămădesc furtunile.

Dacă se consideră drept metafizic punctul de vedere constituţional din care analizez această chestiune, voi coborî cu plăcere pe terenul aplicaţiei practice şi al moralei şi voi mai spune că a refuza dreptul şefului Statului de a graţia pe miniştrii condamnaţi, ar fi un alt inconvenient cu atît mai grav cu cît însuşi motivul pentru care i s-ar limita prerogativele ar fi mai fondat.

Este posibil, într-adevăr, ca un principe, vrăjit de puterea nelimitată, să-şi împingă miniştrii la uneltiri vinovate împotriva constituţiei sau a libertăţii. Uneltirile acestea sînt descoperite; agenţii criminali sînt acuzaţi, li se dovedeşte vinovăţia; se pronunţă sentinţa. Ce realizaţi dacă îi contestaţi principelui dreptul de a opri sabia gata să lovească în instrumentele dorinţelor sale secrete şi îl forţaţi să autorizeze îndeplinirea pedepsei? Îl plasaţi între datoriile sale politice şi cele, mai sfinte, ale recunoştinţei şi afecţiunii. Pentru că zelul incorect este totuşi zel şi va fi pură ingratitudine din partea celor care vor pedepsi devotamentul pe care mai înainte îl acceptaseră. Îl constrîngeţi, astfel, pe principe, la un act de laşitate şi de perfidie; îl lăsaţi pradă mustrărilor de conştiinţă, îl faceţi să se înjosească în proprii săi ochi; îl desconsideraţi în ochii poporului său. Este exact ceea ce au făcut englezii obligîndu-l pe Carol I să semneze execuţia lui Stafford. Puterea regală degradată, în felul acesta, a fost apoi repede distrusă.

Dacă vreţi să păstraţi şi monarhia şi libertatea, luptaţi cu curaj împotriva miniştrilor pentru a-i îndepărta, dar menajaţi-l, în principiu, pe om, onorîndu-l pe monarh. Respectaţi în el sentimentele, fiindcă ele sînt întotdeauna respectabile. Nu-l bănuiţi de greşeli pe care constituţia vă ordonă să le ignoraţi. Şi mai ales nu-l obligaţi să le repare prin măsuri de forţă care, îndreptate împotriva unor servitori prea orbiţi de credinţă, s-ar transforma în crime.

---

[1] Partizanii despotismului au spus că regele nu este un om; dar au conchis că el poate face orice şi că voinţa sa înlocuieşte legile. Eu spun că regele constituţional nu este un om – dar aceasta pentru că el nu poate face nimic fără miniştrii săi, iar aceşti miniştri nu pot face, la rîndul lor, nimic, fără legi.

Remarcaţi faptul că dacă formăm o naţiune, dacă avem alegeri libere, greşelile acestea nu vor fi periculoase. Miniştrii, chiar de vor rămîne nepedepsiţi, vor fi totuşi dezarmaţi. Să-şi exercite principele prerogativele în favoarea lor, să fie graţiaţi; asta nu înseamnă că delictul nu e recunoscut şi că vinovatul nu-şi pierde autoritatea, deoarece el nu mai poate continua nici să guverneze Statul cu o majoritate care îl acuză, nici să-şi creeze, prin noi alegeri, o nouă majoritate, de vreme ce opinia publică ar reaşeza, prin aceste alegeri, majoritatea acuzatoare, în sînul adunării.

Dacă nu am forma o naţiune, dacă nu am şti să organizăm alegeri libere, toate precauţiunile ar fi zadarnice. Nu am ajunge să folosim niciodată mijloacele constituţionale pe care le pregătim. Am putea, desigur, să triumfăm în vremuri groaznice prin violenţe cumplite; dar nu am supraveghea, acuza, judeca niciodată miniştrii. Ne-am repezi doar să-i desfiinţăm în clipa în care ar fi răsturnaţi.

Cînd un ministru a fost condamnat, fie că a ispăşit pedeapsa acordată prin sentinţă, fie că monarhul l-a graţiat, el trebuie să fie protejat pe viitor de toate aceste persecuţii multiple pe care partidele învingătoare le îndreaptă sub diverse pretexte împotriva învinşilor. Partidele acestea, pentru a-şi justifica măsurile ofensatoare, simulează temeri excesive. Ele ştiu prea bine că temerile nu sînt fondate şi că ar însemna să-i acorzi o prea mare onoare omului presupunînd că ar putea rămîne ataşat cu atîta ardoare de o putere învinsă. Sub laşitate se ascunde însă ura şi cei care lovesc într-un individ lipsit de apărare încearcă să-şi diminueze sentimentul de ruşine prezentîndu-l pe acesta ca pe un obiect de teroare. Aş dori ca legea să pună un obstacol de netrecut în calea acestor excese tardive şi, după ce l-a pedepsit pe vinovat, să-l ia sub protecţia sa. Aş dori să se decreteze ca nici un ministru, după ce îşi va fi executat pedeapsa, să nu poată fi exilat, deţinut, ori îndepărtat de la domiciliul său. Nu ştiu să existe ceva mai ruşinos decît aceste proscrieri prelungite. Ele provoacă indignarea naţiunilor sau le corup. Ele duc la împăcarea cu victimele a tuturor sufletelor cît de cît elevate. Cutare ministru, a cărui pedepsire fusese aplaudată de către opinia publică se vede deodată înconjurat de mila publică, dacă pedeapsa legală e agravată de arbitrariu.

Rezultă, din toate dispoziţiile precedente, că miniştrii vor fi adesea denunţaţi, uneori acuzaţi, mai rar condamnaţi, aproape niciodată pedepsiţi. Rezultatul acesta poate să pară, la prima vedere, insuficient celor care gîndesc

că, pentru delictele miniştrilor, ca şi pentru cele ale oamenilor de rînd, o pedeapsă reală şi severă este dreaptă şi absolut necesară. Eu nu împărtăşesc această opinie. Cred că responsabilitatea trebuie să atingă în principal două ţeluri: pe acela de a lua puterea miniştrilor vinovaţi şi pe acela de a întreţine în sînul naţiunii – prin vigilenţa reprezentanţilor săi, prin caracterul public al dezbaterilor şi prin exerciţiul libertăţii presei, aplicat la analiza tuturor actelor ministeriale – un spirit critic, un interes constant faţă de menţinerea constituţiei Statului, o participare permanentă la afaceri, într-un cuvînt sentimentul unei vieţi politice.

Nu este vorba, deci, în privinţa responsabilităţii, aşa cum se întîmplă în circumstanţele obişnuite, de a veghea ca nevinovăţia să nu fie ameninţată, iar crima să nu rămînă nepedepsită. În problemele de această natură, crima şi nevinovăţia sînt rareori absolut evidente. Ceea ce se impune este ca o investigaţie scrupuloasă asupra conduitei miniştrilor să fie oricînd posibilă, şi, în acelaşi timp, să le fie lăsate suficiente mijloace pentru a scăpa de urmările acestor investigaţii, dacă delictul lor, dovedit chiar, nu e într-atît de odios încît să nu merite nici o iertare, nu numai după legile pozitive, dar şi în faţa conştiinţei şi a echităţii universale, mai indulgente decît legile scrise.

Această blîndeţe în aplicarea practică a responsabilităţii nu e decît o consecinţă necesară şi justă a principiului pe care se sprijină toată teoria sa. Am arătat că nu e ferită de un anume grad de arbitrariu: or, arbitrariul este, în orice împrejurare, un inconvenient grav.

Dacă acest arbitrariu i-ar afecta pe cetăţenii obişnuiţi, nimic nu l-ar putea legitima. Contractul cetăţenilor cu societatea este clar şi formal. Ei au promis să-i respecte legile, societatea a promis să le aducă la cunoştinţa lor. Dacă ei îşi respectă angajamentul, ea nu le poate pretinde nimic mai mult. Ei au dreptul să ştie limpede care va fi urmarea faptelor lor, care trebuie, fiecare dintre ele, luată separat şi judecată după un text precis.

Miniştrii au făcut un alt pact cu societatea. Ei au acceptat în mod deliberat, dorindu-şi glorie, putere sau avere, funcţii întinse şi complicate care alcătuiesc un tot compact şi indivizibil. Nici una din acţiunile lor ministeriale nu poate fi luată separat. Am consimţit deci la judecarea în ansamblu a conduitei lor. Or, aşa ceva nu poate face nici o lege precisă. De aici puterea discreţionară care trebuie exercitată asupra lor.

Dar ține de echitatea scrupuloasă, de datoria strictă a societății, ca exercițiului acestei puteri să i se aplice toate temperările pe care le comportă siguranța Statului. De aici tribunalul acesta special, alcătuit în așa fel încît membrii săi să fie feriți de toate pasiunile populare. De aici dreptul acordat acestui tribunal de a nu se pronunța decît în funcție de propria conștiință și de a alege ori îndulci pedeapsa. De aici, în sfîrșit, recursul la clemența regală, recurs asigurat tuturor supușilor, dar favorizîndu-i categoric pe miniștri, după relațiile lor personale.

Adevărat, miniștrii vor fi rareori pedepsiți. Dar dacă e liberă constituția și energică națiunea, ce importanță mai prezintă pedepsirea unui ministru cînd, atins de o judecată solemnă, acesta se întoarce în clasa de jos, mai neputincios decît cel din urmă cetățean, de vreme ce dezaprobarea îl însoțește și îl urmărește? Libertatea e ferită de atacurile sale, spiritul public a suportat șocul salvator care îl înviorează și îl purifică, morala socială a primit omagiul răsunător al puterii chemată la judecata sa și dezonorată prin sentința pronunțată.

Domnul Hastings nu a fost pedepsit, dar acest asupritor al Indiei a apărut în genunchi în Camera Lorzilor și vocile lui Fox, Sheridan și Burke, răzbunînd omenirea îndelung călcată în picioare, au trezit în sufletul poporului englez sentimentul generozității și al justiției, și au obligat calculul mercantil să-și domolească lăcomia și să pună capăt violențelor.

Lordul Melville nu a fost pedepsit și nu vreau să-i contest nevinovăția. Dar exemplul unui om atît de rodat într-ale dibăciei și speculațiilor abile și, cu toate acestea, denunțat – în ciuda abilității sale, acuzat – în ciuda sprijinului său larg, le-a amintit celor ce urmau același drum că dezinteresarea are ceva util, iar spiritul de dreptate – ceva sigur.

Lordul North nici măcar n-a fost acuzat, dar amenințîndu-l cu acuzarea, opozanții săi au reprodus principiile libertății constituționale și au proclamat dreptul fiecărei fracțiuni a unui Stat de a nu suporta decît însărcinările pe care le-a acceptat.

În sfîrșit, mai demult încă, persecutorii domnului Wilkes nu au fost pedepsiți decît cu amenzi, dar ancheta și judecata au întărit garanțiile libertății individuale și au consacrat axioma conform căreia casa fiecărui englez este adăpostul și fortăreața sa.

Acestea sînt avantajele responsabilității, iar nu detenții ori suplicii.

Nici moartea și nici măcar întemnițarea unui om nu au fost vreodată necesare pentru salvarea poporului său, pentru că salvarea unui popor trebuie să se afle în el însuși. O națiune căreia rămînerea în viață sau în libertate a unui ministru căzut din funcție i-ar stîrni teamă nu poate fi decît o națiune mizerabilă. S-ar asemui cu acei sclavi care își omorau stăpînii, de frică să nu-i vadă din nou cu biciul în mînă.

Dacă severitatea îndreptată asupra miniștrilor declarați vinovați se vrea un exemplu pentru miniștrii ce vor să vină, aș spune că durerea unei acuzații cu răsunet în Europa, rușinea unei judecăți, privarea de o funcție eminentă, singurătatea care succede dizgrației și pe care nu o tulbură decît remușcările, toate acestea sînt, pentru ambiție și pentru orgolii, pedepse îndeajuns de severe și lecții îndeajuns de instructive.

Trebuie observat că această indulgență față de miniștri, în ceea ce privește responsabilitatea, nu compromite cu nimic drepturile și siguranța indivizilor, deoarece delictele care atentează la aceste drepturi și care amenință această siguranță sînt supuse altor forme și judecate de alți judecători. Un ministru se poate înșela asupra legitimității sau utilității unui război; el se poate înșela asupra necesității unei cedări, într-un tratat; se poate, de asemenea, înșela într-o operațiune financiară. Trebuie, așadar, ca judecătorii săi să fie învestiți cu puterea discreționară de a-i aprecia motivațiile, adică de a cîntări niște probabilități nesigure. Un ministru nu se poate însă înșela atunci cînd atentează în mod ilegal la libertatea unui cetățean. El știe că săvîrșește o crimă. O știe la fel de bine ca orice individ care s-ar face vinovat de același lucru. De aceea indulgența care este justă în examinarea chestiunilor politice, trebuie să dispară cînd e vorba de acte ilegale sau arbitrare. În cazul acesta legile comune își regăsesc puterea, tribunalele ordinare trebuie să se pronunțe, pedepsele trebuie să fie precise, iar aplicarea lor literală.

Regele poate, desigur, să grațieze. Poate să o facă și în cazul acesta ca și în toate celelalte. Dar clemența sa față de vinovat nu-l privează deloc pe individul lezat de reparația pe care i-au acordat-o tribunalele[1].

[1] Nu am socotit necesar să răspund aici la reproșul de încetineală îndreptat împotriva formelor prescrise de constituție pentru acuzarea și judecarea miniștrilor. Mare trebuie să fie graba celor care găsesc că patruzeci de zile sînt prea multe cînd e vorba de examinarea unora dintre chestiunile cele mai complicate și cînd e vorba de a lua decizii privind destinul unor oameni care au ținut în mînă soarta statului.

CAPITOLUL X

DESPRE DECLARAŢIA CONFORM CĂREIA MINIŞTRII AR FI NEDEMNI DE ÎNCREDEREA PUBLICĂ

În proiectele prezentate anul trecut privind responsabilitatea s-a propus să se înlocuiască, printr-un mijloc mai blînd în aparenţă, acuzaţia formală, atunci cînd proasta administrare a miniştrilor va fi compromis siguranţa Statului, demnitatea coroanei sau libertatea poporului, fără a fi încălcat, totuşi, într-un mod direct, vreo lege pozitivă. S-a vrut învestirea adunărilor reprezentative cu dreptul de a declara miniştrii nedemni de încrederea publică.

Voi remarca, însă, mai întîi, că această declaraţie există în fapt împotriva miniştrilor, ori de cîte ori ei îşi pierd majoritatea în adunări. În momentul în care vom avea ceea ce nu avem încă, deşi este indispensabil necesară în orice monarhie constituţională, şi anume o instituţie ministerială care să acţioneze concertat, o majoritate stabilă şi o opoziţie bine delimitată de această majoritate, nici un ministru nu se va putea menţine dacă nu va avea, în favoarea lui, cel mai mare număr de voturi, afară numai dacă nu apelează la popor prin noi alegeri. Şi, în cazul acesta, noile alegeri vor fi piatra de încercare pentru încrederea acordată respectivului ministru. Nu văd, în consecinţă, în declaraţia propusă pentru a înlocui acuzaţia, decît enunţarea unui fapt dovedit, fără a fi nevoie de a-l declara. Dar mai văd şi că această declaraţie, prin însuşi faptul că va fi mai puţin solemnă şi va părea mai puţin severă decît o acuzaţie formală, va fi mai lesne pronunţată. Dacă vă temeţi de o prea frecventă pronunţare a acuzaţiei, e fiindcă bănuiţi că

adunarea e facţioasă. Dar dacă adunarea este într-adevăr facţioasă, ea va fi mai dispusă să-i dezonoreze pe miniştri decît să-i acuze, pentru că îi va putea dezonora fără a-i compromite, printr-o declaraţie care nu o angajează la nimic, care, nefăcînd apel la nici o anchetă, nu solicită nici o dovadă şi care nu e, în cele din urmă, decît un strigăt de răzbunare. Dacă adunarea nu este facţioasă, la ce bun să se inventeze o formulă, inutilă în această ipoteză şi periculoasă în cealaltă?

În al doilea rînd, cînd miniştrii sînt acuzaţi, este însărcinat să-i judece un tribunal. Acest tribunal, prin hotărîrea sa, oricare ar fi ea, restabileşte armonia între guvern şi organele poporului. Dar nu există nici un tribunal care să se poată pronunţa asupra declaraţiei de care vorbim. Declaraţia aceasta este un act de ostilitate cu atît mai supărător prin rezultatele sale posibile, cu cît e fără rezultat precis şi necesar. Regele şi mandatarii poporului sînt puşi faţă în faţă şi dispare marele avantaj de a dispune de o autoritate neutră care să se pronunţe între ei.

În al treilea rînd, această declaraţie este o atingere directă la prerogativa regală. Ea îi dispută principelui libertatea de a alege. Nu acelaşi lucru se întîmplă cu acuzaţia. Miniştrii pot să se fi făcut vinovaţi fără ca monarhul să fi greşit numindu-i înainte ca acest lucru să se fi produs. Cînd îi acuzaţi pe miniştri, nu-i atacaţi decît pe ei. Cînd îi declaraţi, însă, nedemni de încrederea publică, principele însuşi este inculpat, fie în intenţiile, fie în discernămîntul său, şi aşa ceva nu trebuie niciodată să se întîmple într-o guvernare constituţională.

Într-o monarhie reprezentativă esenţa regalităţii constă în independenţa numirilor care îi sînt atribuite. Regele nu acţionează niciodată în numele său propriu. Aşezat deasupra tuturor puterilor, le creează pe unele, le modelează pe celelalte, dirijează acţiunea politică, temperînd-o, fără să participe la ea. Din aceasta rezultă inviolabilitatea sa. Trebuie aşadar să i se lase intactă şi să-i fie respectată această prerogativă. Nu trebuie să i se conteste niciodată dreptul de a alege. Nu trebuie ca adunările să-şi aroge dreptul de a exclude, drept care, exercitat cu obstinaţie, îl implică, pînă la urmă, şi pe cel de a numi.

Sper că nu voi fi acuzat că sînt prea favorabil autorităţii absolute. Doresc însă ca regalitatea să fie învestită cu toată forţa, înconjurată cu toată

veneraţia care-i sînt necesare pentru salvarea poporului şi demnitatea tronului.

Deliberările din cadrul adunărilor să fie perfect libere; sprijinul presei, eliberată de orice oprelişte, să le încurajeze şi să le lumineze; opoziţia să se bucure de privilegiile celor mai îndrăzneţe dezbateri. Nu-i refuzaţi acesteia nici o posibilitate constituţională prin care i-ar putea răpi instituţiei ministeriale majoritatea, dar nu-i croiţi un drum pe care, odată deschis, se va avînta mereu. Declaraţia propusă va deveni, rînd pe rînd, formulă fără consecinţe sau armă în mîna facţiunilor.

Voi mai adăuga că e preferabil, chiar şi pentru miniştri, să fie uneori acuzaţi, fără mare duritate, decît să fie expuşi în fiecare clipă la o declaraţie vagă, împotriva căreia garantarea lor s-ar face mult mai greu. Acest cuvînt simplu: acuzaţi-l! e un argument greu în gura apărătorilor unui ministru.

Am mai spus-o şi o repet: încrederea de care se bucură un ministru sau neîncrederea pe care o inspiră se verifică prin majoritatea care îl susţine sau îl părăseşte. Acesta este mijlocul legal, forma constituţională. E inutil să se caute o alta.

CAPITOLUL XI

DESPRE RESPONSABILITATEA AGENŢILOR INFERIORI

Nu e suficient să se stabilească responsabilitatea miniştrilor; dacă această responsabilitate nu începe de la executorul imediat al actului care îi este obiect, ea nu există. Responsabilitatea trebuie să se manifeste la toate nivelurile ierarhiei constituţionale. Atîta vreme cît nu este trasată o cale legală pentru a-i supune pe toţi agenţii la acuzaţiile pe care oricare dintre ei le poate merita, vana aparenţă a responsabilităţii nu e decît o capcană, funestă pentru cei care ar fi tentaţi să creadă în ea. Dacă nu-l pedepsiţi decît pe ministrul care dă un ordin ilegal şi nu instrumentul ce-l execută, plasaţi reparaţia atît de sus încît de cele mai multe ori nu se poate ajunge la ea. E ca şi cum aţi prescrie unui om atacat de către un altul să nu-şi îndrepte loviturile decît asupra capului şi nu a braţului agresorului său, sub pretextul că braţul nu e decît un instrument orb şi că voinţa se află în cap, deci tot acolo e şi crima.

Dar, se va obiecta, dacă agenţii inferiori pot fi pedepsiţi, într-o împrejurare oarecare, pentru supunerea lor, îi autorizaţi să judece măsurile guvernului înainte de a le pune în practică. Chiar şi numai prin acest lucru, toată acţiunea guvernului e zădărnicită. Unde va mai găsi agenţi, dacă supunerea e periculoasă? În ce nesiguranţă îi lăsaţi pe toţi cei care sînt învestiţi cu comanda? În ce nesiguranţă îi aruncaţi pe toţi cei însărcinaţi să execute?

Dau mai întîi următorul răspuns: dacă prescrieţi agenţilor autorităţii datoria absolută a unei supuneri implicite şi pasive, îndreptaţi asupra societăţii instrumente ale arbitrariului şi ale opresiunii, pe care puterea oarbă sau furioasă le poate dezlănţui în voie. Care dintre cele două rele este mai mare?

Cred însă că e nevoie să mă întorc la cîteva principii mai generale privind natura şi posibilitatea supunerii pasive. Această supunere, aşa cum ne este ea lăudată şi recomandată e, slavă cerului, complet imposibilă. Chiar şi în cadrul disciplinei militare, supunerea pasivă are limite, pe care i le trasează natura lucrurilor, în ciuda tuturor sofismelor. Degeaba se spune că armatele trebuie să fie nişte maşini şi că inteligenţa unui soldat stă în ordinul primit de la caporal. Trebuie oare un soldat să tragă cu puşca în căpitan, la ordinul caporalului său beat? El trebuie, aşadar, să distingă dacă al său caporal e beat ori nu; trebuie să se gîndească că autoritatea reprezentată de căpitan e superioară celei a caporalului. Iată inteligenţa şi discernămîntul ce i se pretind soldatului. Trebuie oare un căpitan, la ordinul colonelului, să se ducă, împreună cu compania sa, la fel de supusă ca şi el, să-l aresteze pe ministrul de război? Iată inteligenţa şi discernămîntul ce i se pretind căpitanului. Un colonel trebuie, oare, la ordinul ministrului de război, să atenteze la persoana şefului statului? Iată aşadar inteligenţa şi discernămîntul ce i se pretind colonelului.[1] Atunci cînd se face elogiul supunerii pasive nu se are în vedere faptul că instrumentele prea docile pot fi folosite de

---

[1] Opinia mea privind supunerea pasivă a fost combătută prin raţionamente pe care cred că e util să le reproduc, pentru că mi se pare că ele subliniază evidenţa principiilor pe care am încercat să le stabilesc.

Am pus întrebarea *dacă un soldat trebuie, la ordinul caporalului, să tragă asupra căpitanului.* Mi s-a răspuns: *e limpede că, în virtutea aceluiaşi principiu al supunerii, soldatul va avea mai mult respect faţă de căpitan decît faţă de caporal.* Dar eu spusesem şi că *soldatul trebuie să se gîndească că autoritatea reprezentată de căpitan e superioară celei a caporalului.* Ideea nu este aceeaşi? Să înspăimînte oare cuvîntul *a gîndi?* Dar dacă soldatul nu se gîndeşte deloc la diferenţa de rang care le separă pe cele două persoane puse, amîndouă, să-i comande, cum va aplica el principiul supunerii? Ca să ştie că uneia dintre cele două i se cuvine un mai mare respect, e absolut necesar ca el să realizeze distanţa care le separă.

Am afirmat că, după o teză generală, *disciplina este baza indispensabilă a oricărei organizări militare şi că, dacă această regulă are nişte limite, limitele acestea nu pot fi descrise, ele se simt.* Ce mi s-a replicat? *Că situaţiile de acest gen sînt rare şi semnalate*

orice mînă şi întoarse împotriva primilor lor stăpîni şi că inteligenţa care îl face pe om să discearnă îi serveşte şi să deosebească ceea ce e drept de ceea ce e abuziv şi pe cel căruia îi aparţine puterea de cel care o uzurpă.

Nu încape îndoială că, la modul general, disciplina e baza indiscutabilă a oricărei organizări militare, iar punctualitatea în executarea ordinelor primite e resortul necesar al oricărei administraţii civile. Regula aceasta are însă nişte limite. Limitele acestea nu pot fi descrise, fiindcă e imposibil să prevezi toate cazurile care pot să apară; ele se simt însă, raţiunea îl

---

de simţul interior şi că ele nu se opun regulii generale. Nu avem oare, aici, nu numai aceleaşi principii, ci şi reluarea aceloraşi cuvinte? *Simţul interior* nu este echivalentul *limitelor care nu pot fi descrise, dar care se simt?* Iar *regula generală* este oare altceva decît *teza generală?*

Am mai spus că *jandarmul sau ofiţerul care a participat la arestarea ilegală a unui cetăţean nu s-ar putea justifiar putea justifica prin ordinul primit de la un ministru.* Reţineţi expresia *arestare ilegală.* Ce s-a putut obiecta? *Că agenţii inferiori nu au decît două lucruri de examinat.* Opriţi-vă puţin asupra acestor cuvinte: două lucruri *de examinat.* Cînd afirm că *examinarea* este inevitabilă, se vede că nu greşesc, de vreme ce apărătorii supunerii pasive revin şi ei la acest lucru. Cele două lucruri de examinat sînt mai întîi de *a şti dacă ordinul care le este dat emană de la autoritatea de care ţin* şi, apoi, *dacă cererea care li se adresează se referă la nişte lucruri care intră în atribuţiile celui care a formulat-o.* Asta e tot ce cer. Se pare că se confundă arestarea unui nevinovat cu o arestare ilegală. Un nevinovat poate fi arestat în mod foarte legal, dacă e bănuit. Executorul mandatului de arestare, fie el militar ori civil, nu trebuie să cerceteze dacă cel vizat de ordinul primit merită sau nu să fie arestat. Ceea ce trebuie să-l intereseze e ca ordinul să fie legal, adică emanat de autoritatea care are dreptul de a-l da şi ca el să corespundă formalităţilor prescrise. Aceasta este doctrina mea, şi tot aceasta este şi cea a pretinşilor mei opozanţi. Deoarece o afirmă ei înşişi cît se poate de limpede: *Jandarmul sau portărelul... nu va avea nimic altceva de făcut decît să ştie dacă misiunea îi este încredinţată de către o autoritate competentă ori de una incompetentă, dacă e conformă cu mersul normal al lucrurilor sau se opune lui, ca şi formelor de justiţie şi de administraţie uzitate. Dincolo de aceasta, el va executa orbeşte ordinele primite şi bine va face.* Fără îndoială că va face bine. Cine contestă aşa ceva? Dar pentru a şti dacă autoritatea care îi dă ordine este competentă, iar ordinul e conform sau contrar mersului normal al lucrurilor şi formelor juridice, nu trebuie oare ca el să cerceteze, să compare, să judece? Nu adaug această notă pentru a răspunde unui articol de ziar uitat deja, ci pentru a demonstra că teza supunerii pasive nu poate fi susţinută; cei care cred că o apără sînt obligaţi să o abandoneze şi, orice am face, e limpede că inteligenţa omenească nu va putea niciînd fi exclusă din treburile oamenilor.

avertizează pe fiecare asupra lor. Fiecare e judecător şi, în mod necesar, judecă singur: judecă pe propria răspundere. Dacă se înşeală, suportă consecinţele. Dar nu se va ajunge niciodată la situaţia ca omul să renunţe total la examenul raţiunii şi să se lipsească de inteligenţa cu care l-a înzestrat natura pentru a se conduce în viaţă şi de a cărei folosire nici o profesiune nu-l poate dispensa.[1]

Fără îndoială, eventualitatea unei pedepse pentru a se fi supus unui ordin îi va plasa pe agenţii subalterni, uneori, într-o situaţie de nesiguranţă penibilă. Ar fi mai comod pentru ei să nu fie altceva decît nişte automate zeloase sau nişte buldogi inteligenţi. Dar nesiguranţa există pretutindeni, în treburile omeneşti. Ca să se elibereze de nesiguranţă, omul ar trebui să înceteze de a mai fi o fiinţă morală. Raţionamentul nu înseamnă altceva decît comparare de argumente, de probabilităţi, de şanse. Cine spune comparare, spune posibilitate de a greşi şi, în consecinţă, nesiguranţă. Da, într-o organizaţie politică bine constituită, există un remediu pentru această nesiguranţă, un remediu care nu numai că repară neînţelegerile ce pot apărea într-o judecată individuală, dar care pune, în acelaşi timp, omul la adăpost de urmările prea funeste ale unor astfel de neînţelegeri, atunci cînd ele sînt

---

[1] Trebuie remarcat că în Franţa nu ducem lipsă de legi încă existente şi care, formulînd pedepse împotriva executorilor de ordine ilegale, fără să-i excepteze ci cuprinzîndu-i chiar în mod direct pe militari, îi obligă astfel pe aceşti militari să compare cu aceste legi ordinele pe care ei le primesc de la superiorii lor. Legea din 13 germinal anul VI prevede, în articolul 165: „Orice ofiţer, subofiţer sau jandarm care va da, va semna, va executa sau va pune să se execute un ordin de arestare a unui individ, sau care-l va aresta în mod efectiv, fără să fi fost în flagrant delict sau într-unul din cazurile prevăzute de lege, pentru a-l preda pe loc ofiţerului de poliţie, va fi urmărit în justiţie şi pedepsit pentru crimă de detenţie arbitrară". E deci necesar ca, înainte de a se supune, jandarmul şi ofiţerul să judece dacă individul pe care trebuie să-l aresteze este în caz de flagrant delict sau într-un alt caz prevăzut de lege. Conform articolului 166, aceeaşi pedeapsă va fi acordată pentru deţinerea unui individ într-un loc ce nu e desemnat în mod legal şi public drept loc de arest, de judecată sau drept închisoare. Articolul 169 prevede că, în afara cazurilor de flagrant delict determinate de lege, jandarmeria nu va putea aresta nici un individ fără mandat de reţinere sau de arestare, conform formelor prescrise, sau în absenţa unei ordonanţe de arestare, ori a unui decret de acuzare, sau a unei sentinţe de condamnare. Iată, după părerea mea, suficiente cazuri în care forţa armată e obligată să consulte legile; şi pentru a consulta legile e desigur obligatoriu să-şi pună la contribuţie mintea.

nevinovate. Remediul acesta, de care trebuie să se bucure agenţii administraţiei alături de toţi cetăţenii, e judecata cu juraţi. În toate cazurile care prezintă un aspect moral şi a căror natură e complicată, judecata cu juraţi devine indispensabilă. Doar nişte juraţi pot hotărî dacă o carte, într-o împrejurare oarecare, este sau nu un delict. Legea scrisă nu poate să pătrundă printre toate nuanţele, pentru a le atinge pe toate. Raţiunea comună, bunul simţ specific tuturor oamenilor apreciază aceste nuanţe. Or, juraţii sînt reprezentanţii raţiunii comune. La fel, atunci cînd trebuie hotărît dacă un anume agent subordonat unui ministru şi care i-a acordat sau refuzat supunerea, a acţionat bine sau rău, legea scrisă este insuficientă. Tot raţiunea comună trebuie să se pronunţe. E necesar, aşadar, în cazul acesta, să se recurgă la juraţi, singurii săi interpreţi. Numai ei pot evalua motivele care i-au determinat pe aceşti agenţi, precum şi gradul de nevinovăţie, merit sau vină al colaborării sau opoziţiei lor.

Să nu ne temem că instrumentele autorităţii, bazîndu-se, pentru a-şi justifica nesupunerea, pe indulgenţa juraţilor, vor fi prea înclinate spre această nesupunere. Tendinţa lor naturală, favorizată şi de interes şi de amorul propriu, merge către supunere. Ea este preţul pentru favorurile autorităţii. Autoritatea dispune de atîtea mijloace secrete pentru a-i despăgubi de inconvenientele zelului lor! Dacă s-ar putea vorbi de un defect al contraponderii, acesta ar fi mai degrabă ineficacitatea care nu constituie nici măcar un motiv pentru a o suprima. Juraţii înşişi nu vor lua în mod exagerat partea independenţei pentru agenţii puterii. Nevoia de ordine este o nevoie inerentă omului; şi, la toţi cei care sînt învestiţi cu o misiune, această înclinaţie este întărită de sentimentul importanţei şi al consideraţiei de care sînt înconjuraţi dacă se arată scrupuloşi şi severi. Bunul simţ al juraţilor va realiza cu uşurinţă că, în general, subordonarea e necesară, iar hotărîrile lor vor fi de obicei în favoarea subordonării.

Se va spune, îmi dau seama acum, că fac loc arbitrariului printre juraţi. Dar dumneavoastră îi faceţi loc pentru miniştri. Repet, este imposibil să pui totul în ordine, să scrii tot şi să faci din viaţa şi relaţiile dintre oameni un proces verbal redactat dinainte, în care în alb să rămînă doar numele şi care să scutească generaţiile ce vor urma de orice examen al raţiunii, de orice gîndire, de orice apel la inteligenţă. Or, dacă, orice am face, rămîne

întotdeauna ceva discreţionar în treburile omeneşti, mă întreb dacă nu e mai bine ca exerciţiul puterii cerut de această porţiune de discreţionar să fie încredinţat unor oameni care nu-l exercită decît într-o singură împrejurare, obişnuinţa autorităţii nu-i corupe şi nici nu le ia minţile şi care să fie interesaţi şi de libertate şi de ordine, decît să îl încredinţaţi unor oameni al căror interes constant nu e decît acela al prerogativelor personale.

O mai spun odată, nu vă veţi putea păstra fără restricţie principiul de supunere pasivă. Ar pune în pericol tot ceea ce vreţi să păstraţi; ar ameninţa nu numai libertatea, dar şi autoritatea; nu numai pe cei care trebuie să se supună, ci şi pe cei care comandă; nu numai poporul, ci şi pe monarh. Şi nu puteţi nici să indicaţi cu precizie fiecare împrejurare în care supunerea încetează să mai fie o datorie şi devine o crimă.Veţi spune că nici un ordin care se opune constituţiei stabilite nu trebuie executat? Fără să vreţi sînteţi împinşi spre examinarea a ceea ce se opune constituţiei stabilite. Examinarea aceasta devine pentru dumneavoastră un fel de palat al lui Strigiline* spre care se întorceau într-una cavalerii, cu toate străduaniile lor de a se îndepărta de el. Or, cui i se va încredinţa această examinare? Cred că nu autorităţii care a emis ordinul pe care vreţi să-l examinaţi. Tot va fi, aşadar, nevoie să organizaţi o modalitate de pronunţare pentru fiecare circumstanţă şi cea mai bună dintre toate e aceea prin care încredinţaţi acest drept de a se pronunţa oamenilor celor mai imparţiali, care se identifică cel mai mult cu interesele individuale şi cu cele publice. Aceştia sînt juraţii.

În Anglia, responsabilitatea agenţilor este recunoscută de la eşalonul inferior pînă la cel mai de sus, în aşa fel încît să nu mai fie loc de nici o îndoială. Lucru dovedit de o întîmplare foarte curioasă şi pe care o amintesc tocmai pentru că, deşi omul care s-a prevalat în respectiva împrejurare de principiul responsabilităţii tuturor agenţilor a greşit în mod evident în problema particulară, principiul general nu a fost mai puţin omagiat.

Cu ocazia alegerii contestate a lui H. Wilkes, unul dintre magistraţii Londrei, considerînd că, prin cîteva dintre hotărîrile sale, Camera Comunelor îşi depăşise atribuţiile, declară că, dat fiind că nu mai exista în Anglia o

* Palatul fermecat din *Orlando furioso* de Lodovico Ariosto (n.t.]

cameră a comunelor legitimă, plata taxelor, impusă de nişte legi emanate de o autoritate devenită ilegală, nu mai era obligatorie. Drept urmare, refuză să plătească impozitele, permise ca perceptorul să-i pună sechestru pe mobile şi îl acuză, după aceea, pe acest perceptor pentru violare de domiciliu şi sechestru arbitrar. Povestea ajunse în faţa tribunalului. Nu s-a pus la îndoială faptul că perceptorul nu ar fi fost bun de pedepsit dacă autoritatea în numele căreia acţiona nu era o autoritate legală; iar preşedintele tribunalului, lordul Mansfield, nu se axă decît pe demonstrarea, în faţa juraţilor, a caracterului de legitimitate a Camerei Comunelor; de unde rezultă că, dacă perceptorul ar fi fost dovedit că a executat ordine ilegale sau emanate dintr-o sursă ilegitimă, el ar fi fost pedepsit, deşi nu e decît un instrument supus ministrului de finanţe şi revocabil de către acest ministru[1].

Pînă în prezent prevederile noastre conţineau un articol care anula răspunderea agenţilor, iar carta regală a lui Ludovic al XVIII-lea îl păstrase cu sfinţenie. Conform acestui articol, nu se putea pretinde reparaţie pentru nici un delict comis de deţinătorul inferior al puterii, fără consimţămîntul formal al autorităţii. Dacă un cetăţean era maltratat, calomniat, lezat în vreun fel oarecare de către primarul oraşului, constituţia se plasa între el şi agresor.

[1] Aş fi putut cita şi un alt fapt, şi mai hotărîtor, în aceeaşi afacere. Unul dintre principalii agenţi ministeriali care, împreună cu patru slujbaşi de stat, îl cercetau pe dl. Wilkes, i-au ridicat hîrtiile şi au arestat cinci sau şase persoane considerate drept complici ai săi. Ei bine, dl. Wilkes a obţinut o mie de lire sterline despăgubire împotriva respectivului agent care nu acţionase, totuşi, decît în conformitate cu ordinele ministeriale. Agentul acesta a fost condamnat să plătească suma respectivă, în numele său propriu şi personal. Cei patru slujbaşi de stat au fost şi ei atacaţi în justiţie de către celelalte persoane arestate şi condamnaţi la o amendă de două mii de lire sterline. În rest, am dovedit în nota precedentă că avem şi noi în Franţa legi de acelaşi gen împotriva executorilor de ordine ilegale, precum jandarmii sau temnicerii, în ceea ce priveşte libertatea personală şi precum perceptorii, pentru bunurile publice, în ceea ce priveşte impozitele. Cei care au crezut că scriu împotriva mea, au scris în realitate împotriva Codului nostru, aşa cum este el în vigoare şi aşa cum trebuie respectat zi de zi.

În felul acesta existau numai în această singură clasă de funcţionari cel puţin patruzeci şi patru de mii care se bucurau de inviolabilitate, iar la celelalte nivele ale ierarhiei, încă vreo două sute de mii, poate. Aceste persoane inviolabile puteau face orice fără ca vreun tribunal să le poată pune sub acuzaţie, atîta vreme cît autoritatea superioară tăcea. Actul constituţional pe care-l avem acum a făcut să dispară dispoziţia aceasta monstruoasă; acelaşi guvern care a consacrat libertatea presei, pe care miniştrii lui Ludovic al XVIII-lea încercaseră să ne-o răpească, acelaşi guvern care a renunţat în termeni precişi la dreptul de a exila, drept revendicat de miniştrii lui Ludovic al XVIII-lea, acelaşi guvern a acordat cetăţenilor dreptul de a acţiona în mod legal împotriva tuturor agenţilor puterii.

CAPITOLUL XII

DESPRE PUTEREA MUNICIPALĂ, AUTORITĂŢILE LOCALE ŞI DESPRE UN NOU GEN DE FEDERALISM

Constituţia nu stabileşte nimic în ceea ce priveşte puterea municipală sau compoziţia autorităţilor locale, în diferitele părţi ale Franţei. Reprezentanţii naţiunii se vor ocupa de acest lucru de îndată ce pacea ne va fi acordat liniştea necesară pentru îmbunătăţirea organizării noastre interne. Şi, după problema apărării naţionale, acesta este subiectul cel mai important la care trebuie să reflecteze. Nu e aşadar deloc deplasat să tratăm despre el aici.

Conducerea treburilor tuturor aparţine tuturor, adică reprezentanţilor şi delegaţilor tuturor. Ceea ce nu interesează decît o fracţiune trebuie să fie hotărît de către această fracţiune însăşi; ceea ce nu are legătură decît cu individul nu trebuie să-l preocupe decît pe el. Nu vom putea niciodată să repetăm îndeajuns că voinţa generală nu este mai respectabilă decît voinţa particulară, atunci cînd îşi depăşeşte sfera de acţiune.

Să luăm exemplul unei naţiuni de un milion de indivizi, repartizaţi într-un număr oarecare de comune: în fiecare comună, fiecare individ va avea interese care nu-l vor privi decît pe el şi care, în consecinţă, nu vor trebui supuse jurisdicţiei comunei. Vor fi şi interese care-i vor preocupa pe ceilalţi locuitori ai comunei şi aceste interese vor fi de competenţă comunală. Aceste comune vor avea, la rîndul lor, interese pe plan strict

intern, ca şi interese ce se vor raporta la întregul arondisment. Primele vor fi de resort strict comunal, celelalte de resortul arondismentului şi aşa mai departe, pînă la interesele generale, comune tuturor indivizilor ce alcătuiesc milionul din care e formată populaţia. Este evident că doar aceste din urmă interese vor face obiectul jurisdicţiei legitime a întregii populaţii sau a reprezentanţilor săi; şi că dacă ei se amestecă în interesele arondismentului, ale comunei sau ale individului, îşi depăşesc competenţa. La fel ar fi dacă un arondisment s-ar amesteca în interesele particulare ale unei comune, sau dacă o comună ar atenta la interesul strict individual al unuia dintre membrii săi.

Autoritatea naţională, autoritatea arondismentului, autoritatea comunală trebuie să rămînă, fiecare dintre ele, în sfera lor de acţiune şi aceasta ne îndreaptă spre un adevăr pe care-l socotim fundamental. Pînă în prezent puterea locală a fost considerată ca o ramură ce depindea de puterea executivă: dimpotrivă, nu trebuie deloc să depindă de ea, deşi nu trebuie să o obstrucţioneze.

Dacă interesele fracţiunilor şi interesele statului sînt încredinţate aceloraşi mîini, sau dacă deţinătorii primelor interese sînt făcuţi agenţii deţinătorilor intereselor de stat, inconveniente de mai multe feluri îşi vor face apariţia şi chiar şi acele inconveniente care vor părea să se excludă, vor coexista. Executarea legilor va fi adesea obstrucţionată, fiindcă executorii acestor legi, fiind în acelaşi timp deţinătorii intereselor celor administraţi de ei, vor dori să menajeze interesele pe care sînt însărcinaţi să le apere, împotriva legilor pentru executarea cărora sînt la fel de însărcinaţi. De asemenea, adesea, interesele celor administraţi se vor vedea atinse, pentru că administratorii vor dori să placă unei autorităţi superioare; şi, de obicei, aceste două rele se vor produce simultan. Legile generale vor fi prost aplicate iar interesele parţiale prost apărate. Oricine a reflectat asupra organizării puterii municipale în cadrul diferitelor constituţii pe care le-am avut, s-a putut convinge că a existat întotdeauna o opoziţie surdă sau cel puţin o rezistenţă datorată inerţiei din cadrul puterii municipale. Această presiune constantă din partea primei puteri, opoziţia surdă din partea celei de-a doua constituiau cauze de disoluţie iminentă. Ne mai amintim încă de plîngerile puterii executive, sub constituţia din 1791, în ceea ce priveşte ostilitatea

permanentă manifestată împotriva sa de către puterea municipală; iar sub constituţia anului III, asupra stării de stagnare şi nulitate în care se afla administraţia locală. Explicaţia constă în faptul că în prima dintre aceste constituţii nu existau în administraţiile locale agenţi subordonaţi în mod real puterii executive, iar în cea de-a doua, aceste administraţii se aflau într-o stare de dependenţă care nu putea duce decît la apatie şi descurajare.

Atîta vreme cît veţi face din membrii puterii municipale agenţi subordonaţi puterii executive, va trebui să acordaţi acesteia din urmă dreptul de destituire, şi în felul acesta puterea dumneavoastră municipală nu va fi decît o iluzie. Dacă veţi face ca această putere municipală să fie numită de către popor, numirea aceasta nu va servi decît la a-i împrumuta aparenţa unei misiuni populare, care o va plasa pe picior de război cu autoritatea superioară şi îi va impune îndatoriri pe care nu va avea posibilitatea să le îndeplinească. Poporul nu-şi va fi numit administratorii doar pentru a vedea cum i se resping opţiunile şi pentru a fi rănit, în permanenţă, de exerciţiul unei forţe străine care, sub pretextul interesului general, se va amesteca în interesele particulare care ar trebui să rămînă cît mai independente de ea.

Obligaţia de a motiva destituirile nu este, pentru puterea executivă, decît o formalitate derizorie. Nefiind nimeni dator să-şi justifice motivele, obligaţia aceasta nu-l angajează decît la defăimarea celor pe care îi destituie.

Puterea municipală trebuie să joace, în administraţie, rolul judecătorilor de pace în ordinea judiciară. Ea nu reprezintă o putere decît relativ la cei administraţi, sau mai degrabă este împuternicitul lor pentru afacerile care nu-i privesc decît pe ei.

Dacă se va obiecta că aceştia nu vor voi să se supună puterii municipale, pentru că nu va avea în jurul ei decît puţine forţe, voi răspunde că se vor supune, pentru că va fi în interesul lor. Nişte oameni apropiaţi unii de alţii au tot interesul să nu-şi facă rău unii altora, să nu-şi piardă legăturile care-i unesc şi, în consecinţă, ei au tot interesul să respecte regulile domestice şi, pentru a spune aşa, familiale, pe care şi le-au impus. În sfîrşit, dacă nesupunerea cetăţenilor s-ar raporta la probleme de ordin public, puterea

executivă ar interveni, pentru a veghea la menţinerea ordinii; dar ar interveni prin agenţi direcţi şi diferiţi de administratorii municipali.

În rest, se presupune cu prea multă uşurinţă că oamenii sînt înclinaţi să opună rezistenţă. Înclinaţia lor naturală este, dimpotrivă, să se supună, atunci cînd nu sînt ofensaţi sau iritaţi. La începutul revoluţiei din America, din septembrie 1774 pînă în 1775, Congresul nu a fost decît o deputăţie de legislatori din diferite provincii şi nu a avut altă autoritate decît aceea care i se acorda în mod voluntar. Nu decreta, nu promulga deloc legi. Se mulţumea să emită recomandări către adunările din provincii, care erau libere să nu se conformeze. În toată activitatea lui nu era nimic coercitiv. Şi totuşi a fost mai ascultat decît orice guvern din Europa. Nu citez faptul acesta ca pe un model, ci ca pe un exemplu.

Nu ezit să spun: în administraţia noastră internă trebuie introdus mult federalism, dar un federalism diferit de cel pe care l-am cunoscut pînă acum.

S-a numit federalism asocierea unor guverne care-şi păstraseră independenţa reciprocă şi nu erau legate decît prin relaţii politice externe. Instituţia aceasta este deosebit de vicioasă. Statele federale reclamă, pe de o parte, în cazul indivizilor sau porţiunilor lor de teritoriu o jurisdicţie pe care nu ar trebui să o aibă, iar de cealaltă parte pretind să păstreze faţă de puterea centrală o independenţă ce nu trebuie să existe. În felul acesta, federalismul este compatibil cînd cu despotismul în interior, cînd cu anarhia în exterior.

Constituţia internă a unui stat şi relaţiile sale externe sînt intim legate. E absurd să vrei să le desparţi şi să le supui pe cele din urmă supremaţiei legăturii federale, lăsîndu-i celei dintîi o independenţă completă. Un individ gata să se asocieze cu alţi indivizi are dreptul, interesul şi datoria să culeagă informaţii privind viaţa lor particulară, pentru că de viaţa lor particulară depinde îndeplinirea angajamentelor pe care aceştia şi le-au luat faţă de el. La fel, o societate care vrea să se asocieze cu o altă societate are dreptul, datoria şi interesul să se informeze asupra constituţiei sale interne. Trebuie să se stabilească chiar o influenţă reciprocă între ele în ceea ce priveşte această constituţie internă, pentru că de principiile constituţiilor lor poate depinde punerea în practică a angajamentelor pe care şi le-au luat – siguranţa statului, de exemplu, în cazul unei invazii. Fiecare societate parţială, fiecare

fracţiune trebuie, în consecinţă, să se afle într-o dependenţă mai mare sau mai mică, chiar în privinţa problemelor sale interne, faţă de asociaţia generală. Dar în acelaşi timp trebuie ca aranjamentele interne ale fracţiunilor particulare, de îndată ce nu au nici o influenţă asupra asociaţiei generale, să se menţină într-o independenţă totală şi, aşa cum în existenţa individuală porţiunea care nu ameninţă cu nimic interesul social trebuie să rămînă liberă, tot aşa ceea ce nu dăunează întregului, în existenţa fracţiunilor, trebuie să se bucure de aceeaşi libertate.

Acesta este federalismul care mi se pare util şi posibil de instituit la noi. Dacă nu vom reuşi, nu vom avea niciodată un patriotism paşnic şi durabil. În zilele noastre singurul patriotism autentic este cel local. Plăcerile vieţii sociale pot fi găsite oriunde; doar obiceiurile şi amintirile nu mai pot fi regăsite. Trebuie aşadar să-i legăm pe oameni de locurile care adună pentru ei amintiri şi obiceiuri şi, pentru aceasta, trebuie să le acordăm, în casele lor, în sînul comunelor, în arondismente, atîta importanţă politică pe cît este posibil fără a afecta ansamblul.

Însăşi firea lucrurilor ar da o mînă de ajutor guvernelor în acest sens, dacă ele nu s-ar opune. Patriotismul local pare să renască din propria cenuşă, imediat ce braţul puterii îşi încetineşte puţin acţiunea. Magistraţii din cele mai mici comune se întrec în a le înfrumuseţa. Monumentele vechi sînt întreţinute cu mare grijă. În aproape fiecare sat există un învăţat căruia îi place să-şi depene poveştile rustice şi pe care toată lumea îl ascultă cu respect. Locuitorii găsesc o adevărată plăcere în tot ceea ce le dă senzaţia, chiar şi înşelătoare, că sînt constituiţi într-un corp naţional şi că îi leagă relaţii deosebite. Îţi dai seama că dacă înclinaţia aceasta a lor, nevinovată şi binefăcătoare, ar fi lăsată să se dezvolte, li s-ar forma repede un fel de simţ al onoarei comunale, ca să spunem, sau al onoarei citadine, al onoarei de provincie care ar însemna totodată o bucurie şi o virtute. Ataşamentul la obiceiurile locale ţine de toate sentimentele dezinteresate, nobile şi pioase. Politica ce vede în ele răzvrătire este o politică deplorabilă. Ce se întîmplă în situaţia aceasta? În statele în care este distrusă orice viaţă comunitară, se formează în centru un mic stat: în capitală se aglomerează toate interesele, acolo se frămîntă toate ambiţiile. Restul e nemişcat. Indivizii, pierduţi într-o

izolare împotriva firii, rupţi de propriul loc de naştere, fără legătură cu trecutul, netrăind decît într-un prezent rapid şi aruncaţi asemenea unor atomi pe o cîmpie imensă şi netedă, se desprind de o patrie pe care nu o zăresc nicăieri şi al cărei întreg le devine indiferent, pentru că afecţiunea lor nu se poate opri asupra nici uneia dintre părţile sale.[1]

[1] Descopăr cu mare plăcere că în această problemă sînt de acord cu unul dintre colegii şi prietenii mei cei mai intimi, a cărui ştiinţă este pe atît de vastă pe cît de frumos îi este caracterul: dl. de Gérando. Este temut, spune el în scrieri în manuscris pe care a binevoit să mi le aducă la cunoştinţă, este temut ceea ce poate fi numit spirit local. Şi noi avem temerile noastre: ne temem de ceea ce e vag, nedefinit pentru că e general. Nu credem, precum scolasticii, în *realitatea universaliilor* în ele însele. Nu considerăm că pot exista într-un stat alte interese reale decît interesele locale, reunite atunci cînd sînt aceleaşi, cumpănite atunci cînd sînt diferite, dar, în toate situaţiile, cunoscute şi simţite... Legăturile particulare întăresc legătura generală, în loc să o slăbească. Pe scara sentimentelor şi a ideilor, mai întîi ţii la familie, apoi la cetate, apoi la provincia ta şi apoi la stat. Dacă sfărîmaţi verigile intermediare nu veţi scurta lanţul ci îl veţi distruge. Soldatul poartă în inimă onoarea companiei sale, a batalionului, a regimentului şi, în felul acesta, participă la gloria întregii armate. Înmulţiţi, înmulţiţi legăturile dintre oameni. Personificaţi patria sub toate aspectele sale, în instituţiile locale, ca în tot atîtea oglinzi fidele.

CAPITOLUL XIII

DESPRE DREPTUL DE PACE ŞI DE RĂZBOI

Cei care au reproşat constituţiei noastre că nu a limitat suficient prerogativele guvernului relativ la dreptul de pace şi de război au privit chestiunea într-un mod foarte superficial şi s-au lăsat dominaţi de amintiri, în loc să judece după nişte principii. Opinia publică nu se înşală aproape niciodată în ceea ce priveşte legitimitatea războaielor întreprinse de guverne; maxime precise în această privinţă sînt însă imposibil de stabilit.

A spune că nu trebuie să faci altceva decît să te menţii în defensivă nu înseamnă mai nimic. Unui şef de stat îi este uşor să-l aducă, prin insulte, ameninţări, preparative ostile, pe vecinul său în situaţia de a-l ataca şi, în cazul acesta, vinovatul nu este agresorul ci acela care l-a forţat pe celălalt să-şi caute salvarea în agresiune. Astfel, defensiva poate să nu fie, uneori, decît o ipocrizie abilă, iar ofensiva să devină o precauţiune de legitimă apărare.

A interzice guvernelor să continue ostilităţile dincolo de frontiere este, şi aceasta, o precauţiune iluzorie. Cînd duşmanii ne-au atacat fără motiv, iar noi îi respingem dincolo de graniţa noastră ar trebui, oare, oprindu-ne în faţa unei linii ideale, să le dăm timp să-şi refacă rîndurile şi să o ia de la capăt?

Singura garanţie posibilă împotriva războaielor inutile sau nedrepte o constituie intervenţia adunărilor reprezentative. Ele aprobă mobilizările, ele încuviinţează impozitele. În paza lor trebuie deci să ne încredinţăm, a lor

şi a sentimentului naţional care trebuie să le anime, atunci cînd e vorba fie de întărirea puterii executive, cînd războiul e just – chiar şi dacă e dus în afara teritoriului naţional –, pentru a face inofensiv duşmanul, fie pentru a constrînge aceeaşi putere executivă să încheie pacea, cînd a fost atins obiectivul apărării şi a fost asigurată siguranţa Statului. Constituţia noastră cuprinde, în această privinţă, toate dispoziţiile necesare şi singurele rezonabile. Ea nu supune reprezentanţilor poporului ratificarea tratatelor, în afară de cazurile cînd e vorba de un schimb de teritoriu. Este cît se poate de just să fie aşa. Prerogativa aceasta, acordată adunărilor, n-ar face decît să le atragă dezaprobarea poporului. După încheierea unui tratat, supunerea lui apare întotdeauna ca o hotărîre violentă şi odioasă: într-un fel e o încălcare a dreptului naţiunilor, care nu comunică între ele decît prin guvernele lor. Unei adunări îi lipseşte întotdeauna cunoaşterea reală a faptelor. Drept urmare, ea nu poate să judece necesitatea unui tratat de pace. Cînd constituţia o obligă la aşa ceva, miniştrii pot să atragă ura poporului împotriva reprezentării naţionale. Un singur articol strecurat cu dibăcie printre condiţiile de pace plasează o adunare în alternativa, fie de a perpetua un război, fie de a sancţiona nişte dispoziţii ce atentează la libertate sau onoare.

Încă o dată Anglia ne poate servi de exemplu. Tratatele sînt examinate de către Parlament, nu pentru a le respinge sau admite ci pentru a constata dacă miniştrii şi-au îndeplinit datoria în cadrul negocierilor. Dezaprobarea tratatului nu duce la altceva decît la destituirea sau acuzarea ministrului care nu şi-a servit ţara cum se cuvine. Aşa ceva nu asmute masa poporului, dornică de linişte, împotriva adunării care pare să fi vrut a o lipsi de liniştea dorită şi, în acelaşi timp, îi ţine în frîu pe miniştri înainte de încheierea tratatelor.

CAPITOLUL XIV

DESPRE ORGANIZAREA FORŢEI ARMATE ÎNTR-UN STAT CONSTITUŢIONAL

Există, în toate ţările, şi mai cu seamă în marile state moderne, o forţă care nu constituie o putere constituţională deşi este în fapt o putere, şi încă una teribilă – forţa armată.

Tratînd despre chestiunea dificilă a organizării sale te simţi reţinut mai întîi de nenumăratele amintiri de glorie care ne înconjoară şi ne orbesc, de nenumăratele sentimente de recunoştinţă care ne cuprind şi ne copleşesc. Desigur că, amintind suspiciunile pe care toţi legislatorii le-au nutrit faţă de puterea militară, demonstrînd că starea prezentă a Europei înmulţeşte pericolele care au existat dintotdeauna, arătînd cît este de greu ca nişte armate, oricare le-ar fi principiile de bază, să nu se pătrundă, fără să vrea, de un spirit distinct de cel al poporului, nu vrem să le aducem o ofensă celor care au apărat, atît de glorios, independenţa naţională, celor care, prin atîtea nemuritoare fapte de arme, au pus bazele libertăţii franceze. Cînd duşmanii îndrăznesc să atace un popor chiar pe teritoriul acestuia, cetăţenii se transformă în soldaţi pentru a-i respinge. Cei care ne-au eliberat pămînturile de duşmanul care le profana, cei care au răsturnat în praf coroana regilor care ne provocaseră, aceştia erau cetăţeni, primii dintre cetăţeni. Ei vor încorona gloria cîştigată atunci cu una nouă. O agresiune şi mai nedreaptă

decît cea pe care au pedepsit-o acum douăzeci de ani îi cheamă spre noi eforturi şi spre noi triumfuri.

Dar împrejurările excepţionale nu au nici o legătură cu organizarea obişnuită a forţei armate, iar noi trebuie să vorbim despre un stat stabil şi echilibrat.

Vom începe prin a respinge acele planuri himerice de dizolvare a oricărei armate permanente, planuri pe care ni le-au oferit de mai multe ori în scrierile lor visătorii filantropi. Chiar şi dacă acest proiect ar fi realizabil, el nu va putea fi îndeplinit. Or, noi nu scriem pentru a dezvolta nişte teorii vane, ci pentru a stabili, dacă e posibil, cîteva adevăruri practice. Pornim aşadar de la ideea de bază că situaţia lumii moderne, relaţiile dintre popoare, într-un cuvînt, starea actuală a lucrurilor impune, pentru toate guvernele şi pentru toate naţiunile, trupe plătite şi permanente.

Din cauză că nu a pus problema în felul acesta, autorul *Spiritului Legilor* nu a putut să o rezolve. El afirmă mai întîi necesitatea ca armata să fie poporul şi să fie pătrunsă de acelaşi spirit ca şi poporul şi, pentru ca ea să capete acest spirit, el propune ca persoanele care sînt folosite în armată să aibă destulă stare pentru a putea răspunde de propria comportare şi să nu fie înrolate decît pentru un an, două condiţii imposibil de respectat la noi. El cere ca, în cazul existenţei unui corp de armată permanent, acesta să poată să fie dizolvat, după bunul plac al puterii legislative. Dar corpul acesta de armată, odată investit cu toată forţa materială a Statului, se va supune oare fără crîcnire în faţa unei autorităţi morale? Montesquieu precizează foarte clar cum ar trebui să se prezinte toate acestea, dar nu oferă nici o cale de realizare efectivă a lor.

Dacă în Anglia libertatea s-a menţinut de o sută de ani încoace, asta s-a datorat faptului că în interior nu e necesară nici o forţă militară; şi împrejurarea aceasta, specifică unei insule, face ca exemplul să fie inaplicabil pentru continent. Adunarea constituantă s-a luptat împotriva acestei dificultăţi aproape insolubile. Ea a simţit că a pune la dispoziţia regelui două mii de oameni care au jurat să se supună şi care ascultă de şefi numiţi de către acesta ar însemna periclitarea oricărei constituţii. În consecinţă, ea a slăbit într-atît hăţurile disciplinei, încît o armată constituită după aceste principii ar fi devenit mai degrabă o adunătură anarhică decît o forţă militară. Primele

noastre înfrîngeri, imposibilitatea ca francezii să fie multă vreme învinşi, necesitatea de a susţine o luptă nemaiîntîlnită în analele istorice au reparat greşelile adunării constituante, dar forţa armată a redevenit mai de temut ca întotdeauna.

O armată de cetăţeni nu e posibilă decît la o naţiune închisă între graniţe strîmte. Atunci, soldaţii acestei naţiuni vor putea fi supuşi şi, în acelaşi timp, supunerea lor va fi raţională. Instalaţi în mijlocul ţinutului natal, lîngă căminele lor, între guvernanţi şi cei guvernaţi, pe care îi cunosc, inteligenţa lor participă şi ea la actul de supunere. Un imperiu imens cere de la soldaţii săi o subordonare care îi transformă în nişte agenţi pasivi şi lipsiţi de judecată. De îndată ce sînt deplasaţi din locurile lor, aceştia pierd tot ceea ce, mai înainte, le lumina mintea. Imediat ce o armată se află în prezenţa unor necunoscuţi, din orice fel de indivizi ar fi ea compusă, nu mai este decît o forţă care poate, fără a face nici o diferenţă, să sprijine sau să distrugă. Trimiteţi-i în Pirinei pe locuitorii din Jura, iar pe cei din Var în Vosgi şi oamenii aceştia, subordonaţi unei discipline care îi izolează de baştinaşi, nu-şi vor mai vedea decît şefii, nu-i vor mai recunoaşte decît pe ei. Cetăţeni în ţinuturile lor de baştină, ei vor deveni, în orice altă parte, doar soldaţi.

În consecinţă, folosirea lor în interesul unei ţări înseamnă expunerea acelei ţări la toate inconvenientele cu care o mare forţă militară ameninţă libertatea – adică exact ceea ce a dus la pieire atîtea popoare libere. Guvernele lor au aplicat, în menţinerea ordinei interioare, principii care nu se potrivesc decît cu apărarea externă. Aducînd înapoi în patrie soldaţi învingători cărora, pe drept cuvînt, le ordonaseră, în afara teritoriului, o supunere pasivă, ele au continuat să le ordone această supunere împotriva propriilor lor concetăţeni. Situaţia era însă complet diferită. De ce nişte soldaţi, care merg împotriva unei armate duşmane, sînt scutiţi de a mai judeca? Deoarece chiar şi numai culoarea steagurilor acelei armate dovedeşte în mod evident intenţiile sale ostile, iar această evidenţă ţine locul oricărei cercetări. Dar cînd este vorba de cetăţeni, această evidenţă nu există: absenţa raţiunii capătă atunci un cu totul alt caracter. Există anumite arme a căror folosire este interzisă, chiar şi în cazul naţiunilor care se războiesc între ele. Forţa militară trebuie să fie, în raportul dintre guvernanţi şi cei pe care îi guvernează, ceea ce armele acestea prohibite sînt în relaţiile dintre popoare: un mijloc

care poate aservi o întreagă naţiune e prea periculos pentru a fi folosit împotriva crimelor unor indivizi.

Forţa armată are trei obiective diferite.

Primul este acela de a-i respinge pe străini. Nu e oare normal să instalăm trupele destinate să îndeplinească acest scop cît mai aproape posibil de aceşti străini, adică la frontieră? Nu avem nevoie de apărare împotriva duşmanului acolo unde nu este nici un duşman.

Al doilea obiectiv al forţei armate este de a reprima delictele private, comise în interiorul ţării. Forţa destinată să reprime aceste delicte trebuie să fie absolut diferită de armata regulată. Americanii au înţeles acest lucru. Pe teritoriul lor nu apare nici un soldat în acţiune pentru menţinerea ordinii publice. Orice cetăţean trebuie să acorde sprijin forţelor de ordine aflate în exerciţiul funcţiunii. Obligaţia aceasta prezintă însă inconvenientul că le impune cetăţenilor şi unele îndatoriri neplăcute. În cetăţile noastre foarte populate, cu relaţiile noastre atît de diversificate, activităţile, afacerile, ocupaţiile şi plăcerile noastre, aplicarea unei legi asemănătoare ar fi ofensatoare sau mai degrabă imposibilă: în fiecare zi ar fi arestaţi o sută de cetăţeni, pentru că au refuzat să-şi dea concursul la arestarea unuia singur. E necesar, prin urmare, să preia, în mod voluntar, aceste triste funcţii nişte oameni salarizaţi pentru aceasta. Sigur că nu e o fericire să creezi o clasă de oameni a căror destinaţie exclusivă să fie urmărirea semenilor lor. Şi totuşi un asemenea rău e mai mic decît cel prin care s-ar perverti sufletul tuturor membrilor societăţii, forţîndu-i să acorde asistenţă unor măsuri a căror justeţe sînt incapabili să o aprecieze.

Iată aşadar deja două clase de forţe armate. Una va fi formată din soldaţi propriu-zişi, care vor staţiona la frontieră şi care vor asigura apărarea externă. Clasa aceasta va fi împărţită în diferite corpuri, se va supune unor şefi care nu vor întreţine relaţii între ei şi va fi în aşa fel plasată încît să poată fi reunită sub o comandă unică în caz de atac. Cealaltă parte a forţei armate va fi destinată să facă poliţie. Această a doua clasă a forţei armate nu se va confrunta cu pericolele specifice unei mari instituţii militare. Ea va fi dispersată pe toată întinderea teritoriului, fiindcă dacă ar fi grupată într-un singur punct, în toate celelalte criminalii ar rămîne nepedepsiţi. Trupa aceasta îşi va cunoaşte bine destinaţia. Obişnuită mai mult să urmărească

decît să se lupte, mai mult să supravegheze decît să cucerească, ea nu va ajunge niciodată să se îmbete cu gustul victoriei, numele şefilor nu o va face nicicum să-şi depăşească atribuţiile, iar toate autorităţile statului vor fi sacre pentru ea.

Al treilea obiectiv al forţei armate este acela de a înăbuşi tulburările, răzvrătirile. Trupa destinată să reprime delictele obişnuite nu e suficientă. Dar de ce să recurgem la armata regulată? Nu avem oare la dispoziţie garda naţională, formată din proprietari şi din cetăţeni? Mi-aş face o părere foarte proastă despre moralitatea sau fericirea unui popor, dacă o astfel de gardă naţională ar ţine partea unor rebeli sau dacă ar refuza să-i aducă la supunerea legitimă.

Reţineţi că motivul care face necesară constituirea unei trupe speciale împotriva delictelor private nu rezistă cînd e vorba de crime publice. Ceea ce e dureros în reprimarea crimei nu este atacul, lupta, pericolul, ci spionarea, urmărirea, necesitatea de a se aduna zece împotriva unuia singur, de a aresta, de a reţine oameni neînarmaţi, chiar dacă aceştia sînt vinovaţi. Dar în cazul unor dezordini grave, al unor rebeliuni sau adunări turbulente, cetăţenii care îşi iubesc constituţia – şi toţi o iubesc, de vreme ce ea le garantează drepturile şi proprietăţile – se vor grăbi să-şi ofere ajutorul.

Se va spune poate că reducerea forţei armate care ar rezulta din plasarea ei exclusiv la graniţă le va încuraja pe popoarele vecine să ne atace? Reducerea aceasta, care nu trebuie totuşi exagerată, va lăsa întotdeauna să existe un nucleu de armată, în jurul căruia gărzile naţionale, deja exersate, se vor reuni în cazul unei agresiuni. Iar dacă instituţiile pe care le aveţi sînt libere, nu le puneţi la îndoială zelul. Cetăţenii nu întîrzie să-şi apere patria, cînd au o patrie. Aleargă să menţină independenţa externă, cînd, înăuntru, sînt liberi.

Acestea sînt, după mine, principiile care trebuie să prezideze la organizarea forţei armate într-un stat constituţional. Să-i primim pe apărătorii noştri cu recunoştinţă, cu entuziasm. Dar faţă de noi să înceteze de a mai fi soldaţi, să devină egalii şi fraţii noştri; orice spirit militar, orice teorie de subordonare pasivă, tot ceea ce-i face pe războinici de temut de către duşmanii noştri, trebuie să rămînă dincolo de hotarele oricărui stat liber. Mijloacele acestea sînt necesare împotriva străinilor cu care ne aflăm, întotdeauna, dacă nu în stare de război, cel puţin într-un climat de suspiciune; dar cetăţenii, fie ei şi vinovaţi, se bucură de drepturi imprescriptibile pe care nu le au străinii.

CAPITOLUL XV

DESPRE INVIOLABILITATEA PROPRIETĂŢILOR

Am afirmat în primul capitol al acestei lucrări că cetăţenii dispun de drepturi individuale, independente de orice autoritate socială şi că aceste drepturi sînt libertatea persoanei, libertatea religioasă, libertatea de opinie, garanţii împotriva arbitrariului şi dreptul de proprietate.

Separ, cu toate acestea, dreptul de proprietate de celelalte drepturi ale indivizilor.

Mulţi dintre cei care au apărat proprietatea, prin raţionamente abstracte, îmi par a fi căzut într-o greşeală foarte gravă: ei au reprezentat proprietatea ca pe ceva misterios, anterior societăţii, independent de ea. Niciuna dintre aceste aserţiuni nu e adevărată. Proprietatea nu e deloc anterioară societăţii, pentru că fără asociaţia care să-i ofere o garanţie, ea nu ar fi altceva decît dreptul primului venit, cu alte cuvinte, dreptul forţei, care de fapt nu este un drept. Proprietatea nu e deloc independentă de societate, fiindcă o stare socială, la drept vorbind foarte amărîtă, poate fi concepută în absenţa proprietăţii, pe cînd proprietatea nu poate fi imaginată în absenţa stării sociale.

Proprietatea există prin existenţa societăţii; societatea a descoperit că cel mai bun mijloc de a-i face pe membrii săi să se bucure de bunurile comune tuturor, sau revendicate de către toţi înaintea constituirii sale, este de a acorda cîte o parte fiecăruia, sau mai degrabă de a menţine pe fiecare în interiorul părţii pe care o deţine, garantîndu-i dreptul de folosinţă, odată cu schimbările pe care această folosinţă le-ar putea suferi, fie prin ocaziile

multiple scoase în cale de întîmplare, fie prin inegalitatea dibăciei manifestate.

Proprietatea nu este altceva decît o convenţie socială; dar din faptul că o recunoaştem ca atare nu rezultă că am considera-o drept mai puţin sacră, mai puţin inviolabilă, mai puţin necesară decît autorii care adoptă un alt sistem. Unii filosofi i-au considerat instituirea ca pe un rău, iar abolirea sa drept posibilă; dar au recurs, pentru a-şi sprijini teoriile, la o mulţime de presupuneri dintre care unele pot să nu se îndeplinească niciodată, iar cele mai puţin fantastice trimit la nişte vremuri pe care nici măcar nu ne putem permite să le prevedem: nu numai că au luat drept punct de plecare o extindere a ştiinţei la care omul va ajunge, poate, dar pe care ar fi absurd să ne sprijinim instituţiile actuale, dar au stabilit, ca pe ceva demonstrat, o reducere a muncii necesare, în prezent, pentru subzistenţa speciei umane, o reducere într-atît de mare, încît ea depăşeşte orice imaginaţie. Cu siguranţă, fiecare dintre descoperirile noastre din mecanică, descoperiri care înlocuiesc prin instrumente şi maşini forţa fizică a omului, reprezintă o cucerire a gîndirii; şi conform legilor naturii, descoperirile acestea, tot mai uşor de făcut pe măsură ce se înmulţesc, trebuie să se succeadă cu o viteză accelerată. Dar de aici, de la ceea ce am făcut şi chiar de la ceea ce ne putem imagina că vom face, pînă la o renunţare totală la munca manuală e cale lungă; şi totuşi această renunţare ar fi indispensabilă pentru a face posibilă abolirea proprietăţii, numai dacă nu s-ar dori, aşa cum o cer cîţiva dintre respectivii scriitori, o repartizare egală a muncii între toţi membrii asociaţiei. Însă repartizarea aceasta, chiar dacă nu ar fi o fantasmă, s-ar îndrepta împotriva propriului interes, i-ar lua gîndirii răgazul care trebuie să o facă puternică şi adîncă, îndemînării perseverenţa care o duce la perfecţiune, tuturor claselor, avantajele obişnuinţei, ale scopului comun şi centralizării forţelor. În absenţa proprietăţii, specia umană ar rămîne pe loc şi la un stadiu de existenţă cum nu se poate mai primitiv şi mai sălbatic. Fiecare om, obligat să se îngrijească, singur, de satisfacerea tuturor nevoilor pe care le are, s-ar zbate din toate puterile şi, copleşit de greutatea atîtor griji, nu ar mai apuca să facă nici măcar un pas înainte. Abolirea proprietăţii ar distruge diviziunea muncii care e temelia perfecţionării tuturor artelor şi ştiinţelor. Capacitatea de a progresa, speranţa favorită a scriitorilor pe care îi combat, ar dispărea

din lipsă de timp şi de independenţă, iar egalitatea grosolană şi forţată pe care ne-o recomandă ei ar deveni o piedică de netrecut în calea instituirii treptate a adevăratei egalităţi, cea a fericirii şi a luminii spiritului.

Proprietatea, în calitatea sa de convenţie socială, este de competenţa şi sub jurisdicţia societăţii. Societatea are asupra ei drepturi pe care nu le are asupra libertăţii, vieţii şi opiniei membrilor săi.

Dar proprietatea este intim legată de alte părţi ale existenţei umane, dintre care unele nu sînt deloc supuse jurisdicţiei colective, iar altele nu sînt supuse acestei jurisdicţii decît în mod limitat. În consecinţă, societatea trebuie să-şi restrîngă acţiunea asupra proprietăţii fiindcă nu şi-ar putea-o exercita pe de-a-ntregul fără a prejudicia obiecte care nu-i sînt subordonate.

Arbitrariul asupra proprietăţii este repede urmat de arbitrariul asupra persoanelor: mai întîi, pentru că arbitrariul este molipsitor; apoi, pentru că violarea proprietăţii declanşează în mod obligatoriu rezistenţă. Autoritatea loveşte atunci pe cel oprimat care rezistă; şi, pentru că a vrut să-i răpească bunurile, ajunge să atenteze la libertatea sa.

Nu voi vorbi în acest capitol despre confiscările ilegale ori despre alte atentate politice împotriva proprietăţii. Aceste violenţe nu pot fi considerate drept practici folosite într-un stat echilibrat. Ele ţin de natura tuturor măsurilor arbitrare, dintre care fac parte, şi încă o parte inseparabilă: dispreţul pentru averea omului urmează îndeaproape dispreţului pentru securitatea şi viaţa sa.

Voi remarca doar că, prin astfel de măsuri, guvernele cîştigă mult mai puţin decît pierd. „Regii, spune Ludovic al XIV-lea în memoriile sale, sînt stăpîni absoluţi şi au, în mod natural, la întreaga lor dispoziţie toate bunurile supuşilor lor". Dar cînd regii se consideră drept stăpîni absoluţi asupra a tot ceea ce posedă supuşii lor, supuşii ascund ceea ce posedă sau risipesc totul. Dacă ascund, pierderea e cu atît mai mare pentru agricultură, comerţ, industrie, pentru toate căile ce duc spre prosperitate. Dacă risipesc totul în plăceri frivole, grosolane şi neproductive, se ajunge tot la o pierdere imensă pentru ceea ce ar fi putut constitui o folosire utilă şi o speculaţie profitabilă. Fără securitate, economia devine înşelătoare iar moderaţia imprudentă. Cînd totul îţi poate fi luat, trebuie să cucereşti cît mai mult posibil, fiindcă aşa ai maximum de şanse de a sustrage ceva de la spoliere. Cînd totul îţi poate fi luat, trebuie să cheltuieşti cît mai mult posibil, fiindcă doar aşa poţi smulge

ceva din calea arbitrariului. Ludovic al XIV-lea credea că ceea ce spunea era în favoarea îmbogăţirii regilor; din contra, ceea ce spunea el nu urma să ducă decît la ruinarea regilor, prin ruinarea popoarelor.

Există şi alte feluri de spoliere, mai puţin directe, despre care cred că ar fi util să vorbesc mai pe larg[1]. Guvernele şi le permit pentru a-şi micşora datoriile sau pentru a-şi mări resursele, folosind cînd pretextul necesităţii, cînd pe cel al justiţiei, în orice caz invocînd întotdeauna interesul statului. Fiindcă tot aşa cum acei apostoli zeloşi care predică suveranitatea poporului consideră că libertatea publică cîştigă de pe urma piedicilor puse în calea libertăţii individului, mulţi bancheri din zilele noastre par să creadă că statul se îmbogăţeşte de pe urma ruinării indivizilor. Lăudat fie guvernul nostru care a respins aceste sofisme şi şi-a interzis comiterea acestor greşeli printr-un articol pozitiv din actul nostru constituţional[2].

Atacurile indirecte la proprietate, care vor face obiectul observaţiilor ce urmează, se împart în două clase. Includ în prima clasă falimentele parţiale sau totale, reducerea datoriilor naţionale, fie în capitaluri, fie în interese, plata acestor datorii în efecte de o valoare inferioară valorii lor nominale, falsificarea monetară, reţinerile, etc. În cea de-a doua plasez actele de autoritate împotriva celor care au tratat cu guvernele, pentru a le furniza obiectele necesare diverselor întreprinderi militare ori civile, legile sau măsurile retroactive împotriva îmbogăţiţilor, „camerele de flăcări"*, anularea contractelor, concesiunilor, vînzărilor făcute de către stat unor particulari.

Unii autori au considerat stabilirea datoriilor publice drept o sursă de prosperitate; părerea mea e cu totul alta. Datoriile publice au creat o proprietate de o specie nouă, care nu-şi leagă deloc proprietarul de pămînt,

---

[1] Trebuie să-l previn pe cititor că în acest capitol se află împrăştiate ici şi colo fraze extrase din cei mai buni autori în probleme de economie politică şi de credit public. Cîteodată le-am transcris cuvintele aşa cum erau, considerînd că nu are rost să formulez altfel ceea ce ei au formulat foarte bine. Nu am putut însă să citez întotdeauna pentru că am redactat acest capitol din memorie, fără să am în faţa ochilor propriile-mi note.

[2] Toate creanţele asupra statului sînt inviolabile. Art. 65.

* În Vechiul Regim „camera de flăcări" („chambre ardente") era denumirea unor comisii juridice extraordinare care puteau pedepsi pe condamnat la ardere. (n.t.)

aşa cum o face proprietatea funciară, care nu cere nici muncă asiduă, nici speculaţii dificile, precum proprietatea industrială, şi care nu solicită nici talente excepţionale, cum este cazul proprietăţii pe care am numit-o intelectuală. Creditorul statului nu e interesat de prosperitatea ţării sale decît în măsura în care orice creditor se interesează de avuţia debitorului său. Dacă acesta din urmă îl plăteşte, el e perfect satisfăcut; iar negocierile care au drept scop asigurarea plăţii sale i se par întotdeauna valabile, oricît de păguboase ar fi ele pentru stat. Dreptul pe care îl deţine de a înstrăina creanţa, îl face complet indiferent faţă de eventualitatea posibilă, dar îndepărtată, a ruinării naţionale. Nu există colţ de pămînt, manufactură, sau orice altă sursă productivă a cărei sărăcire să nu o contemple cu nepăsare, atîta vreme cît există alte resurse din care să i se poată plăti ceea ce i se cuvine[1].

Proprietatea în sectorul public este, prin însăşi natura ei, egoistă şi solitară, devenind cu uşurinţă ostilă, pentru că nu există decît în detrimentul celorlalţi. Printr-un efect remarcabil al organizării complicate a societăţilor moderne, în vreme ce interesul firesc al oricărei naţiuni este ca impozitele să fie reduse la cea mai scăzută sumă posibilă, crearea unei datorii publice face ca interesul unei părţi din fiecare naţiune să fie legat de creşterea impozitelor[2].

Dar oricare ar fi efectele supărătoare ale datoriilor publice, acestea au devenit un rău inevitabil în statele mari. Cei care contribuie în mod obişnuit la cheltuielile naţionale prin impozite sînt aproape întotdeauna obligaţi să anticipeze, iar anticipările lor generează o datorie. În plus, ei sînt, cu prima împrejurare ieşită din comun, obligaţi să împrumute. Cît despre cei care au preferat să adopte sistemul împrumuturilor faţă de cel al impozitelor şi care nu stabilesc contribuţii decît pentru a face faţă dobînzilor de la împrumuturi (aşa se prezintă, oarecum, în zilele noastre, sistemul din Anglia) – o datorie publică este inseparabilă de existenţa lor. Astfel că a recomanda statelor moderne să renunţe la resursele ce le sînt oferite de credit ar fi o încercare zadarnică.

---

[1] Smith, *Avuţia Naţiunilor*, V, 3.

[2] Necker, *Administrarea finanţelor (Administration des Finances)*, II, p. 378–379.

Or, de îndată ce există o datorie națională, un singur mijloc poate să-i tempereze efectele dăunătoare, și anume respectarea ei scrupuloasă. I se acordă în felul acesta o stabilitate care o asimilează, pe atît pe cît o permite natura ei, celorlalte feluri de proprietate.

Reaua credință nu va putea constitui, niciodată, un remediu pentru nimic. Prin neplata datoriilor publice s-ar adăuga la consecințele imorale ale unei proprietăți care generează la posesorii săi interese diferite de cele ale națiunii din care fac parte, consecințele și mai funeste încă ale incertitudinii și arbitrariului. Arbitrariul și incertitudinea sînt primele cauze ale așa-numitului agiotaj*. Niciodată nu ia amploare mai mare ca atunci cînd statul nu-și respectă angajamentele: toți cetățenii se văd obligați atunci să caute, în hazardul speculațiilor, despăgubiri pentru pierderile pe care autoritatea i-a făcut să le sufere.

Orice distincție între creditori, orice anchetă asupra tranzacțiilor indivizilor, orice cercetare asupra drumului urmat de către efectele publice, a mîinilor prin care au trecut pînă la scadență, este un faliment. Un stat contractează datorii și dă în schimb efectele sale oamenilor cărora le datorează bani. Acești oameni sînt obligați să vîndă efectele care le-au fost date. Cu ce pretext ar putea oare statul pleca de la această vînzare pentru a contesta valoarea acestor efecte? Cu cît o va contesta, cu atît oamenii vor pierde mai mult. Se va sprijini pe această nouă depreciere pentru a nu le accepta decît la un preț și mai scăzut. Această dublă progresie reacționînd asupra ei însăși va reduce rapid creditul la zero iar pe particulari la ruină. Creditorul inițial a putut să facă ce a vrut cu titlul său. Dacă și-a vîndut creanța, vina nu-i aparține lui, care a fost împins la aceasta de nevoie, ci statului, care nu-l plătea decît în efecte pe care s-a văzut obligat să le vîndă. Dacă și-a vîndut creanța pe un preț de nimic, nu este vina cumpărătorului care a cumpărat-o în împrejurări nefavorabile; vina este tot a statului care a creat aceste împrejurări nefavorabile, întrucît creanței vîndute nu i-ar fi coborît într-atîta prețul dacă statul nu ar fi încurajat neîncrederea în ea.

---

* Agiotaj – tip de speculație asupra valorilor sau mărfurilor al căror preț este variabil. (n.t.)

Stabilind că unui efect îi coboară valoarea, prin trecerea în alte mîini în condiţii oarecare, pe care guvernul trebuie să le ignore, de vreme ce ele sînt stipulaţii libere şi independente, circulaţia valorilor, care a fost întotdeauna privită ca un mijloc de îmbogăţire, este transformată în sursă de sărăcire. Cum poate fi justificată această politică, care le refuză creditorilor ceea ce le datorează şi discreditează ceea ce le dă? Cum îndrăzneşte tribunalul să îl condamne pe debitor, creditor la rîndul lui al unei autorităţi falimentare? Şi ce! tîrît în puşcărie, spoliat de ceea ce îmi aparţine, pentru că nu am putut achita datoriile pe care le-am contractat pe baza creditului public, voi ajunge în faţa tribunei de unde sînt emanate legile spoliatoare. De o parte se va afla puterea care mă despoaie, de cealaltă judecătorii care mă pedepsesc pentru că am fost despuiat.

Orice plată nominală este un faliment. Emiterea oricărei hîrtii care nu poate fi convertită, după voie, în numerar este, spune un autor francez de toată încrederea, o spoliere[1]. Faptul că cei care o comit sînt înarmaţi cu puterea publică nu schimbă nimic din natura acestui act. Autoritatea care plăteşte un cetăţean cu valori presupuse îl forţează la plăţi similare. Pentru a nu-şi discredita operaţiunile şi a le face imposibile, ea este obligată să legitimeze toate operaţiunile asemănătoare. Creînd la unii necesitatea, le oferă tuturor posibilitatea scuzelor. Egoismul mult mai subtil, mai dibaci, mai prompt şi mai diversificat decît autoritatea se avîntă la semnalul primit. El descumpăneşte orice precauţiune prin rapiditatea, complexitatea, varietatea fraudelor sale. Atunci cînd corupţia se poate justifica prin necesitate, ea nu mai are margini. Dacă statul vrea să stabilească o diferenţă între tranzacţiile sale şi cele ale indivizilor, nedreptatea e cu atît mai scandaloasă.

Creditorii unei naţiuni nu sînt altceva decît o parte din această naţiune. Cînd se stabilesc impozite, pentru a achita dobînzile datoriei publice, aceasta apasă pe întreaga naţiune – deoarece creditorii statului în calitate de contribuabili plătesc partea lor din aceste impozite. Reducîndu-se datoria, ea se răsfrînge doar asupra creditorilor. Trebuie deci să tragem concluzia că o

[1] J.-B. Say, *Tratat de Economie politică (Traité d'Economie politique)*, II, 5. Aplicaţi aceasta la valoarea actuală a biletelor de bancă din Anglia şi reflectaţi puţin.

greutate care e prea mare pentru a fi suportată de un întreg popor, va putea fi suportată mai uşor de un sfert, sau chiar de o optime din acel popor.

Orice reducere forţată înseamnă faliment. S-au dus tratative cu nişte indivizi conform unor condiţii propuse în mod liber; ei au îndeplinit aceste condiţii; şi-au pus la dispoziţie capitalul; l-au retras din ramurile industriale care le promiteau beneficii. Se cuvine aşadar să li se dea tot ceea ce li s-a promis. Îndeplinirea acestor promisiuni este despăgubirea pentru sacrificiile pe care le-au făcut, pentru riscurile cu care s-au confruntat. Dacă un ministru regretă că a propus condiţii împovărătoare, vina îi aparţine integral lui, şi nu celor care n-au făcut decît să le accepte. Vina sa este cu atît mai mare, cu cît ceea ce a făcut ca aceste condiţii să fie oneroase sînt incorectitudinile sale trecute: dacă ar fi inspirat o încredere totală, ar fi obţinut condiţii mai bune.

Dacă datoria este redusă cu un sfert, cine împiedică reducerea ei cu o treime, cu nouă zecimi sau în totalitate? Ce garanţii le poţi oferi creditorilor tăi sau ţie însuţi? Primul pas, în orice, îl face pe cel de-al doilea mai uşor. Dacă nişte principii severe ar fi constrîns autoritatea la îndeplinirea promisiunilor sale, ea ar fi căutat resurse în ordine şi în economie. Dar ea le-a folosit pe cele ale fraudei, a descoperit că-i erau la îndemînă: acestea o dispensează de orice muncă, de orice privaţiune, de orice efort. Se va întoarce veşnic la ele, pentru că nu o mai reţine simţul integrităţii.

Atît de mare e orbirea care succede neglijării justiţiei, încît s-a putut crede uneori că, reducînd printr-un act de autoritate datoriile, s-ar putea reînvia un credit ce pare a fi în declin. S-a plecat de la un principiu prost înţeles şi prost aplicat. S-a crezut că inspiri cu atît mai multă încredere cu cît ai mai puţine datorii, şi aceasta pentru că ai fi cu mult mai în stare să ţi le plăteşti; dar s-a confundat efectul unei eliberări legitime cu cel al unui faliment. Nu e suficient ca un debitor să-şi poată îndeplini angajamentele, mai trebuie să o şi vrea, sau să existe mijloacele de a-l forţa la aceasta. Or, un guvern care profită de autoritate pentru a-şi anula o parte din propria datorie, dovedeşte că nu are dorinţa de a plăti. Creditorii săi nu au posibilitatea de a-l constrînge să o facă; atunci ce importanţă mai au resursele sale?

Nu se poate compara chestiunea datoriei publice cu cea a unor bunuri de primă necesitate: cu cît aceste bunuri sînt mai puţine, cu atît valoarea

lor creşte. Şi aceasta pentru că ele au o valoare intrinsecă, iar valoarea lor relativă creşte odată cu raritatea lor. Valoarea unei datorii, dimpotrivă, nu depinde decît de fidelitatea debitorului. Zdruncinaţi această fidelitate şi valoarea e distrusă. Zadarnic încercăm să reducem datoria la jumătate, la un sfert, la o optime, ceea ce rămîne din ea e cu atît mai discreditat. Nimeni nu are nici nevoie, nici chef de o datorie care nu se plăteşte. Cînd e vorba de particulari, putinţa de a-şi ţine angajamentele e condiţia principală, pentru că legea e mai tare decît ei. Dar cînd e vorba de guverne, condiţia principală este voinţa.

Mai există şi un alt fel de falimente, în privinţa cărora multe guverne par să-şi facă mai puţine scrupule. Angajate, fie din ambiţie, fie din imprudenţă, fie şi din necesitate, în întreprinderi costisitoare, ele încheie, cu comercianţii, contracte pentru obiectele necesare acestor întreprinderi. Tratatele lor sînt dezavantajoase, nici nu se poate altfel: interesele unui guvern nu vor putea fi niciodată apărate cu tot atîta zel ca şi interesele unor particulari – este soarta comună tuturor tranzacţiilor asupra cărora părţile nu pot veghea ele însele şi soarta aceasta e inevitabilă. Atunci autoritatea începe să-i dușmănească pe cei care n-au făcut decît să profite de avantajul inerent situaţiei lor. Ea încurajează tot felul de declaraţii şi calomnii împotriva lor, anulează înţelegerile, întîrzie sau refuză plăţile pe care le-a promis, ia măsuri generale care, pentru a-i atinge pe cîţiva suspecţi, cuprind, fără discriminare, o întreagă clasă. Pentru a atenua această nedreptate, se are grijă ca măsurile să fie prezentate ca şi cum ele ar fi îndreptate exclusiv împotriva celor care se află în fruntea întreprinderilor şi cărora li se suprimă salariul. Este canalizată aversiunea poporului împotriva cîtorva nume odioase sau dezonorate. Dar cei atinşi de aceste măsuri nu sînt singuri, ei nu au făcut singuri totul: au folosit meseriaşi, proprietari de manufacturi care le-au furnizat valori reale. De fapt, asupra acestora din urmă se răsfrîng măsurile care nu par a se exercita decît asupra celorlalţi şi însuşi acest popor care, veşnic credul, se bucură de distrugerea cîtorva averi a căror pretinsă imensitate îl irită, nu realizează că toate aceste averi, sprijinite pe o muncă al cărui instrument principal a fost chiar el, tindeau să se întoarcă spre el, în vreme ce distrugerea lor îl lipseşte şi pe el de plata propriei sale munci.

Guvernele au veşnic nevoie – într-o măsură mai mare sau mai mică – de oameni cu care să trateze. Un guvern nu poate cumpăra cu bani gheaţă, ca şi un particular; el trebuie sau să plătească dinainte, lucru impracticabil, sau să i se furnizeze pe credit obiectele de care are nevoie. Dacă se poartă rău şi îi înjoseşte pe cei care i le procură, ce se va întîmpla? Oamenii cinstiţi se vor da deoparte, nevrînd să exercite o meserie ruşinoasă; cei necinstiţi se vor prezenta singuri: îşi vor cîntări preţul ruşinii şi, prevăzînd, pe deasupra, că vor fi rău plătiţi, îşi vor lua plata singuri. Un guvern este prea lent, prea împiedicat, prea încurcat în propriile-i mişcări pentru a putea urmări calculele subtile şi manevrele rapide ale interesului particular. Cînd vrea să lupte prin corupţie împotriva particularilor, corupţia acestora din urmă se dovedeşte întotdeauna mai abilă. Singura politică de forţă este loialitatea.

Primul efect al defavorizării unui anume tip de comerţ este îndepărtarea tuturor comercianţilor pe care nu-i atrage lăcomia. Primul efect al unui sistem al arbitrariului e acela de a inspira tuturor oamenilor integri dorinţa de a nu avea de-a face cu acest arbitrariu şi de a evita tranzacţiile care i-ar putea asocia cu această putere teribilă[1].

Economiile bazate pe violarea bunei credinţe publice şi-au aflat, în toate ţările, pedeapsa infailibilă în tranzacţiile care le-au urmat. Interesele nedrepte, cu toate reducerile arbitrare şi legile violente, au costat întotdeauna însutit faţă de cît ar fi costat corectitudinea.

Ar fi trebuit, poate, să plasez printre prejudiciile aduse proprietăţii instituirea oricărui impozit inutil sau exagerat. Tot ceea ce trece dincolo de nevoile reale, spune un autor a cărui autoritate în materie nu poate fi contestată[2], încetează de a mai fi legitim. Nu este altă deosebire între uzurpările particulare şi cele ale autorităţii, decît aceea că incorectitudinea primelor ţine de nişte idei simple, şi pe care oricine le poate avea cu uşurinţă, pe cînd celelalte, fiind legate de combinaţii complicate, nu pot fi judecate de nimeni altfel decît la nivel de presupuneri.

---

[1] A se vedea, privind rezultatele revocărilor şi anulărilor de tratate, excelenta lucrare a domnului Ganilh, asupra *Venitului public (Revenu public)*, I, 303.

[2] Necker, *Administrarea finanţelor*, I, 2.

Orice impozit inutil este un prejudiciu adus proprietăţii, cu atît mai odios, cu cît este săvîrşit cu toată solemnitatea conferită de lege, şi cu atît mai revoltător cu cît este săvîrşit de către cel bogat împotriva celui sărac, de către autoritatea înarmată împotriva individului dezarmat.

Orice impozit, de orice fel ar fi el, are întotdeauna o influenţă mai mult sau mai puţin supărătoare[1], este un rău necesar, dar, asemenea tuturor relelor necesare, trebuie redus la minimum posibil. Cu cît sînt lăsate mai multe posibilităţi la îndemîna abilităţii particularilor, cu atît mai prosper este un stat. Impozitul, fie şi numai prin aceea că suprimă o parte oarecare din aceste posibilităţi, devine în mod inevitabil dăunător.

Rousseau, care nu avea nici o pricepere în materie de finanţe, a repetat împreună cu mulţi alţii, că în statele monarhice era necesar să fie consumat prin luxul principelui acel prisos al supuşilor, fiindcă este preferabil ca respectivul excedent să fie absorbit de către guvern decît risipit de nişte particulari[2]. Poate fi recunoscut, în această doctrină, un amestec absurd de prejudecăţi monarhice şi de idei republicane. Dimpotrivă, luxul principelui, departe de a descuraja luxul indivizilor, îl încurajează şi îi serveşte de exemplu. Nu trebuie crezut că prin deposedarea indivizilor se obţine transformarea lor. Ei pot fi aruncaţi în mizerie, dar nu pot fi obligaţi să ducă o viaţă simplă. Se ajunge doar ca mizeria unora să se combine cu luxul celuilalt, şi combinaţia aceasta este dintre cele mai deplorabile.

Excesul de impozite duce la pervertirea justiţiei, la deteriorarea moralei, la distrugerea libertăţii individuale. Nici autoritatea care le răpeşte claselor muncitoare posibilităţile de a supravieţui, atît de greu obţinute, nici aceste clase oprimate care văd cum li se smulg din mîini mijloacele de trai, pentru ca stăpînii cei lacomi să se îmbogăţească, nu pot rămîne credincioşi faţă de legile echităţii, în lupta aceasta a celui slab împotriva celui tare, a săracului împotriva zgîrcitului, a celui care veşnic dă împotriva celui obişnuit să adune.

Iar dacă am crede că inconvenientul impozitelor excesive se mărgineşte la mizerie şi la privaţiuni din partea poporului, ne-am înşela. Un alt rău

---

[1] A se vedea Smith, tomul V, pentru aplicarea acestui adevăr general la fiecare impozit în parte.

[2] *Contractul social*, III, 8.

se iveşte de aici, un rău care nu e deloc mai mic şi care nu pare a fi fost, pînă în prezent, suficient de remarcat.

Posedarea unei averi foarte mari inspiră chiar şi particularilor dorinţe, capricii, fantezii de tot felul pe care nu şi le-ar fi permis într-o situaţie mai strîmtorată. La fel şi cu oamenii de la putere. Ceea ce a sugerat ministerelor engleze, de cincizeci de ani încoace, pretenţii atît de exagerate şi de insolente, a fost prea marea uşurinţă cu care şi-au adunat comori nemăsurate prin taxe enorme. Prisosul opulenţei îmbată, ca şi prisosul forţei, pentru că opulenţa este o forţă, cea mai palpabilă dintre toate. De aici – planuri, ambiţii, proiecte pe care un minister care nu ar fi dispus decît de strictul necesar nu le-ar fi formulat niciodată. În felul acesta, poporul nu e nenorocit numai pentru că plăteşte mai mult decît îi permit mijloacele, dar e nenorocit şi datorită felului în care este folosit ceea ce el plăteşte. Sacrificiile sale i se întorc împotrivă. Nu mai plăteşte impozite pentru a-i fi asigurată pacea, printr-un bun sistem de apărare. Le plăteşte pentru război, fiindcă autoritatea, mîndră de avuţiile sale, vrea să le cheltuiască în mod glorios. Poporul plăteşte nu pentru menţinerea ordinii în interior, ci pentru ca nişte favoriţi îmbogăţiţi de pe urma sa să poată tulbura ordinea publică prin tot felul de acte nepedepsite. În felul acesta, o naţiune îşi cumpără, prin propriile privaţiuni, nenorociri şi primejdii; şi într-o atare stare de lucruri, guvernul se corupe prin îmbogăţire, iar poporul prin sărăcire.

CAPITOLUL XVI

DESPRE LIBERTATEA PRESEI

Problema libertăţii presei a fost atît de bine clarificată de o vreme încoace, încît nu solicită decît un foarte mic număr de observaţii.

Prima se referă la faptul că actuala noastră constituţie se deosebeşte de toate cele care au precedat-o prin aceea că a stabilit singura modalitate eficientă de a reprima delictele presei, acordîndu-i în acelaşi timp toată independenţa. E vorba de judecata cu juraţi – dovadă incontestabilă şi de loialitate, şi de înţelepciune. Delictele presei diferă de celelalte delicte, prin aceea că se compun mult mai puţin din fapte pozitive, cît din intenţii şi rezultate. Or, numai un juriu poate să se pronunţe asupra celor dintîi, în conformitate cu convingerile sale morale şi să le determine pe celelalte, prin examinarea şi compararea tuturor împrejurărilor. Oricare tribunal, care se ghidează după legi precise, are în mod obligatoriu de ales între alternativa de a-şi permite arbitrariul şi cea de a sancţiona impunitatea.

Voi remarca apoi că o prezicere pe care o avansasem acum un an s-a realizat integral. „Să ne imaginăm, spuneam atunci, o societate anterioară inventării limbajului şi care ar fi înlocuit acest mijloc de comunicare uşoară şi rapidă prin mijloace mai dificile şi mai lente. Descoperirea limbajului ar fi produs în sînul acestei societăţi o explozie subită. În sunetele acelea încă noi s-ar fi putut bănui pericole uriaşe şi multe minţi prudente şi înţelepte, magistraţi gravi, bătrîni administratori, ar fi regretat bunele vremuri de altădată cînd nu domnea decît o linişte odihnitoare şi totală. Dar şi surpriza

şi teama s-ar fi domolit încetul cu încetul. Limbajul ar fi devenit un mijloc limitat în efectele sale; o reţinere salutară, fruct al experienţei, i-ar fi făcut pe auditori să nu se lase antrenaţi în mod nechibzuit; în sfîrşit, totul ar fi reintrat în normal, cu singura diferenţă că ar fi existat un mijloc în plus pentru comunicaţiile sociale şi, în consecinţă, pentru perfecţionarea tuturor artelor şi şlefuirea tuturor ideilor.

La fel se va întîmpla şi cu presa, pretutindeni acolo unde autoritatea, dreaptă şi moderată, nu o va combate[1]."

Desigur, deţinem astăzi dovada incontestabilă a adevărului cuprins de aceste afirmaţii. Niciodată nu a fost mai nelimitată libertatea sau, mai degrabă, îndrăzneala presei: niciodată n-au fost libelele mai divers tipărite şi puse cu mai multă dibăcie la îndemîna tuturor curioşilor. Şi totuşi, niciodată nu li s-a acordat acestor producţii demne de dispreţ mai puţină atenţie. Cred la modul cel mai serios că astăzi sînt mai mulţi libelişti decît cititori.

Voi susţine totuşi că, lăsînd la o parte indiferenţa şi dispreţul publicului, va fi necesară, în interesul presei înseşi, ca nişte legi penale, redactate cu moderaţie dar şi cu echitate, să facă distincţie între ceea ce este nevinovat şi ceea ce este vinovat, între ceea ce este permis şi ceea ce este interzis. Provocări la omor sau la război civil, oferte făcute duşmanului străin, insulte directe adresate şefului statului, nu au fost permise în nici o ţară din lume. Sînt foarte bucuros că experienţa a demonstrat ineficacitatea acestor provocări şi insulte. Îi mulţumesc bărbatului care s-a dovedit atît de puternic pentru a menţine pacea în Franţa, în ciuda dezlănţuirii nestăpînite a unui partid neputincios. Îl admir pe bărbatul care s-a dovedit destul de mare pentru a rămîne impasibil în mijlocul atîtor atacuri personale. Dar în Anglia,– şi Anglia e, cu siguranţă, exemplul clasic în ceea ce priveşte libertatea presei –, regele nu poate fi insultat în nici un text scris şi chiar şi numai retipărirea unor proclamaţii îndreptate împotriva lui ar fi pedepsită cu severitate. Această rezervă, pe care o ordonă legile, se sprijină pe o consideraţie de cea mai mare importanţă.

Neutralitatea puterii regale, condiţie indispensabilă oricărei monarhii constituţionale, şi la care revin mereu, pentru că e baza pe care se sprijină

[1] Cap. VIII, *Reflecţii asupra constituţiilor şi garanţiilor.*

toată stabilitatea edificiului, cere în mod egal ca această putere să nu acţioneze împotriva cetăţenilor, iar cetăţenii să nu acţioneze împotriva ei. Regele în Anglia, împăratul în Franţa, deţinătorul autorităţii monarhice la toate popoarele, se plasează în afara sferei agitaţiilor politice. Ei nu sînt oameni, sînt puteri. Dar aşa cum ei nu trebuie să redevină oameni, pentru că altfel funcţia lor ar fi denaturată, tot aşa ei nu trebuie nici să poată fi atacaţi ca oricare alt om. Legea îi asigură pe cetăţeni împotriva oricărei agresiuni din partea lor: ea trebuie să-i asigure şi pe ei împotriva oricărei agresiuni din partea cetăţenilor. Insultat personal, şeful statului redevine un om. Dacă îl atacaţi pe om, omul se va apăra, iar constituţia va fi distrusă[1].

[1] Cum nu vreau să fiu acuzat că m-am lepădat de propriile mele opinii, voi aminti aici că, apărînd libertatea presei, am cerut întotdeauna pedepsirea libelelor şi a textelor incendiare şi îmi transcriu propriile cuvinte:

Principiile după care trebuie să se conducă un guvern în această problemă sînt simple şi clare. Autorii să fie răspunzători de scrierile lor, atunci cînd acestea sînt publicate, aşa cum orice om e răspunzător pentru vorbele sale, atunci cînd sînt rostite, şi de acţiunile sale, atunci cînd sînt comise. Oratorul care ar propovădui furtul, omorul sau tîlhăria ar fi pedepsit pentru discursul său. Deci autorul care propovăduieşte omorul, tîlhăria sau furtul trebuie pedepsit (*Despre libertatea broşurilor, a pamfletelor şi a ziarelor*, ed. a 2-a, p. 72, Paris, 1814). Spuneam în altă parte: *Parlamentul cel Lung a invocat principiile libertăţii presei, acordîndu-le o amploare exagerată şi o direcţie cu totul falsă, de vreme ce s-a servit de ele pentru a pune în libertate libelişti condamnaţi de tribunale, lucru care e absolut contrar faţă de ceea ce înţelegem noi prin libertatea presei, fiindcă toată lumea doreşte ca tribunalele să exercite o acţiune severă împotriva libeliştilor* (*Observaţii pe marginea discursului Domnului de Montesquieu*, p. 45, Paris, 1814). Şi în cazul acesta, ca şi în celelalte, ceea ce gîndeam atunci gîndesc şi acum şi nu solicit decît ceea ce am solicitat deja.

CAPITOLUL XVII

DESPRE LIBERTATEA RELIGIOASĂ

Constituţia actuală s-a întors la singura idee rezonabilă privind religia, cea a consacrării libertăţii cultelor, fără restricţie, fără privilegii şi chiar fără a-i obliga pe indivizi să-şi declare adeziunea la un anume cult, cu condiţia ca formele exterioare pur legale să fie respectate. Am evitat ciocnirea cu obstacolul constituit de intoleranţa civilă cu care s-a dorit înlocuirea intoleranţei religioase propriu-zise, astăzi cînd progresul ideilor se opune celei din urmă. În sprijinul acestei noi forme de intoleranţă a fost citat în mod frecvent Rousseau, care simpatiza toate teoriile privind libertatea şi care a furnizat pretexte pentru toate pretenţiile tiraniei.

„Există, spune el, o profesiune de credinţă absolut civilă, ale cărei articole sînt fixate de suveran, nu neapărat ca nişte dogme religioase, ci ca nişte sentimente de sociabilitate. Fără a putea obliga pe nimeni să creadă în aceste dogme, el poate izgoni din statul său pe oricine nu crede în ele. Îl poate izgoni nu pentru necredinţă ci pentru lipsă de sociabilitate[1]."

---

[1] Rousseau, *Contractul social*, tomul IV, cap. VIII. El adaugă: *dacă cineva, după ce a recunoscut în mod public respectivele dogme, se comportă ca şi cum nu ar crede în ele, el trebuie pedepsit cu moartea; a comis cea mai gravă dintre crime, a mînţit în faţa legilor.* Dar cel care are ghinionul de a nu crede în aceste dogme, nu-şi poate mărturisi îndoielile fără a se expune la izgonire; şi dacă este reţinut de legături afective, dacă are o familie, o nevastă, nişte copii pe care ezită să-i părăsească pentru a lua calea exilului,

Ce fel de stat este acesta, care hotărăşte asupra sentimentelor pe care trebuie să le ai? Ce importanţă are faptul că suveranul nu mă obligă să cred, dacă mă pedepseşte pentru că nu cred? Ce importanţă are faptul că nu mă loveşte pentru necredinţă, ci pentru că nu sînt sociabil? Ce importanţă are că autoritatea se abţine de la subtilităţile teologiei, dacă se pierde într-o morală ipotetică, nu mai puţin subtilă, nu mai puţin străină de jurisdicţia sa naturală?

Nu cunosc nici un sistem de aservire care să fi consacrat greşeli mai funeste ca eterna metafizică a *Contractului social.*

Intoleranţa civilă este la fel de primejdioasă, mai absurdă şi mai ales mai nedreaptă decît intoleranţa religioasă. Ea este la fel de primejdioasă, de vreme ce duce la aceleaşi rezultate sub un alt pretext; este mai absurdă, pentru că nu se sprijină pe convingere; este mai nedreaptă, fiindcă răul pe care-l pricinuieşte nu este pentru ea o datorie, ci un calcul.

Intoleranţa civilă împrumută o mie de forme şi se refugiază dintr-un loc în altul pentru a se sustrage raţionamentului. Învinsă în ceea ce priveşte principiul, ea nu se dă bătută în ceea ce priveşte aplicarea sa în practică. S-au văzut oameni persecutaţi de treizeci de secole care au declarat guvernului care i-a scos din starea de proscrişi că, dacă este necesar ca într-un stat să existe mai multe religii pozitive, nu este mai puţin necesar ca sectele tolerate să fie împiedicate să producă, subdivizîndu-se, noi secte[1]. Dar fiecare sectă tolerată nu este oare ea însăşi o subdiviziune a unei secte vechi? În ce calitate ar putea ea contesta generaţiilor viitoare drepturile pe care le-a reclamat împotriva generaţiilor trecute?

S-a pretins că niciuna dintre bisericile recunoscute nu-şi poate schimba dogmele fără consimţămîntul autorităţii. Dar dacă din întîmplare aceste dogme ar fi respinse de majoritatea comunităţii religioase, autoritatea ar mai putea-o constrînge să le profeseze? Or, în probleme de opinie, drepturile majorităţii şi cele ale minorităţii sînt aceleaşi.

---

asta nu înseamnă oare că voi, doar voi îl împingeţi la ceea ce voi numiţi cea mai gravă crimă, minciuna în faţa legii? Aş spune, de altfel, că în această împrejurare o astfel de minciună mi se pare departe de a fi o crimă. Cînd nişte pretinse legi nu cer de la noi adevărul decît pentru a ne putea izgoni, nu le datorăm nici un adevăr.

[1] *Discurs al Evreilor în guvernul francez (Discours des Juifs au gouvernement français).*

Intoleranţa poate fi concepută atunci cînd impune la toată lumea o profesiune de credinţă unică; cel puţin, în felul acesta, este consecventă. Poate să creadă că-i reţine pe oameni în sanctuarul adevărului. Dar cînd sînt permise două opinii, cum una dintre ele este în mod firesc falsă, a autoriza guvernul să-i oblige pe indivizii dintr-o parte şi din cealaltă să rămînă fideli opiniei sectei lor, sau pe secte să nu-şi schimbe niciodată opiniile, înseamnă a-l autoriza în mod oficial să încurajeze greşeala.

Libertatea completă şi deplină a tuturor cultelor este pe cît de favorabilă religiei, pe atît de conformă cu dreptatea.

Dacă religia ar fi fost întotdeauna absolut liberă, nu ar fi constituit niciodată, după părerea mea, altceva decît un obiect de respect şi de dragoste. Nu s-ar mai putea concepe fanatismul bizar care transformă religia însăşi într-un obiect de ură sau de rea-voinţă. Acest apel al unei fiinţe nefericite către o fiinţă dreaptă, al unei fiinţe slabe către una bună, ar trebui, după părerea mea, să nu le stîrnească, chiar şi celor care-l consideră o iluzie, decît interes şi simpatie. Cel care priveşte ca pe nişte greşeli toate speranţele religiei ar trebui să fie şi mai emoţionat decît oricare altul în faţa acestui plîns universal al tuturor fiinţelor în suferinţă, în faţa strigătelor de durere ce se înalţă din toate zările, către un cer de plumb, de la care nu primesc nici un răspuns, în faţa iluziei dulci care ia drept răspuns murmurul nedesluşit al atîtor rugăciuni, repetate în depărtare înspre înalturi.

Pricinile suferinţelor noastre sînt nemăsurate. Autoritatea ne poate izgoni, minciuna ne poate dezonora; lanţurile unei societăţi false ne rănesc; natura necruţătoare ne loveşte în ce avem mai drag; bătrîneţea ne iese înainte, cu anii ei gravi şi sumbri cînd lucrurile par să se întunece şi să se retragă încetul cu încetul şi cînd ceva îngheţat şi mohorît se întinde peste tot ceea ce ne înconjoară.

Căutăm pretutindeni consolări pentru atîtea dureri şi consolările cele mai durabile sînt de ordin religios. Cînd sîntem persecutaţi de către oameni, ne creăm un fel de refugiu, dincolo de oameni. Cînd vedem că ne pierdem cele mai dragi speranţe, dreptatea, libertatea, patria, ne consolăm spunîndu-ne că există undeva o fiinţă care ne va recunoaşte meritul că am rămas credincioşi, în vremurile acestea neprielnice dreptăţii, libertăţii, patriei. Cînd regretăm un lucru iubit, aruncăm un pod peste prăpastie şi îl trecem cu gîndul.

În sfîrşit, cînd viaţa însăşi ne părăseşte, ne avîntăm spre o altă viaţă. Astfel religia este prin natura ei tovarăşa credincioasă, prietena ingenioasă şi neobosită a celui nefericit.

Şi asta nu-i totul. Consolatoarea noastră în nefericire, religia este, în acelaşi timp, cea mai naturală dintre toate emoţiile noastre. Toate senzaţiile noastre fizice, toate sentimentele noastre, o fac să renască, pe neştiute, în sufletele noastre. Tot ceea ce ni se pare nemărginit şi ne dă sentimentul imensităţii, contemplarea cerului, liniştea nopţilor, imensa întindere a mării, tot ceea ce ne înduioşează sau ne entuziasmează, conştiinţa unei acţiuni virtuoase, a unui generos sacrificiu, a unui pericol înfruntat cu curaj, a ajutorului dat altuia în suferinţă, tot ceea ce răscoleşte în adîncul inimii noastre acele date elementare ale firii noastre, dispreţul faţă de viciu, ura împotriva tiraniei, toate acestea alimentează sentimentul religios.

Sentimentul acesta e strîns legat de toate pasiunile nobile, delicate şi profunde; asemenea lor, el conţine ceva misterios, fiindcă raţiunea comună nu poate explica în mod satisfăcător nici una din aceste pasiuni. Dragostea, preferinţa exclusivă pentru un obiect de care ne-am putut lipsi atîta vreme şi care seamănă cu atîtea altele, nevoia de glorie, setea de o celebritate care să rămînă după noi, plăcerea pe care o aflăm în devotament, plăcere contrară instinctului obişnuit al egoismului nostru, melancolia, tristeţea aceasta fără motiv, în adîncul căreia se ascunde o plăcere pe care n-am fi în stare să o analizăm, o mie de alte senzaţii indescriptibile şi care ne umplu de impresii vagi şi de emoţii confuze, nu se pot explica prin rigoarea raţionamentului: ele ţin, toate, de sentimentul religios. Toate aceste lucruri sînt favorabile dezvoltării moralei: îl obligă pe om să iasă din cercul strîmt al intereselor sale, îi redau sufletului elasticitatea, delicateţea, exaltarea care sînt de obicei înăbuşite de viaţa obişnuită şi de calculele ei. Dragostea este cea mai complexă dintre toate aceste pasiuni, pentru că are ca scop o plăcere determinată, iar scopul acesta e lîngă noi şi duce la egoism. Din aceleaşi motive sentimentul religios este cea mai curată dintre toate pasiunile. Nu dispare odată cu tinereţea; uneori se întăreşte odată cu vîrsta, ca şi cum cerul ne-ar fi trimis-o pentru a ne consola în perioada cea mai pustiită a vieţii noastre.

Un om de geniu spunea că vederea lui Apollo din Belvedere sau a unui tablou de Rafael îl face mai bun. Într-adevăr, există în contemplarea

frumosului, de orice fel ar fi el, ceva care ne desprinde de noi înşine, făcîndu-ne să realizăm că perfecţiunea este mai valoroasă decît noi şi care, graţie acestei convingeri, inspirîndu-ne o detaşare momentană, trezeşte în noi puterea sacrificiului, care e sursa oricărei virtuţi. Există în emoţie, oricare i-ar fi cauza, ceva care face ca sîngele nostru să circule mai repede, ne procură un fel de stare bună, care ne întăreşte sentimentul existenţei şi al propriilor puteri şi care, prin aceasta, ne face apţi de generozitate, curaj, simpatie – sentimente ce caracterizează starea noastră obişnuită. Chiar şi cel corupt devine mai bun cînd e emoţionat.

Nici pe departe nu vreau să spun că absenţa sentimentului religios dovedeşte lipsa, în orice individ, a moralei. Există oameni la care mintea e cea care domină şi care nu cedează decît în faţa unei evidenţe perfecte. De obicei, aceşti oameni sînt absorbiţi de meditaţii profunde şi apăraţi – de aceste plăceri ale studiului sau de obişnuinţa gîndirii – împotriva majorităţii ispitelor corupţiei. În consecinţă, ei sînt capabili de o moralitate scrupuloasă. Dar în mulţimea oamenilor obişnuiţi, absenţa sentimentului religios, care nu se justifică prin asemenea motive, anunţă, cel mai adesea, după părerea mea, un suflet sterp, un spirit frivol, o minte absorbită de interese mărunte şi meschine, o mare lipsă de imaginaţie. Las deoparte cazul în care persecuţia îi va fi îndîrjit pe aceşti oameni. Efectul persecuţiei este de a stîrni revolta împotriva a ceea ce ea dispune şi se poate ajunge la situaţia în care oameni sensibili, dar mîndri, indignaţi de o religie care le este impusă, să respingă fără a cerceta tot ceea ce ţine de religie; dar această excepţie, care ţine de o anume circumstanţă, nu schimbă nimic din teza generală.

Nu aş avea o părere proastă despre un om luminat, dacă mi s-ar spune despre el că e străin de sentimentul religios; dar un popor incapabil de acest sentiment mi-ar părea lipsit de o calitate preţioasă şi dezmoştenit de natură. Dacă aş fi acuzat, aici, că nu definesc cu suficientă precizie sentimentul religios, aş pune întrebarea în ce fel poate fi definită cu precizie acea parte vagă şi profundă a senzaţiilor noastre morale, care prin însăşi natura sa sfidează toate strădaniile limbajului. Cum aţi putea defini impresia lăsată de o noapte întunecoasă, de o pădure bătrînă, de vîntul care geme printre ruine sau peste morminte, de oceanul care se întinde cît nu poţi cuprinde cu privirea? Cum aţi putea defini emoţia pe care v-o provoacă cîntările lui

Ossian, Bazilica Sfîntul Petru, meditaţia asupra morţii, armonia sunetelor sau cea a formelor? Cum aţi putea defini visarea, acest freamăt intern al sufletului, în care se adună şi în care se pierd, într-o contopire misterioasă, toate puterile simţurilor şi ale gîndirii? Religia e prezentă în toate acestea. În tot ceea ce este frumos, intim, nobil, religia îşi are partea sa.

Ea este centrul în care se adună, dincolo de acţiunea timpului şi de puterea viciului, toate ideile de dreptate, dragoste, libertate, milă, care, în lumea asta trecătoare, alcătuiesc demnitatca speciei umane. Religia este tradiţia permanentă a tot ceea ce e frumos, mare şi bun în degradările şi nedreptăţile seculare, vocea eternă care îi răspunde virtuţii pe limba ei, chemarea prezentului către viitor, a pămîntului către cer, ultimul refugiu al tuturor năpăstuiţilor, oricare ar fi situaţia în care s-ar afla, ultima speranţă a nevinovăţiei sacrificate şi a slăbiciunii călcate în picioare.

Cum de s-a ajuns oare ca această aliată constantă, acest sprijin necesar, această licărire pîlpîind singură în mijlocul întunericului care ne împresoară să fie, în toate vremurile, ţinta unor atacuri atît de dese şi de înverşunate? De ce oare clasa care s-a declarat duşmanul ei a fost aproape întotdeauna clasa cea mai luminată, independentă şi instruită? Asta s-a întîmplat pentru că religia a fost denaturată. Omul a fost urmărit pînă şi în acest ultim adăpost, în sanctuarul intim al existenţei sale: în mîna autorităţii religia s-a transformat într-o instituţie ameninţătoare. După ce a dat naştere celor mai multe şi mai sfîşietoare dintre durerile noastre, puterea a pretins să-i impună ea însăşi omului chiar şi felul în care să se consoleze. Religia dogmatică, putere ostilă şi persecutoare, a vrut să supună jugului său imaginaţia, în toate meandrele ei, şi inima cu toate amărurile ei. Ea a devenit un flagel mai cumplit decît cele pe care era destinată să le tempereze.

De aici, în toate perioadele în care oamenii şi-au reclamat independenţa morală, această rezistenţă la religie, care a părut să fie îndreptată împotriva celei mai blînde dintre afecţiuni şi care nu era îndreptată, de fapt, decît împotriva tiraniei celei mai necruţătoare. Intoleranţa plasînd forţa de partea credinţei, a aşezat curajul de partea îndoielii: frenezia credincioşilor a făcut să crească vanitatea celor care nu cred şi omul a ajuns în felul acesta a-şi face un merit dintr-un sistem pe care, în mod normal, ar fi trebuit să-l considere drept o năpastă. Persecuţia încurajează rezistenţa. Autoritatea, interzicînd o

opinie, oricare ar fi ea, împinge toate minţile de valoare să îmbrăţişeze această opinie. Există în om un simţ al revoltei împotriva oricărei constrîngeri intelectuale. Simţul acesta poate duce la manifestări chiar pătimaşe, poate fi cauza multor crime – dar ţine de tot ce e mai nobil în adîncul sufletului nostru.

M-am simţit adesea cuprins de tristeţe şi de mirare citind faimosul *Sistem al naturii.* Această înverşunare nesfîrşită a unui bătrîn de a închide orice viitor în faţa lui, setea aceasta inexplicabilă de distrugere, ura aceasta oarbă şi aproape feroce împotriva unei idei blînde şi consolatoare îmi apăreau ca un bizar delir. Îl înţelegeam totuşi amintindu-mi pericolele de care autoritatea făcea ca acest scriitor să fie ameninţat. Dintotdeauna meditaţia oamenilor care nu cred în religie a fost zădărnicită. Ei nu au avut niciodată timpul sau libertatea de a-şi analiza pe îndelete propria opinie; ea a constituit tot timpul pentru ei o proprietate ameninţată, gata să fie răpită. S-au îngrijit mai puţin de aprofundarea cît de justificarea şi de apărarea ei. Lăsaţi-le, însă, liniştea necesară: vor sfîrşi prin a arunca, repede, o privire tristă asupra lumii, pe care au văduvit-o de inteligenţa şi bunătatea supremă. Se vor mira ei înşişi de propria victorie; tumultul luptei, setea de recucerire a dreptului de a cîntări singuri lucrurile, toate aceste motive de exaltare nu-i vor mai susţine; imaginaţia lor, obsedată cîndva doar de gîndul succesului, se va întoarce, descumpănită, ca şi pustiită, spre ea însăşi; îl va vedea pe om singur pe un pămînt care trebuie să-l înghită. Universul e fără viaţă. Generaţii trecătoare, întîmplătoare, izolate, apar, suferă, mor; nici o legătură nu există între aceste generaţii, pe care le aştcaptă aici durerea, dincolo neantul. Între trecut, prezent şi viitor e ruptă orice comunicare; nici o voce nu răzbate dinspre rasele care nu mai există spre rasele vii încă, iar vocea raselor vii se va cufunda într-o bună zi în aceeaşi linişte eternă. Cine nu-şi dă seama că, dacă lipsei de credinţă nu i s-ar fi opus intoleranţa, tot ceea ce e descurajant în acest sistem ar fi acţionat asupra sufletelor adepţilor lui, menţinîndu-i măcar într-o stare de apatie şi de tăcere?

Repet acest lucru. Atîta timp cît autoritatea va lăsa total independentă religia, nimeni nu va avea interes să o atace. Nici măcar gîndirea nu va reuşi să o facă. Dar dacă autoritatea pretinde că o apără, şi dacă, mai cu

seamă, vrea să-şi facă din ea o aliată, independenţa intelectuală nu va întîrzia să o atace.

Oricare ar fi modul în care un guvern intervine în tot ceea ce se referă la religie, el nu poate face decît rău.

Face rău, atunci cînd vrea să menţină religia împotriva spiritului critic, fiindcă autoritatea nu poate acţiona asupra convingerilor; ea nu acţionează decît asupra intereselor. Favorizîndu-i doar pe aceia care nu profesează decît părerile consacrate, ce poate ea cîştiga? Îndepărtarea celor care-şi mărturisesc gîndirea personală, deci a celor care sînt, cel puţin, sinceri; ceilalţi ştiu să-i eludeze precauţiunile prin minciuni facile. Aceste măsuri de precauţie îi ating pe cei scrupuloşi, dar nu au nici o putere împotriva celor care sînt deja corupţi sau sînt pe cale să devină.

Care sînt de fapt resursele de care dispune un guvern pentru a favoriza o anumită opinie? Va încredinţa oare adepţilor ei funcţiile importante din stat? Regimul acesta preferenţial îi va irita pe indivizii respinşi. Va pune oare să se scrie sau să se vorbească în favoarea opiniei pe care o protejează? Alţii vor scrie sau vor vorbi împotriva acesteia. Va restrînge libertatea scrisului, a vorbitului, a elocinţei, a raţionamentului, a ironiei chiar sau a declamaţiei? Iată-l angajat pe un drum nou: nu mai e preocupat să favorizeze sau să convingă, ci să înăbuşe ori să pedepsească; gîndeşte oare că legile sale vor putea cuprinde toate nuanţele şi se vor putea adapta cu precizie, fiecărui caz? Dacă măsurile sale represive vor fi blînde – nu vor fi respectate; vor irita fără să intimideze. Dacă vor fi severe – guvernul se va transforma într-un guvern de persecuţie. Odată pornit pe panta aceasta alunecoasă şi rapidă, zadarnic va mai încerca să se oprească.

Dar ce succes poate el oare să aştepte de pe urma acestor persecuţii? Cred că nici un rege nu s-a bucurat de mai mult prestigiu ca Ludovic al XIV-lea. Onoarea, vanitatea, moda, atotputernica modă se supuneau orbeşte, în timpul domniei sale. Acorda religiei sprijinul tronului şi pe cel al exemplului personal. Considera că salvarea sufletului său depindea de menţinerea practicilor religioase cele mai rigide şi îi convinsese pe curteni că salvarea sufletului regelui era o problemă de primă importanţă. Şi totuşi, cu toată solicitudinea sa din ce în ce mai mare, cu toată austeritatea bătrînei curţi, cu toată amintirea a cincizeci de ani de glorie, îndoiala se strecură în spirite,

şi asta chiar înainte ca el să fi murit. Găsim, în memoriile vremii, scrisori interceptate, scrise de linguşitorii constanţi ai lui Ludovic al XIV-lea şi care sînt, în acelaşi timp, ofensatoare în egală măsură, după cum ne spune Doamna de Maintenon, atît la adresa lui Dumnezeu cît şi a regelui. Regele a murit. Avîntul filosofiei a rupt toate zăgazurile; gîndirea liberă s-a scuturat de constrîngerile pe care le suportase cu atîta chin şi rezultatul unei lungi perioade de apăsare a fost împingerea la extremă a lipsei de credinţă.

Autoritatea nu greşeşte mai tare şi nu e mai puţin neputincioasă, atunci cînd în mijlocul unui secol de scepticism vrea să restabilească religia. Religia trebuie să se restabilească singură în urma nevoii pe care omul o are de ea; iar atunci cînd consideraţii de alt ordin sînt introduse în joc, omul e împiedicat să simtă această nevoie în toată intensitatea ei. Se spune, şi sînt de acord, că religia se află prezentă în natură; nu trebuie aşadar să i se acopere glasul cu cel al autorităţii. Intervenţia guvernelor în apărarea religiei, atunci cînd opinia generală îi este defavorabilă, prezintă inconvenientul că apărarea religiei este luată de oameni care nu cred în ea. Guvernanţii, ca şi cei pe care îi guvernează, sînt supuşi mersului înainte al gîndirii omeneşti; atunci cînd îndoiala a pătruns în partea cea mai luminată a unei naţiuni, ea apare şi în guvern. Or, din toate timpurile, opiniile sau vanitatea au fost mai puternice decît interesele. Zadarnic îşi spun deţinătorii autorităţii că este în avantajul lor să favorizeze religia; pot să-şi pună în mişcare, pentru ea, puterea, dar nu vor fi în stare să o înconjoare, încontinuu, cu atenţia lor. Le face oarecum plăcere să-i lase pe ceilalţi să le ghicească gîndurile ascunse; s-ar teme să se arate prea convinşi, pentru a nu fi luaţi drept fraieri; dacă prima lor frază e destinată să ordone credinţa, cea de a doua e făcută să păstreze de partea lor onorurile îndoielii, iar atunci cînd vrei să te plasezi deasupra propriei profesiuni de credinţă, eşti un misionar prost[1].

Atunci este stabilită o axiomă, şi anume că poporul are nevoie de o religie, axiomă care gîdilă vanitatea celor care o repetă, pentru că repetînd-o, ei se separă de acest popor care are nevoie de o religie.

---

[1] Se remarca în mod clar această tendinţă la oamenii aflaţi la putere, la mai mulţi dintre cei care se găseau chiar în fruntea Bisericii, sub Ludovic al XV-lea şi sub Ludovic al XVI-lea.

Axioma aceasta e falsă prin chiar esenţa ei, pentru că se sprijină pe ideea că religia este mai necesară claselor muncitoare ale societăţii, decît claselor leneşe şi opulente. Dacă religia e într-adevăr necesară, ea este pentru toţi oamenii şi indiferent de gradul de pregătire. Crimele comise de clasele sărace şi neinstruite sînt mai violente, mai teribilc dar, totodată, mai uşor de descoperit şi de pedepsit. Legea le încercuieşte, le pune capăt, le respinge cu uşurinţă, pentru că aceste crime intră în mod direct în conflict cu ea. Corupţia claselor de sus este nuanţată, îmbracă forme diverse, se sustrage legilor concrete, le încalcă spiritul nerespectîndu-le în forma lor, opune de altfel acestor legi credibilitatea, influenţa, puterea.

Ce raţionament ciudat! Cel sărac nu are nici o putere; este înconjurat de piedici, legat cu tot felul dc lanţuri; nu se bucură de nici o protecţie şi de nici un sprijin; poate comite o crimă izolată; dar totul se ridică împotriva lui de îndată ce e vinovat; nu află nici o îngăduinţă la judecătorii săi, care fac întotdeauna parte dintr-o clasă de duşmani; nu află nici o şansă de impunitate în cadrul relaţiilor sale neputincioase ca şi el; comportarea lui nu va influenţa în veci şi de-a pururi soarta generală a societăţii din care face parte şi totuşi numai împotriva lui doriţi garanţia misterioasă a religiei! Cel bogat este, dimpotrivă, judecat de egalii săi, de aliaţii săi, de oameni asupra cărora s-ar răsfrînge, întotdeauna, mai mult sau mai puţin, pedepsele pe care i le acordă. Societatea îl ajută; toate avantajele materiale şi morale sînt de partea lui, din simplul motiv al bogăţiei sale; influenţa sa poate fi mare, el e în stare să declanşeze tulburări sau să corupă; şi pe această fiinţă puternică şi privilegiată de soartă vreţi voi să o eliberaţi de jugul care vi se pare indispensabil pentru fiinţele slabe şi dezarmate!

Afirm toate acestea conform ipotezei obişnuite, şi anume că religia e preţioasă mai ales pentru că întăreşte legile penale. Nu ader însă la această părere. Eu plasez religia mai sus, nu o consider drept un supliment al spînzurătorii şi al roţii de schingiuit oameni. Există o morală comună bazată pe calcul, interese, siguranţă, şi care poate, la nevoie, să se lipsească de religie. Se poate lipsi şi în ceea ce-l priveşte pe cel bogat, pentru că el cugetă; şi în cazul celui sărac, pentru că legea îl înspăimîntă şi pentru că, de altfel, ocupaţiile sale fiind dinainte trasate, obişnuinţa unei munci constante produce asupra vieţii sale un efect asemănător cu cel al cugetării.

Vai însă de poporul care nu dispune decît de această morală comună! Religia cred că trebuie dorită pentru a crea o morală mai înaltă. Dacă o invoc, o fac nu pentru pedepsirea crimelor primitive ci pentru înnobilarea virtuţilor.

Apărătorii religiei cred adesea că fac mare lucru prezentînd-o drept utilă: ce ar spune oare dacă li s-ar demonstra că în felul acesta îi fac cel mai mare deserviciu?

Tot aşa cum atunci cînd se caută cu orice preţ în frumuseţea naturii un scop practic, un folos imediat, o aplicaţie la viaţa obişnuită, se vestejeşte tot farmecul acestui ansamblu magnific, la fel se întîmplă şi dacă îi atribuim fără încetare religiei o utilitate vulgară şi o plasăm în dependenţa acestei utilităţi. Ea trece astfel pe planul doi, este redusă la calitatea de simplu mijloc şi prin aceasta, este înjosită.

Axioma conform căreia un popor are nevoie de o religie este cum nu se poate mai proprie distrugerii oricărei religii. Un instinct destul de sigur avertizează poporul asupra a ceea ce se petrece peste capul lui. Baza acestui instinct este aceeaşi cu cea a puterii de pătrundere a copiilor şi în general a tuturor categoriilor care trebuie să se supună. Propriul lor interes îi luminează asupra gîndului ascuns al celor care dispun de destinul lor. Se mizează prea mult pe bunătatea poporului, atunci cînd se speră că el va crede multă vreme ceea ce şefii lui refuză să creadă. Rezultatul artificiilor lor nu e altul decît acela că poporul, care le vede lipsa de credinţă, se desprinde de religia sa, fără a şti de ce. Prin interzicerea spiritului critic nu se cîştigă altceva decît împiedicarea luminării poporului, dar nu împiedicarea necredinţei lui. Poporul devine necredincios din spirit de imitaţie, consideră religia drept o neghiobie şi o înşelătorie şi fiecare o împinge către cei mai de jos care, la rîndul lor, se grăbesc să o facă să coboare şi mai tare. Degradarea ei se accentuează aşadar pe zi ce trece; cînd e atacată din toate părţile, e mai puţin ameninţată. Poate atunci să se refugieze în adîncul inimilor sensibile. Vanitatea nu se teme că dă dovadă de prostie şi că se abate de la reguli, respectînd-o.

Cine ar crede-o! Autoritatea face rău chiar şi atunci cînd vrea să supună principiile toleranţei jurisdicţiei ei, deoarece impune toleranţei forme pozitive şi fixe care sînt contrare naturii sale. Toleranţa nu e altceva decît libertatea tuturor cultelor prezente şi viitoare. Împăratul Iosif al II-lea a dorit să instituie

toleranţa şi, liberal în vederile sale, începu prin a pune să se elaboreze un vast catalog al tuturor opiniilor religioase profesate de către supuşii săi. Nu ştiu exact cîte au fost înregistrate, pentru a fi trecute sub protecţia sa. Ce s-a întîmplat? Un cult care fusese uitat ieşi brusc la iveală şi Iosif al II-lea, principe tolerant, îi spuse că a venit prea tîrziu. Deiştii din Boemia fură persecutaţi iar monarhul filozof se găsi deodată în relaţii de ostilitate cu Brabantul care reclama dominaţia exclusivă a catolicismului şi cu acei nefericiţi de boemieni care cereau libertatea opiniei lor.

Această toleranţă limitată include o mare greşeală. Doar imaginaţia poate satisface nevoile imaginaţiei. Cînd aţi tolerat, într-un imperiu, douăzeci de religii, tot n-aţi făcut nimic pentru adepţii celei de-a douăzeci şi una. Guvernele care-şi imaginează că lasă celor pe care îi guvernează o libertate convenabilă, permiţîndu-le să aleagă dintr-un număr fix de credinţe religioase, seamănă cu acel francez care, ajuns într-un oraş din Germania, ai cărui locuitori voiau să înveţe italiana, îi punea să aleagă între bască şi bretona de jos.

Această multitudine de secte care stîrnesc spaima, este, pentru religie, tot ce poate fi mai salvator; ea face ca religia să nu înceteze de a mai fi un sentiment pentru a deveni o simplă formă, o obişnuinţă aproape mecanică, care se combină cu toate viciile şi, uneori, cu toate crimele.

Cînd religia degenerează în felul acesta, ea îşi pierde orice influenţă asupra moralei; ea se instalează, ca să spunem aşa, într-un compartiment al minţii unde rămîne izolată de tot restul existenţei. În Italia putem vedea cum omorul este precedat de slujbă şi urmat de confesiune, absolvit prin penitenţă şi, în felul acesta, omul, eliberat de remuşcări, se pregăteşte pentru alte omoruri.

Nimic nu-i mai simplu. Pentru a împiedica subdiviziunea sectelor, trebuie împiedicat omul să cugete asupra religiei sale; trebuie deci împiedicat să se preocupe de ea; religia trebuie redusă la simboluri ce se repetă, la practici ce sînt respectate. Totul devine exterior; totul trebuie să se facă fără spirit critic; şi repede totul se va face fără interes şi fără atenţie.

Nu ştiu ce popoare mongole, obligate prin cultul lor la rugăciuni foarte frecvente, au ajuns la convingerea că ceea ce plăcea zeilor, în aceste rugăciuni, era faptul că aerul, lovit de mişcarea buzelor, le dovedea fără

încetare că omul se ocupa de ei. În consecinţă, respectivele popoare au inventat nişte mici mori de rugăciuni care, prin agitarea într-un anume fel a aerului, să întreţină permanent mişcarea dorită; şi, în vreme ce morile se învîrtesc, ei îşi văd fără grijă de treburi ori de plăceri, siguri că zeii sînt mulţumiţi. La multe dintre naţiunile europene, religia mi-a amintit, adesea, micuţele mori ale popoarelor mongole.

Înmulţirea sectelor prezintă un mare avantaj pentru morală. Toate sectele nou apărute tind să se deosebească de cele de care se separă printr-o morală mai severă şi adesea chiar şi secta care vede operîndu-se în sînul ei o nouă scindare, însufleţită de o emulaţie demnă de laudă, nu vrea să rămînă în urma înnoitorilor. Aşa a reformat apariţia protestantismului moravurile clerului catolic. Dacă autoritatea nu s-ar amesteca în treburile religiei, sectele s-ar înmulţi la infinit. Fiecare nouă congregaţie ar căuta să dovedească meritele doctrinei sale, prin puritatea moravurilor; fiecare congregaţie abandonată ar încerca să se apere folosind aceleaşi arme. De aici ar rezulta o luptă benefică al cărei succes ar fi de partea moralităţii celei mai austere. Moravurile s-ar ameliora fără strădanii deosebite, dintr-un impuls firesc şi printr-o rivalitate onorabilă. O astfel de situaţie o putem observa în America şi chiar şi în Scoţia, unde toleranţa e departe de a fi perfectă, şi totuşi unde presbiterianismul s-a împărţit în numeroase ramificaţii.

Pînă în prezent naşterea sectelor, departe de a produce efecte salutare, a fost aproape întotdeauna însoţită de tulburări şi nenorociri. Şi asta pentru că s-a amestecat autoritatea. La intervenţia sa, prin acţiunea sa indiscretă, cele mai mici deosebiri, nevinovate şi chiar utile pînă atunci, au devenit sămînţă de discordie.

Friedrich Wilhelm, tatăl marelui Friedrich, mirat că nu vede domnind în religia supuşilor săi aceeaşi disciplină ca în cazărmile sale, hotărî într-o bună zi să-i unească pe luterani şi pe reformaţi. Scoase din formele lor respective ceea ce le motiva disensiunile şi le ordonă să se pună de acord. Pînă atunci cele două secte trăiseră separat, dar într-o înţelegere perfectă. Condamnate să se unească, ele porniră imediat un război crîncen, se atacară una pe alta şi opuseră rezistenţă autorităţii. La moartea tatălui său, Friedrich al II-lea urcă pe tron. Lăsă libertate absolută tuturor opiniilor. Cele două secte se combătură fără a atrage atenţia; vorbiră fără să fie ascultate; pierdură, curînd,

şi speranţa în victorie şi enervarea produsă de teamă; tăcură, diferenţele se menţinură şi disensiunile fură aplanate.

Opunîndu-se înmulţirii sectelor, guvernele acţionează împotriva propriilor interese. Cînd, într-o ţară, sectele sînt foarte numeroase, ele se ţin în frîu una pe alta şi îl scutesc pe suveran să trateze direct cu vreuna dintre ele. Cînd nu există decît o sectă dominantă, puterea e obligată să recurgă la o mie de soluţii pentru a o ţine la respect. Cînd sînt doar două sau trei secte, fiecare dintre ele suficient de puternică pentru a le ameninţa pe celelalte, e necesară o supraveghere şi o reprimare neîntreruptă. Straşnic expedient! Spuneţi că vreţi să menţineţi pacea şi pentru aceasta împiedicaţi divizarea opiniilor care ar duce la împărţirea oamenilor în grupuri mici, slabe şi nesemnificative, şi constituiţi trei sau patru mari grupări duşmane pe care le aşezaţi faţă în faţă şi care, graţie grijii ce o purtaţi de a le menţine numeroase şi puternice, sînt gata, la primul semnal, să se încaiere.

Acestea sînt consecinţele intoleranţei religioase. Dar intoleranţa nereligioasă nu e mai puţin funestă.

Autoritatea nu trebuie niciodată să proscrie o religie, chiar şi atunci cînd o crede periculoasă. Ea poate pedepsi acţiunile vinovate comise din ordinul unei religii, dar nu ca pe nişte acţiuni religioase, ci doar ca pe nişte acţiuni vinovate – în felul acesta va reuşi uşor să le reprime. Dacă le-ar ataca în calitatea lor de acţiuni religioase, le-ar transforma într-o datorie şi dacă ar dori să ajungă la opinia care le-a declanşat, s-ar angaja într-un labirint de ofense şi nedreptăţi, din care n-ar mai putea ieşi. Singurul mijloc de a zdruncina o opinie este instituirea liberului examen. Or, cine spune liber examen, spune îndepărtare de orice fel de autoritate, absenţă a oricărei intervenţii colective: examenul e prin natura sa individual.

Pentru ca persecuţia, care revoltă, în mod normal, spiritele şi le leagă de credinţa persecutată, să ajungă, din contra, să distrugă această credinţă, trebuie să se obţină depravarea sufletelor şi astfel nu se loveşte doar în religia a cărei distrugere se doreşte, ci în orice sentiment de morală şi de virtute. Pentru a-l convinge pe un om să dispreţuiască sau să-şi părăsească pe unul dintre semeni, aflat în suferinţă din cauza unei opinii, pentru a-l face să se lepede astăzi de doctrina pe care o practica ieri, pentru că ea este,

dintr-o dată ameninţată, e nevoie să se înăbuşe în el orice mîndrie şi orice simţ al dreptăţii.

Mărginindu-se, aşa cum s-a procedat adesea la noi, aplicarea măsurilor de rigoare la oficianţii unei religii, nu s-a făcut decît să se traseze o limită iluzorie. Măsurile acestea îi ating repede pe toţi cei care îmbrăţişează aceeaşi doctrină şi apoi, pe toţi aceia care se înduioşează de nefericirea oprimaţilor.

„Să nu mi se spună, afirma dl. de Clermont-Tonnerre în 1791 şi prezicerea sa e întărită din plin de fapte, că urmărindu-i cu înverşunare pe preoţii socotiţi refractari, se va înăbuşi orice opoziţie; sper să fie exact invers, şi o sper din respect pentru naţiunea franceză: pentru că orice naţiune care cedează în faţa forţei, în probleme de conştiinţă, este o naţiune într-atît de abjectă, de coruptă, că nu se poate spera nimic de la ea, nici în ceea ce priveşte înţelepciunea, nici în ceea ce priveşte libertatea".

Superstiţia nu e funestă decît atunci cînd e protejată sau ameninţată. Nu o stîrniţi prin acte nedrepte, luaţi-i numai orice posibilitate de a face rău prin acţiunile sale şi va deveni mai întîi o pasiune nevinovată pentru ca în curînd să dispară, prin însăşi neputinţa de a interesa prin suferinţele sale sau de a domina prin alianţa cu autoritatea.

Greşită sau dreaptă, gîndirea omului e proprietatea lui cea mai sfîntă; greşită sau dreaptă, tiranii sînt la fel de vinovaţi cînd o atacă. Cel care interzice, în numele filosofiei, superstiţia speculativă şi cel care interzice în numele lui Dumnezeu gîndirea independentă, merită în egală măsură dispreţul oamenilor de bine.

Să-mi fie permis de a-l mai cita odată, pentru a încheia, pe dl. de Clermont-Tonnerre. El nu poate fi acuzat de principii exagerate. Deşi prieten al libertăţii, sau poate tocmai pentru că era un prieten al libertăţii, a fost, aproape întotdeauna, respins de ambele partide în adunarea constituantă; a murit victimă a moderaţiei sale. Părerea lui va fi, după mine, destul de convingătoare.

„Religia şi Statul, spunea el, sînt două lucruri perfect distincte, perfect separate, a căror reunire nu poate duce decît la denaturarea şi a unuia şi a celuilalt. Omul întreţine anumite relaţii cu Creatorul său; îşi face sau i se transmit anumite idei cu privire la aceste relaţii; sistemul acesta de idei este numit religie. Religia fiecăruia este aşadar opinia pe care fiecare o are

despre relaţiile sale cu Dumnezeu. Opinia fiecăruia fiind liberă, el poate îmbrăţişa sau nu cutare religie. Opinia minorităţii nu poate niciodată să fie subordonată celei a majorităţii; nici o opinie nu poate deci să fie condamnată prin pactul social. Religia există dintotdeauna, în orice loc din lume, sub orice guvern; altarul său se află în conştiinţa omului, iar conştiinţa e singura facultate pe care omul nu o poate niciodată sacrifica în faţa unei convenţii sociale. Corpul social nu trebuie să ordone nici un cult, aşa cum nu trebuie să respingă niciunul".

Dar din faptul că autoritatea nu trebuie nici să ordone, nici să interzică vreun cult, nu rezultă că ea nu trebuie să le salarizeze. Şi acesta este încă un aspect în care constituţia noastră a rămas credincioasă adevăratelor principii. Nu e bine să facem să se confrunte, în sufletul omului, religia cu interesul pecuniar. A-l obliga pe cetăţean să plătească direct pe cel care este, într-un fel, interpretul său pe lîngă Dumnezeul pe care îl adoră, înseamnă a-i oferi ocazia unui profit imediat dacă renunţă la credinţa sa; înseamnă a-l scîrbi de nişte sentimente pe care, deja, distracţiile, pe de o parte, şi munca, pe de alta, le concurează suficient. S-a crezut că se face o afirmaţie filosofică atunci cînd s-a spus că e preferabil să defrişezi un cîmp decît să plăteşti un preot sau să construieşti un templu; dar ce altceva înseamnă să plăteşti un preot ori să construieşti un templu decît să recunoşti că există o fiinţă bună, dreaptă şi puternică, cu care, atunci cînd comunici, te simţi în largul tău? Doresc ca statul să declare, prin salarizarea, nu spun a unui cler, ci a preoţilor din toate comunităţile, care sînt cam numeroase, doresc, aşadar, ca statul să declare în felul acesta că nu s-a întrerupt comunicarea cu Dumnezeu şi că Pămîntul nu a renegat Cerul.

Sectele nou apărute nu au nevoie ca societatea să se ocupe de întreţinerea preoţilor lor. Ele sînt dominate de fervoarea noilor opinii şi de profunzimea noilor convingeri. Dar de îndată ce o sectă ajunge să adune în jurul altarelor sale un număr mai mare de membri din asociaţia generală, această asociaţie trebuie să salarizeze noua biserică. Salarizîndu-le pe toate, povara devine aceeaşi pentru toţi şi nu mai este un privilegiu ci o sarcină comună care se împarte în mod egal.

Cu religia e ca şi cu drumurile mari: mi-ar plăcea ca statul să le întreţină, cu condiţia să-i lase fiecăruia dreptul de a prefera să apuce pe vreo cărare.

CAPITOLUL XVIII

DESPRE LIBERTATEA INDIVIDUALĂ

Toate constituţiile pe care Franţa le-a avut garantau libertatea individuală, şi totuşi, chiar sub aceste constituţii, libertatea persoanei a fost fără încetare violată. Aceasta arată că o simplă declaraţie nu e suficientă: e nevoie de forme concrete de protecţie şi de organisme destul de puternice pentru a utiliza în favoarea celor năpăstuiţi mijloacele de apărare pe care le consacră legea scrisă. Constituţia noastră actuală e singura care a creat aceste forme de protecţie şi a învestit cu destulă putere organismele intermediare. Libertatea presei plasată în afara oricărei atingeri, graţie judecăţii cu juraţi; responsabilitatea miniştrilor şi mai ales a agenţilor lor inferiori; în sfîrşit, existenţa unei reprezentări numeroase şi independente, acestea sînt, în ziua de azi, largile căi către libertatea individuală.

Într-adevăr, această libertate e scopul oricărei asociaţii omeneşti; pe ea se sprijină morala publică şi privată; pe ea îşi întemeiază industria planurile; fără ea nu poate exista nici pace, nici demnitate, nici fericire pentru oameni.

Arbitrariul distruge morala, pentru că nu există morală în absenţa securităţii, nu există afecţiune fără certitudinea că obiectul acestei afecţiuni se află la adăpost pentru că îl protejează propria nevinovăţie. Cînd arbitrariul loveşte fără scrupule pe cei care îi par suspecţi, nu doar individul este persecutat – întreaga naţiune e mai întîi ofensată şi apoi înjosită. Oamenii tind întotdeauna să scape de durere. Cînd obiectul dragostei lor e ameninţat, ei se leapădă de el sau îl apără. Moravurile, spune domnul de Pauw, se

corup brusc în oraşele atacate de ciumă: muribunzii ajung să fure unul de la altul. Arbitrariul are, în cîmpul moralei, efectul pe care ciuma îl are în sfera existenţei fizice.

Arbitrariul e duşmanul relaţiilor domestice; deoarece consfinţirea relaţiilor domestice constă în speranţa întemeiată de a trăi împreună, de a trăi liberi, în căminul pe care justiţia îl garantează cetăţenilor. Arbitariul îl forţează pe fiu să privească la oprimarea tatălui său fără să-i ia apărarea, pe soţie să suporte în tăcere detenţia soţului său, pe prieteni şi pe cei apropiaţi să renege sentimentele cele mai sfinte.

Arbitrariul e duşmanul tuturor tranzacţiilor care stau la temelia prosperităţii popoarelor; el zdruncină creditul, distruge comerţul, loveşte în toate formele de securitate. Cînd un individ este făcut să sufere fără să i se fi dovedit vinovăţia, toţi cei care gîndesc se simt ameninţaţi, şi pe bună dreptate, fiindcă nu mai există garanţii, toate înţelegerile sînt primejduite, pămîntul se cutremură şi fiecare pas e făcut cu spaimă.

Cînd arbitrariul este tratat cu toleranţă, el se împrăştie pretutindeni, încît chiar şi cetăţeanul cel mai umil se poate, dintr-odată, confrunta cu el. Nu ajunge să te ţii deoparte şi să-i laşi pe ceilalţi să fie loviţi. Sîntem legaţi de semenii noştri prin nenumărate legături, şi nici chiar egoismul cel mai prevăzător nu reuşeşte să le rupă pe toate. Te crezi invulnerabil la adăpostul obscurităţii tale voluntare; dar ai un fiu ce se lasă antrenat de elanul tinereţii; ai un frate, mai imprudent decît tine, care-şi permite să crîcnească; ai un vechi duşman, pe care l-ai ofensat cîndva şi care se bucură acum de oarecare influenţă. Ce vei face în cazul acesta? După ce ai condamnat cu amărăciune orice reclamaţie, după ce ai respins orice plîngere, vei ajunge să te plîngi şi tu? Eşti condamnat dinainte, şi de propria conştiinţă, şi de această opinie publică decăzută la a cărei degradare ai contribuit. Vei ceda fără să opui rezistenţă? Dar ţi se va permite oare să cedezi? Oare nu se va continua îndepărtarea, urmărirea unei astfel de prezenţe inoportune, monument al nedreptăţii? Ai văzut deja persoane năpăstuite; le-ai socotit vinovate; ai deschis aşadar drumul pe care păşeşti, la rîndul tău, acum.

Arbitrariul este incompatibil cu existenţa unui guvern considerat sub raport constituţional; fiindcă instituţiile politice nu sînt decît nişte contracte;

specificul contractelor e de a stabili limite fixe; or arbitrariul e tocmai opusul a ceea ce constituie un contract, el sapă la temelia oricărei instituţii politice.

Arbitrariul este periculos pentru un guvern considerat sub raportul acţiunii sale, deoarece, deşi îi grăbeşte înaintarea, uneori îi împrumută un aer de forţă şi îl lipseşte, în exerciţiul său, de regularitate şi de durată.

Spunînd unui popor: legile voastre sînt insuficiente pentru guvernare, poporul respectiv este autorizat să răspundă: dacă legile noastre sînt insuficiente, dorim alte legi. Şi, prin aceste cuvinte, toată autoritatea legitimă este pusă la îndoială. Nu mai rămîne decît forţa, pentru că ar însemna să crezi prea mult în naivitatea oamenilor, încercînd să le spui: aţi acceptat cutare strîmtorare, pentru a vă asigura cutare protecţie. Vă lipsim de această protecţie, dar vă lăsăm la strîmtoare; vă veţi confrunta, pe de o parte, cu toate obstacolele stării sociale, iar pe de alta, veţi fi expuşi la toate situaţiile imprevizibile ale stării sălbatice.

Arbitrariul nu e de nici un ajutor unui guvern în problemele securităţii. Ceea ce un guvern face, prin lege, împotriva duşmanilor săi, aceştia nu pot face, pe aceeaşi cale, împotriva lui, pentru că legea e precisă şi formală. Dar ceea ce guvernul face împotriva duşmanilor săi pe calea arbitrariului, duşmanii săi pot să o facă şi ei, împotriva lui, tot prin arbitrariu – pentru că arbitrariul este vag şi fără limite[1].

Cînd un guvern echilibrat îşi permite să folosească arbitrariul, el sacrifică scopul existenţei sale în faţa măsurilor pe care le ia ca să şi-o păstreze. De ce dorim ca autoritatea să-i pedepsească pe cei care ar putea să ne atace proprietăţile, libertatea sau viaţa? Pentru că nu avem siguranţa că ne putem bucura de ele. Dar dacă averea ne poate fi distrusă, libertatea ameninţată, viaţa tulburată prin intervenţia arbitrariului, cu ce ne alegem din protecţia acordată de autoritate? De ce dorim ca ea să-i pedepsească pe cei ce ar putea conspira împotriva constituţiei statului? Pentru că ne temem să nu vedem cum o organizare legală e înlocuită de o forţă opresivă. Dar dacă însăşi autoritatea exercită această forţă opresivă, cu ce avantaje se alege? Poate pentru cîtăva vreme, cu nişte avantaje reale. Măsurile arbitrare ale unui guvern consolidat sînt, întotdeauna, mai puţin numeroase decît cele

[1] B. Constant, *Reacţii politice*, Paris, 1797, pp. 85–87.

ale facţiunilor care mai au încă pînă să-şi consolideze puterea: dar chiar şi aceste avantaje se pierd din cauza arbitrariului. Odată ce i s-a permis intervenţia, căile sale sînt considerate atît de directe, de comode, încît se refuză folosirea altora. Prezentat la început ca o resursă extremă în împrejurări deosebit de rare, arbitrariul devine soluţia tuturor problemelor şi o practică de fiecare zi.

Respectarea formelor* e singurul mijloc de apărare împotriva arbitrariului. Formele sînt divinităţile protectoare ale grupărilor umane; formele sînt singurele apărătoare ale inocenţei, singurele relaţii între oameni. Totul e obscur, totul e lăsat în seama conştiinţei solitare, a opiniei ce ezită. Numai formele stau în lumină, doar lor li se poate adresa cel năpăstuit.

Responsabilitatea agenţilor e singurul mijloc de remediu al arbitrariului. Anticii credeau că locurile murdărite de o crimă trebuiau să fie obiectul unei ispăşiri. Eu cred că, pe viitor, pămîntul spurcat de un act arbitrar va avea nevoie, pentru a se curăţa, de pedepsirea răsunătoare a vinovatului, şi de fiecare dată cînd voi vedea, la vreun popor, un cetăţean întemniţat în mod arbitrar şi nu voi vedea pedepsirea imediată a acestei violări a formelor, voi spune: poporul acesta poate dori libertatea şi o poate merita, dar nu-i cunoaşte încă elementele fundamentale[1].

Mulţi sînt cei care nu văd în exerciţiul arbitrariului decît o măsură de poliţie; şi cum, în aparenţă, speră să se afle întotdeauna pe poziţia celor care o aplică şi nu a celor care o suportă, o socotesc foarte bine gîndită pentru asigurarea liniştii publice şi a ordinii; alţii, mai bănuitori, nu descoperă în el decît o ofensă particulară. Pericolul e însă mult mai mare.

Acordaţi deţinătorilor autorităţii executive puterea de a atenta la libertatea persoanei şi veţi distruge toate garanţiile, care constituie condiţia principală şi unicul scop al reunirii oamenilor sub imperiul legilor.

Doriţi independenţa tribunalelor, a judecătorilor şi a juraţilor. Dar dacă membrii tribunalelor, juraţii şi judecătorii pot fi arestaţi în mod arbitrar, ce

---

* „Formele" pot fi asimilate procedurilor care guvernează între cetăţean şi autorităţile publice (în particular, autoritatea judecătorească) într-o societate liberă (n.t.).

[1] B. Constant, *Discurs la Cercul constituţional (Discours au Cercle constitutionnel)*, în 1798.

se alege din independenţa lor? Ce s-ar întîmpla dacă s-ar permite intervenţia arbitrariului împotriva lor, nu pentru conduita lor publică, ci pentru nişte cauze secrete? Fără îndoială că autoritatea ministerială nu s-ar atinge de ei atîta vreme cît s-ar afla la posturile lor, în incinta aparent inviolabilă în care îi va fi plasat legea. Ea n-ar îndrăzni nici măcar să-i aresteze sau să-i exileze, ca juraţi sau ca judecători, dacă nu-i respectă vrerea şi nu-şi ascultă decît propria conştiinţă. Dar i-ar aresta, i-ar exila în calitatea lor de indivizi suspecţi. Autoritatea ar aştepta, cel mult, ca judecata care, în ochii ei, ar constitui crima pe care ei au comis-o, să fie uitată, pentru a atribui vreun alt motiv tratamentului sever pe care li-l aplică. Aşadar, cei lăsaţi în voia arbitrariului poliţiei nu vor fi nişte simpli cetăţeni obscuri, ci toate tribunalele, toţi judecătorii, toţi juraţii, toţi acuzaţii.

Într-o ţară în care miniştrii ar dispune fără judecată asupra arestărilor şi exilărilor, acordarea unei oarecare libertăţi şi securităţi presei, în interesul progresului, ar fi zadarnică şi aparentă. Dacă un autor, conformîndu-se cu strictețe legii, s-ar atinge totuşi de opiniile autorităţii şi i-ar cenzura actele, el nu ar fi arestat sau exilat în calitatea sa de autor, ci în calitate de individ periculos, fără precizarea motivului.

La ce bun să mai lungim cu exemple demonstraţia asupra unui adevăr atît de limpede? Toate funcţiile publice, toate situaţiile private ar fi la fel de ameninţate. Creditorul inoportun care ar avea drept debitor un agent al puterii, tatăl încăpăţînat care ar refuza să acorde mîna fiicei sale, soţul incomod care ar continua să susţină cumințenia nevestei, concurentul ale cărui merite sau supraveghetorul a cărui vigilenţă ar deveni alarmante, nu vor fi, desigur, arestaţi sau exilaţi, în calitatea lor de taţi, creditori, soţi, supraveghetori sau rivali. Dar odată ce autoritatea îi poate aresta sau exila pentru raţiuni ascunse, care ar fi garanţia că aceste raţiuni nu pot fi inventate? Ce risc şi-ar asuma autoritatea? Se va admite că nu i se poate cere socoteală în mod legal; iar cît despre explicaţia pe care ea va considera prudent să o ofere opiniei publice, cum nimic nu poate fi aprofundat sau verificat, oricine îşi poate da seama că o simplă calomnie ar ajunge pentru a justifica persecuţia[1].

---

[1] *Despre responsabilitatea miniştrilor*, cap. XIV.

Nimic nu se află la adăpost de arbitrariu, odată ce acesta a apucat să fie tolerat. Nici o instituţie nu-i scapă. Le distruge pe toate de la temelie. Înşală societatea prin forme pe care le face neputincioase. Toate promisiunile se transformă în jurăminte strîmbe, garanţiile devin tot atîtea capcane pentru nefericiţii care cred în ele.

Cînd este scuzat arbitrariul sau cînd se încearcă o atenuare a primejdiilor pe care le prezintă, se raţionează întotdeauna ca şi cum cetăţenii nu ar avea de-a face decît cu deţinătorul suprem al autorităţii. Dar cel mai mult se confruntă ei, în mod inevitabil şi direct, cu agenţii secundari. Cînd se permite exilul, întemniţarea sau orice vexaţiune pe care nici o lege nu o autorizează şi care nu a fost precedată de nici o judecată, cetăţenii nu sînt supuşi acţiunii puterii monarhului, nici măcar celei a miniştrilor; ei au de-a face cu biciul autorităţii celei mai de jos. Ea îi poate atinge printr-o măsură provizorie şi poate justifica această măsură printr-o poveste mincinoasă. Ea triumfă pentru că înşală şi facultatea de a înşela îi este asigurată. Căci, cu cît sînt mai bine plasaţi principele şi miniştrii pentru a conduce treburile generale şi pentru a favoriza creşterea prosperităţii statului, a demnităţii, bogăţiei şi puterii sale, cu atît amploarea acestor funcţii importante le face imposibilă examinarea detaliată a intereselor indivizilor; interese mărunte şi imperceptibile, cînd sînt comparate cu cele generale, şi totuşi nu mai puţin sfinte, pentru că privesc viaţa, libertatea, securitatea nevinovăţiei. Grija pentru aceste interese trebuie aşadar să revină celor în stare să se ocupe de ele, tribunalelor, însărcinate exclusiv cu cercetarea învinuirilor, cu verificarea plîngerilor, cu investigarea delictelor; tribunalele, care dispun de timpul necesar şi care au şi datoria de a aprofunda, de a cîntări totul într-o balanţă exactă; tribunalele, a căror misiune specială este chiar aceasta, misiune pe care doar ele o pot îndeplini.

Nu fac distincţie, în analizele mele, între exil, arestare şi întemniţare arbitrară. Fiindcă se greşeşte considerîndu-se exilul drept o pedeapsă mai blîndă. Ne influenţează, în această părere greşită, tradiţiile vechii monarhii. Ne amăgeşte exilul cîtorva oameni de marcă. În mintea noastră a rămas imaginea domnului de Choiseul, înconjurat de omagiile unor prieteni de mare calitate, şi exilul ne apare ca o pompă triumfală. Dar să coborîm spre rangurile mai modeste şi să ne întoarcem şi în alte epoci. Vom vedea, printre

cei de condiţie modestă, cum exilul îl smulge pe tată de lîngă copiii săi, pe soţ de lîngă soţie, pe comerciant de lîngă afacerile sale, vom vedea cum îi obligă pe părinţi să întrerupă educaţia copiilor sau să-i încredinţeze unor mîini străine. Prietenii vor fi despărţiţi de prieteni, bătrînul va fi zdruncinat din tabieturile sale, omul întreprinzător nu-şi va putea vedea de speculaţii, talentul nu se va putea desfăşura în voie. Vom vedea cum exilul este însoţit de sărăcie, care îşi urmează victima pe pămînt străin, o reduce la nevoi elementare, îi interzice cele mai mici bucurii. Vom vedea cum exilul este însoţit de discreditare, cum cei asupra cărora se abate se văd înconjuraţi de bănuieli şi de neîncredere, lăsaţi pradă indiferenţei primului străin şi obrăzniciei ultimului agent, într-o atmosferă de respingere totală. Vom vedea cum exilul îngheaţă sentimentele, oboseala îi răpeşte exilatului prietenul care-i mai rămăsese, uitarea îi face să se îndepărteze pe ceilalţi prieteni, a căror amintire reprezenta, în ochii lui, patria absentă, egoismul adoptă acuzaţiile drept apologii ale indiferenţei. Îl vom vedea pe proscrisul abandonat de toţi străduindu-se, zadarnic, să păstreze, în adîncul sufletului său însingurat, vreo urmă imperfectă din viaţa sa trecută.

Guvernul actual este primul dintre toate guvernele franceze care a renunţat oficial la această prerogativă teribilă, în constituţia pe care a propus-o[1]. Numai consacrînd în felul acesta toate drepturile, toate libertăţile, numai asigurînd naţiunii ceea ce ea dorea în 1789, ceea ce mai doreşte încă şi azi, ceea ce reclamă, cu o perseverenţă imperturbabilă, de douăzeci şi cinci de ani, ori de cîte ori i se dă posibilitatea de a fi auzită; numai aşa va înfige acest guvern, zi de zi, rădăcini tot mai adînci în inima francezilor.

[1] Art. 61. Nimeni nu poate fi urmărit, arestat, deţinut sau exilat decît în cazurile prevăzute de lege.

CAPITOLUL XIX

DESPRE GARANŢIILE JUDICIARE

Carta din 1814 lăsa să planeze multă incertitudine asupra inamovibilităţii judecătorilor. Ea nu-i declara inamovibili decît pe cei care regele urma să-i numească de atunci încolo, fără a fixa un termen riguros, pentru învestirea cu numirea regală a judecătorilor aflaţi deja în funcţie prin efectul unei numiri anterioare. Această dependenţă în care se aflau un mare număr de indivizi nu a fost inutilă ministeriatului de atunci.

Mai direct şi mai hotărît în acţiunile sale, guvernul actual a renunţat la orice prerogativă echivocă în noua constituţie. El a consacrat inamovibilitatea judecătorilor cu începere de la o etapă fixă şi apropiată.

Într-adevăr, orice numire temporară, fie de către guvern, fie de către popor, orice posibilitate de revocare, în absenţa unei judecăţi concrete, aduc atingere independenţei puterii judecătoreşti.

S-a protestat puternic împotriva venalităţii funcţiilor. Era un abuz, dar acest abuz prezenta un avantaj pe care ordinea judiciară care l-a înlocuit ne-a făcut să-l regretăm adesea.

Aproape de-a lungul întregii revoluţii, tribunalele, judecătorii, judecăţile, nimic n-a fost liber. Diferitele partide au pus, rînd pe rînd, stăpînire pe instrumentele şi formele legii. Ar fi avut nevoie, magistraţii noştri, de curajul celor mai de ispravă războinici pentru a putea pronunţa hotărîrile în acord cu propria conştiinţă. Curajul acesta, care te face să înfrunţi moartea, într-o bătălie, îţi este mai uşor să-l ai, decît să profesezi public o opinie

independentă în mijlocul ameninţărilor tiranilor sau opozanţilor. Un judecător amovibil sau revocabil este mai periculos decît un judecător care şi-a cumpărat funcţia. A-ţi fi cumpărat postul e ceva mai puţin corupător decît a sta în permanenţă cu teama de a nu-l pierde. Socotesc de altfel stabilite şi consacrate instituţia juraţilor, caracterul public al procedurilor şi existenţa legilor severe împotriva judecătorilor prevaricatori. Dar odată luate aceste precauţii, puterea judecătorească trebuie să dispună de o independenţă perfectă: orice autoritate trebuie să se abţină de la cea mai mică insinuare împotriva ei. Nimic nu contribuie mai mult la depravarea opiniei şi a moralei publice, ca aceste declamaţii veşnice, repetate în toate direcţiile şi în toate vremurile, împotriva unor oameni care ar trebui să fie inviolabili sau care ar trebui să fie judecaţi.

Este un adevăr evident faptul că, într-o monarhie constituţională, numirea judecătorilor trebuie să-i revină principelui. Într-o astfel de guvernare, trebuie să i se acorde puterii regale toată influenţa şi chiar toată popularitatea pe care o comportă libertatea. Poporul se poate adesea înşela în alegerea judecătorilor. Greşelile puterii regale sînt, în mod obligatoriu, mai rare. Ea nu are nici un interes să le comită. Din contra, are tot interesul să se ferească de ele, de vreme ce judecătorii sînt inamovibili şi nu e vorba de însărcinări temporare.

Pentru a perfecta garantarea independenţei judecătorilor, va fi poate necesar, într-o zi, să li se mărească retribuţiile. Regulă generală: acordaţi pentru funcţiile publice nişte salarii care să stîrnească numai consideraţie în jurul celor care le ocupă sau făceţi-le total gratuite. Reprezentanţii poporului, care se află în prim plan şi pot visa la glorie, nu e nevoie să fie plătiţi. Dar funcţiile de judecători nu sînt de natură a fi exercitate în mod gratuit; şi orice funcţie care necesită un salariu e dispreţuită, dacă acest salariu este foarte mic. Micşoraţi numărul de judecători, atribuiţi-le arondismente de care să se ocupe şi daţi-le salarii considerabile.

Inamovibilitatea judecătorilor nu ar fi suficientă pentru a înconjura inocenţa cu toate pavezele pe care ea are dreptul să le ceară, dacă acestor judecători inamovibili nu li s-ar alătura instituţia juraţilor, o instituţie atît de calomniată şi totuşi atît de binefăcătoare, în ciuda imperfecţiunilor care n-au putut fi încă înlăturate integral.

Ştiu că instituţia juraţilor este atacată, printre noi, cu argumente care ţin de lipsa de zel, de ignoranţă, de supărarea şi de frivolitatea franceză. Nu instituţia – naţiunea însăşi e acuzată. Dar cine nu vede oare că o instituţie poate, la începuturile sale, să pară neconvenabilă unei naţiuni, din lipsă de obişnuinţă şi că ea poate deveni apoi convenabilă şi salutară, dacă e intrinsec bună, pentru că naţiunea capătă, prin însăşi această instituţie, capacitatea pe care nu o avea? Voi refuza întotdeauna să cred că unei naţiuni poate să nu-i pese de cel mai de seamă interes al său, administrarea justiţiei şi garanţiile oferite nevinovăţiei acuzate pe nedrept.

Francezii, afirmă un adversar al juraţilor, cel a cărui lucrare a produs, poate, impresia cea mai adîncă împotriva acestei instituţii[1], *francezii nu vor dispune niciodată nici de instruirea nici de fermitatea necesară pentru ca juratul să-şi atingă scopul. Atît de mare e indiferenţa noastră faţă de tot ce se leagă de administrarea publică, atît de mare e influenţa egoismului şi a interesului personal, moliciunea, nulitatea spiritului public, încît legea care stabileşte această modalitate de procedură nu poate fi executată.* Dar ceea ce ar trebui să avem e un spirit public care să depăşească această moliciune şi acest egoism. Un asemenea spirit ar exista, oare, la englezi, fără ansamblul instituţiilor lor politice? Într-o ţară în care instituţia juraţilor a fost neîncetat suspendată, libertatea tribunalelor violată, acuzaţii citaţi în faţa unor comisii, spiritul acesta nu se poate naşte. Este făcută responsabilă instituţia juraţilor; or, responsabilitatea ar trebui căutată de partea atacurilor permanente pe care le-a suferit.

Juratul, se spune, *nu putea, aşa cum o cere spiritul instituţiei, să separe convingerea sa intimă de piesele, mărturiile, indiciile din cazurile respective; date care nu sînt necesare, atunci cînd convingerea există deja şi care sînt insuficiente, cînd convingerea nu există.* Dar nu găsim nici un motiv pentru a separa aceste lucruri. Dimpotrivă, ele sînt elementele convingerii. Spiritul instituţiei cere doar ca juratul să nu fie constrîns să se pronunţe în funcţie de un calcul numeric, ci după impresia pe care ansamblul pieselor, mărturiilor sau indiciilor o va fi produs asupra lui. Or, chiar şi numai înţelepciunea pe care i-o dă bunul simţ e suficientă pentru ca un jurat să ştie şi să poată

[1] Dl. Gach, preşedinte al unui tribunal de primă instanţă în departamentul Lot.

declara, după ce va fi ascultat martorii, va fi citit piesele de la dosar şi după ce va fi comparat indiciile, dacă este sau nu convins.

Dacă juraţii, continuă autorul pe care îl citez, *consideră prea severă o lege, ei îl vor achita pe acuzat şi vor declara fapta, împotriva conştiinţei lor, neconcludentă;* şi el ia drept exemplu cazul în care un om ar fi acuzat de a-şi fi adăpostit fratele şi care, pentru aceasta, ar fi expus la pedeapsa cu moartea. După părerea mea, acest exemplu, departe de a milita împotriva instituţiei juraţilor, o ridică şi mai mult în slăvi. El dovedeşte că această instituţie împiedică aplicarea unor legi contrare umanităţii, justiţiei morale. Înainte de a fi jurat, eşti om. În consecinţă, departe de a-l blama pe juratul care, într-un asemenea caz, nu şi-ar îndeplini datoria de jurat, l-aş lăuda pentru că şi-a îndeplinit-o pe cea de om şi a alergat, pe toate căile care i-au fost posibile, în ajutorul unui acuzat, gata să fie pedepsit pentru o acţiune care, departe de a fi o crimă, este o virtute. Exemplul acesta nu dovedeşte deloc cum că nu ar fi nevoie de juraţi; el dovedeşte că nu e nevoie de legi care să pedepsească cu moartea pe cel care-şi adăposteşte fratele.

Dar atunci, se spune mai departe, *cînd pedepsele vor fi excesive sau vor părea astfel juratului, el va hotărî împotriva convingerii sale.* Răspunsul meu este că juratul, în calitatea sa de cetăţean şi de proprietar, are tot interesul să nu lase nepedepsite faptele care atentează la siguranţa, proprietatea ori viaţa membrilor corpului social, iar interesul acesta va fi mai puternic decît o milă trecătoare. În această privinţă, Anglia ne oferă o demonstraţie dureroasă, poate. Pedepse riguroase sînt aplicate pentru delicte care nu le merită, în mod sigur; iar juraţii nu se îndepărtează deloc de propria lor convingere, chiar dacă îi plîng pe cei pe care hotărîrea îi duce la supliciu[1]. Există în om un anume respect pentru legea scrisă. Ca să o încalce, el are nevoie de motive foarte puternice. Cînd aceste motive există, de vină sînt legile. Dacă pedepsele le par juraţilor excesive, e pentru că aşa sînt, fiindcă, repet, ei nu au nici un interes să le considere aşa. În cazurile extreme, adică atunci cînd juraţii se vor afla prinşi la mijloc, între un sentiment irezistibil de justiţie şi omenie şi litera legii, îndrăznesc să spun că nu e nimic rău dacă se

[1] Am văzut, în Anglia, juraţi care au declarat vinovată pe o fată care furase muselină în valoare de treisprezece şilingi. Ştiau bine că declaraţia lor îi atrăgea pedeapsa cu moartea.

îndepărtează de ea. Nu trebuie să existe o lege care să revolte omenia oamenilor de rînd, într-atîta încît nişte juraţi, luaţi din mijlocul naţiunii, să nu se poată hotărî să concureze la aplicarea acestei legi. Iar instituţia judecătorilor permanenţi, pe care obişnuinţa i-ar face să se împace cu această lege barbară, n-ar constitui nici pe departe un avantaj, ci un flagel.

Juraţii, se spune, *nu-şi vor face datoria, cînd de frică, cînd de milă.* Dacă e vorba de frică, vina e a poliţiei, prea neglijentă, care nu-i pune la adăpost de răzbunările personale. Dacă e vorba de milă, de vină e legea, prea severă.

Nepăsarea, indiferenţa, frivolitatea franceză sînt rezultatul unei instituţii defectuoase – şi se invocă efectul menţinîndu-se cauza. Nici un popor nu rămîne indiferent faţă de interesele sale, cînd i se permite să se ocupe de ele; cînd e indiferent, înseamnă că a fost împiedicat să o facă. Instituţia juraţilor este, din acest punct de vedere, cu atît mai necesară poporului francez, cu cît pare momentan incapabil să o creeze. Va găsi în ea nu numai avantajele particulare, dar şi avantajul general şi deosebit de important al refacerii educaţiei sale morale.

Inamovibilităţii judecătorilor şi sacralităţii trebuie să li se alăture şi menţinerea constantă şi scrupuloasă a formelor de procedură.

Printr-o ciudată petiţie de principiu, în timpul revoluţiei, au fost declaraţi dinainte vinovaţi, în mod constant, oameni care urmau a fi judecaţi.

Formele sînt o pavăză: simplificarea formelor înseamnă micşorarea sau dispariţia acestei paveze. Simplificarea formelor e aşadar o pedeapsă. Şi dacă aplicăm această pedeapsă unui acuzat, înseamnă deci că îi este dovedită dinainte crima. Dar dacă îi este dovedită crima, la ce bun un tribunal, oricare ar fi el? Dacă nu-i este dovedită crima, cu ce drept îl aşezaţi într-o clasă deosebită şi proscrisă şi îl privaţi, pe baza unei simple bănuieli, de beneficiul comun tuturor membrilor stării sociale?

Absurditatea aceasta nu e singura. Formele sînt necesare sau inutile convingerii. Dacă sînt inutile, de ce le păstraţi în procesele ordinare? Dacă sînt necesare, de ce le reduceţi în procesele cele mai importante? Cînd e vorba de o vină uşoară şi acuzatului nu-i este ameninţată nici viaţa, nici onoarea, cauza sa este anchetată în modul cel mai solemn. Dar cînd e vorba de o ticăloşie îngrozitoare şi, prin urmare, de infamie şi de moarte, cu un

cuvînt sînt suprimate toate precauţiunile tutelare, Codul de legi e închis, formalităţile concentrate, ca şi cum cu cît este mai gravă o acuzaţie, cu atît s-ar considera superfluă examinarea sa!

Veţi spune că îi privăm de avantajul formelor doar pe bandiţi, pe asasini şi pe conspiratori. Dar înainte de a-i eticheta ca atare, nu trebuie oare constatate faptele? Or, mijloacele de constatare a faptelor sînt formale. Dacă există şi mijloace mai bune sau mai rapide, să fie folosite, dar acest lucru să fie făcut atunci în toate cauzele. De ce să existe o categorie de fapte, asupra cărora să se lucreze cu o încetineală inutilă, iar asupra altei categorii să se decidă cu o grabă periculoasă? Dilema este limpede. Dacă graba nu e periculoasă, încetineala e inutilă; dacă încetineala nu e inutilă, graba e periculoasă. Nu s-ar putea zice oare că pot fi deosebiţi, după semne exterioare şi infailibile, înainte de judecată încă, oamenii nevinovaţi de oamenii vinovaţi, cei care trebuie să se bucure de prerogativa formelor şi cei care trebuie privaţi de ea? Formele sînt indispensabile tocmai pentru că aceste semne nu există. Toate popoarele libere le-au revendicat instituirea, tocmai pentru că ele constituie unicul mijloc de a distinge pe nevinovat de vinovat. Oricît de imperfecte ar fi formele, ele au o calitate protectoare care nu li se poate răpi decît distrugîndu-le: sînt duşmancele înnăscute, adversarele inflexibile ale tiraniei, populare sau de alt fel. Atîta timp cît ele există, tribunalele opun arbitrariului o rezistenţă mai mult sau mai puţin manifestă, dar care reuşeşte să-l ţină în frîu. Sub Carol I, tribunalele engleze au achitat, în ciuda ameninţărilor curţii, pe mai mulţi prieteni ai libertăţii; sub Cromwell, deşi dominate de către protector, ele au lăsat adesea în libertate cetăţeni acuzaţi de simpatie faţă de monarhie; sub Iacob al II-lea, Jefferies a fost obligat să calce în picioare formele şi să violeze independenţa judecătorilor numiţi chiar de el, pentru a asigura numeroasele suplicii pentru victimele mîniei sale. Există în forme ceva impunător şi precis, care îi forţează pe judecători să se respecte pe ei înşişi şi să meargă pe un drum echitabil şi firesc. Cumplita lege care, sub Robespierre, a declarat drept inutile dovezile şi i-a suprimat pe apărători, este un omagiu adus formelor. Legea aceasta demonstrează că formele, modificate, mutilate, torturate în toate sensurile, prin geniul facţiunilor, mai constituiau încă o jenă pentru nişte oameni aleşi cu grijă

din tot poporul tocmai pentru lipsa lor de scrupule de conştiinţă şi de orice respect pentru opinie[1].

În sfîrşit, consider că dreptul de graţiere, cu care constituţia noastră îl investeşte pe împărat, este o ultimă protecţie acordată inocenţei.

Acestui drept i s-a opus una dintre acele dileme tranşante care par să simplifice problemele, pentru că le falsifică. Dacă legea e dreaptă, s-a spus, nimeni nu trebuie să aibă dreptul de a-i împiedica aplicarea; dacă legea e nedreaptă, trebuie schimbată. Raţionamentului acesta nu-i lipseşte decît o condiţie, şi anume ca pentru fiecare faptă să existe cîte o lege.

Cu cît este mai generală o lege, cu atît ea se îndepărtează de acţiunile particulare, asupra cărora este totuşi destinată să se pronunţe. O lege nu poate fi perfect dreaptă decît pentru o singură împrejurare. De îndată ce este aplicată la două împrejurări, pe care le desparte o diferenţă foarte mică, legea devine, într-unul din cele două cazuri, mai mult sau mai puţin nedreaptă. Faptele se nuanţează la infinit; legile nu pot urma toate aceste nuanţe. Dilema pe care am citat-o e, aşadar, eronată. Legea poate fi dreaptă, ca lege generală, adică poate fi corectă atribuirea unei anume pedepse pentru o anume acţiune. Şi totuşi legea poate să nu fie dreaptă în aplicarea ei la o anume faptă particulară; adică, cutare acţiune materialmente aceeaşi cu cea avută în vedere de lege, poate să difere de ea într-un mod real, deşi de nedefinit din punct de vedere legal. Dreptul de graţiere nu e altceva decît concilierea legii generale cu echitatea particulară.

Necesitatea acestei concilieri este atît de imperioasă, încît în toate statele în care dreptul de graţiere este anulat, se recurge la tot felul de şiretlicuri pentru a-l înlocui. La noi, altădată, tribunalul de casaţie s-a ocupat oarecum de aşa ceva. El căuta, în judecăţile care se părea că au hotărît pedepse prea severe, un viciu de formă care să-i permită anularea lor. Pentru a ajunge la asta, recurgea adesea la formalităţi foarte minuţioase – dar era un abuz, cu toate că motivul său îl făcea scuzabil. Constituţia din 1815 a procedat bine revenind la o idee mai simplă şi redînd puterii supreme una dintre prerogativele sale cele mai impresionante şi mai fireşti.

[1] Un articol excelent din constituţia actuală este cel care restrînge jurisdicţia militară doar la delictele militare şi nu ca altădată la delictele comise de militari. Fiindcă sub acest pretext erau cînd privaţi militarii de formele civile, cînd supuşi cetăţenii la formele militare.

CAPITOLUL XX

CONSIDERAŢII FINALE

Reprezentanţii noştri vor trebui să se ocupe de mai multe dintre problemele despre care am vorbit eu în această lucrare. Însuşi guvernul a avut grijă să anunţe, aşa cum am spus la început, că ameliorarea constituţiei este posibilă. De dorit este însă ca lucrul acesta să se facă pe îndelete, în timp, fără grabă şi nerăbdare. Dacă are defecte prezenta constituţie, aceasta e o dovadă că nici cei mai bine intenţionaţi oameni nu pot întotdeauna să prevadă consecinţele fiecărui articol dintr-o constituţie. Acelaşi lucru li s-ar putea întîmpla celor care ar dori să o refacă integral pentru a o corecta. E uşor să-ţi faci mai comodă locuinţa, cînd nu recurgi decît la schimbări parţiale – sînt cu atît mai uşor de suportat cu cît sînt mai insesizabile. E periculos însă să-ţi dărîmi casa ca s-o reconstruieşti în întregime, mai cu seamă cînd nu dispui de alt adăpost.

Străinii ne privesc, ei ştiu că sîntem o naţiune puternică. Dacă ne vor vedea profitînd de o constituţie, chiar şi imperfectă, îşi vor da seama că sîntem o naţiune care gîndeşte şi raţiunea noastră va fi pentru ei mai impunătoare decît forţa. Străinii ne privesc, ei ştiu că în fruntea noastră se află primul general al secolului. Dacă ne văd strînşi în jurul lui, se vor crede învinşi din start. Însă divizaţi, pierim.

A fost foarte lăudată generozitatea duşmanilor noştri. Dar această generozitate nu i-a împiedicat să ceară despăgubiri de război. Ne-au răpit Belgia şi Rinul, pe care o lungă posesiune şi nişte tratate solemne le

identificaseră deja cu Franţa. Învingători astăzi, generozitatea lor i-ar face cu siguranţă să solicite alte despăgubiri. Ne-ar lua Franche-Comté-ul, Lorena, Alsacia. De ce ar fi mai respectate proclamaţiile de la Bruxelles decît cele de la Frankfurt?

Împăratul a oferit cea mai incontestabilă garanţie a sincerităţii sale: a adunat în jurul lui şase sute douăzeci şi nouă de reprezentanţi ai naţiunii, aleşi liber, fără nici o influenţă din partea guvernului. În clipa în care a alcătuit această adunare solemnă, era dictatură. Dacă nu ar fi dorit altceva decît despotism, împăratul ar fi putut să păstreze dictatura.

Se va spune că nu era în interesul său. Fără îndoială. Dar asta nu înseamnă că interesul său este în acord cu libertatea? Şi nu constituie oare aşa ceva un motiv de încredere?

A fost primul care, după adunarea constituantă, a convocat în întregime o reprezentare absolut naţională. A respectat, chiar înainte să intre în vigoare constituţia, libertatea nelimitată a presei, ale cărei excese nu sînt decît un omagiu şi mai răsunător adus fermităţii hotărîrii sale nobile. A restituit unei mari părţi a poporului dreptul de a-şi alege magistraţii.

Adevărul e că imediat ce a întrezărit scopul, a văzut şi calea de urmat. Şi-a dat seama ca nimeni altul că atunci cînd se adoptă un sistem, el trebuie adoptat integral; libertatea trebuie să fie completă; ea este atît garanţia cît şi limita puterii. Iar sentimentul forţei sale l-a plasat deasupra acelor gînduri ascunse, urîte şi nevolnice, care vrăjesc spiritele înguste şi îşi află sălaş în inimile slabe.

Acestea sînt fapte şi aceste fapte explică purtarea noastră, a noastră – cei care ne-am raliat guvernului actual, în acest moment de criză; a noastră – cei care, rămînînd străini faţă de stăpînul pămîntului, ne-am adunat în jurul întemeietorului unei constituţii libere şi apărătorului patriei.

Cînd sosirea sa a răsunat de la un capăt la altul al Europei, vedeam în el cuceritorul lumii şi doream libertatea. Cinc n-ar fi spus că, într-adevăr, ea ar profita mai mult de pe urma timidităţii şi a slăbiciunii decît de pe urma unei forţe imense şi aproape miraculoase?

Aşa am crezut, trebuie să o mărturisesc şi, cu această speranţă, după ce timp de zece luni am rămas fără comunicare cu guvernul care a căzut, după ce am fost, permanent, în opoziţie faţă de măsurile sale, asupra libertăţii

presei, responsabilităţii miniştrilor, supunerii pasive, m-am apropiat de el, în clipa în care se prăbuşea. Le-am repetat fără încetare că trebuie salvată libertatea, şi că ei înşişi nu se pot salva decît prin libertate. Aceasta e de acum încolo soarta tuturor guvernelor franceze. Numai că vorbele astea neputincioase înspăimîntau urechile neobişnuite să le audă.

Fură pronunţate cîteva cuvinte legate de constituţie, dar nu fu luată nici o măsură naţională, nici o intervenţie deschisă nu veni să liniştească opinia şovăitoare. Peste tot domnea haosul, uluirea, confuzia. Era vremea celor care abandonaseră cauza, prezicîndu-i eşecul. Pentru că libertatea, adevărata cale de salvare, le devenise odioasă.

Guvernul acesta s-a îndepărtat. Ce trebuia să facem? Să urmăm un partid care nu era al nostru, pe care-l combătusem cînd părea puternic, un partid ale cărui intenţii, idei se opuneau total părerilor şi dorinţelor noastre, un partid pe care-l apărasem cîteva zile, doar ca mijloc, ca o deschidere spre libertate? Scopul tuturor eforturilor noastre era ratat. Oare o monarhie constituţională e ceea ce putem noi aştepta de la străini? Cu siguranţă nu. Va avea loc sau împărţirea Franţei, sau o administraţie dependentă, executoare docilă a ordinelor pe care le va primi de la ei.

Cînd Iacob al II-lea a părăsit Anglia, englezii au declarat că fuga sa însemna o abdicare: de atunci datează libertatea lor.

Nu. Nu am vrut să mă alătur duşmanilor noştri şi să cerşesc masacrarea francezilor pentru a ridica încă o dată ceea ce ar cădea din nou.

A te strădui să aperi un guvern care, el singur, se lasă în voia sorţii, nu înseamnă a promite că te expatriezi odată cu el. A oferi slăbiciunii fără speranţă şi fără putere o dovadă de devotament nu înseamnă a-ţi renega pămîntul strămoşesc. A înfrunta primejdii pentru o cauză pe care ai salvat-o crezînd în ea, nu înseamnă să te consacri acestei cauze atunci cînd ea, schimbată complet, pervertită, cheamă străinii în ajutor şi recurge la măcel şi la incendiere. În sfîrşit, a nu fugi, nu înseamnă a dezerta.

Bineînţeles că prezentînd această mărturie solemnă nu-ţi poţi înăbuşi sentimentele amare. Afli, nu fără mirare şi nu fără o suferinţă pe care nu o poate atenua noutatea descoperirii, cît de apăsătoare poate fi stima pentru unele inimi şi cît de fericiţi pot fi unii să condamne pe un om ireproşabil, cînd li se pare că nu mai este aşa.

Răspunsul îl va da viitorul, pentru că din acest viitor, oricît de furtunos pare el încă, se va naşte libertatea. Atunci, după ce, timp de douăzeci de ani, voi fi reclamat drepturile speciei umane, siguranţa indivizilor, libertatea gîndirii, garantarea proprietăţilor, abolirea oricărei forme de arbitrariu, atunci voi îndrăzni să mă felicit pentru că, înainte de victorie, m-am alăturat instituţiilor care consfinţesc aceste drepturi. Lucrarea vieţii mele va fi împlinită.

PRINCIPII DE POLITICĂ

ANEXE

ANEXA 1

DESPRE DREPTURILE INDIVIDUALE

Un autor foarte recomandabil pentru profunzimea, justeţea şi noutatea gîndirii sale, Jeremy Bentham, s-a ridicat recent împotriva ideii de drepturi şi mai ales împotriva celei de drepturi naturale, inalterabile sau imprescriptibile. El a pretins că această noţiune nu e făcută decît să ne deruteze şi că ar trebui înlocuită cu aceea de utilitate, care i se pare mai simplă şi mai uşor de înţeles.

Cum drumul pe care l-a preferat l-a condus la rezultate absolut identice cu ale mele, nu aş vrea să-i critic terminologia. Mă văd totuşi obligat să o combat, fiindcă principiul de utilitate, aşa cum ni-l înfăţişează Bentham, mi se pare că prezintă toate inconvenientele proprii locuţiunilor vagi; în plus, el implică şi un pericol propriu numai lui.

Definind în mod convenabil cuvîntul *utilitate* se ajunge, în mod sigur, să se degajeze din această noţiune exact aceleaşi consecinţe ca şi cele care decurg din dreptul natural şi din justiţie. Examinînd cu atenţie toate chestiunile care par să opună ceea ce este util la ceea ce este drept, descoperim întotdeauna că ceea ce nu este drept nu e niciodată util. Dar nu e mai puţin adevărat că *utilitatea,* în accepţia vulgară, aminteşte o noţiune diferită de cea de justiţie sau de drept. Or, atunci cînd utilizarea şi raţiunea comună acordă acestui cuvînt o semnificaţie anume, e periculos să o schimbi. Zadarnic încerci după aceea să explici ce ai vrut să spui; cuvîntul rămîne şi semnificaţia se uită.

„Nu poţi, spune Bentham, să discuţi cu nişte fanatici înarmaţi cu un drept natural, pe care fiecare îl înţelege cum pofteşte şi aplică cum îi convine." Dar, după propria-i mărturisire, principiul de utlitate este susceptibil de tot atîtea interpretări şi aplicaţii contradictorii. „Utilitatea – spune el – a fost, adesea, aplicată prost; înţeleasă într-un sens îngust ea a servit de pretext pentru comiterea unor crime. Dar nu trebuie să fie făcut vinovat principiul pentru nişte greşeli care sînt contrarii spiritului său şi pe care doar el le poate corecta". Cum s-ar putea aplica această apologie utilităţii, fără să se aplice dreptului natural? Principiul utilităţii implică, faţă de cel al dreptului, un pericol în plus, şi anume acela de a trezi în mintea oamenilor speranţa unui profit şi nu sentimentul unei datorii. Or, evaluarea unui profit e arbitrară: imaginaţia hotărăşte. Dar nici greşelile, nici capriciile sale nu ar putea schimba noţiunea de datorie. Acţiunile nu pot fi mai mult sau mai puţin drepte, dar ele pot să fie mai mult sau mai puţin utile. Făcînd rău semenilor mei, le violez drepturile – acesta este un adevăr incontestabil. Dar dacă nu apreciez această violare decît în funcţie de utilitatea ei, mă pot înşela şi pot găsi că a fost utilă. Principiul utilităţii e aşadar mult mai vag decît cel al dreptului normal. Departe de a adopta terminologia lui Bentham, aş vrea să separ ideea de drept de noţiunea de utilitate. Aşa cum am mai spus, nu este decît o diferenţă de redactare – dar e mai importantă decît credem.

Dreptul este un principiu, utilitatea nu e decît un rezultat. Dreptul este o cauză, utilitatea nu e decît un efect. A dori să subordonezi dreptul utilităţii, înseamnă a dori să subordonezi regulile eterne ale aritmeticii intereselor noastre cotidiene.

Este neîndoielnic util, în tranzacţiile dintre oameni, să existe raporturi imuabile între numere. Dar dacă s-ar pretinde că aceste raporturi nu există decît pentru că aşa e util nu ar lipsi ocaziile în care să se dovedească că ar fi infinit mai util dacă ele nu ar mai fi imuabile. S-ar da uitării faptul că utilitatea lor constantă ţine tocmai de această imuabilitate. Încetînd să mai fie imuabile, ele ar înceta să mai fie utile. În felul acesta utilitatea, tratată prea favorabil şi transformată în cauză, în loc să rămînă efect, ar dispărea total, şi încă repede. Aşa se întîmplă cu morala şi cu dreptul.

Distrugeţi utilitatea prin chiar faptul că o aşezaţi în faţă. Numai după ce a fost demonstrată regula e bine să i se scoată în evidenţă utilitatea.

Mă adresez chiar autorului pe care îl resping. Oare expresiile pe care vrea să ni le interzică nu amintesc de nişte idei mai fixe şi mai precise decît cele cu care pretinde să le înlocuiască? Spuneţi-i unui om: „Aveţi dreptul să nu fiţi condamnat la moarte sau privat de avere în mod arbitrar." Îi daţi o cu totul altă senzaţie de siguranţă decît dacă îi spuneţi: „Nu e util să fiţi condamnat la moarte sau privat de avere în mod arbitrar". Se poate demonstra şi am recunoscut-o deja, că într-adevăr aşa ceva nu e niciodată util. Dar vorbind despre drept, prezentaţi o idee care nu ţine de nici un calcul. Vorbind despre utilitate, daţi impresia că propuneţi readucerea problemei în discuţie şi supunerea ei unei noi verificări.

„Ce poate fi mai absurd, exclamă ingeniosul şi savantul colaborator al lui Bentham, domnul Dumont de la Geneva, decît nişte drepturi inalienabile care au fost dintotdeauna alienate, nişte drepturi imprescriptibile care au fost întotdeauna prescrise!" Dar spunînd că aceste drepturi sînt inalienabile sau impresciptibile, se afirmă doar că ele nu trebuie alienate, că nu trebuie prescrise. Se vorbeşte despre ceea ce trebuie să fie, nu despre ceea ce este.

Bentham, reducînd totul la pricipiul utilităţii, s-a condamnat el singur la o evaluare forţată a ceea ce rezultă din toate acţiunile umane, evaluare care intră în contradicţie cu noţiunile cele mai simple şi mai obişnuite. Cînd vorbeşte despre fraudă, furt şi altele, e obligat să accepte ideea că dacă e, pe de o parte, pierdere, pe de cealaltă parte e cîştig; şi atunci principiul său, pentru respingerea unor astfel de acţiuni, e că binele cîştigului nu e echivalent cu răul pierderii. Dar binele şi răul fiind separate, omul care comite furtul va considera cîştigul lui mai important decît pierderea suferită de celălalt. Orice idee de dreptate fiind scoasă din discuţie, nu va mai socoti decît cîştigul pe care îl obţine. Va spune: „Cîştigul pentru mine este superior pierderii pentru celălalt". Nu-l va reţine aşadar decît teama de a nu fi descoperit. În sistemul acesta orice motivaţie morală dispare.

Respingînd primul principiu al lui Bentham, sînt departe de a desconsidera meritele acestui scriitor: lucrarea sa e plină de idei noi şi de puncte de vedere profunde, toate consecinţele pe care le degajă din principiul său sînt, în ele însele, nişte adevăruri preţioase. Adevărul este că acest principiu

nu e fals decît în terminologie. De îndată ce autorul reuşeşte să se desprindă de ea, el adună într-o ordine admirabilă noţiunile cele mai sănătoase privind economia politică, precauţiunile pe care trebuie să le ia guvernul pentru a nu interveni în problemele indivizilor decît atunci cînd e indispensabil, populaţia, religia, comerţul, legile penale, proporţia pedepselor faţă de delicte. I s-a întîmplat, însă, ca atîtor alţi autori de valoare, să trateze redactarea drept adevărata descoperire şi să sacrifice totul acestei redactări.

Eu am rămas credincios modului obişnuit de a vorbi, pentru că, în fond, consider că e mai exact şi pe deasupra cred că e şi mai uşor de înţeles.

Afirm că indivizii au nişte drepturi şi că aceste drepturi sînt independente de autoritatea socială, care nu se poate atinge de ele fără a se face vinovată de uzurpare. Cu autoritatea se întîmplă la fel ca şi cu impozitul: fiecare individ consimte să-şi sacrifice o parte din avere pentru a contribui la cheltuielile publice, al căror scop este să-i asigure folosinţa liniştită a ceea ce păstrează pentru el. Dar dacă Statul ar cere de la fiecare întreaga avere, garanţia pe care ar oferi-o ar fi iluzorie, de vreme ce această garanţie n-ar mai avea aplicare. La fel, fiecare individ consimte să-şi sacrifice o parte din libertate pentru a-şi proteja ce i-a rămas; dar dacă autoritatea i-ar pune stăpînire pe toată libertatea, sacrificiul ar fi fără rost.

Şi totuşi, cînd se întîmplă acest lucru, ce trebuie făcut? Ajungem la problema supunerii faţă de lege, una dintre cele mai dificile probleme care trebuie să stea în atenţia oamenilor. Orice hotărîre ai risca să iei în acest domeniu, te expui la dificultăţi insolubile. Vei spune că nu trebuie să te supui legii decît în măsura în care aceasta e dreaptă? Vei autoriza rezistenţele cele mai necugetate sau cele mai vinovate: anarhia se va instala peste tot. Vei spune că trebuie să te supui legii ca lege, independent de conţinutul şi de sursa ei? Te vei condamna la supunere faţă de decretele cele mai atroce şi faţă de autorităţile cele mai ilegale.

Oamenii de geniu, minţi deosebite, au eşuat în încercările lor de a rezolva această problemă. Pascal şi cancelarul Bacon credeau că au găsit soluţia atunci cînd afirmau că trebuie să te supui legii fără să o cercetezi. „A căuta motivaţiile legii – spune cel din urmă – înseamnă a-i slăbi puterea". Să căutăm să aprofundăm sensul acestei afirmaţii.

Numele legii va fi întotdeauna suficient pentru a-l obliga pe om la supunere? Dar dacă un număr de oameni sau chiar şi un singur om fără chemare (şi pentru a-i pune în încurcătură pe cei pe care îi văd deja pregătindu-se să mă combată, voi nominaliza: să spunem Comitetul de Salvare Publică, sau Robespierre) ar numi lege expresia voinţei lor personale, ceilalţi membri ai societăţii vor fi oare obligaţi să i se conformeze? Răspusul afirmativ este absurd; cel negativ însă arată că titlul de lege nu impune, el singur, obligaţia de a te supune şi că această obligaţie presupune o cercetare anterioară a sursei din care provine această lege.

Se va dori efectuarea acestei cercetări, cînd va fi nevoie să se constate dacă ceea ce ne este prezentat drept lege pleacă de la o autoritate legitimă; dar, odată lămurit acest punct, nu se va dori oare încetarea cercetării asupra conţinutului propriu-zis al legii? Ce se va cîştiga? O autoritate nu e legitimă decît între limitele sale; o municipalitate, un judecător de pace sînt autorităţi legitime, atîta vreme cît nu-şi depăşesc competenţa. Ar înceta să mai fie, dacă şi-ar aroga dreptul de a face legi. Trebuie deci acceptată ideea că în orice sistem indivizii pot să-şi folosească raţiunea nu doar pentru a cunoaşte caracterul autorităţilor, ci pentru a le judeca actele; de aici rezultă necesitatea de a examina atît conţinutul cît şi sursa legii.

Remarcaţi faptul că înşişi aceia care declară că supunerea este implicită legilor, oricare ar fi ele, ca o datorie riguroasă şi absolută, nu includ totuşi în această regulă lucrurile care-i interesează. Pascal nu includea religia; el nu se supunea deloc autorităţii legii civile în materie de religie şi, prin nesupunerea sa, a înfruntat persecuţia.

Autorul englez pe care l-am citat mai sus a stabilit că însăşi legea genera delicte şi că orice acţiune interzisă de către lege devenea o crimă. „Un delict – spune el – este un act din care rezultă ceva rău; or, stabilind o pedeapsă pentru o anumită acţiune, legea face ca din aceasta să rezulte ceva rău".

Judecînd aşa, legea poate să stabilească o pedeapsă pentru faptul de a fi salvat viaţa tatălui meu sau de a-l fi dat pe mîna călăului. Va fi oare suficient ca să se facă din aceasta un delict de respect filial? Şi exemplul pe care l-am dat, aşa groaznic cum este, nu-i o ipoteză vană. Nu s-a văzut

condamnîndu-se, în numele legii, taţi care şi-au salvat fiii sau fii care şi-au ajutat taţii?

Bentham se contrazice atunci cînd vorbeşte despre delicte imaginare. Dacă legea ar fi suficientă pentru a da naştere unor delicte, nici unul dintre delictele favorizate de lege n-ar fi imaginar. Tot ce va fi fost declarat de către ea drept delict ar fi într-adevăr un delict. Autorul englez se foloseşte de o comparaţie foarte potrivită pentru lămurirea situaţiei: „Anumite acte nevinovate în ele însele, spune el, sînt clasate printre delicte, aşa cum la anumite popoare unele alimente absolut inofensive sînt considerate otrăvuri". Nu rezultă oare că, tot aşa cum eroarea acestor popoare nu transformă în otravă nişte alimente sănătoase, eroarea legii nu poate transforma în delicte acţiunile inocente? Se întîmplă mereu ca, atunci cînd vorbeşti despre lege la modul abstract, să o vezi aşa cum ar trebui ea să fie; iar cînd te ocupi de ea aşa cum este, să o descoperi total diferită. De aici veşnicele contradicţii în sisteme şi interpretări.

Bentham a fost antrenat în genul acesta de contradicţii de către principiul său de utilitate, pe care cred că l-am combătut mai sus. A vrut să facă totală abstracţie de natură în sistemul său legislativ şi n-a observat că în felul acesta priva legile, simultan, de confirmare, fundament şi limită. A mers pînă la a afirma că orice acţiune, oricît de nesemnificativă ar fi ea, poate fi interzisă de către lege şi că legii îi datorăm libertatea de a ne aşeza sau de a rămîne în picioare, de a intra ori de a ieşi, de a mînca sau nu, pentru că legea ne-ar putea-o interzice. Datorăm această libertate legii, aidoma vizirului care aducea, zilnic, mulţumiri Înălţimii Sale pentru a-i fi lăsat capul pe umeri, pentru a nu-l fi decapitat. Însă legea care s-ar pronunţa asupra acestor acte nesemnificative nu ar mai fi o lege, ci un despot.

Termenul de „lege" este tot atît de vag ca şi cel de „natură"; abuzîndu-se de cel din urmă, se dă peste cap societatea; abuzîndu-se de primul, se ajunge la tiranizarea ei. Dacă ar trebui ales între cei doi, aş spune că, cel puţin, termenul de natură sugerează o idee aproape identică tuturor oamenilor, pe cînd cel de „lege" poate fi aplicat celor mai opuse idei.

Atunci cînd, în vremuri teribile, ne-au fost comandate omorul, delaţiunea, spionajul, nu în numele naturii ne-au fost ele comandate, fiindcă oricine şi-ar fi dat seama că era contradicţie în termeni. Comanda s-a făcut în numele legii şi n-a mai fost nici o contradicţie.

Supunerea față de lege este o datorie; dar, asemenea tuturor datoriilor, ea nu e absolută ci relativă. Se sprijină pe supoziția că legea emană dintr-o sursă legitimă și că ea se menține între niște limite corecte. Datoria aceasta nu dispare atunci cînd legea se îndepărtează de această regulă doar în unele privințe. Datorăm liniștii publice multe sacrificii; ne-am face vinovați, în ochii moralei, dacă, printr-un atașament prea inflexibil față de drepturile noastre, am tulbura-o, de îndată ce ni s-ar părea că, în numele legii, aceste drepturi au fost atinse. Nici o datorie însă nu ne leagă față de niște legi de felul celor care erau promulgate, de exemplu, în 1793, sau chiar mai tîrziu, și a căror influență corupătoare amenință părțile cele mai nobile ale existenței noastre. Nici o datorie nu ne-ar lega de niște legi care, nu numai că ne-ar restrînge libertățile legitime și s-ar opune unor acte pe care n-ar avea dreptul de a le interzice, dar care ne-ar comanda acțiuni contrare principiilor veșnice ale dreptății sau ale milei, pe care, dacă omul ar înceta să le respecte, și-ar nega propria natură.

Publicistul englez pe care l-am combătut mai înainte este, el însuși, de acord cu acest adevăr. „Dacă legea, spune el, nu e cum trebuie să fie, trebuie oare să-i dăm ascultare sau trebuie să o încălcăm? Trebuie să rămînem oare neutri între legea care ordonă un lucru rău și morala care îl interzice? E necesar să cercetăm dacă răul posibil cauzat de supunere e mai mic decît răul posibil cauzat de nesupunere". În felul acesta el recunoaște, în pasajul citat, dreptul la judecată personală, drept pe care în alte părți îl contestă.

Doctrina supunerii nelimitate față de lege a făcut, poate, sub tiranie și în furtuna revoluțiilor, mai mult rău decît toate celelalte greșeli care i-au dezorientat pe oameni. Cele mai execrabile pasiuni s-au adăpostit în spatele acestei forme, impasibilă și imparțială în aparență, pentru a se deda la toate excesele posibile. Vreți să adunați, într-un singur punct de vedere, consecințele acestei doctrine? Amintiți-vă că împărații romani au făcut legi, că Ludovic al XI-lea a făcut legi, că Richard al III-lea a făcut legi, și tot legi a făcut și Comitetul de Salvare Publică.

E așadar necesar să stabilim cu precizie care sînt drepturile pe care numele de lege, legat de anumite acte, le dă acestora asupra supunerii noastre

şi, ceea ce e deja altceva, ce drepturi le dă asupra participării noastre. E necesar să se indice caracteristicile care fac ca o lege să nu fie o lege.

Prima dintre aceste caracteristici este retroactivitatea. Oamenii nu au acceptat condiţionările legilor decît în ideea ca actelor proprii să li se asigure nişte consecinţe sigure, în funcţie de care să se poată conduce şi să-şi poată alege linia de conduită dorită. Retroactivitatea le smulge acest avantaj. Ea anulează condiţia pactului social, ascunde preţul sacrificiului pe care l-a impus.

O altă caracteristică a ilegalităţii legilor este aceea de a prescrie acţiuni contrare moralei. Orice lege care comandă delaţiunea, denunţul, nu e o lege; orice lege care pedepseşte înclinaţia specifică omului de a da adăpost oricui îi solicită acest lucru, nu e o lege. Guvernul e instituit pentru a supraveghea; el dispune de instrumente pentru a acuza, a urmări, a descoperi, a preda, a pedepsi; nu are însă dreptul de a trece asupra individului, care nu îndeplineşte nici o misiune, aceste sarcini nccesare, dar dureroase. El trebuie să respecte, la cetăţeni, acea generozitate care îi face să deplîngă şi să ajute, fără a cerceta, pe cel slab lovit de cel puternic.

Am întărit autoritatea publică tocmai pentru a face inviolabilă mila. Am vrut să păstrăm în sufletul nostru sentimentele de simpatie, însărcinînd puterea cu funcţiunile severe care ar fi putut răni sau ofensa aceste sentimente.

Orice lege care împarte cetăţenii în clase, care îi pedepseşte pentru ceva ce n-a depins de ei, care îi face răspunzători de alte acţiuni decît ale lor, orice lege de acest fel nu e lege. Legile împotriva nobililor, a preoţilor, a taţilor dezertori, a părinţilor emigraţilor, nu erau legi.

Acesta e deci principiul: să nu se anticipeze însă asupra consecinţelor pe care le trag din el. Nu pretind nici pe departe că recomand nesupunerea. Ea trebuie interzisă, nu din respect pentru autoritatea uzurpatoare, ci pentru a-i menaja pe cetăţenii pe care astfel de lupte fără rost i-ar priva de avantajele stării sociale. Atît timp cît o lege, fie ea şi proastă, nu tinde să ne corupă; atît timp cît autoritatea nu ne cere decît sacrificii care nu ne fac nici josnici nici feroci, putem să subscriem la ea. Nu facem concesii decît faţă de noi înşine. Dar dacă legea ne-ar obliga, aşa cum a făcut-o adesea în anii tulburi, dacă ne-ar obliga, spun, să ne călcăm în picioare atît sentimentele cît şi datoriile; dacă, sub pretextul absurd al unui devotament uriaş şi artificial faţă de ceea ce ea numeşte, rînd pe rînd, republică sau monarhie, ne-ar interzice fidelitatea faţă de prietenii aflaţi în nenorocire; dacă ne-ar impune

să fim perfizi cu aliaţii noştri sau chiar să ne persecutăm duşmanii învinşi – să fie blestemată şi să nu i se dea nicicînd ascultare unei astfel de înmănuncheri de nedreptăţi şi de crime, împodobită cu numele de lege!

O datorie concretă, generală, fără restricţii, şi care se impune ori de cîte ori o lege pare nedreaptă, e aceea de a nu o aplica. Această inerţie nu antrenează nici tulburări, nici revoluţie, nici răsturnări, şi ar fi fost, cu siguranţă, un spectacol straşnic să vezi, atunci cînd nedreptatea era la putere, cum autorităţile vinovate elaborează în van legi sîngeroase, proscrieri în masă, decizii de deportare şi cum nu se găseşte, în rîndurile poporului imens şi tăcut care geme sub puterea lor, nici un executor pentru aceste nedreptăţi, nici un complice pentru aceste ticăloşii.

Nimic nu-l scuză pe cel care acordă asistenţă unei legi pe care o crede nedreaptă: pe judecătorul care face parte dintr-o curte pe care o socoteşte ilegală, sau care pronunţă o sentinţă pe care o dezaprobă; pe ministrul care pune să fie aplicat un decret împotriva conştiinţei sale; pe trepăduşul care arestează un om pe care-l ştie nevinovat, pentru a-l da pe mîna călăilor săi.

Teroarea nu e o scuză mai valabilă decît celelalte pasiuni infame. Blestemaţi să fie aceşti oameni veşnic constrînşi de autoritate, după cum spun ei, servitorii neobosiţi ai tuturor tiraniilor existente, denunţătorii postumi ai tuturor tiraniilor răsturnate! Într-o perioadă cumplită ni se pretexta că nu se punea, cineva, în slujba legilor injuste, decît pentru a le atenua asprimea şi că puterea, pe care unii consimţeau să o deţină, ar fi cauzat şi mai mult rău dacă s-ar fi aflat în nişte mîini mai puţin curate. Tranzacţie mincinoasă, care deschidea o cale nesfîrşită tuturor crimelor! Fiecare negocia cu propria conştiinţă şi fiecare nedreptate îşi afla nişte executori demni de ea. Nu văd de ce, în acest sistem, nu poţi deveni călăul inocenţei, sub pretextul că ai sugruma-o mai cu blîndeţe.

Şi oamenii aceştia ne înşală prin chiar ceea ce ne spun. Am avut dovezi nenumărate în timpul revoluţiei. Nu se mai ridică niciodată din degradarea pe care au acceptat-o; sufletul lor, zdrobit de aservire, nu-şi mai cîştigă în veci independenţa. Zadarnic ne prefacem, din calcul, complezenţă sau milă că ascultăm scuzele pe care ni le bîlbîie; zadarnic ne arătăm convinşi că şi-au regăsit, printr-o minune greu de explicat, curajul pierdut de atîta vreme – nici ei nu cred de fapt aşa ceva. Ei înşişi şi-au pierdut capacitatea de a spera. Iar gîtul lor, îndoit sub jugul purtat, se apleacă din obişnuinţă şi fără să opună nici o rezistenţă în aşteptarea unui nou jug.

ANEXA 2

DESPRE PROPUNEREA LEGILOR NUMAI ÎN NUMELE MINIŞTRILOR

Acum cîtăva vreme am crezut că trebuie să combat, cu toată forţa pe care o aflam în adevăr şi în ceea ce-mi pare a fi raţiune, lucrarea domnului de Chateaubriand *Monarhia conform Cartei.* Dar atacînd partea practică a sistemului său, care mi se părea şi mi se pare încă periculoasă, n-am ezitat, nici măcar atunci, să recunosc că în primele o sută de pagini ale acestei cărţi el a emis idei perfect juste şi în mod esenţial constituţionale. Am privit ca pe o neplăcere ce ţine de vremurile respective modul în care, întorcîndu-se în mijlocul drumului, deducea el principiile cele mai evidente şi mai înţelepte din consecinţe total opuse celor care ar fi decurs din ele. Astăzi, cînd aceste consecinţe şi-au pierdut mult din aspectul primejdios, fiindcă imposibilitatea de a le pune în practică este pe zi ce trece tot mai bine demonstrată, îmi place să mă sprijin pe acest scriitor celebru, atît pentru că dezvălui adevărul, oriunde îl găsesc, cît şi pentru că e bine de dovedit că forţa lucrurilor conduce toate spiritele luminate către adoptarea aceloraşi idei fundamentale, oricît de diferit ar fi, în mod sigur, punctul lor de plecare şi, probabil, cel la care doresc să ajungă.

Voi spune aşadar, în legătură cu articolul căruia îi este consacrată această notă, că e suficient să citeşti capitolul VI din *Monarhia conform Cartei* pentru a te convinge că propunerile de legi care vin din partea miniştrilor trebuie să se facă numai în numele acestora, iar numele regelui nu

trebuie pronunţat decît atunci cînd, legea fiind adoptată, puterea regală îi acordă confirmarea.

„Miniştrii, spune domnul de Chateaubriand, îşi prezintă în Camere proiectele de legi în cadrul unei ordonanţe regale. Ordonanţa aceasta începe cu formula *Ludovic, prin mila lui Dumnezeu,* etc. Astfel, miniştrii sînt obligaţi să-l facă pe Rege să vorbească la persoana întîi; îl fac să spună că a chibzuit, în înţelepciunea sa, la proiectul lor de lege, că-l trimite, graţie puterii sale, la Camere – apoi apar amendamente care sînt admise de către Coroană, iar mila lui Dumnezeu şi înţelepciunea şi puterea regală primesc o dezminţire formală. E nevoie de o a doua ordonanţă pentru a declara din nou, prin mila lui Dumnezeu, din înţelepciunea şi puterea Regelui, că Regele (adică ministerul) s-a înşelat.

E necesar ca ordonanţa să fie păstrată pentru legea completă, operă a Coroanei, asistată de celelalte două ramuri ale puterii legislative şi nu pentru proiectul de lege, care nu-i decît opera miniştrilor. Numele Regelui, împins în faţă de către miniştri, ar produce, în timp, unul sau altul din următoarele inconveniente grave: sau ar impune un astfel de respect încît, prin dispariţia totală a libertăţii din cele două Camere, s-ar cădea sub despotismul ministerial; sau nu ar ţine în frîu voinţele, ceea ce ar conduce la dispreţuirea autorităţii regale".

Într-adevăr, a amesteca numele Regelui în discutarea unui proiect de lege înseamnă a scoate cu totul puterea regală din sfera ei proprie, înseamnă a o atrage în vîrtejul tuturor opiniilor. În timp ce constituţia vrea ca miniştrii să fie răspunzători pentru Rege, înseamnă să doreşti ca Regele să fie răspunzător pentru miniştri. Ea plasase, în mod înţelept, instituţia ministerială între monarh şi popor, pentru ca ea să servească drept scut de apărare monarhului în toate altercaţiile politice, iar dumneavoastră plasaţi numele monarhului între popor şi instituţia ministerială, ca şi cum monarhul ar trebui să servească drept scut miniştrilor săi. Unde se află utilitatea acestei răsturnări de idei? Fără îndoială că nu vreţi ca proiectele de legi să nu poată fi respinse? La ce vă serveşte, atunci, să le atribuiţi puterii regale şi să faceţi, în felul acesta, ca dizgraţia respingerii să cadă asupra ei? Din respect pentru regalitate şi din consideraţie pentru bunul simţ, fiecare lucru trebuie lăsat la locul lui şi nu trebuie compromis ceea ce s-a afirmat că se doreşte păstrat. Cine

cîştigă ceva din faptul că, propunîndu-şi proiectele, miniştrii se acoperă cu numele regelui? În nici un caz Regele: el nu ar fi în cîştig decît în ipoteza că aceste proiecte ar trebui adoptate fără amendamente. Dar de vreme ce ele pot fi respinse sau schimbate printr-un amendament oarecare, el nu cîştigă nimic din aceasta, dimpotrivă, pierde. Nici naţiunea nu capătă nici un avantaj. În mod sigur nu e util să fie prezentate Camerelor, sub o formă care li se impune, care le slăbeşte rezistenţa, care le împiedică să judece drept, nişte proiecte despre care se presupune că ar mai putea prezenta defecte, de vreme ce trebuie să fie discutate. Cei care cîştigă ceva din aceasta sînt miniştrii, atunci cînd doresc legi opresive, neconstituţionale sau vicioase. Le vine atunci uşor să se ascundă în spatele regelui şi să pună pe seama puterii inviolabile, care nu ar trebui niciodată să fie expusă frămîntărilor nemăsurate pe care le antrenează o discuţie, toate vederile lor strîmte, calculele mincinoase, intenţiile secrete, lăcomia lor de a cîştiga o autoritate care să nu fie profitabilă decît pentru ei – căci un rege constituţional este cu atît mai slab cu cît miniştrii săi sînt nişte despoţi.

Fără îndoială că, dacă în urma vreunui eveniment de felul celor declanşate, de obicei, de revoluţii, un grup de cincisprezece sau douăzeci de persoane ar pune stăpînire pe minister; dacă acest grup s-ar ţine deoparte şi de vechile amintiri şi de ideile noi; dacă ar supăra toate interesele şi ar considera că prin această manevră păstrează de fapt echilibrul între partide; dacă, ofensîndu-i pe toţi, ar fi ţinta reclamaţiilor tuturor şi şi-ar face din asta un merit, ca şi cum imparţialitatea nu ar însemna dreptate, ci nedreptate faţă de toată lumea; dacă, spun, un astfel de grup ar pune, într-o bună zi, stăpînire pe minister, ar fi încîntat să rostească în dreapta şi în stînga numele regelui şi să înlocuiască cu acest nume venerabil nişte nume care nu se bucură, în opinia nimănui, de nici un fel de consideraţie; acesta ar fi însă un lucru foarte rău atît pentru rege cît şi pentru naţiune. Regele ar vedea stingîndu-se sentimentele de afecţiune faţă de persoana sa; naţiunea nu ar şti în cine să se încreadă. Întreaga Constituţie şi întregul Stat ar fi în pericol. Nu asta doreşte naţiunea şi voi dovedi că nu asta a dorit Carta.

Ea afirmă, în articolul 16: *Regele propune legea*. Nici vorbă să afirme: *Regele propune proiectele de lege*. Autorul Cartei a realizat foarte bine faptul că a spune că regele propune proiecte care ar putea fi respinse sau modificate

ar însemna înjosirea majestăţii regale. Carta afirmă: *Regele propune legea.* Aceasta vrea să spună că regele propune elaborarea unei legi privind o anume problemă. Şi acesta este cu adevărat sensul articolului; de vreme ce articolul care-l urmează este conceput în felul următor: *propunerea de lege este înfăţişată după voia regelui în Camera Lorzilor sau în Camera deputaţilor;* aşadar *după voia Regelui* şi nu *în numele Regelui.* Cum s-ar explica această schimbare de exprimare, în cazul în care carta nu ar fi înţeles că de îndată ce e vorba de proiecte supuse criticii, dezbaterii, amendamentelor şi respingerii, numele regelui trebuie să dispară?

Aşadar să nu fiu contrazis în numele Cartei: ea este, integral, favorabilă adevărului pe care eu îl susţin. Toată lumea trebuie să dovedească respectarea ei; dar pentru ca ea să devină o garanţie pentru noi, trebuie să i se garanteze ei însăşi apărarea împotriva interpretărilor şi subtilităţilor ministeriale.

Semnarea actelor puterii ministeriale numai de către miniştri

Toate argumentele care demonstrează că propunerile de legi trebuie făcute în numele miniştrilor, dovedesc în egală măsură că numai ei trebuie să semneze toate actele puterii ministeriale. Înscrierea semnăturii regale pe nişte acte care sînt supuse examinării de către Camere, sînt expuse reclamaţiilor persoanelor particulare şi pot deveni subiectul unei acuzaţii împotriva miniştrilor, nu înseamnă oare compromiterea acestei semnături auguste? Regele este inviolabil. Atunci în ce fel, sub ce pretext, în ce scop se doreşte ca el să semneze ceva de care nu este responsabil? Se crede că i se sporeşte în felul acesta autoritatea, punînd-o să acţioneze încontinuu şi să intervină în toate detaliile administraţiei. Dar, dacă acţiunea sa nu-i decît aparentă, iar intervenţia – iluzorie, în loc să-i fie utilă, această autoritate îi dăunează. Să presupunem cazul unei ordonanţe ilegale şi al unui ministru judecat pentru această ordonanţă. Nu constituie oare un rău indiscutabil faptul că, într-un proces care atrage atenţia Franţei şi a întregii Europe, ceea ce constituie corpul delict poartă semnătura regelui însuşi? Nu atrage asta oare, în mod inevitabil, o supărătoare confuzie în mintea acelei părţi a poporului prea puţin familiarizată cu noţiunile constituţionale? Nu ne putem teme că această parte a poporului ar putea gîndi că regele este cel acuzat? În sfîrşit,

nu e oare de dorit ca francezii să creadă, în permanenţă, că de la rege nu poate emana nimic incorect, neconstituţional, opresiv? Miniştrii nu-i doresc semnătura decît pentru a-şi pregăti scuza că au fost forţaţi să contrasemneze.

De cîte ori nu am văzut, pe vremuri, miniştri, duşmani ai şefului Statului şi ai naţiunii, manifestîndu-şi durerea ipocrită şi plîngîndu-se de a fi constrînşi să execute vexaţiuni pe care ei înşişi le provocaseră! Adăugau, în felul acesta, crimei de comitere a unei fapte rele pe cea, aproape la fel de mare, de a o atribui puterii supreme. Erau agenţii nedreptăţii şi pretindeau a fi cei care o îndreaptă. Urgiseau poporul, afirmînd că îl ajută. Calomniau autoritatea, o prezentau veşnic sub un chip violent, arbitrar, tiranic, şi se lăsau binecuvîntaţi pentru nişte alinări pe care le aduceau în viaţa cîtorva năpăstuiţi, în timp ce năpăstuiau mii de oameni. Pentru a pune capăt acestei manevre constante a miniştrilor, trebuie să se stabilească definitiv că regele nu poate face nimic care să fie atacabil sau ilegal. Într-o guvernare liberă, naţiunea nu trebuie să aibă alt protector decît legea. Departe de noi acele protecţii subalterne, exercitate la întîmplare din pur capriciu şi însoţite de insolenţă! Departe de noi acele excepţii, dispense, favoruri parţiale, plătite prin sclavia publică! Într-o monarhie constituţională puterea regală nu trebuie să fie atinsă de nici un individ şi, la rîndul ei, nu trebuie să atingă pe nimeni. Situaţia persoanelor particulare ar fi deosebit de neplăcută dacă ele ar trebui să se teamă de o putere inviolabilă împotriva căreia, dacă te înarmezi, comiţi un atentat, o ofensă dacă o reclami, iar asupra actelor ei nici un tribunal nu poate lua o hotărîre. Separaţi numele regelui de actele miniştrilor, pentru ca responsabilitatea să fie mai reală, iar inviolabilitatea mai sacră.

Se va obiecta, poate, că în Cartă este înscris cum că *Regele dă regulamentele şi ordonanţele?* Cine nu vede, oare, că acest articol indică pur şi simplu că numind miniştrii, el îi autorizează să dea aceste ordonanţe şi regulamente? Carta nu afirmă că regele le semnează – ea s-a abţinut cu străşnicie să afirme acest lucru. A simţit că numele regelui trebuie să rămînă neatins de nici o cercetare, de nici o doleanţă, de nici o judecată.

ANEXA 3

DESPRE EREDITATEA *PAIR*-IEI

Dintre toate instituţiile noastre constituţionale, *pair*-ia ereditară e poate singura pe care opinia o respinge cu o insistenţă pe care nimic, pînă acum, nu a putut-o învinge. De fiecare dată cînd îşi cîştigă dreptul de a se face auzită, sau cînd recapătă speranţa de a vedea modificată această instituţie, ea se exprimă împotriva tuturor privilegiilor ereditare cu o forţă şi cu o unanimitate imposibil de ignorat. Am avut, spre regretul meu, ocazia să mă conving de aceasta în clipa în care a apărut actul adiţional a cărui redactare integrală mi-a fost atribuită în mod atît de gratuit. Cei care priviseră cooperarea mea la retopirea constituţiilor precedente drept un fel de garanţie pentru respectarea principiilor liberale, văzură, în admiterea unei clase ereditare, abandonarea opiniilor pe care le susţinusem pînă atunci.

Chiar şi Bonaparte care, fără să aibă simţul libertăţii, avea instinctul a ceea ce este popular, remarcase această predispoziţie generală. El spunea, în ceea ce priveşte *pair*-ia: „Luaţi seama că ea se află în dezacord cu starea de spirit prezentă. Va răni orgoliul armatei, va înşela aşteptările partizanilor egalităţii, va ridica împotriva mea mii de pretenţii particulare. Unde vreţi să găsesc elementele aristocratice pe care le pretinde *pair*-ia? Vechile averi sînt duşmane, multe dintre cele noi sînt ruşinoase. Nu ajung cinci sau şase nume ilustre. Fără amintiri, fără strălucire istorică, fără marile proprietăţi, pe ce se va sprijini *pair*-ia mea? Cea engleză este cu totul altceva. Ea se

situează deasupra poporului, dar nu împotriva lui. Nobilii englezi sînt cei care i-au dat Angliei libertatea. De la ei vine Marea Cartă. Au crescut odată cu Constituţia şi sînt una cu ea. Dar peste treizeci de ani, *pair*-ii mei răsăriţi ca ciupercile nu vor fi decît nişte soldaţi sau nişte şambelani. Tot ce se va putea vedea va fi ori un cîmp de arme ori o anticameră."

În ciuda acestor observaţii mi-am păstrat, trebuie să o mărturisesc, convingerea că, pentru menţinerea unei monarhii constituţionale, este indispensabilă ereditatea *pair*-iei. Şi îmi voi expune şi argumentele.

Nimeni nu a combătut, mai violent decît mine, ereditatea. S-a dorit să se lovească în mine şi s-a sperat că voi fi descumpănit la republicarea a ceea ce tipărisem, sub republică, împotriva ereditătii. S-au înşelat. Am spus, şi departe de mine gîndul de a o nega, că ideea de egalitate e o idee imposibil de smuls din inima omului; că nu există religie în formare care să nu fi proclamat această idee; că specia umană a înaintat către libertate peste dărîmăturile a tot felul de instituţii; că a trecut de la împărţirea în caste[1] la sclavie, de la sclavie la feudalism, de la feudalism la nobilime; că nobilimea, feudalismul, sclavagismul, împărţirea în clase fac parte din acelaşi sistem, se sprijină pe aceleaşi baze; şi că, dacă se doreşte evitarea

[1] Împărţirea în caste diferă de sclavie prin aceea că distinge două rase diferite de oameni, una dintre ele fiind superioară celeilalte prin voinţa divină şi printr-un fel de natură misterioasă. Sclavia civilă se bazează pe o inegalitate de forţe, împărţirea în caste pe o deosebire de greşeli. Sclavul războinicului sau al agricultorului este tot un om ca şi el, doar că mai slab sau mai puţin favorizat de soartă. Sclavul preotului nu este un om aidoma lui, ci de o natură intrinsec inferioară: unul are ceva josnic, celălalt – ceva dumnezeiesc. E probabil că împărţirea în caste, idee pur teocratică, şi ale cărei urme se regăsesc la evrei, a precedat sclavia civilă care, şi ea, a fost înlocuită de feudalism, temperat mai pe urmă şi modificat sub numele de nobilime. Aceste patru revoluţii ne oferă o suită de îmbunătăţiri progresive. Sînt nişte trepte dispuse regulat. Nobilimea e mai aproape de noi ca feudalismul, feudalismul faţă de sclavie, sclavia faţă de împărţirea în caste. Dacă am vrea să facem mai opresivă nobilimea, am transforma-o în feudalism. Dacă l-am vrea pe acesta mai odios, l-am transforma în sclavagism. Dacă am vrea să facem sclavagismul mai cumplit, l-am transforma în împărţire în caste. Printr-un traseu invers, pentru a îndulci starea castelor de jos, le-am ridica la rangul de sclavi. Pentru a micşora înjosirea sclavilor, le-am da garanţia imperfectă a şerbilor. Pentru a elibera şerbii, le-am acorda independenţa oamenilor liberi.

unor zguduiri mereu gata să apară şi, întotdeauna, cumplite, e nevoie să se consfinţească egalitatea. Dar, în aceeaşi lucrare şi în acelaşi capitol chiar, mă declaram şi în favoarea formei republicane de guvernămînt şi adunam laolaltă toate raţionamentele care pot face să fie preferată republica monarhiei. Republica a căzut. Bineînţeles că n-am contribuit la căderea ei şi nici n-am aplaudat această cădere. Am apărat-o sub Bonaparte; nu există discurs de-al meu în Tribunat în care să nu-i fi menţionat numele şi consacrat principiile. Şi, într-o lucrare realizată sub impresia coalizării regilor împotriva Franţei vorbeam, şi acolo, „despre emoţia profundă pe care o simţeau toate spiritele de valoare la gîndul republicilor antice, în care facultăţile umane se dezvoltau pe o arie atît de vastă şi cu un asemenea sentiment de energie şi de demnitate. Urmele unei naturi anterioare, ca să spunem aşa, naturii noastre, par, spuneam eu acolo, să se trezească, în adîncul sufletului nostru, la această amintire". Dar, în sfîrşit, republica a căzut. De atunci încoace a trebuit să-mi mobilizez toate resursele spirituale pentru a descoperi cum s-ar putea concilia monarhia şi libertatea. M-am convins că nu este imposibilă această concluzie, şi că, graţie neutralităţii complete şi recunoscute, oficial, a puterii regale, o monarhie constituţională nu se opune deloc acestei libertăţi paşnice care convine cu precădere timpurilor noastre, moderne. Odată convins de acest lucru, a trebuit şi să mă resemnez cu privire la toate condiţiile pe care le impune monarhia. Cea a ereditătii unei clase, care serveşte de pavăză ereditătii unei familii, mi s-a părut esenţială. Cu toate acestea, nu m-am hotărît decît după multe ezitări. Am căutat în neutralitatea puterii regale, neutralitate care schimbă complet natura monarhiei, un mijloc de a o elibera de această condiţie oneroasă şi nepopulară. Dar această neutralitate a puterii regale nu e încă, aşa cum mi se pare, suficient de bine înţeleasă, în aşa fel încît tronul să înceteze de a mai fi, în zilele noastre, ţinta tuturor dorinţelor şi a tuturor tentativelor celor ambiţioşi. Într-o monarhie cu adevărat constituţională ambiţia personală ar trebui, fără îndoială, să se îndrepte cu predilecţie către rolul sclipitor de deputat şi nu către titlul august de rege. Cu toate omagiile mele pentru calităţile venerabile ale lui George al III-lea, mi-ar plăcea mai mult să fi fost domnul Fox decît monarh al Angliei. Dar nu am ajuns încă în epoca în care liniştea publică va putea avea drept fundament această apreciere filosofică a lucrurilor; şi cum, pînă atunci, tronul

va fi veşnic un obiect de invidie, trebuie să-i punem împrejur instituţii care să-l apere.

O a doua consideraţie îmi pare să vină în sprijinul celei dintîi. S-a văzut, în cele de mai sus, cît de indispensabilă este diviziunea în două Camere în cadrul puterii reprezentative. Or, în ipoteza existenţei a două camere elective, din care una ar fi pe viaţă, ar trebui ca regele să poată ori să le dizolve şi pe una şi pe cealaltă, ori să o mărească, după voia să, pe una dintre ele. Fiindcă o Cameră care să fie ferită de dizolvare şi care să nu fie reînnoită decît în anumite momente precise, destul de îndepărtate, în mod necesar, ar deveni un corp independent nu numai în raport cu toate puterile constituţionale, dar şi cu însăşi naţiunea. Acum, dacă regele ar putea să lărgească, după cum doreşte, prima Cameră, ea ar deveni mult mai dependentă de el. Nu ar mai exista elementul ereditar care, plasînd anumite familii deasupra favorurilor curţii, face din ele nucleul unei opoziţii cu atît mai puternice cu cît e mai liniştită şi mai echilibrată. Uitaţi-vă la familiile Devonshire, Portland, Bedford, în Camera Lorzilor din Anglia – aici e puterea de rezistenţă. Noii lorzi – familiile Liverpool, Lonsdale, Colchester –, proaspăt ieşiţi din mîinile coroanei, sînt impregnaţi de spiritul acesteia. Pe de altă parte, dacă regele ar putea dizolva cele două Camere, nu ar mai exista într-una din ele această stabilitate care serveşte de contrapondere pentru tendinţa democratică.

Nu ar fi, de altfel, periculos să accepţi perioade în care să nu existe nici o putere în afara celei a regelui şi a miniştrilor săi? La ora actuală Camera Lorzilor este, într-adevăr, inactivă, în timpul separării de cea a deputaţilor. Dar ea există, şi asta înseamnă ceva – asta înseamnă mai mult decît credem.

Consideraţiile acestea m-au determinat să înclin spre o cameră ereditară. Dacă ele nu-i vor face, pe cei care mă citesc, să se alăture opiniilor mele, cel puţin îi vor convinge că nu sînt împotriva libertăţii cînd doresc această instituţie. Dimpotrivă, văd în ea o garanţie în plus pentru libertate.

Nu mă amăgesc deloc, în rest, în privinţa dificultăţilor imense ce trebuie depăşite astăzi pentru a constitui *pair*-ia ereditară. Le-am analizat în altă parte, atunci cînd cel mai puternic om din secolul nostru se străduia să creeze o asemenea putere. „În capul celor care vorbesc despre avantajele unei

ereditãţi deja recunoscute, concluzionînd, din aceasta, asupra posibilităţii de a crea ereditatea este, spuneam eu atunci, o mare confuzie. Nobleţea antrenează respectul, faţă de un om şi faţă de urmaşii săi, nu numai al generaţiilor viitoare, dar şi al celor contemporane. Aspectul acesta din urmă e cel mai dificil. Un tratat de acest gen poate fi admis, dacă, atunci cînd te naşti, îl găseşti confirmat. Dar să asişti la încheierea contractului şi să te resemnezi e ceva imposibil, dacă nu eşti partea favorizată. Ereditatea se introduce în vremurile de simplitate şi de cuceriri – ea nu poate fi instituită în mijlocul civilizaţiei. Într-o astfel de epocă ea poate fi menţinută, dar nu creată. Instituţiile care ţin de prestigiu nu sînt rezultatul voinţei, ci opera împrejurărilor. Toate terenurile se pretează unor alinieri geometrice, însă doar natura produce peisajele şi efectele pitoreşti. O ereditate pe care am vrea să o construim fără ca ea să se sprijine pe nici o tradiţie, respectabilă şi aproape misterioasă, nu ar pune stăpînire pe imaginaţie. Pasiunile nu ar fi domolite: dimpotrivă, ele s-ar porni şi mai tare contra unei ilegalităţi răsărite din senin în prezenţa lor şi pe seama lor. Pot fi creaţi noi nobili, dacă se răsfrînge asupra lor exemplul întregului corp nobiliar. Dar dacă se creează în acelaşi timp şi corpul şi membrii, unde se va mai afla obîrşia exemplului?

Avem, fără îndoială, nume istorice şi la prima vedere ar fi destul de firesc să sperăm că aceste nume istorice vor face să se răsfrîngă asupra noilor lor colegi o parte din strălucirea care le înconjoară. Dar aceste nume istorice au suferit, mai mult sau mai puţin, de pe urma împrejurărilor nefericite. Nu vorbesc despre ceea ce au făcut nobilii împotriva lor înşile, sub Ludovic al XIV-lea şi sub Ludovic al XV-lea. Îi las celui mai curajos apărător al nobilimii, domnului conte de Montlosier, sarcina dureroasă de a descrie modul în care uriaşii feudalismului se transformau, încetul cu încetul, în nişte pitici şi se complăceau în zorzoanele copilăreşti cu care-şi împopoţonau trupul împuţinat. Mă rezum la ceea ce se află mai aproape de noi, căci s-a petrecut sub ochii noştri.

Din nefericire, guvernarea imperială n-a lăsat nobilimea tot aşa de curată pe cît o găsise – ea s-a pliat necesităţilor cu prea multă cumînţenie. I-a permis puterii ilegale să o despăgubească pentru devotamentul arătat faţă de puterea legitimă. A meritat restituiri şi a acceptat favoruri. De fapt, cînd s-a înfăptuit restauraţia, nu s-a mai vorbit de reparaţiile obţinute recent, ci

de sacrificiile făcute cîndva şi, ascultînd plîngerile frecvente împotriva oprimării unui regim şi a ingratitudinii celuilalt, e consolator să te gîndeşti că unele nume ilustre au profitat de amîndouă. Respingînd astăzi amintirea favorurilor imperiale ca pe o urmă inoportună a unui pas greşit din tinereţe, nobilimea îşi şterge din cronici episodul acesta ciudat. Memoria naţională nu-l uită, însă, şi, în felul acesta, elementele de respect şi de consideraţie care păreau să mi se ofere în modul cel mai firesc drept un sprijin pentru noua *pair*-ie, nu ne asigură decît nişte resurse echivoce şi ineficiente. Ce trebuie făcut? Trebuie să se aştepte şi să se spere că felul în care *pair*-ii îşi vor îndeplini funcţiile acordate de constituţie va risipi prejudecăţile mai degrabă deplorabile pînă acum, decît nedrepte. Sînt unii care au contribuit deja la reconcilierea naţiunii cu demnităţile pe care le deţin mai mult decît au făcut-o opt secole de tradiţii nobiliare. Nu sînt, probabil, cei pe care majoritatea colegilor îi priveşte ca pe cei mai devotaţi intereselor corpului din care fac parte, şi cu toate acestea ei sînt cei care-i vor crea popularitate şi îl vor salva.

ANEXA 4

CAMERELE AU DREPTUL LA INIŢIATIVĂ ÎN CONCURENŢĂ CU PUTEREA EXECUTIVĂ

Observaţii – Una din capodoperele a ceea ce s-a numit constituţia anului VIII era de a priva de iniţiativă pe reprezentanţii poporului. Am auzit cum se lua apărarea acestei dispoziţii bizare, citîndu-se exemplul cîtorva naţii antice. Dar la aceste naţii, puterea legislativă era exercitată de întregul popor, iar iniţiativa era încredinţată unui senat. Aproape la fel se întîmpla la Geneva: puterile constituite redactau legi şi le înaintau consiliului general, adică adunării tuturor cetăţenilor, pentru ca aceştia să hotărască prin da sau nu. Dar cine nu realizează oare că această instituţie aparţine unei democraţii autentice, în care numărul cetăţenilor îi împiedică să discute. Democraţia e diferită de guvernarea reprezentativă: în aceasta din urmă, numărul reprezentanţilor naţiunii, oricare ar fi el, nu se va apropia niciodată de cel al cetăţenilor.

Ţelul unei adunări reprezentative este de a exprima nevoile poporului. Ea este învestită cu această misiune, pentru că se presupune că membrii săi, luaţi din sînul poporului, îi cunosc toate nevoile. Dar dacă li se refuză dreptul la iniţiativă, la ce le serveşte această cunoaştere? La ce-i servesc, adunării, aceste organe care nu pot decît să răspundă şi de îndată ce nu sînt întrebate, sînt condamnate la tăcere.

Cînd e vorba să se alcătuiască o lege, reunirea unui număr mare de legislatori este utilă, pentru că legile trebuie să fie rezultatul unei multitudini

de idei. E necesar ca oameni diferiţi prin obiceiuri, relaţii şi poziţie socială să-şi pună laolaltă produsul reflecţiilor şi al experienţei lor. Nu se întîmplă la fel cu dreptul de a respinge legile propuse. Cunoaşterea viciilor unei legi e un act de judecată. Puterea executivă simte mai bine ce poate face rău; puterea reprezentativă descoperă mai uşor ce poate face bine – îi revine aşadar în special celei dintîi misiunea de a împiedica, iar celei de-a doua, de a propune.

Nu înseamnă că puterii executive trebuie să i se refuze iniţiativa. Nevoile guvernării, ca şi cele ale poporului, trebuie prevăzute. Miniştrii trebuie să aibă iniţiativa, ca şi reprezentanţii[1]. Departe de a fi un motiv de discordie, aceasta e o cale de a se pune de acord. Cu puterile se întîmplă la fel ca şi cu oamenii: constrîngerile inutile fac din ei nişte duşmani, iar o libertate suficientă îi face aliaţi.

Fără dreptul la iniţiativă, miniştrii ar fi nişte sclavi. Reprezentanţii poporului ar putea să-i facă să devină odioşi, forţîndu-i, printr-un singur articol, să respingă legi salutare de altfel; dar, pe de altă parte, dacă organul reprezentativ ar fi privat de dreptul la iniţiativă, el s-ar expune aceluiaşi pericol. Puterea executivă, fiind singura cu drept de redactare a legilor, ar plasa adunările în alternativa de a respinge binele sau de a aproba răul; şi lor li s-ar reproşa cu mai multă duritate legile pe care le-au aprobat decît li s-ar reproşa miniştrilor legile pe care n-au făcut decît să le propună. În aprobare s-ar vedea o acţiune definitivă; şi, ca o culme a răului, li s-ar interzice reprezentanţilor poporului să-şi repare propriile greşeli. În zadar i-ar lumina experienţa asupra viciilor legilor pe care le vor fi adoptat în mod imprudent; legile acestea ar supravieţui în ciuda regretelor şi a remuşcărilor autorilor lor.

---

[1] Cu toate acestea miniştrii, în mod firesc, nu vor exercita aproape niciodată dreptul la iniţiativă în calitatea lor de miniştri. Făcînd parte din Camere, în rîndul reprezentanţilor, ei vor înainta, în calitate de reprezentanţi, propunerile pe care le vor cere împrejurările sau nevoile statului. Guvernul îşi va da seama că este de demnitatea sa să aştepte mai degrabă decît să anticipeze. Cînd propune proiecte de legi, el e cel care se supune judecăţii Camerelor. Cînd aşteaptă propunerea Camerelor, devine judecătorul lor (*Principii de politică*, p. 69). Acuzaţia că am aprobat prevederea actului adiţional prin care Camerelor li se răpea dreptul de iniţiativă mi-a fost adusă în clipa în care retipăream aceste rînduri şi întregul text al acestui capitol.

Această organizare s-ar asemăna cu vechea şi detestabila noastră jurisprudenţă privind pe acuzaţii pentru emigrare; autoritatea, învestită cu facultatea de a înscrie, nu o mai deţinea şi pe aceea de a tăia de pe listă. Admirabil mod de a face ireparabilă nedreptatea!

Să adăugăm că Franţa se găseşte într-o situaţie specială în ceea ce priveşte iniţiativa. Toate legile revoluţionare continuă să fie în vigoare. Nu există acţiune obişnuită şi legitimă, nu există sentiment firesc care să nu fi fost obiectul unei legi penale; nu există datorie căreia o lege să nu-i fi interzis îndeplinirea; nu există virtute pe care o lege să nu o fi proscris, nu există trădare pe care o lege să nu o fi răsplătit, nu există ticăloşie pe care să nu o fi ordonat o lege. Există legi care prevăd pedeapsa cu moartea împotriva celui care dă adăpost unui necunoscut, împotriva celui care răspîndeşte o ştire neverificată, împotriva celui care corespondează cu tatăl său sau îl întreţine în străinătate.

Guvernarea actuală nu are, desigur, intenţia de a se folosi de aceste legi. Cu toate acestea ele există. Este oare drept, este posibil să refuzi organismelor unui popor dreptul de a solicita anularea lor? Ele ar constitui, dacă nu un flagel, un oprobriu în plus[2]..

Există oare teama de turbulenţa adunărilor, de propunerile lor intempestive, de ardoarea cu care fiecare membru vrea să se distingă? Dar legile au nevoie să fie aprobate. Adunările pot fi dizolvate, pot fi luate precauţii în plus, i se poate chiar acorda adunării dreptul de a se pronunţa asupra valabilităţii propunerilor care i se fac. În modul acesta înlătură parlamentul englez discuţiile inutile sau periculoase. Însă privarea de iniţiativă nu moderează adunările; ea distruge fundamentul şi natura reprezentării.

---

[2] Aceste legi supravieţuiesc oarecum fără ştirea legislaturilor care se succed. Ele se îngrămădesc în coduri, cad în desuetudine; cei guvernaţi le uită, însă ele continuă să planeze peste capetele lor, învăluite într-un nor, iar autoritatea, legatară a acestor arme periculoase, consideră dinainte autorizate toate nedreptăţile. Unul dintre principalele acte de tiranie ale lui Tiberiu, spune Montesquieu, în *Spiritul legilor*, VII, 13, a fost abuzul de legi vechi. M-am gîndit adesea că o precauţiune utilă în orice ţară ar fi o revizuire periodică, la intervale fixe, a tuturor legilor. Autoritatea ar fi astfel constrînsă să facă cunoscut ceea ce doreşte să menţină. Or, toate codurile conţin legi de care guvernările se servesc, pentru că ele există. Aceleaşi guvernări s-ar ruşina însă să-şi asume răspunderea publică a unei noi confirmări.

ANEXA 5

DESPRE LIBERTATEA INIŢIATIVEI ECONOMICE

Societatea, care nu are asupra indivizilor alte drepturi decît acelea de a-i împiedica să-şi facă rău unii altora, nu are jurisdicţie asupra activităţii dăunătoare. Dar activitatea productivă a unui individ nu poate dăuna semenilor săi atîta vreme cît individul respectiv nu invocă, pentru sine şi împotriva lor, ajutoare de altă natură. Natura întreprinderii este de a lupta împotriva întreprinderii rivale printr-o concurenţă absolut liberă şi prin eforturi de a atinge o superioritate intrinsecă. Orice altfel de mijloace pe care ar încerca ea să le folosească nu ar mai ţine de activitatea productivă, ci de oprimare sau de fraudă. Societatea ar avea dreptul şi chiar obligaţia de a o reprima. Dar din acest drept pe care societatea îl are rezultă că ea nu are şi dreptul de a folosi împotriva activităţii unuia şi în favoarea celei a altuia mijloacele pe care trebuie să le interzică, în mod legal, tuturor.

Acţiunea autorităţii asupra activităţii productive se poate împărţi în două ramuri: interdicţiile şi încurajările. Privilegiile nu trebuie separate de interdicţii pentru că ele le implică, în mod necesar. Or, ce înseamnă un privilegiu în materie de activitate productivă? Înseamnă folosirea forţei corpului social pentru a întoarce în favoarea cîtorva oameni avantajele pe care societatea are drept scop de a le garanta universalităţii membrilor săi. E ceea ce făcea Anglia atunci cînd, înainte de alipirea Irlandei la acest regat, le interzicea irlandezilor aproape toate tipurile de comerţ exterior. E ceea ce face Anglia şi astăzi, interzicînd englezilor să facă în Indii un comerţ

independent de compania care deţine acest uriaş monopol. E ceea ce făceau burghezii din Zürich înainte de revoluţia din Elveţia, forţîndu-i pe ţărani să nu le vîndă decît lor aproape toate alimentele şi obiectele pe care le produceau.

Principiul este, în mod evident, nedrept. Să-i apară oare utilitatea pe parcursul aplicării sale? Dacă privilegiul aparţine unui număr mic, atunci fără îndoială că există utilitate pentru acest număr mic. Dar utilitatea aceasta e de felul celei care însoţeşte orice spoliere. Nu e cea vizată, sau cel puţin despre care se mărturiseşte că ar fi vizată. Există oare o utilitate naţională? Fără îndoială că nu, deoarece, în primul rînd, marea majoritate a naţiunii e cea exclusă de la beneficiu. Pentru această majoritate pierderea e fără compensare. În al doilea rînd, ramura de industrie sau de comerţ care face obiectul privilegiului este exploatată cu mai mare neglijenţă şi într-un mod mai puţin economic, de către indivizi ale căror cîştiguri sînt asigurate prin simplul efect al monopolului, decît dacă i-ar obliga concurenţa pe rivali să se întreacă în ingeniozitate şi hărnicie. În felul acesta avuţia naţională nu obţine de pe urma acestei activităţi productive toate beneficiile pe care le-ar putea scoate. În concluzie, se poate vorbi de pierdere relativă pentru întreaga naţiune. În sfîrşit, mijloacele de care autoritatea trebuie să se servească pentru a menţine privilegiul şi a respinge concurenţa indivizilor neprivilegiaţi sînt, în mod inevitabil, opresive şi jignitoare. Se poate deci vorbi din nou despre o pierdere de libertate pentru întreaga naţiune. Iată trei pierderi reale pe care le antrenează genul acesta de interdicţie, iar despăgubirea pentru aceste pierderi e rezervată doar unei mîini de privilegiaţi.

Interdicţiile în materie de industrie şi de comerţ creează, asemeni tuturor interdicţiilor, şi poate chiar mai mult decît ele, relaţii de ostilitate între indivizi şi guvern. Ele fac să apară o pepinieră de oameni care sînt pregătiţi pentru orice crimă, şi o altă pepinieră de oameni care se familiarizează cu infamia, hrănindu-se din nenorocirea semenilor[1].

---

[1] Numărul contrabandiştilor arestaţi în Franţa în timpul monarhiei era, într-un an obişnuit, de 10.700 indivizi, din care 2.300 bărbaţi, 1.800 femei şi 6.600 copii. Necker, *Administrarea finanţelor*, II, 57. Corpul de brigadă însărcinat cu această urmărire era format din mai mult de 2.300 de oameni, iar cheltuielile – de la 8 la 9 milioane.

Nu numai că interdicţiile comerciale creează delicte false, dar ele îi invită pe oameni să comită aceste delicte prin profitul pe care îl alătură succesului fraudei – un inconvenient în plus pe care îl deţin în raport cu celelalte legi prohibitive[1]. Ele întind curse clasei nevoiaşe, acestei clase înconjurată deja de ispite irezistibile, şi despre care se spune, pe bună dreptate, că acţionează pripit[2], pentru că o împinge din urmă nevoia, sărăcia o ţine în întuneric, iar ignoranţa o privează de opinie.

Mulţi oameni acordă mai puţină importanţă libertăţii de a desfăşura o activitate productivă decît altor feluri de libertate. Cu toate acestea, restricţiile care sînt impuse antrenează nişte legi atît de dure, încît toate celelalte se resimt de pe urma lor. Luaţi exemplul Portugaliei unde privilegiile companiei de vinuri au prilejuit mai întîi răzmeriţe, au dus, apoi, din cauza acestor răzmeriţe, la suplicii barbare, au descurajat comerţul prin spectacolul oferit de aceste suplicii şi i-au împins, în cele din urmă, printr-un şir de constrîngeri şi de violenţe, pe o mulţime de proprietari să-şi smulgă cu mîna lor viţa de vie şi să-şi distrugă, spre marea lor disperare, însăşi sursa îmbogăţirii lor, ca aceasta să nu mai servească drept pretext pentru tot felul de vexaţiuni[3]. Luaţi exemplul Angliei, unde privilegiile exclusive ale Companiei Indiilor[4] aduc după ele, ca să se poată menţine, măsuri autoritare, violenţă, acte arbitrare. Deschideţi codurile de legi ale acestei naţiuni, de altfel omenoase şi liberale, şi veţi vedea cum pedeapsa cu moartea e acordată cu largheţe pentru acte pe care este imposibil să le consideri drept crime[5]. Dacă parcurgem istoria colonizărilor engleze în America

[1] Adam Smith, *Ibidem*, p. 82, tomul V, traducere de Garnier, p. 274 şi următoarele.

[2] Necker, *Administrarea finanţelor (Administration des finances)*, II, 98.

[3] Memoriile Marchizului de Pombal. Guvernul portughez a dispus trimiterea de soldaţi care să-i împiedice pe proprietari să-şi distrugă podgoriile. Ce fel de sistem este acesta care forţează autoritatea să apere proprietăţile împotriva disperării proprietarilor lor?

[4] Baert.

[5] Conform legilor din al optulea an de domnie a reginei Elisabeta, cap. 3, celui care exportă mioare, miei sau berbeci i se confiscă, dacă este la prima încălcare a legii, toate bunurile pe vecie, este pedepsit la un an de închisoare şi la tăierea mîinii stîngi, în zi de tîrg, într-un oraş unde mîna va fi expusă vederii, bătută în cuie. În caz de recidivă, va primi pedeapsa cu moartea. În acte datînd dintr-al treisprezecelea şi al paisprezecelea an de domnie al lui Carol al II-lea, exportul de lînă a fost declarat crimă capitală (Adam Smith, IV, 8).

septentrională vedem cum fiecare privilegiu era, se poate spune, urmat de emigrarea indivizilor neprivilegiaţi. Colonii fugeau din faţa restricţiilor comerciale, părăsind pămînturile pe care abia apucaseră să le defrişeze, pentru a-şi afla libertatea în păduri şi cerşind de la natura sălbatică un refugiu împotriva persecuţiilor stării sociale[1].

Dacă sistemul prohibitiv nu a ajuns să distrugă integral spiritul întreprinzător al naţiunilor pe care îl afectează şi îl tulbură, asta se datorează faptului că, aşa cum remarcă Smith[2], efortul natural al fiecărui individ de a-şi îmbunătăţi soarta este un principiu reparator care remediază în mai multe privinţe efectele negative ale administraţiei reglementare, aşa cum forţa vitală luptă adesea cu succes, în cadrul organizării fizice a omului, împotriva bolilor care rezultă din pasiunile, necumpătarea sau lenea lui.

În nota aceasta nu pot să fac altceva decît să stabilesc nişte principii; detaliile m-ar antrena dincolo de limitele prezentei lucrări. Cu toate acestea voi mai spune cîteva cuvinte despre două tipuri de interdicţii sau de privilegii, blamate de vreo treizeci de ani încoace şi care s-a pretins că sînt reînviate în ultima vreme. Vreau să vorbesc despre *jurande**, *maîtrise***, ucenicie, sistem pe cît de absurd pe atît de nedrept; nedrept, prin faptul că nu permite individului, care are nevoie să muncească, să efectueze o muncă, singurul mijloc de a-l îndepărta de la fapte rele; absurd, prin aceea că, sub pretextul perfecţionării meseriilor, împiedică concurenţa, cea mai sigură cale de perfecţionare a tuturor meseriilor. Interesul manifestat de cumpărători este o garanţie mult mai sigură în ceea ce priveşte calitatea produselor decît nişte reglementări arbitrare care, provenind de la o autoritate care confundă de regulă totul, nu fac nici o distincţie între diferitele meserii şi prescriu adesea o durată la fel de lungă de ucenicie atît pentru meseriile uşoare cît şi pentru cele mai grele dintre ele. Este ciudat să-ţi închipui că cel care angajează este un judecător prost pentru muncitorii pe care-i foloseşte, iar

---

[1] Franklin, *Memorii asupra Statelor Unite (Mémoires sur les Etats-Unis).*

[2] *Avuţia naţiunilor,* IV, 9.

* Funcţie în Corporaţiile meşteşugăreşti din Vechiul Regim, acordată unuia sau mai multor membri ai Corporaţiei aleşi pentru a o reprezenta, a-i apăra interesele şi a veghea la aplicarea regulamentului de ordine interioară (n.t.).

** Calitate, grad, funcţie de *maistru (maître)* în anumite Corporaţii meşteşugăreşti (n.t.).

guvernul, care are atîtea alte lucruri de făcut, va şti mai bine ce precauţiuni trebuie luate pentru a le aprecia meritele. Nu poţi decît să te laşi în seama unor oameni care, formînd un corp distinct în stat, au interese diferite de cele ale grosului populaţiei şi care, acţionînd pe de o parte în sensul micşorării numărului producătorilor, iar pe de cealaltă parte pentru ridicarea preţului producţiei, o fac să fie şi mai imperfectă, şi mai scumpă. Experienţa s-a pronunţat, pretutindeni, împotriva pretinsei utilităţi a acestei manii a reglementării. Oraşele din Anglia cu industria cea mai activă, dezvoltată în cel mai scurt timp şi cu cel mai înalt grad de perfecţionare a muncii, sînt cele care nu dispun de nici o cartă[1] şi unde nu există nici o corporaţie[2].

O ofensă şi mai revoltătoare, pentru că e mai directă şi mai puţin mascată, e fixarea preţului zilei de muncă. Fixarea aceasta înseamnă, spune Smith, sacrificarea majorităţii în faţa minorităţii. Noi vom adăuga că e sacrificiul celor sărmani în faţa bogaţilor, a celor harnici în faţa leneşilor, cel puţin prin comparaţie, a celor care suferă deja de pe urma legilor dure ale societăţii, în faţa celor pe care soarta şi instituţiile i-au favorizat. Nu ne putem stăpîni un sentiment de milă atunci cînd ne imaginăm lupta aceasta a mizeriei împotriva zgîrceniei, lupta aceasta în care săracul, apăsat deja de nevoile sale şi ale familiei, fără altă speranţă decît cea pe care i-o dă munca, simţindu-şi în fiecare clipă ameninţată viaţa, a sa şi alor săi, îl întîlneşte pe cel bogat, care nu numai că este puternic prin opulenţa sa şi

---

[1] Birmingham, Manchester. A se vedea lucrarea domnului Baert.

[2] Proprietatea cea mai sacră şi mai inviolabilă a omului este aceea asupra propriei munci, pentru că ea e sursa de bază a tuturor celorlalte proprietăţi. Averea săracului stă în forţa şi îndemînarea sa, şi a-l împiedica să-şi folosească această forţă şi îndemînare în modul pe care el îl consideră cel mai convenabil, atîta vreme cît nu face rău nimănui, e o violare manifestă a acestei proprietăţi primare. Este o uzurpare strigătoare la cer a libertăţii legitime atît a muncitorului cît şi a celor care ar fi dispuşi să-i dea de lucru: înseamnă să-l împiedici, în acelaşi timp, pe unul să lucreze aşa cum crede de cuviinţă, iar pe celălalt să aleagă pe cine doreşte. Putem să ne încredinţăm cu toată certitudinea capacităţii celui care angajează un muncitor de a hotărî dacă acesta merită slujba, pentru că e în joc propriul său interes. Solicitudinea aceasta pe care o manifestă legislatorul pentru a preveni angajarea unor persoane incapabile este, evident, pe cît de absurdă pe atît de opresivă. A se vedea şi Bentham, *Principii ale Codului Civil*, partea a 3-a, cap. I.

prin capacitatea pe care o are de a-şi suprima adversarul refuzîndu-i dreptul la muncă, unica sa resursă, dar care e puternic şi pentru că se vede înarmat cu legi nedrepte care fixează salariile fără să ţină seama de împrejurări, de priceperea ori de sîrguinţa muncitorului. Să nu se creadă, cumva, că această fixare a salariilor e necesară pentru a pune stavilă pretenţiilor exorbitante şi scumpirii mîinii de lucru. Sărăcia are pretenţii umile. Nu este oare muncitorul mînat din urmă de foame, care nu-i dă răgaz să-şi negocieze drepturile şi care-l împinge, de fapt, să-şi vîndă în pierdere timpul şi forţa de muncă? Nu menţine concurenţa preţul muncii la nivelul minim necesar subzistenţei fizice? La atenieni, ca şi la noi, salariul unui zilier era echivalent cu hrana pentru patru persoane. La ce bun reglementările, dacă în natura lucrurilor există o lege care nici nu nedreptăţeşte şi nici nu se impune cu violenţă?

Fixarea preţului zilei de muncă, atît de funestă pentru individ, nu e nici în avantajul consumatorului. Între el şi muncitor apare o clasă necruţătoare, cea a stăpînilor. Ea plăteşte cît mai puţin şi cere cît mai mult posibil, profitînd, în felul acesta, singură, de pe urma nevoilor atît ale clasei muncitoare cît şi ale clasei avute. Ciudată complicare a instituţiilor sociale! Există o cauză permanentă de echilibru între preţ şi valoarea muncii, o cauză care acţionează fără constrîngere în aşa fel încît toate calculele să fie rezonabile şi să fie satisfăcute toate interesele. Cauza aceasta este concurenţa. Numai că ea este respinsă. Este împiedicată concurenţa prin reglementări nedrepte şi se doreşte restabilirea echilibrului prin alte reglementări nu mai puţin nedrepte, reglementări ce trebuie menţinute prin pedepse şi măsuri severe.

Sistemul primelor şi al încurajărilor prezintă mai puţine inconveniente decît cel al privilegiilor. Cu toate acestea el îmi pare primejdios din mai multe puncte de vedere.

Există, mai întîi, riscul ca autoritatea, de vreme ce şi-a arogat deja dreptul de a interveni în problemele privitoare la activitatea productivă, chiar şi numai prin încurajări, să fie împinsă să recurgă la măsuri severe, de constrîngere, dacă încurajările nu sînt suficiente. Autoritatea se resemnează foarte rar, fără să se răzbune, în faţa insuccesului tentativelor sale – ea aleargă după bani aidoma jucătorilor. Dar în timp ce aceştia din urmă fac apel la noroc, ea, autoritatea, face adesea apel la forţă.

Ne putem teme, în al doilea rînd, ca autoritatea, prin încurajările sale ieşite din comun, să nu deturneze capitalurile de la destinaţia lor naturală care este şi mai profitabilă. Capitalurile se îndreaptă de la sine spre întrebuinţările care oferă cele mai mari cîştiguri. Nu e nevoie de încurajări pentru a fi atrase într-acolo. Iar pentru întrebuinţările păguboase, încurajările ar fi funeste. Orice activitate care nu se poate menţine independentă de ajutorul autorităţii sfîrşeşte prin a deveni falimentară[1]. În situaţia aceasta, guvernul îi plăteşte pe indivizi pentru ca ei să lucreze în pierdere. Plătindu-i astfel, el pare să-i salarizeze; dar cum salariul nu poate fi scos decît din ceea ce rezultă din impozite, în fond indivizii sînt cei care-l suportă.

În sfîrşit, încurajările autorităţii afectează în mod foarte serios moralitatea claselor întreprinzătoare. Morala se compune din succesiunea naturală a cauzelor şi a efectelor. A deranja această succesiune înseamnă a aduce daune moralei. Tot ceea ce introduce hazardul printre oameni, îi corupe. Tot ceea ce nu este efectul direct, necesar, obişnuit al unei cauze cunoscute şi prevăzute ţine mai mult sau mai puţin de natura hazardului. Ceea ce face din muncă sursa cea mai sigură de moralitate e independenţa în care se află omul muncitor faţă de ceilalţi oameni şi dependenţa sa faţă de propria comportare şi de ordinea, constanţa şi regularitatea pe care le instaurează în propria sa viaţă. Aceasta este adevărata cauză a moralităţii claselor ocupate cu o muncă regulată, ca şi cauza imoralităţii atît de proprii cerşetorilor şi jucătorilor. Aceştia din urmă sînt, dintre toţi oamenii, cei mai imorali pentru că sînt şi cei care mizează cel mai mult pe hazard.

Încurajările sau ajutoarele acordate de guvern activităţii productive sînt un fel de joc. E imposibil de crezut că autoritatea nu acordă niciodată aceste ajutoare sau încurajări unor oameni care nu le merită, sau nu le acordă în număr mai mare decît sînt ele meritate. O singură greşeală de genul acesta transformă încurajările într-o loterie. O singură şansă este suficientă pentru a introduce în calcule hazardul şi, în consecinţă, pentru a le denatura. Nu are nici un amestec aici probabilitatea şansei, pentru că imaginaţia este cea care decide asupra ei. Speranţa – chiar şi îndepărtată, chiar şi nesigură, a

[1] Adam Smith, IV, 9.

asistenţei acordate de autoritate introduce în viaţa şi în aşteptările omului activ un element cu totul diferit de restul existenţei sale. Situaţia sa se modifică, interesele sale se complică, interesul său se expune unor speculaţii de felul celor bursiere. Nu mai avem de-a face cu acel comerciant sau meşteşugar liniştit care făcea ca prosperitatea sa să depindă de înţelepciunea speculaţiilor, de calitatea produselor sale, de aprobarea concetăţenilor, bazată pe comportarea sa echilibrată şi pe prudenţa sa recunoscută. Avem de-a face cu un om al cărui interes imediat, a cărui dorinţă urgentă este de a atrage asupra sa atenţia autorităţii. Prin firea lucrurilor se crease, spre binele omenirii, o barieră de netrecut între marea masă a naţiunii şi deţinătorii puterii. Doar un mic număr de oameni era condamnat să se agite în sfera puterii, să speculeze favorurile, să se îmbogăţească prin uneltiri. Restul îşi vedea liniştit de drumul său, necerînd guvernului decît să-i garanteze liniştea şi dreptul de a-şi exercita capacităţile. Dar dacă autoritatea, nemulţumindu-se cu această funcţie salutară, şi amestecîndu-se, prin înlesniri sau promisiuni, printre indivizi, stîrneşte speranţe şi alimentează pasiuni care nu existau înainte, totul se mişcă din loc. Aşa apare, fără îndoială, în rîndurile clasei întreprinzătoare, o activitate nouă. Însă activitatea aceasta este vicioasă, ea se ocupă mai mult de efectul pe care-l produce în exterior decît de soliditatea propriilor întreprinderi, ea caută, mai mult decît succesul, strălucirea, din cauză că, pentru ea, succesul poate rezulta dintr-o strălucire, chiar şi înşelătoare. Este, în sfîrşit, o activitate care face ca întreaga naţiune, în loc să fie cumpătată şi harnică, să devină îndrăzneaţă, neliniştită şi lacomă de cîştig.

Şi să nu credeţi că răul ar fi mai mic dacă încurajările pecuniare ar fi înlocuite de nişte motive de ordinul vanităţilor. Prea mare loc îi acordă guvernele şarlatanismului, printre mijloacele pe care le folosesc, şi le vine uşor să creadă că simpla lor prezenţă, precum cea a soarelui, ajunge pentru ca întreaga natură să se înviioreze. În consecinţă, ele se arată, vorbesc, zîmbesc şi prin asta, după părerea lor, munca trebuie să se simtă onorată pe vecie. Dar asta înseamnă tot o deviere a claselor întreprinzătoare de la făgaşul lor normal; li se creează nevoia de creditare; li se inspiră dorinţa de a-şi înlocui legăturile comerciale cu legături în care trec pe primul plan flexibilitatea şi capacitatea de a te subordona. Ele vor căpăta viciile de la curte, fără să preia şi eleganţa care maschează, totuşi, aceste vicii.

Ipotezele cele mai favorabile pentru sistemul de încurajare sau de ajutor instituit de autoritate sînt: prima – stabilirea unei ramuri de activitate necunoscută încă în vreo ţară şi care solicită acordarea unor avansuri serioase; cea de-a doua – asistenţa acordată anumitor pături industriale sau agricole, în cazul în care calamităţi neprevăzute le-au diminuat considerabil resursele.

Cu toate acestea nu ştiu dacă, chiar şi în aceste două cazuri, cu excepţia, poate, a cîtorva situaţii foarte rare, pentru care este imposibil de stabilit reguli fixe, intervenţia guvernului nu e mai degrabă dăunătoare decît avantajoasă.

În primul caz, fără îndoială că noua ramură, protejată în felul acesta, se va constitui mai devreme şi cu o mai mare extindere. Dar, sprijinindu-se pe asistenţa guvernului mai mult decît pe calculele persoanelor particulare, constituirea ei va fi mai puţin solidă. Acestea, despăgubite cu anticipaţie pentru pierderile pe care le-ar putea avea, nu vor mai arăta tot atîta zel şi tot atîta grijă ca în situaţia în care ar fi lăsate să se descurce cu propriile puteri, iar succesul pe care l-ar aştepta nu ar putea fi obţinut decît prin propriile merite. Pe bună dreptate, se vor mîngîia cu ideea că guvernul, angajat, într-un fel, de consimţămîntul pe care şi l-a dat pentru primele sacrificii, le va veni din nou în ajutor, dacă eşuează, ca să nu piardă rezultatul acestor sacrificii, iar gîndul acesta ascuns, de o cu totul altă natură decît cel care e menit să impulsioneze producţia, va dăuna, în mod evident, activităţii şi eforturilor lor.

Se consideră, de altfel, – cu mai multă uşurinţă în ţările obişnuite cu ajutorul artificial al autorităţii – că o întreprindere sau alta ar fi peste posibilităţile unei realizări individuale, şi aceasta constituie o a doua cauză de delăsare a industriei particulare: ea aşteaptă ca guvernul să o provoace, fiindcă e obişnuită să primească din partea acestuia primul impuls.

În Anglia, abia se face publică o descoperire, că şi apar numeroase subscripţii care furnizează inventatorilor toate mijloacele de dezvoltare şi de aplicare. Numai că persoanele care fac subscripţii sînt mult mai scrupuloase în examinarea avantajelor promise decît ar face-o un guvern, fiindcă interesul tuturor indivizilor care întreprind pe socoteala lor este de a nu se lăsa înşelaţi, pe cînd interesul majorităţii celor care mizează pe ajutorul de la guvern este de a înşela guvernul. Pentru cei dintîi, munca şi reuşita

constituie unica resursă. Pentru ceilalţi, exagerarea sau favorurile constituie o resursă mult mai sigură şi, mai ales, mai rapidă. Şi sub acest aspect sistemul împrejurărilor este un factor de imoralitate.

Nu contest posibilitatea ca iniţiativa indivizilor, lipsită de orice ajutor extern, să se blocheze uneori în faţa vreunui obstacol. Dar, în cazul acesta, ea se va orienta, mai întîi, spre alte obiective, pentru ca apoi, putem fi siguri, să-şi regrupeze forţele pentru a se întoarce la ţelul propus şi să depăşească dificultatea. Or, eu susţin că inconvenientul parţial şi momentan al acestei amînări nu se va putea compara cu dezavantajul general al dezordinii şi dezechilibrului pe care orice asistenţă artificială o introduce în idei şi în proiecte.

Raţionamente aproape identice îşi află aplicarea în cazul celei de-a doua ipoteze care, la prima vedere, pare şi mai legitimă, şi mai avantajoasă. Venind în ajutorul păturilor industriale sau agricole ale căror resurse au fost diminuate de calamităţi neprevăzute şi inevitabile, guvernul slăbeşte, mai întîi, în ele, sentimentul care-i dă omului, în cel mai înalt grad, energie şi simţ moral – sentimentul că îşi datorează sieşi totul şi că nu trebuie să spere în nimic altceva decît în propriile puteri. În al doilea rînd, gîndul la acest ajutor determină clasele aflate în mizerie să-şi exagereze lipsurile, să-şi ascundă resursele şi, în felul acesta, le creează interesul de a minţi. Să admitem că aceste ajutoare ar fi distribuite cu prudenţă şi măsură. Efectul lor, însă, dacă nu va fi acelaşi în ceea ce priveşte bunăstarea indivizilor, va fi identic în privinţa moralităţii lor. Autoritatea îi va fi învăţat tot să se bizuie pe alţii în loc să-i înveţe să nu conteze decît pe ei înşişi. Mai apoi, ea le va înşela aşteptările. Dar activitatea lor va cunoaşte, deja, o stare de delăsare, iar sinceritatea lor va fi, în mod cert, alterată. Dacă nu obţin ajutoare din partea guvernului, înseamnă că n-au ştiut să le solicite cu suficientă abilitate. În sfîrşit, guvernul se pune în situaţia de a fi dezamăgit de către agenţi infideli. Nu poate urmări executarea în detaliu a măsurilor pe care le ordonă, iar viclenia e, întotdeauna, mai abilă decît vigilenţa. Frederic cel Mare şi Ecaterina a II-a adoptaseră sistemul încurajărilor în agricultură şi industrie. Adesea făceau ei înşişi vizite în provinciile pe care-şi închipuiau că le-au ajutat. În cazurile acestea, erau aşezaţi în drumul lor oameni bine îmbrăcaţi şi bine hrăniţi, dovadă aparentă a bunăstării generate

de actele lor liberale, deşi, în realitate, aceşti oameni se aflau acolo pentru a crea efectul scontat de cei ce împărţeau favorurile autorităţii, iar adevăraţii localnici gemeau în fundul colibelor, în mizeria în care trăiseră dintotdeauna, bunele intenţii ale suveranilor care se considerau binefăcătorii lor rămînîndu-le complet necunoscute.

În ţările cu constituţii libere, chestiunea încurajărilor şi a ajutoarelor poate fi privită şi dintr-un alt unghi de vedere. Este oare salutar ca guvernul să-şi ataşeze anumite clase prin acte liberale care, chiar dacă înţelepte în acordarea lor, au, în mod inevitabil, prin natura lor, ceva arbitrar? Nu avem oare a ne teme că aceste clase seduse de posibilitatea unui cîştig imediat şi palpabil, pot deveni indiferente faţă de violarea libertăţii individuale sau a justiţiei? Ar putea fi atunci privite ca nişte clase cumpărate de către autoritate.

După lectura mai multor autori, am fi tentaţi să credem că nimic nu e mai stupid, mai mărginit, mai nepăsător, ca interesul individual. Autorii aceştia ne spun, cu gravitate, cînd că, dacă guvernul nu va încuraja agricultura, toată mîna de lucru se va îndrepta spre manufacturi, iar pămînturile vor rămîne necultivate; cînd că, dacă guvernul nu va încuraja manufacturile, toată mîna de lucru se va concentra la ţară; că produsele agricole vor fi mult deasupra nevoilor, iar ţara va suferi de lipsa comerţului şi a industriei[1], ca şi cum n-ar fi limpede, pe de o parte, că agricultura va depinde întotdeauna de nevoile unui popor, deoarece meşteşugarii şi industriaşii trebuie să aibă cu ce se hrăni; pe de altă parte, că manufacturile vor prospera de îndată ce produsele pămîntului vor fi în cantitate suficientă, pentru că interesul personal îi va împinge pe oameni spre activităţi mai lucrative decît sporirea cantităţii de alimente, care ar duce la scăderea preţurilor. Guvernele nu vor putea schimba nimic din nevoile fizice ale oamenilor; înmulţirea şi proporţia produselor, de orice fel ar fi ele, se conformează întotdeauna cererii de aceste produse. E absurd să credem că, pentru ca un anume tip de activitate să se impună, nu ajunge ca ea să fie utilă celor care o prestează. Dacă, pentru a pune în valoare fertilitatea solului, braţele de muncă sînt prea numeroase, locuitorii îşi vor orienta în mod firesc activitatea către alte ramuri productive. Îşi vor da seama, fără ca guvernul să-i avertizeze, că, atunci cînd depăşeşte

[1] A se vedea Filangieri şi mulţi alţii.

o anumită limită, concurența anulează avantajele muncii. Interesul particular, fără să fie încurajat de către autoritate, va fi stimulat, în suficientă măsură, de propriile calcule, în căutarea unui tip de ocupație mai profitabilă. Dacă caracteristicile pămîntului fac necesar un mare număr de cultivatori, meșteșugarii și industriașii nu se vor înmulți, pentru că prima nevoie a unui popor fiind aceea de a supraviețui fizic, el nu-și neglijează niciodată mijloacele de subzistență. De altfel, starea de agricultor fiind mai necesară, ea va fi, în consecință, mai lucrativă decît oricare alta. Atîta vreme cît nu există un privilegiu abuziv care să răstoarne ordinea naturală, avantajul unei profesii se compune, întotdeauna, din utilitatea sa absolută și din raritatea sa relativă. Producțiile tind să se pună la nivelul nevoilor, fără amestecul autorității[1]. Cînd un anume gen de producție este rar, prețul său crește. Prețul său crescînd, această producție, mai bine plătită, atrage către sine inițiativa și capitalurile. În felul acesta producția respectivă devine curentă. Devenind curentă, prețul său scade și, scăzînd prețul, o parte a inițiativei și a capitalurilor se întoarce spre altceva. Atunci, producția devenind mai rară, prețul se ridică din nou și inițiativa revine pînă ce producția și prețul său vor fi atins un echilibru perfect. Adevărata încurajare, pentru toate felurile de muncă, este nevoia de această muncă. Numai libertatea poate să mențină, între ele, o proporție salutară și exactă.

Ceea ce-i face pe atîția autori să se înșele e faptul că se lasă impresionați de apatia și neliniștea pe care le resimt clasele active ale națiunii sub guvernările arbitrare. Autorii aceștia nu se întorc la cauzele răului, ci își închipuie că situația ar putea fi remediată printr-o acțiune directă a autorității în favoarea claselor care suferă. De exemplu, în agricultură, cînd instituții nedrepte și opresive îi expun pe agricultori la lovituri din partea claselor privilegiate, pămînturile rămîn necultivate, fiindcă se depopulează. Clasele agricole dau buzna, pe cît le este posibil, în orașe, ca să scape de robie și de umilință. Atunci unii observatori imbecili recomandă acordarea unor încurajări concrete și parțiale pentru agricultori. Ei nu văd că totul se leagă în societățile umane. Depopularea satelor este rezultatul unei proaste organizări politice. Situația aceasta nu va fi remediată prin ajutorul acordat cîtorva

[1] A se vedea Adam Smith, I, 7; și Say, *Economie politică.*

indivizi sau prin orice alt paliativ artificial şi momentan. Singura posibilitate stă în libertate şi în dreptate. De ce se recurge, oare, la ele, cît mai tîrziu posibil?

Trebuie, ni se spune uneori, să înnobilăm agricultura, să o ridicăm, să-i dăm onorabilitate, pentru că pe ea se sprijină prosperitatea naţiunilor. Ideea aceasta a fost dezvoltată de oameni luminaţi. Unul dintre spiritele cele mai pătrunzătoare, dar şi cele mai bizare din secolul trecut, marchizul de Mirabeau, a repetat-o la nesfîrşit. Alţii au spus acelaşi lucru despre manufacturi; dar înnobilarea nu se face decît prin distincţii, dacă se poate vorbi de o înnobilare prin distincţii artificiale. Or, dacă activitatea este utilă, aşa cum ar fi profitabil să fie, ea va fi obişnuită. Ce distincţie vreţi să acordaţi la ceea ce este obişnuit? Munca necesară este de altfel întotdeauna uşoară. Or, nu depinde de autoritate să influenţeze opinia publică în aşa fel încît aceasta să atribuie un merit deosebit unui lucru pe care toată lumea îl poate face la fel de bine.

Dintre toate distincţiile pe care le conferă guvernele, singurele într-adevăr importante sînt cele care semnalează existenţa puterii, pentru că doar ele sînt reale, iar puterea care se împodobeşte cu ele poate acţiona, în bine sau în rău. Distincţiile care se sprijină pe valoare sînt întotdeauna contestate de către opinia publică, pentru că aceasta îşi rezervă dreptul de a decide, numai ea, asupra valorii. Ea e forţată să recunoască puterea; în ceea ce priveşte valoarea, însă, ea poate să o nege. De aceea impunea respect panglica albastră. Confirma calitatea de mare senior a celui care o purta, iar autoritatea poate foarte bine să hotărască că un anume om este un mare senior. Panglica neagră era, dimpotrivă, ridicolă. Ea atesta că persoana decorată era un literat sau un distins artist. Or, autoritatea nu se poate pronunţa asupra literaţilor sau artiştilor.

Distincţiile onorifice pentru agricultori, meşteşugari, industriaşi sînt şi mai iluzorii. Cultivatorii, meşteşugarii, industriaşii vor să ajungă la bunăstare sau la bogăţie prin muncă, iar la odihnă prin garantarea ei. Nici vorbă să vă ceară distincţii artificiale, iar dacă o fac, înseamnă că le-aţi deformat inteligenţa, umplîndu-le capul cu idei false. Lăsaţi-i să se bucure în linişte de roadele trudei lor, de egalitatea în drepturi, de libertatea de acţiune de care dispun. Le veţi fi de mai mare folos dacă nu le veţi face nici favoruri, nici nedreptăţi, decît dacă, pe de o parte, îi loviţi iar pe de alta încercaţi să-i răsplătiţi.

ANEXA 6

DESPRE LIBERTATEA PRESEI

Oamenii au două căi de a-şi exprima gîndurile: cuvîntul şi textul scris.

A fost o vreme cînd autoritatea credea necesar să-şi extindă supravegherea asupra cuvîntului. Într-adevăr, dacă se consideră că el, cuvîntul, este instrumentul indispensabil al tuturor comploturilor, mijlocul de comunicare al tuturor intenţiilor perverse, că el este cel ce prefigurează, în mod obligatoriu, aproape toate crimele, se va cădea de acord că e preferabil să i se limiteze folosirea, în aşa fel încît să i se înlăture inconvenientele, lăsîndu-i-se totuşi utilitatea. De ce s-a renunţat oare la orice tentativă de a atinge acest scop atît de demn de a fi atins? S-a renunţat pentru că experienţa a dovedit că măsurile necesare atingerii lui puteau produce rele mai mari decît cele a căror reparare se dorea. Spionaj, corupţie, delaţiune, calomnii, abuz de încredere, trădare, suspiciuni între rude, neînţelegeri între prieteni, duşmănie între străini, vînzarea unor secrete de familie, venalitate, minciună, jurăminte strîmbe, arbitrariu – iată elementele din care era alcătuită acţiunea autorităţii asupra cuvîntului. S-a înţeles că avantajul supravegherii ar fi trebuit plătit mult prea scump. Mai mult decît atît, s-a înţeles că s-ar fi acordat importanţă la ceva ce nu trebuia să aibă; că prin înregistrarea imprudenţei, i se încuraja ostilitatea; că oprind din zbor nişte vorbe trecătoare, se permitea prelungirea lor în acte temerare; şi că era preferabil, în loc de a pedepsi delicte pe care le va fi putut antrena cuvîntul, să fie lăsat să se risipească de la sine ceea ce nu producea nici un rezultat.

În consecinţă, cu excepţia cîtorva împrejurări foarte rare, a cîtorva epoci evident dezastruoase, sau a cîtorva guvernări bănuitoare, care nu-şi maschează deloc tirania, autoritatea a instituit o distincţie care-i face mai blîndă şi mai legitimă jurisdicţia asupra cuvîntului. Manifestarea unei opinii poate să producă, într-o situaţie specială, un efect atît de puternic, încît ea poate fi considerată drept o acţiune. În cazul acesta, dacă acţiunea e vinovată, cuvîntul trebuie pedepsit.

La fel se întîmplă cu textele scrise. Ca şi cuvîntul, ca şi cele mai simple mişcări, ele pot face parte dintr-o acţiune. Dacă acţiunea este criminală, ele trebuie judecate ca parte a acestei acţiuni. Dar dacă nu fac parte din nici o acţiune, ele trebuie să se bucure, asemenea cuvîntului, de o libertate deplină.

Astfel răspundem şi acelor minţi înfierbîntate care voiau să demonstreze, în zilele noastre, necesitatea de a da jos un număr de capete, desemnate precis şi se justificau după aceea spunînd că nu făceau decît să-şi exprime opinia. Răspunsul e valabil şi pentru inchizitorii dornici să-şi facă un renume din acest delir, pentru a supune manifestarea oricărei opinii jurisdicţiei autorităţii.

Dacă admiteţi necesitatea de a se reprima manifestarea opiniilor, în calitatea lor de opinii, trebuie fie ca partea publică să acţioneze judiciar, după legi fixe, fie să stabiliţi măsuri prohibitive, care să vă dispenseze de calea judiciară.

În primul caz, legile voastre vor fi eludate. Nu este nimic mai uşor pentru o opinie decît să se prezinte sub nişte forme atît de variate, încît nici o lege precisă să nu o poată atinge. Materialiştii au reprodus adesea împotriva doctrinei spiritului pur o obiecţie care nu a început să-şi piardă din forţă decît din momentul în care o filosofie mai puţin temerară ne-a obligat să recunoaştem că ne aflăm în imposibilitatea de a concepe ceva despre ceea ce numim *materie* şi despre ceea ce numim *spirit*. Spiritul pur, afirmă ei, nu poate acţiona asupra materiei. Se poate spune, judecînd la modul practic, şi fără să ne pierdem într-o metafizică subtilă, că în ceea ce priveşte guvernarea, materia nu poate niciodată să acţioneze asupra spiritului. Or autoritatea, în calitatea ei de autoritate, nu are în slujba ei

nimic altceva decît materie. Legile pozitive sînt materie. Gîndirea şi exprimarea gîndirii sînt insesizabile pentru ele.

Dacă, trecînd la al doilea mijloc, îi acordaţi autorităţii dreptul de a interzice manifestarea opiniilor, o învestiţi şi cu dreptul de a le determina consecinţele, de a recurge la inducţie, într-un cuvînt, dc a raţiona şi de a pune aceste raţionamente în locul faptelor, altfel spus – consfinţirea arbitrariului în toată splendoarea sa. Nu veţi mai ieşi niciodată din acest cerc vicios. Oamenii cărora le încredinţaţi dreptul de judecată asupra opiniilor, nu sînt ei oare la fel de susceptibili ca şi alţii de nedreptate sau, cel puţin, de greşeală?

S-ar spune că verbele impersonale i-au indus în eroare pe autorii politici. Au crezut că spun ceva cu afirmaţii de genul: trebuie reprimate opiniile oamenilor; nu trebuie să fie lăsaţi oamenii pradă divagaţiilor minţii lor; este nevoie să ferim gîndirea oamenilor de abaterile în care ar putea-o antrena sofismul. Dar cuvintele acestea: *trebuie, nu trebuie, este nevoie* nu se referă oare la nişte oameni? Să fie oare vorba de o altă specie? Toate frazele de mai sus pot fi reduse la următoarele: nişte oameni trebuie să reprime opiniile oamenilor; nişte oameni trebuie să-i împiedice pe oameni să se abandoneze divagaţiilor propriei minţi; nişte oameni trebuie să ferească gîndirea oamenilor de abateri periculoase. Verbele impersonale par să nu fi convins că instrumentele autorităţii vizau altceva decît oameni.

Arbitrariul căruia îi daţi voie să acţioneze împotriva gîndirii va putea aşadar să înăbuşe adevărurile cele mai necesare şi să reprime greşelile cele mai funeste. Orice opinie va putea fi împiedicată sau pedepsită. Îi acordaţi autorităţii capacitatea de a acţiona greşit cu condiţia ca ea să fi avut grijă să raţioneze greşit.

Cînd nu se ia în consideraţie decît o latură a chestiunilor morale şi politice, este uşor de trasat un tablou îngrozitor al abuzului în exercitarea facultăţilor noastre. Dar dacă sînt privite aceste chestiuni din toate punctele de vedere, tabloul nenorocirilor provocate de putere, prin restrîngerea acestor facultăţi, nu e, în mod sigur, mai puţin înspăimîntător.

Teoria autorităţii se compune din doi termeni de comparaţie: utilitatea scopului şi natura mijloacelor. Dacă nu c luat în consideraţie decît primul dintre aceşti termeni, se greşeşte, pentru că se uită presiunea pe care aceste

mijloace o exercită, obstacolele cu care se confruntă, pericolul şi nenorocirile luptei şi, în sfîrşit, însuşi efectul victoriei, dacă e repurtată.

Lăsînd deoparte toate aceste lucruri, pot fi expuse multiplele avantaje sperate. Atît timp cît sînt descrise aceste avantaje, se consideră că scopul este minunat iar sistemul inatacabil. Dar dacă scopul acesta este imposibil de atins, sau dacă nu se poate ajunge la el decît prin mijloace care pot produce un rău mai mare decît binele la care se aspiră, elocvenţa va fi fost risipită în zadar, iar expunerea la tot felul de ofense – complet gratuită.

Care este, de fapt, rezultatul atingerilor aduse libertăţii cuvîntului scris? Să-i ducă la exasperare pe scriitori, la care sentimentul independenţei este inseparabil de talent. Să-i oblige să recurgă la aluzii cu atît mai amare, cu cît sînt indirecte. Să impună circulaţia producţiilor clandestine, cu atît mai periculoase. Să alimenteze curiozitatea nesăţioasă a publicului pentru anecdote, personalităţi, principii instigatoare. Să împrumute calomniei un aer de curaj, aer care atrage întotdeauna atenţia. În sfîrşit, să acorde o importanţă excesivă lucrărilor interzise. Se confundă, întotdeauna, libelele cu libertatea presei, cînd tocmai lipsa acestei libertăţi duce la producerea lor şi le asigură succesul. Aceste minuţioase măsuri de precauţie luate împotriva cuvîntului scris, asemeni celor împotriva unor armate duşmane, tocmai ele sînt cele care, atribuind acestuia o influenţă imaginară, îi exagerează influenţa reală. Cînd oamenii văd coduri întregi de legi prohibitive şi armate de inchizitori, e normal să-şi imagineze că atacurile împotriva cărora se iau astfel de măsuri sînt într-adevăr de temut. De vreme ce se fac atîtea eforturi pentru a îndepărta de noi aceste scrieri, îşi spun ei, probabil, înseamnă că impresia pe care ar putea-o produce ar fi deosebit de puternică! Ele ascund, probabil, în adîncul lor, o evidenţă de netăgăduit!

M-a urmărit întotdeauna un gînd. Să ne imaginăm o societate anterioară inventării limbajului şi care ar fi folosit, în locul acestui mijloc de comunicare rapid şi uşor, alte mijloace, mai puţin accesibile şi mai încete. Descoperirea limbajului ar fi produs o explozie subită în sînul respectivei societăţi. Pericolele uriaşe s-ar fi ascuns, după unii, în sunetele încă noi, şi nu puţine minţi prudente şi înţelepte, gravi magistraţi, bătrîni administratori ar fi regretat vremurile cele bune cînd domnea o linişte totală şi binefăcătoare. Dar, încetul cu încetul, surpriza şi teama s-ar fi micşorat. Limbajul ar fi

devenit un mijloc cu efecte limitate. O prudenţă salutară, fruct al experienţei, i-ar fi oprit pe ascultători să se lase antrenaţi fără să chibzuiască. În sfîrşit, totul ar fi reintrat în normal, cu singura diferenţă că comunicaţiile sociale şi, în consecinţă, perfecţionarea tuturor artelor, corectarea tuturor ideilor, ar fi cîştigat un mijloc în plus.

La fel va fi şi cu presa, pretutindeni unde autoritatea, dreaptă şi moderată, nu va porni război împotriva ei. Guvernul englez nu a fost deloc zdruncinat de celebrele scrisori ale lui Junius. În Prusia, sub regimul cel mai strălucitor cunoscut de această monarhie, libertatea presei a fost nelimitată. Timp de patruzeci şi cinci de ani, Frederic nu şi-a exercitat niciodată autoritatea împotriva vreunui scriitor, ori împotriva vreunei scrieri, iar tihna domniei sale nu a fost niciodată tulburată, cu toate că această domnie a cunoscut războaie teribile şi a luptat împotriva coaliţiei europene. Asta pentru că libertatea răspîndeşte linişte în suflete şi întăreşte judecata celor care se bucură în voie de bunul acesta nepreţuit. O dovadă în acest sens e faptul că, după moartea lui Frederic, miniştrii succesorului său au adoptat o linie de conduită opusă, făcîndu-se imediat simţită o frămîntare generală. Scriitorii s-au ridicat împotriva autorităţii: tribunalele i-au protejat. Iar dacă norii care s-au strîns, atunci, la orizontul altădată atît de liniştit, nu au adus furtuna, asta se datorează faptului că restricţiile pe care au încercat să le impună manifestărilor gîndirii purtau încă pecetea înţelepciunii marelui Frederic, a cărui umbră generoasă continua să veghezc asupra Prusiei. În preambulul edictelor destinate să reprime libertatea se făcea, întotdeauna, elogiul acestei libertăţi, iar tradiţia libertăţii îndulcea măsurile prohibitive.

Nu libertatea presei a provocat răsturnările de la 1789. Cauza lor imediată a fost, după cum se ştie, dezordinea finanţelor, iar dacă ar fi existat în Franţa, de vreo sută cincizeci de ani, precum în Anglia, libertatea presei, ea ar fi pus capăt unor războaie ruinătoare şi ar fi înflăcărat imaginaţia poporului împotriva detenţiilor ilegale şi a acelor *lettres de cachet**. Din contra, dacă sub ultimul regim ar fi existat libertatea presei, s-ar fi ştiut cît de blînd şi de modest era regimul. Imaginaţia n-ar fi fost stimulată de

* Act oficial, echivalînd oarecum cu un mandat de arestare (n.t.).

presupuneri înspăimîntătoare, a căror veridicitate nu era întărită decît de misterul care le învăluia. Guvernele nu-şi dau seama cît de rău îşi fac ele însele rezervîndu-şi în exclusivitate privilegiul de a vorbi şi de a scrie despre propriile acţiuni. Nu este crezut nimic din ceea ce afirmă o autoritate care nu permite să i se răspundă; este crezut tot ceea ce se afirmă împotriva unei autorităţi care nu acceptă critica.

În sfîrşit, nu libertatea presei a fost cea care a antrenat răscolirile şi delirul unei revoluţii nefericite. Lunga absenţă a libertăţii presei – iată ce a contribuit la ignoranţa şi credulitatea păturilor de jos ale francezilor şi, prin aceasta, la sporirea neliniştii şi, adesea, a cruzimii lor. Din tot ceea ce se desemnează drept crime ale libertăţii, nu recunosc decît educaţia arbitrariului.

În marile colectivităţi ale timpurilor noastre moderne, libertatea presei este singura modalitate de publicitate şi, drept urmare, singura posibilitate de apărare pentru cetăţeni, oricare ar fi formele de guvernare. Collatinus putea să expună, în piaţa publică din Roma, corpul Lucreţiei şi, astfel, întregul popor afla despre insulta care i se adusese; datornicul plebeu îşi putea arăta, în faţa fraţilor de suferinţă, indignaţi, durerea pe care i-o pricinuise patricianul cel lacom, creditorul şi cămătarul său.

În zilele noastre, însă, imensitatea imperiilor pune stavilă acestei modalităţi de a reclama. Micile nedreptăţi rămîn, întotdeauna, necunoscute de marea majoritate a locuitorilor de pe întinsele noastre ţinuturi. Dacă guvernările efemere care au tiranizat Franţa şi-au atras asupra lor ura publică, aceasta s-a datorat mai puţin celor săvîrşite de către ele, cît celor mărturisite: se lăudau cu propriile nedreptăţi, le proclamau în ziare. Mai tîrziu au devenit mai prudente şi mai abile: ne-au asuprit în tăcere, iar opinia, alimentată doar de zvonuri înăbuşite, trunchiate şi neverificate, a rămas, multă vreme, nesigură, nehotărîtă şi oscilantă.

Într-adevăr, toate barierele civile, politice, judiciare, devin iluzorii fără libertatea presei. În mai multe perioade din timpul revoluţiei a fost violată independenţa tribunalelor, dar delictul acesta a rămas acoperit de un văl. Formele erau suprimate, dar singura garanţie a formelor nu este oare caracterul lor public? Nevinovăţia era pusă în lanţuri, fără ca vreo reclamaţie să-i avertizeze pe cetăţeni asupra pericolului care-i ameninţa pe toţi, în egală

măsură; la adăpostul tăcerii generale, temniţele nu-şi lăsau din gheare victimele, pentru că nu se temeau de nici o judecată; reprezentarea naţională era mutilată, aservită, calomniată, dar cum tipăriturile rămîneau un instrument al puterii, întregul imperiu răsuna de aceste calomnii, fără ca adevărul să poată găsi o voce care să se înalţe în apărarea sa.

Aservirea presei nu poate, desigur, prezenta astăzi aceleaşi inconveniente, dar pot apărea altele, atît pentru principe cît şi pentru naţiune. Împiedicînd manifestarea gîndirii cetăţenilor timizi şi scrupuloşi, punînd tot felul de stavile în calea reclamaţiilor, autoritatea se învăluie, ea însăşi, de întuneric şi permite abuzurilor să prindă rădăcini, lasă cale liberă despotismului agenţilor săi cei mai de jos – fiindcă absenţa libertăţii presei prezintă, mai cu seamă, pericolul că deţinătorii superiori ai puterii, vreau să spun miniştrii, pot adeseori să ignore atentatele minore care se comit (uneori această ignoranţă este chiar comodă). Libertatea presei remediază aceste două inconveniente: lămureşte autoritatea, cînd aceasta s-a înşelat; în plus, o împiedică să închidă, cu bună ştiinţă, ochii.

De altfel, cînd se propun, în zilele noastre, măsuri împotriva libertăţii presei, se uită situaţia actuală a Europei: ea nu mai este înrobită, aşa cum nici Franţa nu mai e, asemenea Japoniei, o insulă pe care un sceptru de fier o împiedică să comunice cu restul lumii. Există oare vreun mijloc prin care un popor curios să poată fi împiedicat să primească ceea ce se grăbesc să-i ofere alte popoare pline de iniţiativă? Cu cît vor fi mai grele lanţurile, cu atît va fi curiozitatea mai mare şi iniţiativa mai ingenioasă: prima va fi stimulată de dificultate, cea de a doua de profit. Nu este oare bine ştiut că interdicţiile sînt o mană cerească pentru contrabandă? Pentru a înăbuşi libertatea presei, a fost necesar să se înalţe un zid de piatră între noi şi Anglia, să se unească Olanda, să se înlănţuie Elveţia şi Italia, să fie împuşcaţi librari şi tipografi, în Germania. Acest gen de măsuri nu sînt folosite de o guvernare echitabilă. Montesquieu spunea că despotismul are nevoie, drept frontieră, de deşert. În Franţa, gîndirea nu ar putea fi stînjenită, decît înconjurînd cu un deşert intelectual acest superb ţinut.

Principiile după care trebuie să se conducă o guvernare dreaptă, în legătură cu această problemă importantă, sînt simple şi limpezi: autorii sînt răspunzători pentru textele scrise, cînd ele sînt publicate, aşa cum fiecare

om este răspunzător pentru cuvintele sale, cînd ele au fost rostite sau pentru acţiunile sale, cînd ele au fost comise. Oratorul care ar propovădui furtul, omorul sau jaful, ar fi pedepsit pentru discursul său. Doar nu vă închipuiţi că li s-ar putea interzice tuturor cetăţenilor să vorbească, de teamă că unul dintre ei ar putea propovădui furtul sau omorul. Omului care s-ar folosi de dreptul de a se deplasa pentru a forţa uşa vecinului nu i s-ar permite să revendice libertatea deplasării. Dar nu puteţi scoate o lege care să interzică mersul pe stradă, de teamă că s-ar intra cu forţa în casele de pe drum.

ANEXA 7

CONLUCRAREA TUTUROR PUTERILOR NU LEGITIMEAZĂ VIOLAREA FORMELOR

Este esenţial să se stabilească acest adevăr. Atîta timp cît puterile create de o constituţie vor crede că e suficient să intervină pentru a se legitima suprimarea garanţiilor judiciare pe care această constituţie le asigură cetăţenilor, orice constituţie va fi iluzorie. Există, şi am afirmat-o deja mai sus, există acte pe care nimic nu le poate justifica. Există obiecte asupra cărora legislatorul nu are voie să facă drept ceea ce e nedrept, iar reprezentanţii unei naţiuni nu au dreptul să facă ceea ce naţiunea însăşi nu are dreptul să facă. Or, în mod cert, o naţiune, după ce a promis fiecăruia dintre membrii săi că nu vor fi judecaţi decît după formele stabilite înainte de eventualele delicte pe care aceştia le-ar fi putut comite, nu are dreptul să-i priveze de beneficiul promisiunilor sale. Negarea acestei propoziţii ar însemna legitimarea masacrelor populare. O mulţime ieşită din minţi care-i asasinează pe cei care i-au fost indicaţi drept vinovaţi nu face altceva decît să-i lipsească de protecţia formelor. Legislatorii unei naţii nu sînt autorizaţi să comită ceea ce poate fi considerat drept cel mai oribil atentat al unei întregi naţiuni. Violarea formelor, ordonată de mandatarii unui popor, nu e mai legitimă decît violarea formelor de către poporul însuşi. E un asasinat prin procură.

Despre rafinamentele folosite în tortură

Vinovaţii nu-şi pierd toate drepturile. Societatea nu e învestită, nici chiar asupra lor, cu o autoritate nelimitată. Ea nu trebuie să-i supună decît la pedepsele necesare pentru securitatea sa viitoare. Moartea este, în oricare dintre cazuri, o pedeapsă suficientă pentru asigurarea acestei securităţi. Rafinarea caznelor, prelungirea şi diversificarea suferinţelor constituie o extindere ilegală a drepturilor societăţii asupra membrilor săi. Ea îi poate priva de libertate, dacă această libertate i-a fost dăunătoare; ea le poate lua viaţa, dacă viaţa lor ar constitui, pentru viitorul său, o ameninţare cu noi ticăloşii. Însă cu atît mai puţin are dreptul să profite de durerea fizică, cu cît, prin ferocitatea arătată faţă de cei vinovaţi, ea îi corupe pe inocenţi.

La sfîrşitul secolului trecut se părea că a fost înţeles adevărul acesta. Nu se mai căuta, cu multă artă, modalitatea de a prelungi cît mai mult posibil, în prezenţa mai multor mii de spectatori, convulsiile agonice ale unuia dintre semenii lor. Nu mai era savurată premeditarea cruzimii. Se descoperise că aceste barbarii, inutile pentru victimă, îi perverteau pe cei ce asistau la chinurile sale şi că pentru pedepsirea unui singur criminal era depravată o întreagă naţiune.

Nu ştiu prin ce deplorabilă eroare de judecată sau venerare bizară a trecutului s-a propus, dintr-odată, sub Bonaparte, să se revină la practicile acestea abominabile. Cei sănătoşi din punct de vedere moral s-au cutremurat, iar autoritatea a părut să dea înapoi.

Codul nostru a păstrat totuşi urme revoltătoare ale întoarcerii la astfel de practici oribile, iar amintirea a trei nefericiţi care au fost mutilaţi înainte de a muri va păta multă vreme istoria noastră constituţională.

Dacă, în conformitate cu exigenţele umanitare şi cu dorinţa populară, Codul nostru va fi în curînd supus unei revizuiri scrupuloase, prima grijă a reprezentanţilor noştri trebuie să fie aceea de a repara această greşeală, pe care mai degrabă aş numi-o crimă, stabilind drept limită extremă a severităţii legii moartea cea mai simplă, mai puţin dureroasă şi mai rapidă.

Despre pedeapsa cu moartea

Pedeapsa cu moartea, chiar şi redusă la simpla privare de viaţă, a fost obiectul reclamaţiilor mai multor filosofi de prestigiu. Ei i-au contestat societăţii dreptul de a aplica această pedeapsă, care li se părea lor că-i depăşeşte jurisdicţia. Nu au socotit, totuşi, că argumentele pe care le foloseau erau valabile şi pentru celelalte pedepse severe. Dacă legea ar trebui să se abţină să pună capăt vieţii vinovaţilor, ea ar trebui să se abţină şi de la tot ce ar putea-o scurta. Or, detenţia, munca silnică, deportarea, chiar şi exilul, toate suferinţele, fie ele fizice sau morale, grăbesc sfîrşitul existenţei care le suportă. Chinurile prin care s-a vrut înlocuirea pedepsei cu moartea nu sînt, aşa cum am spus-o şi altădată, decît aceeaşi pedeapsă aplicată pe bucăţele, şi, aproape întotdeauna, cu mijloace mai lente şi mai dureroase.

Pedeapsa cu moartea este de altfel singura care nu prezintă inconvenientul de a plasa o mulţime de indivizi în poziţii odioase şi înjositoare. Prefer cîţiva călăi unei puzderii de temniceri. Prefer ca un grup de agenţi deplorabili ai unei severităţi necesare, respinşi cu oroare de societate, să se consacre cumplitei meserii care constă în execuţia cîtorva criminali, decît să văd cum o întreagă mulţime se pedepseşte ea însăşi, în schimbul unui salariu de mizerie, să supravegheze pe cei vinovaţi şi să se transforme într-un instrument permanent al nesfîrşitei lor suferinţe.

Dacă admit însă pedeapsa cu moartea, trebuie oare să mai spun că nu o admit decît în nişte cazuri foarte rare? Codul nostru actual o acordă cu o generozitate scandaloasă. Atentatele minore împotriva proprietăţii, simpla intenţie de crimă, de orice natură va fi fost ea, delictele politice care nu au dus la vărsare de sînge nu trebuie să atragă niciodată pedeapsa cu moartea.

Cînd ne aplecăm privirea asupra stării de mizerie şi de privaţiuni nesfîrşite la care este redusă, în toate societăţile umane, o clasă numeroasă şi bătută de soartă; cînd ne gîndim cît de frecvente sînt situaţiile în care nici chiar munca nu oferă acestei clase altceva decît o resursă iluzorie sau insuficientă, cînd ne dăm seama că de obicei resursa aceasta îi lipseşte, exact atunci cînd are mai multă nevoie de ea deoarece, cu cît e mai mare numărul necăjiţilor aflaţi în căutare de muncă, cu atît munca aceasta, care i-ar pune

la adăpost de moarte ori de crimă, este mai greu de obținut; cînd ni-i închipuim pe acești nenorociți, în mijlocul familiilor lor, fără adăpost, fără hrană și fără veșminte; și cînd, privind în adîncul sufletului nostru, ne întrebăm ce am simți dacă am fi în locul lor, izbiți cu duritate, jigniți cu obrăznicie – nu mai putem rămîne la fel de necruțători față de delictele care nu presupun, ca în cazul omuciderii, uitarea sentimentelor firești. Omorul înseamnă violarea unei convenții sociale. Convenția aceasta severă trebuie respectată. Legea trebuie să fie suficient de puternică pentru a o menține. Ea nu trebuie, însă, să desconsidere gradele de vinovăție ci să aplice pedeapsa cuvenită celui care s-a arătat fără milă iar nu nefericitului pe care tocmai mila față de semeni l-a făcut să greșească drumul.

Intenția de a comite o crimă, asimilată de Codul nostru săvîrșirii crimei, diferă în mod esențial de aceasta din urmă, pentru că stă în natura omului să dea înapoi în fața acțiunii multă vreme după ce s-a familiarizat cu ideea respectivă. Ca să ne convingem, să lăsăm, pentru o clipă, deoparte noțiunea de crimă și să ne amintim ce am simțit, cu siguranță, fiecare dintre noi atunci cînd, forțați de împrejurări, am luat o hotărîre care putea produce multă suferință în jurul nostru. De cîte ori, după ce am mobilizat în sprijinul intenției noastre toate argumentele logice, toate calculele, toate sentimentele care pledau în favoarea caracterului necesar – real sau presupus – al acțiunii respective, nu am simțit cum ne lasă puterile în fața celui pe care urma să-l facem să sufere, sau la vederea lacrimilor ivite după primele noastre cuvinte! Cîte legături nu rezistă tocmai din acest motiv! De cîte ori nu se înmoaie în prezența celuilalt egoismul sau prudența care, atunci cînd sînt singure, se consideră de neînvins! Acest lucru care se petrece în noi cînd sîntem puși în situația de a pricinui durere, se produce în sufletele mai puțin sensibile și în sînul claselor mai puțin luminate, atunci cînd e vorba de o crimă concretă. Cine poate susține că omul care, chinuit de lipsuri ori tulburat de o pasiune, a premeditat un asasinat, nu va lăsa să-i cadă din mînă arma criminală în clipa în care se va apropia de victima sa? Legea care confundă intenția cu acțiunea este o lege profund nedreaptă. Legislatorul nu reușește să o pună de acord cu justiția, atunci cînd adaugă că intenția nu se va pedepsi decît în cazul în care ne-săvîrșirea crimei nu se va datora decît unor împrejurări independente de voința criminalului. Nimeni nu poate

afirma că, în absenţa acestor împrejurări, voinţa criminalului nu ar fi condus la acelaşi rezultat. Omul care se pregăteşte să comită o crimă trece întotdeauna printr-o stare de agitaţie. El are presimţirea unor remuşcări, al căror efect este greu de calculat. Chiar şi în clipa în care a ridicat braţul asupra celui pe care vrea să-l lovească, el mai este, încă, în stare să renunţe la un gest care-l revoltă împotriva lui însuşi. A nega existenţa, pînă în ultima clipă, a acestei posibilităţi, înseamnă a calomnia natura umană. A nu ţine seama de ea, înseamnă a călca în picioare echitatea.

Delictele politice, neînsoţite de omucidere şi de rebeliune deschisă, nu trebuie nici ele, după mine, să atragă pedeapsa cu moartea. Cred, înainte de toate, că într-o ţară în care opinia generală s-ar opune suficient de mult guvernului pentru a face periculoase conspiraţiile, nici legile cele mai severe nu ar reuşi să ferească guvernul de soarta care e rezervată oricărei autorităţi care are opinia împotriva ei. Un partid care nu e redutabil decît prin şeful său, nu e de fapt un partid redutabil. Se exagerează mult în ceea ce priveşte influenţa indivizilor. În veacul nostru, ea are mult mai puţină forţă decît se crede. Indivizii nu sînt altceva decît reprezentanţii opiniei: atunci cînd o lasă deoparte, puterea lor se năruie. Dacă, dimpotrivă, opinia e prezentă, zadarnic fi-vor suprimaţi unii dintre reprezentanţii săi, fiindcă ea va găsi pe alţii: asprimea nu va face decît să o irite. S-a spus că în conflictele civile doar morţii sînt cei ce nu se mai întorc. Axioma e falsă: se întorc şi ei să-i sprijine pe cei vii care le-au luat locul, şi îi sprijină cu toată forţa amintirii lor şi a durerii pentru cît au suferit. În al doilea rînd, cînd au loc conspiraţii, înseamnă că organizarea politică a ţării în care aceste conspiraţii se urzesc este defectuoasă. Conspiraţiile trebuie, desigur, reprimate, însă societatea nu trebuie să desfăşoare împotriva unor crime a căror cauză constă în propriile sale vicii, decît mijloacele oferite de o severitate indispensabilă. Este, deja, suficient de supărător faptul că e obligată să pedepsească nişte oameni care, dacă organizarea ei ar fi fost mai bună, nu ar fi ajuns în starea aceasta, de vinovaţi.

În sfîrşit, pedeapsa cu moartea trebuie păstrată pentru criminalii incorigibili. Or, delictele politice ţin de opinii, prejudecăţi, principii, într-un cuvînt de un fel de a vedea care poate, foarte bine, să fie în acord cu sentimentele cele mai calde şi cu virtuţile cele mai înalte. Exilul este pedeapsa firească,

motivată de însuşi tipul de greşeală, pedeapsă care, îndepărtîndu-l pe vinovat de împrejurările care i-au încurajat vina, îl readuce la un fel de stare de inocenţă şi îi dă posibilitatea să o păstreze.

Omorul cu premeditare, otrăvirea, incendierea, tot ceea ce demonstrează absenţa acelei simpatii care constituie fundamentul asociaţiilor umane şi cea dintîi calitate a omului în societate – iată care sînt crimele care merită să fie pedepsite cu moartea. Autoritatea îl poate lovi pe asasin, dar o face din respect pentru viaţa omului. Şi ea trebuie să fie prima care să profeseze acest respect, a cărui neglijare o pedepseşte cu atîta asprime.

Despre detenţie

Dintre toate pedepsele, detenţia e cea pe care mintea o concepe cu cea mai mare uşurinţă şi care pare şi cea mai simplă. Ea este necesară înaintea judecăţii, ca măsură de siguranţă. Are avantajul de a pune la adăpost societatea de atentatele celor care se fac vinovaţi de a-i fi violat deja legile – fiindcă se înţelege că nu vorbesc aici decît despre detenţiile legale, şi nu despre cele arbitrare. În sfîrşit, deţinuţii, izolaţi de restul cetăţenilor, sînt învăluiţi într-un fel de un nor care-i ascunde de privirile şi, foarte repede, de mila celorlalţi.

Rezultă de aici că, dintre toate pedepsele, detenţia e cea de care se abuzează cel mai des şi cu cea mai mare uşurinţă. Blîndeţea ei aparentă e un pericol în plus. Atunci cînd citiţi, în sentinţa pronunţată de un tribunal, că un anume acuzat este condamnat la cinci ani de închisoare, vă gîndiţi oare la mulţimea şi varietatea chinurilor pe care le presupune această condamnare? Nu. Vă închipuiţi pur şi simplu un om reţinut într-o cameră fără dreptul de a o părăsi. Ce-aţi spune dacă sentinţa ar adăuga următoarele: omul acela va fi nu numai privat de toate bucuriile vieţii, pus în imposibilitatea de a se îngriji de existenţa sa viitoare, fapt care, prin întreruperea carierei, oricare ar fi fost ea, va conduce la o situaţie mult mai cumplită, în momentul în care îşi va redobîndi libertatea, decît cea în care se afla cînd a pierdut-o. În afară de toate acestea, omul respectiv va fi supus unui regim absolut arbitrar, oricare ar fi fost precauţiunile luate de lege: va fi supus capriciilor şi insolenţei acelor fiinţe grosolane care, prin alegerea pe

care au făcut-o în ceea ce privește meseria au dovedit, de la bun început, cît de străine le sînt sentimentele umanitare. Ființele acestea vor fi în stare să-l oprească de la orice, să ceară plată pentru cea mai mică ușurare pe care i-ar putea-o hărăzi destinul, să-l supună la nenumărate suferințe fizice care, luate în parte, nu ar justifica intervenția autorității celei mai echitabile, dar care, luate împreună, transformă viața într-un chin continuu. De bunul plac al acestor ființe și de interesele lor vor depinde hrana, veșmintele, lărgimea celulei și salubritatea ei. Temnicerii aceștia îi vor putea tulbura, oricînd, liniștea mult căutată, tăcerea, își vor bate joc de durerile sale – fiindcă doar el le va putea auzi cuvintele crude și insultele. Vor avea asupra lui dreptul de a exercita o dictatură tenebroasă, fără martori, și despre care, în consecință, doar ei vor putea vorbi – și vor fi ascultați –, dictatură pe care o vor justifica prin simțul datoriei și nevoia de vigilență. Acesta este, așadar, sensul cuvintelor *cinci ani de închisoare*. Dacă încercăm să definim, acum, ceea ce este, din nefericire, specific naturii umane, dacă observăm tendința pe care o avem, cu toții, de a abuza de cea mai mică putere, dacă ne gîndim la felul în care chiar și cel mai bun dintre noi se schimbă subit cînd i se încredințează o autoritate discreționară, dacă ne mai gîndim și la faptul că singura oprelişte în calea despotismului este opinia publică, iar viața din închisori nu cunoaște decît taina și întunericul – atunci, în fața acestui tablou, orice imaginație, cred eu, nu poate decît să se înspăimînte. Mi s-a întîmplat să mă gîndesc, uneori, în singurătate, pe cînd mă bucuram în liniște de propria-mi libertate, cîți oameni sînt, pe suprafața globului, atît în țările civilizate cît și în cele barbare, condamnați la supliciul acesta lent și cumplit. Mă îngrozeam atunci de mulțimea suferințelor care păreau să se adune în jurul meu și să-mi reproșeze distracțiile și nepăsarea de neiertat.

Detenția va rămîne, cu toate acestea, pedeapsa cea mai curentă și, de vreme ce e drept ca pedeapsa cu moartea să fie rezervată pentru un număr foarte mic de crime, este imposibil să nu i se substituie, în mai multe împrejurări, închisoarea.

Există însă reguli pe care societățile politice trebuie să și le impună și prin nerespectarea cărora s-ar face ele însele vinovate, în clipa în care i-ar pedepsi pe cei vinovați.

Nu trebuie să existe detenţii solitare. Izolarea completă duce la demenţă – experienţa a dovedit-o. Or, nu aveţi dreptul să condamnaţi omul la degradarea, zdruncinarea, distrugerea facultăţilor sale morale.

Nu trebuie prelungită prea mult despărţirea deţinutului de familie. Prin despărţirea aceasta care e contra naturii nu pedepsiţi doar vina, pedepsiţi şi nevinovăţia. Copiii pe care-i privaţi de amara bucurie de a-şi consola tatăl, soţia pe care o alungaţi din temniţa soţului ei, suferă cu atît mai mult cu cît nutresc sentimente mai adînci şi mai devotate. Suferă cu atît mai mult, cu cît calitatea lor umană este mai bună. Pedeapsa lor este, în felul acesta, de două ori nedreaptă. Trebuie să le respectaţi afecţiunile fireşti. Oricare ar fi obiectul lor, ele rămîn sfinte, deasupra tuturor legilor voastre.

Aş mai spune, din toată inima, încă ceva: nu trebuie să existe detenţii pe viaţă. Mă tem însă că aceasta ar duce la înmulţirea pedepselor cu moartea. Viitorul este nesigur. Chiar şi resentimentele cele mai îndreptăţite ajung să se mai domolească. Nici chiar puterea nu e implacabilă pe vecie - pe măsură ce capătă încredere, se linişteşte. Lăsaţi-i convingerea că, prin înfricoşarea vinovatului, se poate pune oricînd la adăpost. Odată ce nu va mai avea de ce se teme, va modera, probabil, şi pedeapsa. Aş păstra, aşadar, închisoarea pe viaţă ca o ocazie, pentru autoritate, de a-şi manifesta clemenţa.

În sfîrşit, oricare ar fi modalitatea în care detenţia ar fi admisă şi organizată în Codul nostru, trebuie luată o măsură de precauţie, măsură care a fost neglijată, pînă în prezent, la toate popoarele, şi a cărei necesitate este evidentă. S-a văzut adesea că deţinuţii nu pot fi lăsaţi la discreţia temnicerilor lor şi că aceştia din urmă trebuie supuşi unui regim de supraveghere represivă. Supravegherea aceasta a fost însă încredinţată unor agenţi guvernamentali - altfel spus, a fost transformată în ceva iluzoriu, travestită într-un fel de ironie crudă. Guvernul, care se constituie ca parte publică pe baza urmăririi şi denunţului căreia au fost condamnaţi aceşti prizonieri, nu poate primi şi însărcinarea de a-i proteja pe indivizii în care a lovit. Doar o putere independentă de guvern poate exercita cu eficienţă această funcţie tutelară. Aş propune ca alegătorii, depozitari ai drepturilor poporului, să numească în fiecare departament, odată cu alegerea reprezentanţilor noştri, nişte supraveghetori pentru închisori, într-o formulă care să sublinieze importanţa acestei misiuni. Îi vor vizita la date fixe; se vor asigura, înainte

de toate, că nimeni nu e închis ilegal[1], vor verifica, apoi, că aceia a căror detenţie este legitimă nu sînt supuşi unui regim de severitate exagerată, care le-ar înrăutăţi astfel, în mod arbitrar, o soartă deja nefericită. După aceea vor da socoteală, în Camere, printr-un raport care va fi, graţie presei, adus la cunoştinţa întregii naţiuni, despre rezultatele verificării lor periodice şi solemne.

Despre deportare

Înfiinţarea unor colonii unde să fie duşi criminalii este, poate, dintre toate măsurile punitive, măsura cea mai conformă cu justiţia, cu interesele societăţii şi cu cele ale indivizilor pe care aceasta se vede obligată a-i îndepărta.

Majoritatea greşelilor noastre sînt generate de un fel de dezacord între noi şi instituţiile sociale. Ajungem la vîrsta tînără adesea fără să cunoaştem şi aproape întotdeauna, fără să concepem aceste instituţii complicate. Ele aşează în jurul nostru bariere peste care trecem, uneori, fără să ne dăm seama. În clipa aceea se declanşează între noi şi ceea ce ne înconjoară un conflict care se accentuează prin însăşi impresia pe care o produce. Conflictul acesta ia forme variate, însă poate fi descoperit în toate clasele societăţii: în clasele superioare, de la mizantropul care se izolează, pînă la ambiţios sau cuceritor; în clasele inferioare, de la nefericitul care se îmbată şi pînă la cel care comite atentate – toţi aceşti oameni se află în conflict cu instituţiile sociale. Conflictul se dezvoltă mai violent acolo unde lumina spiritului e mai săracă. El slăbeşte pe măsură ce înaintăm în vîrstă, fiindcă pasiunile se domolesc, luăm viaţa aşa cum este, iar nevoia de linişte devine mai imperioasă decît cea de independenţă. Dar dacă, înainte de a atinge această stare de resemnare, un om a comis o greşeală ireparabilă, amintirea acestei greşeli, regretele, remuşcările, sentimentul că este judecat cu prea multă severitate

[1] Ce poate fi mai absurd decît să încredinţezi unor delegaţi ai miniştrilor sarcina de a controla dacă miniştrii nu comit acte arbitrare? Acest lucru s-a întîmplat totuşi pînă în prezent în toate guvernările. Şi Bonaparte avea consilieri de stat care vizitau închisorile. Nu ştiu ca vreunul dintre ei să fi redat libertatea chiar şi numai unui singur deţinut, închis împotriva legii.

şi că judecata este, totuşi, definitivă, toate aceste impresii întreţin, la cel pe care-l urmăresc, o stare de iritare care poate duce la noi greşeli, şi mai ireparabile încă.

Dacă cei care se află în situaţia aceasta funestă ar fi scoşi, dintr-o dată, de sub presiunea instituţiilor pe care nu le-au respectat şi a relaţiilor definitiv viciate, dacă din viaţa lor trecută nu le-ar mai rămîne decît amintirea suferinţelor îndurate şi experienţa cîştigată astfel, cîţi dintre ei nu ar alege un cu totul alt drum! Redaţi, subit şi ca prin minune, unui climat de securitate, armonie, ordine şi morală, cu cît entuziasm nu s-ar îndrepta ei către aceste bucurii, refuzînd plăcerile trecătoare care îi vrăjiseră! Cu cîtă forţă nu ar respinge ispitele care au făcut din ei nişte fiinţe rătăcite! Experienţa a dovedit justeţea afirmaţiilor noastre. Indivizi deportaţi la Botany-Bay pentru acte criminale s-au reintegrat în viaţa socială şi, neconsiderîndu-se în război cu societatea, au devenit membri paşnici şi chiar onorabili ai acesteia.

Dimpotrivă, condamnarea la muncă silnică atît de lăudată de mai multe dintre orientările politice moderne mi s-a părut, întotdeauna, că antrenează inconveniente de toate felurile.

În primul rînd, nu mi se pare deloc dovedit faptul că societatea ar avea, asupra indivizilor care-i tulbură ordinea stabilită, alt drept decît acela de a-i lipsi de orice posibilitate de a face rău. În acest drept este inclusă condamnarea la moarte, dar nu şi condamnarea la muncă. Un om poate merita să fie pedepsit cu pierderea dreptului de folosinţă şi de posedare a propriilor facultăţi, dar înstrăinarea acestora nu o poate face decît de bună voie. Nu e vorba de o simplă teorie, fără aplicaţie practică, deoarece dacă admiteţi posibilitatea ca un om să fie constrîns să-şi înstrăineze facultăţile, vă veţi întoarce din nou, în mod inevitabil, la sistemul de servitute.

A face din muncă o pedeapsă este, pe deasupra, un exemplu periculos. Marea majoritate a oamenilor, în colectivităţile noastre actuale, sînt condamnaţi la munci adesea excesive. Ce poate fi mai imprudent, mai lipsit de abilitate, mai insultător, decît să prezinţi munca drept o pedeapsă pentru crimă!

Dacă munca celor condamnaţi este cu adevărat o pedeapsă, dacă ea se deosebeşte de cea la care sînt supuse clasele nevinovate şi active ale societăţii, dacă ea depăşeşte altfel spus, puterile omeneşti, – se transformă

într-un supliciu mai lent şi mai dureros decît oricare altul, şi care duce la moarte. Între captivul pe jumătate dezbrăcat care, în apă pînă la brîu, împinge vapoarele pe Dunăre şi nefericitul care moare pe eşafod – optez pentru suferinţa mai scurtă a celui din urmă.

Dacă pedeapsa cu munca silnică nu duce la o moarte rafinată, ea este, în schimb, o ocazie de degradare. În cîteva ţinuturi din Germania, condamnaţii, trataţi cu blîndeţe, se complac în infamie şi, fără să muncească, în captivitate, mai mult decît o făceau în libertate, oferă spectatorilor imaginea unei degradări vesele, a unei înjosiri fericite şi a unei ruşini liniştitoare. Ce efect trebuie să aibă acest spectacol asupra celui sărac, pe care nevinovăţia nu-l hărăzeşte unei existenţe mai uşoare şi mai sigure?

În sfîrşit, zăngănitul lanţurilor, hainele de ocnaş, toate aceste însemne ale crimei şi ale pedepsei, înfăţişate pretutindeni, în mod public, privirilor noastre sînt, pentru cei care respectă demnitatea umană, o pedeapsă mai chinuitoare decît pentru cei vinovaţi. Societatea nu are dreptul să ne oblige la o comemorare veşnică a perversităţii şi a mîrşăviei.

TABLA DE MATERII

De la libertatea anticilor la libertatea modernilor (Studiu introductiv) V

Despre libertatea Anticilor, comparată cu cea a Modernilor . . . 1

Principii de politică 23

Cuvînt înainte 25

Cap. I Despre suveranitatea poporului . . 29

Cap. II Despre natura puterii regale într-o monarhie constituţională . 38

Cap. III Despre dreptul de a dizolva adunările reprezentative . . . 50

Cap. IV Despre o adunare ereditară şi despre necesitatea de a nu-i limita numărul de membri . 55

Cap. V Despre alegerea adunărilor reprezentative 59

Cap. VI Despre condiţiile de proprietate . . 72

Cap. VII Despre dezbatere în adunările reprezentative 81

Cap. VIII Despre iniţiativă . . 85

Cap. IX Despre responsabilitatea miniştrilor 87

Cap. X Despre declaraţia conform căreia miniştrii ar fi nedemni de încrederea publică 103

Cap. XI Despre responsabilitatea agenţilor inferiori 106

Cap. XII Despre puterea municipală, autorităţile locale şi despre un nou gen de federalism 114
Cap. XIII Despre dreptul de pace şi de război 120
Cap. XIV Despre organizarea forţei armate într-un stat constituţional . 122
Cap. XV Despre inviolabilitatea proprietăţilor 127
Cap. XVI Despre libertatea presei . . 139
Cap. XVII Despre libertatea religioasă . 142
Cap. XVIII Despre libertatea individuală 158
Cap. XIX Despre garanţiile judiciare 165
Cap. XX Consideraţii finale 172

Anexe **177**
Anexa 1 Despre drepturile individuale . . 179
Anexa 2 Despre propunerea legilor numai în numele miniştrilor . 188
Anexa 3 Despre ereditatea *pair*-iei . 193
Anexa 4 Camerele au dreptul la iniţiativă în concurenţă cu puterea executivă . 199
Anexa 5 Despre libertatea iniţiativei economice . 202
Anexa 6 Despre libertatea presei . . . 215
Anexa 7 Conlucrarea tuturor puterilor nu legitimează violarea formelor 223

Este posibilă neutralizarea puterii politice absolute ce se pretinde legitimă datorită invocării principiului suveranității poporului? Este posibilă limitarea suveranității poporului și organizarea democratică a componentelor acestei suveranități? Și aceasta, cu atît mai mult cu cît, în numele suveranității poporului a ghilotinat Dictatura iacobină libertatea individului! În numele suveranității poporului a exterminat Dictatura proletariatului libertatea milioanelor de indivizi!

Soluția lui Benjamin Constant (1767-1830) este soluția liberalismului clasic, doctrina fondatoare a civilizației burgheze și a democrației constituționale moderne. *Libertatea legitimă a individului și suveranitatea limitată a poporului* se echilibrează reciproc. Împreună, dau conținut și sens *statului de drept* și *societății civile*. Se conturează, astfel, o panoramă a valorilor, principiilor și instituțiilor politice ale modernității. Este o ordine politică ce reflectă *condiția omului modern*, o ordine politică a *oamenilor printre oameni* și nu una a *zeilor contra oamenilor*. Dacă această *ordine umană a lucrurilor politice* a apărut și a rezistat, dovedindu-se în timp *o paradigmă politică a normalității*, aceasta este și datorită lui Benjamin Constant!

Anton Carpinschi

INSTITUTUL EUROPEAN

ISBN 973-9148-97-2
Pe copertă: *Acropole* (detaliu), Atena